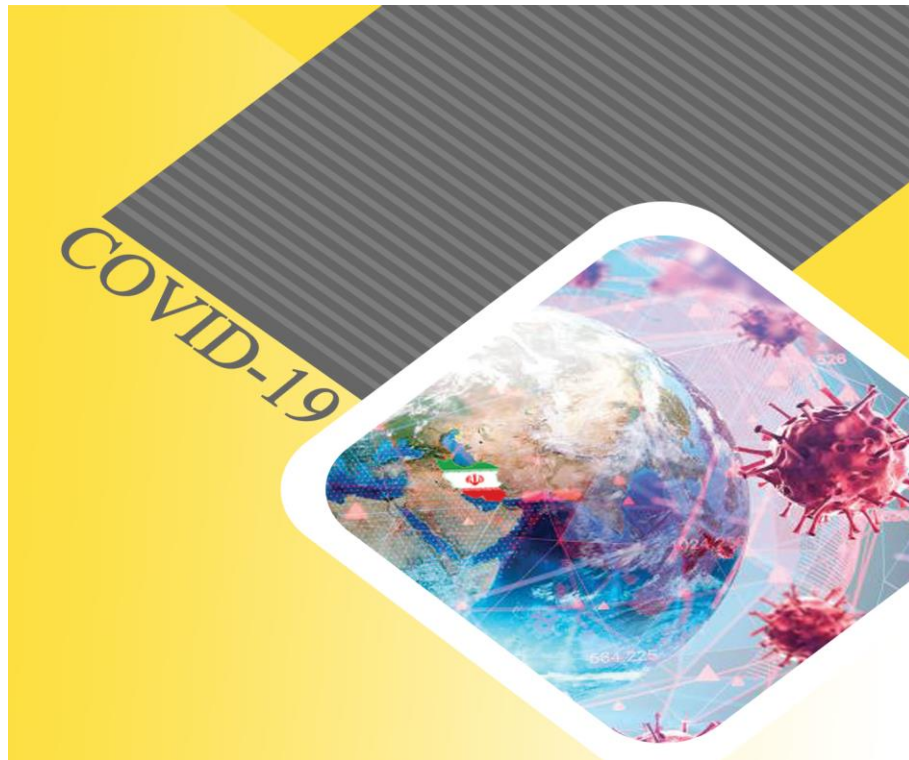

گزارش تلفیق و جمع‌بندی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه‌پسا کرونا

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

گروه پژوهشی توسعه امور بخشی و محیط زیست

مجموعه گزارش شماره ۲۵۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شناسه گزارش

عنوان	گزارش تلفیق و جمع‌بندی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا
کد شناسه	۹۹-۱۰-۱۰۳۰۱
گروه پژوهشی	توسعه امور بخشی و محیط زیست
تهیه گزارش تلفیق نهایی	غلامرضا گرائی نژاد حانیه علی بیکی علوی - علی خانی
تهیه گزارش تلفیق موضوعی	غلامرضا گرائی نژاد - حمید محمدی - حانیه علی بیکی علوی - علی خانی - الهام وفائی
ناشر	مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
تاریخ انتشار	بهار ۱۴۰۰
مطالب این گزارش لزوماً بیانگر نظر رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور و مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نیست.	
حقوق معنوی اثر به پدیدآورندگان و حقوق مادی آن، به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه کشور تعلق دارد و استفاده از آن با ذکر مأخذ بلامانع است.	
آدرس: تهران - خیابان نجات‌اللہی - خیابان سپند شرقی - پلاک ۱۶ شماره‌های تماس ۰۲۱-۴۳۳۰۶۰۰۰ پیام‌رسان ۰۹۹۲۱۵۷۵۸۴۳	
https://www.dfrc.ir/	

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل ۱- کلیات و روش.....	۱
۱-۱- کلیات	۱
مقدمه.....	۱
۱-۱-۱- اهمیت موضوع.....	۳
۱-۱-۲- بیان مسئله.....	۴
۲-۱- ساختار، فرایند و روش.....	۱۰
۱-۲-۱- ساختار.....	۱۰
فصل ۲- جمع‌بندی و تلفیق گزارش‌های پایه.....	۲۱
۱-۲- الگوی تلفیق.....	۲۱
۲-۲- مسائل، چالش‌ها، تهدیدها و فرصت‌ها.....	۲۶
۱-۲-۲- تولید.....	۲۷
۱-۱-۲-۲- بیان مسئله.....	۲۷
۲-۲-۲- تهدیدها و فرصت‌ها.....	۸۹
۳-۲-۲- سلامت و تأمین اجتماعی.....	۹۲
۱-۳-۲-۲- بیان مسئله.....	۹۲
۳-۲- سکونتگاه، مسکن، حمل و نقل و محیط‌زیست.....	۱۱۰
۴-۲- آموزش، پژوهش و فناوری.....	۱۱۹
۴-۲-۲- بیان مسئله.....	۱۱۹
۵-۲-۲- تهدیدها و فرصت‌ها.....	۱۲۶
۳-۲- فرهنگ، ورزش و گردشگری.....	۱۲۸
۱-۳-۲- بیان مسئله.....	۱۲۸
۲-۳-۲- تهدیدها و فرصت‌ها.....	۱۳۱
۴-۲- حکمرانی و مدیریت بحران.....	۱۳۲
۱-۴-۲- بیان مسئله.....	۱۳۲
۲-۴-۲- تهدیدها و فرصت‌ها.....	۱۳۶
۵-۲- بیان یک نکته و تأکید مشترک بین بخشی.....	۱۳۷
فصل ۳- توصیه‌های سیاستی.....	۱۴۰
۱-۳- صنعت، معدن و بازرگانی.....	۱۴۰

- ۱۴۰..... ۳-۱-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت
- ۱۴۱..... ۳-۱-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت
- ۱۴۳..... ۳-۲- کشاورزی و امنیت غذایی
- ۱۴۳..... ۳-۲-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت
- ۱۴۵..... ۳-۳- سلامت
- ۱۴۵..... ۳-۳-۱- ۳ توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت
- ۱۴۵..... ۳-۳-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت
- ۱۴۶..... ۳-۴- تأمین اجتماعی
- ۱۴۶..... ۳-۴-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت
- ۱۴۷..... ۳-۴-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت
- ۱۴۸..... ۳-۵- سکونتگاه
- ۱۴۸..... ۳-۵-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت
- ۱۴۸..... ۳-۵-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت
- ۱۴۹..... ۳-۶- مسکن
- ۱۴۹..... ۳-۶-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت
- ۱۴۹..... ۳-۶-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت
- ۱۴۹..... ۳-۷- حمل و نقل
- ۱۴۹..... ۳-۷-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت
- ۱۵۱..... ۳-۸- محیط‌زیست
- ۱۵۲..... ۳-۹- آموزش عمومی
- ۱۵۸..... ۳-۱۰- آموزش عالی
- ۱۶۲..... ۳-۱۱- پژوهش و فناوری
- ۱۶۳..... ۳-۱۲- فرهنگ
- ۱۶۴..... ۳-۱۳- ورزش
- ۱۶۶..... ۳-۱۴- گردشگری
- ۱۶۸..... ۳-۱۵- حکمرانی و مدیریت بحران
- ۱۷۰..... ۳-۱۶- توسعه حکمرانی و دولت الکترونیک مبتنی بر فناوری‌های نوین
- ۱۷۵..... ۴- مضامین خط‌دهنده
- ۱۷۵..... ۴-۱- سلامت و تأمین اجتماعی
- ۱۷۷..... ۴-۲- زیربنایی

۱۷۸.....	۳-۴-آموزش، پژوهش و فناوری.....
۱۸۲.....	۴-۴- فرهنگ، ورزش و گردشگری.....
۱۸۳.....	۵-۴- حکمرانی و مدیریت بحران.....
۱۸۹.....	۶-۴- جمع‌بندی.....
۱۹۱.....	منابع.....
۱۹۳.....	پیوست.....

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول (۱-۱): آمار توصیفی مطالعات میدانی	۱۸
جدول (۲-۱): مجریان پروژه‌ها	۱۹
جدول (۱-۲): روند تغییرات فصلی رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در دوران همه‌گیری کرونا	۲۸
جدول (۲-۲): پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و توسعه‌ای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و مواد غذایی	۵۶
جدول (۳-۲): مهمترین پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و فعالیت‌های آن	۵۸
جدول (۴-۲): تغییر فصلی شاخص مقدار تولید کشاورزی	۶۵
جدول (۵-۲): مقدار صادرات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل	۶۹
جدول (۶-۲): ارزش صادرات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل	۶۹
جدول (۷-۲): مقدار واردات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل	۷۰
جدول (۸-۲): ارزش واردات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل	۷۱
جدول (۹-۲): مقدار تراز تجاری محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل	۷۱
جدول (۱۰-۲): ارزش تراز تجاری محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل	۷۲
جدول (۱۱-۲): درصد و میزان تغییرات متوسط هزینه منتخب خدمات ماشینی کشاورزی در مناطق روستایی کشور در یک	۷۳
جدول (۱۲-۲): درصد و میزان تغییرات متوسط دستمزد یک روز کارگر کشاورزی در مناطق روستایی	۷۴
جدول (۱۳-۲): درصد و میزان متوسط هزینه خدمات کشاورزی یک هکتار و دستمزد یک روز کارگر کشاورزی در مناطق روستایی برحسب بیشترین و کمترین قیمت	۷۴
جدول (۱۴-۲): درصد تغییرات قیمت ذرت و جو در بازار	۷۵
جدول (۱۵-۲): درصد تفاوت شاخص قیمت خوراکی و غیرخوراکی در سال ۹۹ طی ماه‌های ابتدایی شیوع کووید-۱۹	۷۶
جدول (۱۶-۲): نسبت هزینه خوراکی به غیرخوراکی (ضریب انگل) و نسبت هزینه به درآمد خانوار شهری و روستایی در سال ۱۳۹۹	۷۸
جدول (۱۷-۲): قیمت، میزان و درصد تغییرات برخی مواد غذایی در بازار قبل و بعد کووید-۱۹	۸۰
جدول (۱۸-۲): قیمت آبی میزان و درصد تغییرات برخی مواد غذایی در بازار قبل و بعد کووید-۱۹	۸۱
جدول (۱۹-۲): درصد تغییرات قیمت برخی اقلام خوراکی طی سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹	۸۲
جدول (۲۰-۲): درصد اختلاف قیمت مواد خوراکی بین حداکثر و حداقل قیمت در استان‌های کشور در سال ۱۳۹۹	۸۲
جدول (۲۱-۲): قیمت، درصد و میزان تغییر قیمت فروش (قیمت سر مزرعه) برخی محصولات کشاورزی در مناطق روستایی ۱۳۹۹	۸۴
جدول (۲۲-۲): میزان و قیمت وارداتی و صادراتی برخی از اقلام غذایی	۸۵
جدول (۲۳-۲): درصد تغییرات میانگین مصرف خانوار در استان‌های کشور سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۷	۸۵
جدول (۲۴-۲): درصد تغییر میزان پیشبینی تولید محصولات زراعی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸	۸۷

- جدول (۲-۲۵): درصد تغییر میزان پیشبینی تولید محصولات باغی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ ..... ۸۷
- جدول (۲-۲۶): درصد تغییر میزان پیشبینی تولید محصولات دام و طیور در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ ..... ۸۹
- جدول (۲-۲۷): درصد تغییر میزان پیشبینی تولید محصولات شیلاتی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ ..... ۸۹
- جدول (۲-۲۸): عملکرد کشورهای مورد مطالعه در زمان شیوع کرونا و ویروس ۹۵
- جدول (۲-۲۹): فهرست فعالیتهای تولیدی و خدماتی آسیب دیده از کرونا و میزان شاغلین این کسب و کارها ۱۰۰
- جدول (۲-۳۰): شاخصهای عمده بازار کار ایران در سه سال اخیر ۱۰۳
- جدول (۲-۳۱): سهم بخشهای اقتصادی از اشتغال در سه سال اخیر ۱۰۴
- جدول (۲-۳۲): خسارات وارده بر صندوق بازنشستگی کشوری در مواجهه با ویروس کرونا ۱۰۹
- جدول (۲-۳۳): برآورد مصرف روزانه ماسک صورت و دستکش یکبار مصرف در تهران در دوران پاندمی کووید-۱۹ ..... ۱۱۳
- جدول (۲-۳۴): اثرات بالقوه و بالفعل پاندمی کووید-۱۹ بر اهداف توسعه پایدار ۱۱۵
- جدول (۲-۳۵): جمع بندی از برآورد هزینههای ناشی از تأثیر شیوع کرونا بر بخش ورزش ۱۳۰

فهرست اشکال

عنوان	صفحه
شکل (۱-۱): تحولات فقر طی سه دهه و اثر کووید-۱۹ بر آن.....	۵
شکل (۲-۱): برآورد فقر در سال ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ در اثر کووید-۱۹.....	۶
شکل (۳-۱): پیش‌بینی اثرات کووید-۱۹ بر رشد اقتصادی جهان.....	۷
شکل (۴-۱): ساختار مطالعات پشتیبان برنامه پسا کرونا و تهیه برنامه پسا کرونا.....	۱۱
شکل (۵-۱): ساختار و اعضای کمیته تلفیق مطالعات پشتیبان.....	۱۲
شکل (۶-۱): طبقه‌بندی فرایندها در یک سازمان.....	۱۵
شکل (۷-۱): فرایندهای اصلی مطالعات پشتیبان برنامه پسا کرونا.....	۱۶
شکل (۱-۲): مراحل یا گام‌های لازم برای تهیه گزارش تلفیق مطالعات پسا کرونا.....	۲۲
شکل (۲-۲): متناسب‌سازی.....	۲۳
شکل (۳-۲): روند رشد فصلی تولید ناخالص داخلی با/بدون نفت طی دوره ۱۳۹۷ تا فصل دوم ۱۳۹۹.....	۳۰
شکل (۴-۲): مکانیسم اثرگذاری بحران کووید-۱۹ بر بخش صنعت و معدن.....	۳۶
شکل (۵-۲): گستره و شناخت امنیت غذایی.....	۴۶
شکل (۶-۲): ارتباط بین ابعاد مختلف امنیت غذایی.....	۴۹
شکل (۷-۲): پیامد کووید-۱۹ بر افزایش فقر و ناامنی غذایی.....	۵۰
شکل (۸-۲): تأثیر کووید-۱۹ بر پویایی نظام غذایی در ارتباط با ابعاد شش‌گانه امنیت غذایی.....	۵۰
شکل (۹-۲): مدل مفهومی پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و غذا.....	۵۱
شکل (۱۰-۲): چگونگی اثرگذاری کووید-۱۹ بر امنیت غذایی.....	۵۴
شکل (۱۱-۲): مقدار و رشد نقطه به نقطه ارزش افزوده کشاورزی ایران به تفکیک زیرگروه در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶.....	۶۱
شکل (۱۲-۲): انواع شوک اقتصادی.....	۶۲
شکل (۱۳-۲): رشد اقتصادی فصل بهار کشاورزی به تفکیک زیربخش در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶.....	۶۴
شکل (۱۴-۲): رشد اقتصادی فصل تابستان کشاورزی به تفکیک زیربخش در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶.....	۶۴
شکل (۱۵-۲): شاخص فصلی مقدار تولید کشاورزی ایران در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶.....	۶۵
شکل (۱۶-۲): سهم بخش کشاورزی از اشتغال کشور به تفکیک فصل و جنسیت در سال‌های ۹۹-۱۳۹۷.....	۶۶
شکل (۱۷-۲): تغییر سالانه شاخص قیمت تولیدکننده کل کشور و کشاورزی ایران (نرخ تورم سالانه) در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶.....	۶۷
شکل (۱۸-۲): تورم نقطه‌ای مواد خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و دخانیات در بهمن ۱۳۹۹.....	۷۶
شکل (۱۹-۲): تورم نقطه‌ای مواد خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و دخانیات در سال ۱۳۹۹ برحسب دهک هزینه‌ای.....	۷۹
شکل (۲۰-۲): تورم نقطه‌ای برخی مواد غذایی در بازار کشور بهمن ماه سال ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل.....	۸۰
شکل (۲۱-۲): شاخص‌های بازار کار جهانی قبل از کووید-۱۹.....	۹۶

- شکل (۲-۲۲): کاهش ساعات کاری، بیکاری و غیرفعال شدن شاغلان بر اساس گروههای درآمدی و منطقه‌ای ۹۷
- شکل (۲-۲۳): تعداد ثبت‌نام کنندگان روزانه درخواست بیمه بیکاری ۱۰۲
- شکل (۲-۲۴): سهم بخش‌ها از ثبت‌نام کنندگان درخواست بیمه بیکاری ۱۰۳
- شکل (۲-۲۵): شوک بی‌سابقه کووید-۱۹ به توسعه انسانی ۱۰۵
- شکل (۲-۲۶): میزان از دست رفتن شغل در حوزه سفر و گردشگری ۱۰۶
- شکل (۲-۲۷): آثار شیوع ویروس کرونا بر روی منابع و مصارف صندوق‌های بازنشستگی ۱۰۷
- شکل (۲-۲۸): کانال‌های اثرگذاری ویروس کرونا بر مصارف و هزینه‌های سازمان تأمین اجتماعی ۱۰۸
- شکل (۲-۲۹): دارایی‌های صندوق‌های بازنشستگی در سال ۲۰۱۹ ..... ۱۱۰
- شکل (۲-۳۰): مدل مفهومی تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل ۱۱۱
- شکل (۲-۳۱): اثرات مثبت و منفی کووید-۱۹ بر محیط‌زیست ۱۱۴
- شکل (۲-۳۲): اثرات کووید-۱۹ بر تعلیم و تربیت ۱۲۲
- شکل (۲-۳۳): تعداد مرگ‌ومیر در برخی کشورهای جهان به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت ۱۳۳
- شکل (۴-۱): چارچوب شاخص امنیت سلامت جهانی ۱۷۶

پیشگفتار

بیش از یک سال است که میلیاردها نفر از مردم جهان، با ویروس کووید-۱۹ درگیر هستند. این ویروس، تقریباً تمامی ارکان جامعه و اقشار و صنوف مختلف را تحت‌الشعاع خود قرار داده و بر تمام جنبه‌های زیست انسانی، نظام‌ها، نهادها و روابط درونی و بیرونی آن‌ها اثرات گسترده بر جای گذاشته است. در آستانه دهه سوم قرن ۲۱، همه‌گیری ویروس کرونا در تمام کشورهای جهان، بی‌شک یکی از بزرگ‌ترین بحران‌های پیش روی انسان‌ها در تاریخ است. ترکش‌های این بحران در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و در تمام نظام‌هایی که در سطح بین‌المللی یا ملی و محلی مشغول فعالیت بودند، آثار کم و بیش متفاوت، اما گسترده را به جای گذاشته است. سرعت انتشار و سایر ویژگی‌های این ویروس مخرب، علاوه بر سلامت انسان‌ها، همه عرصه‌های زیست انسان از روابط فردی و اجتماعی تا انواع بسترهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را تحت تأثیر خود قرار داده و دوره‌ای را پس از همه‌گیری کرونا پدید آورده است که می‌توان پساکرونا نامید. به تعبیر دیگر، عرصه زیست بشر قبل از همه‌گیری کرونا و بعد از آن تغییرات شگرفی را به خود دیده و در دوران پساکرونا (پس از آغاز همه‌گیری کرونا) سازوکارها و اقدامات در حوزه‌های مختلف متفاوت شده است که این مهم مستلزم بازنگری در شیوه‌های مواجهه بشر می‌باشد. همین ویژگی، سبب شده است که دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی در تمام کشورهای جهان به مطالعه این بیماری و آثار آن پردازند.

در ارتباط با همه‌گیری یادشده و آثار گسترده آن، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نیز، حسب وظایف و مأموریت‌های مصوب خود، به منظور تدارک راهکارها و سیاست‌های مناسب برای مقابله با آثار منفی همه‌گیری و استفاده از فرصت‌های نوین ناشی از آن، اقدامات گوناگونی را به انجام رسانده است. این اقدامات، شامل برگزاری نشست‌های تخصصی، انجام پروژه‌های تحقیقاتی توسط پژوهشگران و اعضای هیئت علمی مرکز و خارج از آن و انتشار کامل آن‌ها، ایجاد بانک اطلاعاتی از مقاله‌ها و گزارش‌های مرتبط با این همه‌گیری بودند. بخش گسترده و سازمان یافته‌ای از این اقدامات از شهریورماه سال ۱۳۹۹ و در راستای دستور آقای دکتر نوبخت رئیس محترم سازمان برنامه و بودجه کشور، برای انجام مطالعات لازم و پشتیبان تهیه برنامه پساکرونا یا کاربرد این مطالعات در برنامه هفتم توسعه شکل گرفت. در راستای هدف ابلاغی یاد شده، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری با طراحی و تشکیل ساختار منسجم و مناسب، مطالعات آثار پدیده کووید-۱۹ در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را با هدف تنظیم بسته‌های سیاستی قابل استفاده در برنامه‌های میان‌مدت و کوتاه‌مدت و با استفاده حداکثری از توان علمی و تحقیقاتی مؤسسات علمی و پژوهشی و اعضای هیئت علمی آن‌ها، امور سازمان برنامه و بودجه و دستگاه‌های اجرایی و سیاست‌گذار کشور آغاز نمود.

مطالعات پشتیبان برنامه پساکرونا در دو حوزه میدانی و اسنادی پی‌ریزی شد. در حوزه مطالعات میدانی، پرسشنامه‌هایی طراحی و برای امور بخشی و فرابخشی در سازمان برنامه و بودجه و از طریق آن‌ها برای دستگاه‌های سیاست‌گذار اصلی ارسال شد. بر اساس توصیف و تحلیل پاسخ‌ها، سیاست‌های پیشنهادی کوتاه‌مدت (بودجه ۱۴۰۰) با تأکید بر پیشنهاد تغییر، اصلاح یا پیشنهاد مقررات برای تسهیل گردش فعالیت‌های تولیدی بخش‌ها، بازمهندسی منابع موجود برای فعالیت‌های ضروری برنامه‌های بخش در مقابله با آثار کووید-۱۹، چگونگی حمایت از بخش خصوصی و ابزارهای حمایتی پیشنهادی در گزارشی قبل از تنظیم نهایی لایحه

بودجه، برای سازمان برنامه و بودجه کشور ارسال شد. گزارش دوم و تفصیلی نیز در اسفند ۱۳۹۹ منتشر گردید. از مهرماه سال ۱۳۹۹ نیز بررسی و مطالعه دیگری در هفته زمینه آغاز شد. انتخاب این زمینه‌ها بر پایه میزان اثرپذیری بخش یا فرابخش از همه‌گیری کووید-۱۹ بود. سپس، ساختار و فرایندی مناسب برای راهبری و مدیریت پروژه‌ها طراحی شد. این ساختار و فرایند، مبتنی بر این ایده شکل گرفت که گروه‌های مطالعاتی، با وجود اینکه ممکن است حوزه مطالعاتی آن‌ها مستقل از سایر مطالعات به نظر برسد، در جریان اصلی‌ترین مسائل سایر مطالعات و اهداف و پرسش‌های آن‌ها قرار گیرند تا ضمن توجه به آن‌ها، نظرات خود را نیز برای اصلاح هر یک از مطالعات مطرح کنند. به این ترتیب، این کلان‌پروژه که پیرامون یک همه‌گیری که همه ابعاد زیستی انسان را دست‌خوش تهاجم و تغییر قرار داده شکل گرفته بود، خود نیز از ویژگی میان‌رشته‌ای بودن برخوردار شد و آثار کرونا به عنوان مسئله اصلی این مطالعات میان‌رشته‌ای، پیوند بین آن‌ها را برقرار نمود.

در مرحله نهایی نیز تدوین گزارش تلفیق این دو اقدام جدا اما مرتبط با یکدیگر که یکی اندیشه مدیران و کارشناسان دستگاه‌های مجری را جمع‌بندی می‌نمود و دیگری نظرات پژوهشگران را سامان می‌داد، مورد نظر قرار گرفت. گزارش حاضر، گزارش تلفیق و جمع‌بندی مطالعات ۱۷ پروژه و مطالعات میدانی است که در اختیار مدیران ارشد دولتی، تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران و محققان و کارشناسان قرار می‌گیرد تا از توشه اندوخته شده در یک کار بزرگ جمعی و مشارکتی، در موارد مرتبط بهره‌گیرند.

بدیهی است شرط ضروری برای کاربرد و اثربخش نمودن یافته‌های این مطالعات و تبدیل آن‌ها به برنامه عمل، کشاندن آن‌ها به ورطه بحث‌ها و تعاملات کارشناسی، با حضور ذی‌نفعان مطلع و آگاه در هر یک از بخش‌ها یا فرابخش‌ها، از جمله پژوهشگران و صاحب‌نظران است. بنا بر همین نکته مهم، عنوان این کلان‌پروژه، مطالعات پشتیبان گذاشته شده است. به این ترتیب، گام آخر برای این مورد باید در ساختاری متفاوت از مرحله قبلی و توسط سازمان برنامه و بودجه کشور با هدف تهیه برنامه پسا کرونا، همچنین کاربرد یافته‌های مطالعات در تهیه برنامه هفتم توسعه، تبلور یابد.

در اینجا بر خود لازم و فرض می‌دانم از حمایت و پشتیبانی جناب آقای دکتر نوبخت ریاست محترم سازمان برنامه و بودجه کشور، معاونین محترم سازمان، آقایان دکتر پورمحمدی، دکتر پوراصغری، دکتر عدل، دکتر رمضان‌پور نرگسی و خانم دکتر اربابی، رؤسای محترم امور بخشی و فرابخشی سازمان و نمایندگان فعال آن‌ها در این مطالعات، سرکار خانم زینالی و همکاران ایشان در مرکز توسعه سیستم‌ها، فناوری اطلاعات و امنیت فضای مجازی که امر تدارک و پشتیبانی فناورانه از جلسات متعدد، همایش سه‌روزه و کارگاه‌های آموزشی مرتبط را عهده‌دار بودند، تشکر و قدردانی نمایم.

یافته‌های این مطالعات حاصل همکاری، کوشش و تلاش مستمر مؤسسات پژوهشی و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی فعال در این پروژه‌ها است که به دلیل تعدد آن‌ها، نام بردن از یکایک آن‌ها که در بخش مربوطه در این گزارش آورده شده است و فهرستی طولانی را شامل می‌شود، امکان‌پذیر نیست. مراتب تشکر و قدردانی خویش را از تلاش خستگی‌ناپذیر آن‌ها و مدیران و مجریان پروژه‌ها و نمایندگان آن‌ها در شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا و تمامی مراحل گوناگون این فرایند نوین و نوآورانه

تحقیقات جمعی، از جمله برگزاری کارگاه‌های آینده‌نگاری و همایش سه روزه ترویج یافته‌های پژوهشی، اعلام می‌نمایم.

بسیاری از دستگاه‌های اجرایی و نمایندگان آن‌ها، نمایندگان اتاق صنایع، معادن، بازرگانی و کشاورزی با مشارکت در تکمیل پرسشنامه‌های مطالعات میدانی و حضور در جلسات، کارگاه‌های آموزشی و همایش سه روزه و مشارکت در بحث و تبادل نظر در مورد این مطالعات، بسیار تأثیرگذار بود. این مسئولیت‌پذیری و مشارکت‌پذیری، درخور و شایسته تقدیر و تشکر وافر است.

مدیریت و برنامه‌ریزی و هماهنگی مطالعات در فرایندهای تعریف شده و امر تلفیق مطالعات را آقای دکتر گرائی‌نژاد و گروه همکاران دبیرخانه مطالعات عهده‌دار بوده‌اند. همچنین آقای غلامی نتاج مدیرکل محترم دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته‌های پژوهشی، از ابتدای این راه، با ارائه دیدگاه‌ها و نظرات سازنده و پیگیری امور، همراهی مؤثری را در تمام این دوره، از جمله جلسات شورای یاد شده و جلسات داخلی و دبیرخانه داشته‌اند. مدیران، پژوهشگران و همکاران مرکز در تمام این مسیر، بر اساس مسئولیت محوله، با تعهد وصف‌ناپذیر و تلاش‌های مستمر، زمینه‌ساز تحقق این گام مهم بوده‌اند. در اینجا از همه آنها تشکر و قدردانی نموده و امیدوارم حاصل تلاش آن‌ها، مؤسسات پژوهشی، اعضای هیئت علمی و پژوهشگران، مدیران و مجریان پروژه‌ها و مدیران و کارشناسان سازمان برنامه و بودجه، مدیران و کارشناسان دستگاه‌های اجرایی برای برنامه‌ریزی‌های بعدی، مورد استفاده و کاربرد مؤثر قرار گیرد.

علیرضا آزموده اردلان

رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

فصل ۱- کلیات و روش

۱-۱- کلیات

مقدمه

دسامبر سال ۲۰۱۹ با آغاز شیوع بیماری کووید-۱۹ همراه بود که جهان را از اوایل سال ۲۰۲۰ میلادی در جریان بحرانی قرار داد که شاید در ابتدا تصور نمی‌رفت به همه‌گیری تبدیل شود و بر تمام جنبه‌های زندگی انسان‌ها در پهنه جهان، اثر گذارد. کروناویروس یا کووید-۱۹ که از شهر ووهان مرکز استان هوبئی چین آغاز شد، با سرعت بسیار زیاد گسترش یافت و سلامت انسان‌های بسیاری را در سرتاسر جهان تحت‌الشعاع قرار داد. پس از اطلاعیه سازمان بهداشت جهانی در رابطه با همه‌گیری شیوع این بیماری در ۱۱ مارس سال ۲۰۱۹، اخبار مرتبط با پدیده کووید-۱۹ به صدر اخبار بین‌المللی تبدیل شد و توجه بسیاری از محافل جهان به آن معطوف گشت. با پررنگ شدن و اهمیت یافتن این پدیده و پیشروی شتابان آن در جهان، نه‌تنها مقوله سلامت و حیات انسان‌ها تحت تأثیر قرار گرفت، بلکه اقتصاد و روابط اجتماعی و سایر حوزه‌ها نیز تحت تأثیر این همه‌گیری و تبعات ناشی از آن قرار گرفتند. از همین رو، اگرچه این بحران در وهله اول به عنوان یک چالش جهانی، سلامت عمومی را مورد تهدید خود قرار داد، اما بیش از آن، سبک زندگی، نظم اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را نیز به شدت متزلزل نمود و در ساز و کار آن‌ها اختلالاتی به وجود آورد و به موجب آن، خسارات جبران‌ناپذیری را به دولت‌ها و ملت‌ها وارد کرد.

درواقع می‌توان اظهار داشت تحول در فرایند سیستمی و شبکه‌ای شدن سیستم، بر همه ابعاد زندگی انسان و از جمله دفاع و آمادگی مقابله با بحران‌های طبیعی و انسانی تأثیر گذاشته است. ویژگی‌های یک شبکه می‌تواند راهبردهای بازدارندگی را با تغییرات بنیادین روبه‌رو سازد. در این چارچوب، همه‌گیری جدیدی با عنوان کووید-۱۹ یا کرونا با سرعت و شتاب بیشتری جوامع را از شرق تا غرب درنوردید و به دنبال آن موجی از تحولات در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایجاد کرد؛ به طوری که این پدیده از یک پدیده پزشکی به پدیده‌ای اجتماعی- اقتصادی نیز تبدیل شد.^۱ از این رو، تأثیرات اقتصادی- اجتماعی این همه‌گیری روز به روز عیان‌تر شده و خصوصاً اقتصاد جهانی را تحت تأثیر قرار داده و دولت‌ها را به چالش کشانده است. به همین دلیل، دولت‌ها و ارکان اجرایی هر یک از کشورها نیز دست به کار شده و با اتخاذ برنامه‌ها و سیاست‌های چندجانبه به مقابله با این بحران برخاسته‌اند.

سازمان برنامه و بودجه کشور نیز به عنوان دستگاه فرابخشی و مسئول برنامه‌ریزی برای توسعه کشور و رصد و نظارت مستمر بر فرایند آن، بدین منظور برای مقابله با این پدیده تدابیری را اندیشید. برخی از این تدابیر در قالب ظرفیت‌های بودجه سالیانه پیگیری و اجرا شدند. برخی از آن‌ها نیز با نگاه ژرف‌تر نسبت به این پدیده و

۱. قاسمی‌زاده تهر، سعید (۱۳۹۹). گزارش سیاستی ۲: مشق فناوری در مقابله با کرونا، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

آثار آن، ضرورت تدوین برنامه میان‌مدت را در نظر داشتند. یکی از این اقدامات به ابتکار ریاست سازمان آقای دکتر محمد باقر نوبخت، انجام مطالعات مرتبط با آثار کوتاه‌مدت و میان‌مدت پدیده کووید-۱۹ بر فرابخش‌ها و بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آسیب دیده بود که هدف از انجام این مطالعات، بهره‌برداری از نتایج آن در تنظیم بودجه سال ۱۴۰۰ کشور و تهیه برنامه‌های میان‌مدت تعیین شده بود. بنابراین مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری که هدف آن، پشتیبانی اندیشه‌ای از نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی کشور به منظور مبتنی ساختن مستمر آن بر دانش و رویکردهای علمی در مسیر پیشرفت، توسعه و همچنین توانمندسازی و ارتقاء نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی جمهوری اسلامی ایران است، به نمایندگی از سازمان برنامه و بودجه کشور مأمور به انجام مطالعات فوق شد تا بتوان از نتایج آن در تهیه و تنظیم برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت، بهره‌برداری لازم را به عمل آورد.

در راستای هدف یادشده، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری با طراحی و تشکیل ساختار منسجم و مناسب، مطالعات آثار پدیده کووید-۱۹ در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را با هدف تنظیم بسته‌های سیاستی قابل استفاده در برنامه‌های میان‌مدت و کوتاه‌مدت و با استفاده حداکثری از توان علمی و تحقیقاتی مؤسسات علمی و پژوهشی و اعضای هیئت‌علمی آن‌ها، امور سازمان برنامه و بودجه و دستگاه‌های اجرایی و سیاست‌گذار کشور آغاز کرد. بدین سبب مطالعات در دو حوزه مطالعات میدانی و اسنادی پی‌ریزی شد. در حوزه مطالعات میدانی، پرسشنامه‌هایی طراحی و برای امور بخشی و فرابخشی در سازمان برنامه و بودجه و از طریق آن‌ها برای دستگاه‌های سیاست‌گذار اصلی ارسال گردید که سؤالات این پرسشنامه به دو شکل بسته و باز (برای توصیف و تحلیل پاسخ‌های ارائه شده) تنظیم شده بود. در آن‌ها به بررسی و اعلام نظر در مورد آثار کووید-۱۹ بر تولید و عرضه محصولات و خدمات بخش از جنبه کمی و کیفی و پیش‌بینی آینده پیش‌رو، تغییر در فرایند و فناوری‌های مورد استفاده برای خدمات‌رسانی، میزان و شدت اثرپذیری بخش خصوصی از این تحولات، صادرات بخش یا فعالیت‌های بین‌المللی و وضعیت مالی ناشی از این تحولات تأکید شد. بر اساس توصیف و تحلیل یاد شده، سیاست‌های پیشنهادی کوتاه‌مدت (بودجه ۱۴۰۰) و میان‌مدت با تأکید بر پیشنهاد تغییر، اصلاح یا پیشنهاد مقررات برای تسهیل گردش فعالیت‌های تولیدی بخش‌ها، بازمهندسی منابع موجود برای فعالیت‌های ضروری برنامه‌های بخش در مقابله با آثار کووید-۱۹، چگونگی حمایت از بخش خصوصی و ابزارهای حمایتی پیشنهادی، قسمت پایانی این پرسشنامه را تشکیل می‌داد که در پیوست شماره ۱ گزارش حاضر قابل مشاهده است.

از مهرماه سال ۱۳۹۹ نیز بررسی و مطالعه دیگری در ۱۷ زمینه آغاز شد. انتخاب این زمینه‌ها بر پایه میزان اثرپذیری بخش یا فرابخش از همه‌گیری کووید-۱۹ بود. سپس، ساختار و فرایندی مناسب برای راهبری و مدیریت پروژه‌ها طراحی شد. این ساختار و فرایند مبتنی بر این ایده شکل گرفت که گروه‌های مطالعاتی، با وجود اینکه ممکن است حوزه مطالعاتی آن‌ها مستقل از سایر مطالعات به نظر برسد، در جریان اصلی‌ترین مسائل سایر مطالعات و اهداف و پرسش‌های آن‌ها قرار گیرند تا ضمن توجه به آن‌ها، نظرات خود را نیز برای اصلاح هر یک از مطالعات مطرح نمایند. به این ترتیب، این کلان‌پروژه پیرامون یک همه‌گیری که همه ابعاد

زیستی انسان را دست‌خوش تهاجم و تغییر قرار داده بود، شکل گرفته است نیز، از ویژگی میان‌رشته‌ای بودن برخوردار شد و آثار کرونا به عنوان مسئله اصلی این مطالعات میان‌رشته‌ای، پیوند بین آن‌ها را برقرار کرد.

در مرحله بعد، تدوین گزارش تلفیق این دو اقدام جدا اما مرتبط با یکدیگر که یکی اندیشه مدیران و کارشناسان دستگاه‌های مجری را جمع‌بندی می‌کرد و دیگری نظرات پژوهشگران را سامان می‌داد، مورد نظر قرار گرفت. گزارش حاضر، گزارش تلفیق مطالعات ۱۷ پروژه و مطالعات میدانی است که در اختیار مدیران ارشد دولتی، تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران و محققان و کارشناسان قرار می‌گیرد تا از توشه اندوخته شده در یک کار بزرگ جمعی و مشارکتی، در موارد مرتبط بهره‌گیرند. به عبارت بهتر، تهیه و تنظیم این گزارش، گام نهایی فرایندهای طراحی شده نبوده و شرط استفاده بهینه از این مطالعات، کاربرد آنهاست که در بهترین حالت می‌تواند در تدوین برنامه کشور برای دوران پسا کرونا، نمود یابد. بدیهی است ویژگی، ساختار تدوین و فرایندهای دستیابی به یک برنامه، متفاوت از مرحله مطالعه خواهد بود که در مورد این مهم، در متن گزارش توضیح کافی داده شده است.

۱-۱-۱- اهمیت موضوع

با شیوع بیماری کرونا و اثرات آن و ضرورت رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی، کاهش حضور و تعطیلی برخی مراکز تجمع گروه‌های جمعیتی، بدیهی است که هر یک از وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی برای تداوم خدمات قانونی خود، تمهیداتی را اندیشیده و برنامه‌هایی را پی‌بگیرند. همچنین افراد نیز برای انواع نقش‌های خود، اعم از فردی و اجتماعی یا اقتصادی، متناسب با رفتاری عقلایی، اقداماتی را در دستور کار خویش قرار دادند. با این همه آنچه به ویروس کووید-۱۹ و تبعات آن، عنوان مسئله یا چالش اساسی را داد، ویژگی چندبعدی بودن تأثیرات آن بود. این ویروس محدود به سن افراد نیست و همه گروه‌های سنی از کودک تا سالمند در معرض آن قرار دارند. بخش خاصی را گزینش نکرده تا در آنجا مأوا گزیند و اثرات منفی آن محدود به یک بخش یا چند بخش گزیده شود. مرز نمی‌شناسد؛ بنابراین به مرز شهر، استان و کشور بسنده نمی‌کند و مسائل بین‌کشوری و بین‌المللی را به دنبال دارد. حتی به زمان هم محدود نیست. گویی حتی به کارگیری گسترده واکسن نیز آن را از زندگی انسان‌ها جدا نمی‌کند و توصیه به آمادگی برای زیست طولانی با آن می‌نمایند. یا آن‌چنان تغییراتی را رقم زده است که فناوری مورد استفاده را دگرگون کرده، روابط کاری در سازمان‌ها را تغییر می‌دهد، مشاغلی را از عرصه بازار کار حذف و مشاغل جدیدی را به عرصه می‌آورد، نهادها و ساختارها را دچار تغییر کرده و تبعات فرهنگی گسترده‌ای را بر جای گذاشته است.

در مطالعات بین‌رشته‌ای یا میان‌رشته‌ای و ضرورت تعریف یک محور بین‌رشته‌ای این‌گونه عنوان می‌کنند که یکی از شروط لازم برای مطالعه بین‌رشته‌ای، وجود یک مسئله است که رشته‌های گوناگون آن را در میان گذارده و هر یک با روش‌شناسی خود، آن را مشاهده و تحلیل می‌کنند تا در همکاری و تعامل با هم بر این مسئله و وجوه و ابعاد آن فائق آیند. کووید-۱۹ آن‌چنان که پیش از این از اثراتش به اجمال یاد شد، واجد این شکل از مسئله است. به همین دلیل همگامی و همفکری تمام دستگاه‌های اجرایی و سایر ذی‌نفعان، در طراحی

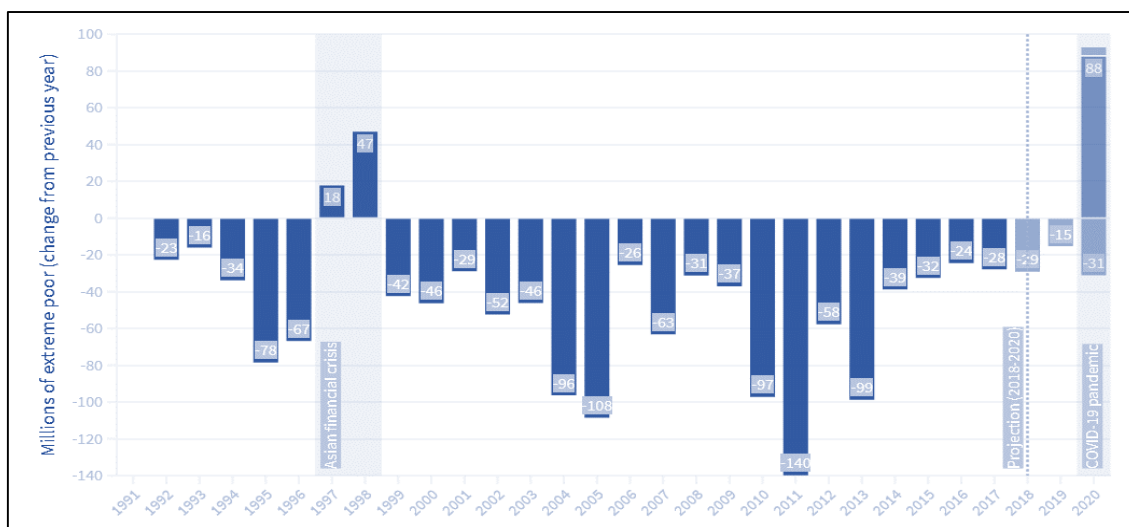
چگونگی حداقل نمودن اثرات منفی آن و استفاده مؤثر و به هنگام از فرصت‌های پیش رو تا آینده‌نگاری نسبت به تبعات طولانی‌مدت آن و آمادگی و طراحی سناریوهای متعدد برای آن‌ها، یک ضرورت محسوب می‌شود. نکته اساسی یاد شده، طراحی گام‌هایی جهت دستیابی به یک برنامه منسجم و هماهنگ برای دوران پسا کرونا بود. در واقع این دوران، از لحظه حضور گسترده آن آغاز شده و تا زمان طولانی نیز، حداقل در زمینه آثار و تبعات آن، ادامه خواهد یافت. از طرفی، ویژگی فرابخش بودن این پدیده نیز توجیه کافی را برای دخالت سازمان برنامه و بودجه کشور، هم بر اساس اهداف و وظایف قانونی آن، هم از این منظر که برنامه هفتم توسعه و تهیه و تنظیم آن نیز پیش رو است و لاجرم باید تحلیل مناسبی از آثار گسترده کووید-۱۹ در اختیار برنامه‌ریزان باشد، ایجاد کرده بود. به این ترتیب، پرداختن به این موضوع، اهمیتی دوچندان یافت.

۱-۱-۲- بیان مسئله

بیش از یک سال است که میلیاردها نفر از مردم جهان با ویروس کرونا درگیر هستند. این ویروس، تقریباً تمامی ارکان جامعه، اقشار و صنوف مختلف را تحت‌الشعاع خود قرار داده و بر تمام جنبه‌های زیست انسانی، نظام‌ها، نهادها و روابط درونی و بیرونی آن‌ها اثرات گسترده به جای گذاشته است. در آستانه دهه سوم قرن ۲۱، همه‌گیری ویروس کرونا در تمام کشورهای جهان، بی‌شک یکی از بزرگ‌ترین بحران‌های پیش‌روی انسان‌ها را در تاریخ، در مقابل اندیشمندان جهان قرار داده است. ترکش‌های این بحران در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و در تمام نظام‌هایی که در سطح بین‌المللی یا ملی و محلی مشغول فعالیت بودند، آثار کم و بیش متفاوت، اما گسترده را به جای گذاشته است.

شیوع کووید-۱۹ علاوه بر آن‌که تهدیدی برای جان و سلامت انسان‌ها بوده و تا به امروز بر اساس آمار رسمی، جان بسیاری از افراد را در جهان ستانده است، به دلیل الزامات ناشی از حفظ بهداشت و دستورالعمل‌های بین‌المللی یا ملی در رفتار فردی و تعاملات اجتماعی، آثار بسیار گسترده، متنوع و غیرقابل پیش‌بینی را با خود به همراه آورده است. تعطیلی یا کاهش فعالیت کسب و کارهای گوناگون، تعطیلی بسیاری از فعالیت‌ها که اوقات فراغت مردم را پر می‌کردند مثل ورزشگاه‌ها، باشگاه‌ها، اماکن تفریحی، سفر، تغییر در مرادوات و فرایندهای خدمات‌رسانی در محیط کار، افت فعالیت حمل و نقل جاده‌ای، ریلی، هوایی و دریایی و درون‌شهری و بین‌شهری و بین‌کشوری، ایجاد تحول در برنامه‌ریزی شهری، تعطیلی یا کاهش شدید در آموزش حضوری، افزایش تقاضا برای خدمات درمانی مرتبط، کاهش فعالیت‌های پژوهشی، اختلال در روند متغیرهای کلان اقتصادی مثل رشد اقتصادی، میزان بیکاری و تورم و نرخ ارز، کاهش روابط بین‌المللی و تردد در میان کشورها و کاهش بسیار شدید در گردشگری، تغییر رفتارهای فرهنگی، ایجاد سلیقه‌های جدید و مشکلات روحی و روانی برای افراد، رونق فعالیت‌های دیجیتالی و کاربرد آن‌ها در کسب و کار یا روابط بین افراد، آثار بعضاً مثبت محیط‌زیستی، تغییر دادن نقش دولت‌ها و تعریف وظایف جدید برای آن‌ها، گوشه‌هایی از این آثار گسترده هستند که کمابیش در بیشتر کشورهای جهان نیز رخ نشان دادند.

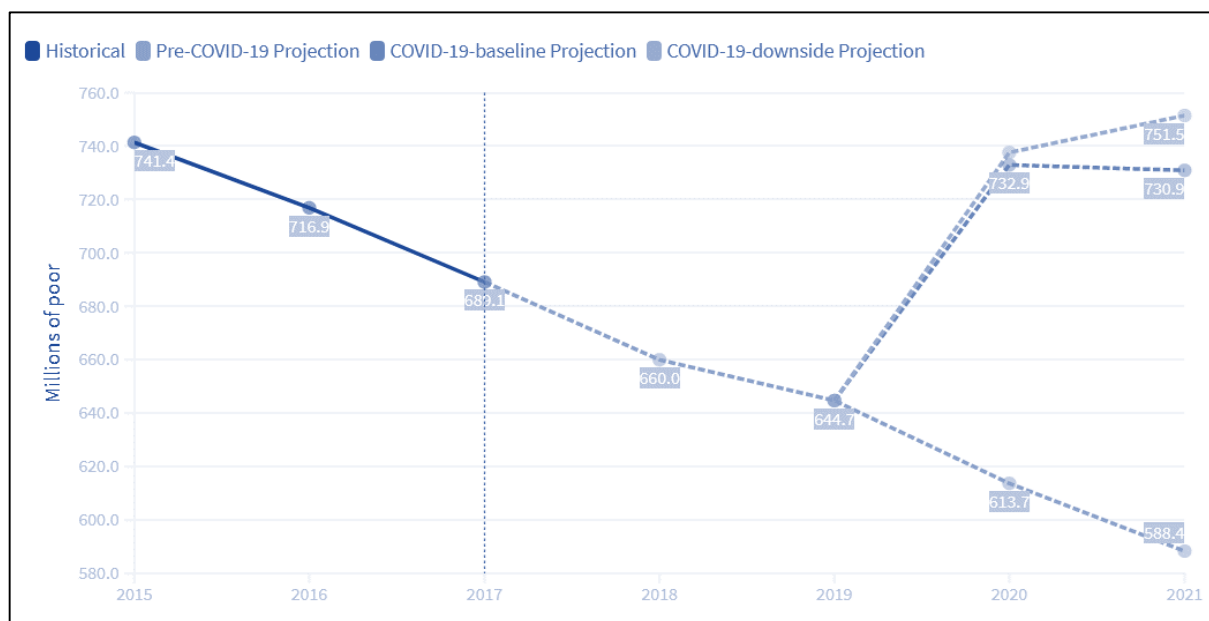
پیش‌بینی بانک جهانی حاکی از آن است که بر اساس برآوردهای انجام شده در مورد رشد اقتصادی در ژانویه سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱، فقر شدید در اثر همه‌گیری کووید-۱۹ به شدت افزایش یافته است. بر اساس این پیش‌بینی، بین ۱۱۹ تا ۱۲۴ میلیون نفر در اثر این بیماری، به ورطه فقر غلطیده‌اند. این اعداد با توجه به اختلاف پیش‌بینی در شرایط غیرکرونا با دوران پساکرونا، استخراج شده‌اند. این فقر شدید در سال ۲۰۲۰ بی‌سابقه بوده است. شکل (۱-۱) در هر ستون، خالص تعداد افرادی را که از فقر شدید خارج شده یا فقیر شده‌اند را از سال ۱۹۹۲ تا سال ۲۰۲۰ نسبت به سال قبل از آن، نشان می‌دهد. قبل از همه‌گیری کووید-۱۹ و در خلال سه دهه، فقط در سال‌های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ و همزمان با بحران مالی آسیایی، به ترتیب ۱۸ و ۴۷ میلیون نفر به زیر خط فقر سقوط کرده و در دیگر سال‌ها در این دوره طولانی، حدود یک میلیارد نفر از خط فقر فاصله گرفته‌اند. بعد از گسترش بیماری و برای نخستین بار در ۲۰ سال گذشته، خالص فقر شدید افزایش یافته و بر اساس برآورد پایه و برآورد بدبینانه، به ترتیب ۸۸ تا ۹۳ میلیون نفر به جمع فقرا افزوده خواهند شد. اگر ۳۱ میلیون نفری که در شرایط غیرکرونا می‌توانستند از دایره فقر رها و به بالای خط فقر منتقل شوند که به احتمال قوی رخ نداده به این ارقام اضافه گردند، آنگاه شمار فقرای ناشی از بیماری کووید-۱۹ بین ۱۱۹ تا ۱۲۴ میلیون نفر خواهد بود.

شکل (۱-۱): تحولات فقر طی سه دهه و اثر کووید-۱۹ بر آن

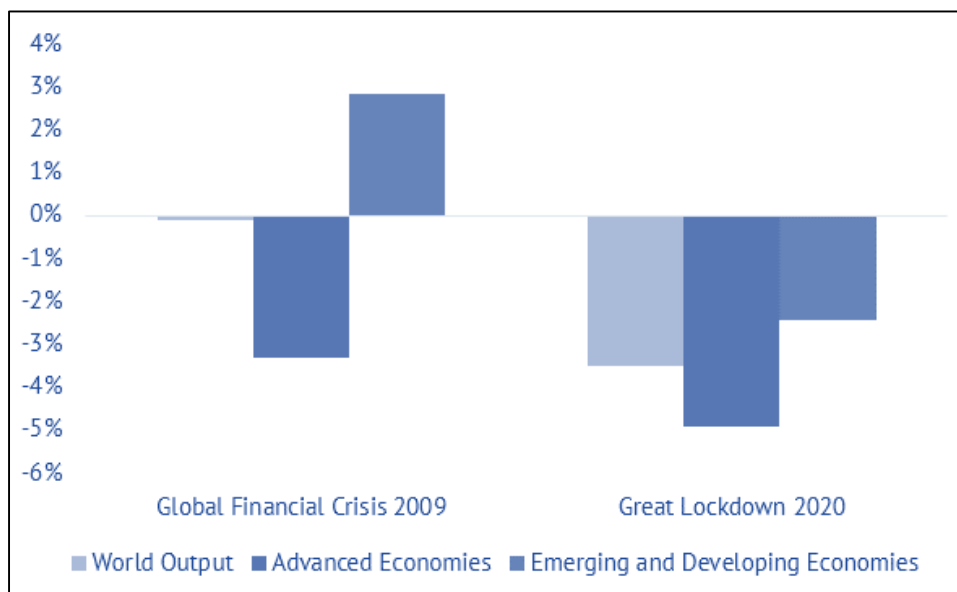
شکل (۱-۲) نیز که در آن برآوردی از فقر در سال ۲۰۲۱ با ادامه مسیر پایه یا با نگاه بدبینانه را نشان می‌دهد حاکی از آن است که به ترتیب ۱۴۴ تا ۱۶۹ میلیون نفر، مجدداً به فقرا می‌پیوندند. این برآوردها نشان می‌دهند که آثار این پدیده، کوتاه‌مدت نبوده و همچنان با جوامع همراه خواهد بود، البته در پایان سال ۲۰۲۱ باید تحول مثبت و شروع روند بهبود را انتظار کشید.^۱

1. <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated: Updated estimates of the impact of COVID-19 on global poverty: Looking back at 2020 and the outlook for 2021>

شکل (۱-۲): برآورد فقر در سال ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ در اثر کووید-۱۹

کووید-۱۹ در حوزه اقتصاد تمام کشورهای دنیا نیز با شدت هرچه تمام‌تر اثرات مخرب خود را به دنبال آژیر ممتدی که برای جوامع به صدا درآورده بود، به یادگار گذاشته است. رکود در کشورها با شدت هویدا شد. زنان، جوانان و فقرایی که در بخش غیررسمی اقتصاد فعالیت می‌کردند به شدت آسیب دیدند. مشاغلی که پایه آن‌ها بر ارتباط و تعامل زیاد بین افراد بود، صدمات بسیار را تجربه کردند. درآمد سرانه در بسیاری از اقتصادهای نوظهور و کشورهای در حال توسعه در سال ۲۰۲۰ کاهش یافت. همان‌طور که شکل (۱-۳) نشان می‌دهد، اگرچه در بحران مالی سال ۲۰۰۹ آمریکا، کشورهای پیشرفته رشد منفی بیش از ۳ درصد را تجربه کردند، اما کشورهای در حال توسعه همچنان دارای رشد مثبت بودند و این فاصله باعث شد که رشد اقتصاد جهان با شدت زیاد، کاهش نیابد. اما در همه‌گیری کووید-۱۹، اقتصاد جهان شامل کشورهای پیشرفته و در حال توسعه و نوظهور، همگی به طور متوسط، رشد منفی داشتند. در مجموع در سال ۲۰۲۰، رشد منفی سه و نیم درصدی برای جهان پیش‌بینی شده بود.

شکل (۱-۳): پیش‌بینی اثرات کووید-۱۹ بر رشد اقتصادی جهان

منبع: IMF DataMapper, 2021

- تولید جهانی
- اقتصادهای پیشرفته
- اقتصادهای در حال توسعه و نوظهور

جریان پول به کشورهای در حال توسعه، کاهش یافته است. برآورد بانک جهانی این است که جریان‌های پولی از بخش خصوصی به سمت کشورهای با درآمد متوسط و پایین در اشکال مختلف پول و حواله‌جات، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و دارایی، به ترتیب در حدود ۷، ۱۲ و ۱۵ درصد کاهش یافته است. تجارت کالاها و خدمات بر اساس برآوردهای سازمان تجارت جهانی در سال ۲۰۲۰ به میزان ۹ درصد کاهش یافت و اگرچه تجارت کالایی رو به بهبود است، اما در بخش خدمات نشانه‌های بهبود به کندی نمایان می‌شوند؛ به طوری که در بخش گردشگری در ۱۹ ماهه ابتدایی این سال، ورود گردشگر به میزان ۷۲ درصد کاهش یافت.^۱

طبیعی است که کشور پهناور و پرجمعیت ایران نیز از این همه‌گیری، آسیب‌های شدیدی را تجربه کرده است. درگذشت بسیاری از هموطنان تا به امروز مبتنی بر آمار رسمی، تعطیلی حضور دانش‌آموزان در یک سال اخیر در مدارس و دانشجویان در دانشگاه‌ها، بیکاری یا کم‌کاری بین دو تا ۴ میلیون نفر، اثر فزاینده بر روند منفی و نامطلوب برخی از شاخص‌های اقتصادی مثل تورم، رشد تولید، نرخ ارز، مشکلات به وجود آمده در توزیع کالاها و اثرات گسترده بر کسب و کارهای خصوصی را در کنار سایر مواردی که در بالا به آن‌ها اشاره شد، می‌توان به عنوان مصادیقی از این اثرگذاری گسترده برشمرد.

1. <https://www.cgdev.org/publication> Global Trends in 2021: How COVID-19 Is Transforming International Development

در کنار این آسیب‌ها و تهدیدهای آتی، اما فرصت‌های جدیدی نیز در کشور پدیدار شدند. فرصت استفاده از انواع فناوری‌های دیجیتالی و ارتباطات در عرصه خدمات‌رسانی در بخش دولتی و غیردولتی یکی از این موارد بود که شاید در روند طبیعی و عادی و مسیر قبلی خود برای بروز و ظهور، به سال‌ها ممارست و کار فرهنگی و ترویجی نیاز داشت. استفاده از فناوری در برگزاری دوره‌های آموزشی در آموزش عمومی و آموزش عالی، آشنایی اساتید، معلمان، دانشجویان و دانش‌آموزان به کاربری نرم‌افزارها و امکانات فنی آن‌ها، حضور گسترده شرکت‌های دانش‌بنیان در عرصه‌هایی که تقاضا برای آن‌ها افزایش یافته بود و روش‌های سنتی، در شرایط بحرانی جدید، پاسخگوی تقاضای معمول نبودند مانند تجهیزات پزشکی، لوازم بهداشتی و تولید دارو تا افزایش تولید کالاهای فرهنگی دیجیتالی؛ گسترش علم‌باوری در جامعه و ضرورت توجه علمی به مسائل گوناگون کشور؛ جدا شدن از برخی باورهای فرهنگی غلط مثل توجه به خرافه یا عدم توجه به رعایت نکات بهداشتی در رفتار فردی و مراودات اجتماعی؛ ترویج شیوه‌های نوین عرضه کار در ادارات؛ همچنین برگزاری جلسات غیرحضور و در نتیجه کاهش هزینه‌ها تنها برخی از فرصت‌هایی است که به آن‌ها اشاره شد.

بدیهی است نهاد برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی کشور نمی‌توانست در قبال این آثار گسترده که بسیاری از آن‌ها خصلت ماندگار دارند و آثار بلندمدت نیز برجای می‌گذارند و حتی نهادهایی را تعطیل و ایجاد نهادهای جدیدی را به دنبال خواهند داشت، بی‌تفاوت باشد. ابزار تخصیص منابع بودجه عمومی، وظایف تنظیمی، همچنین ضرورت برنامه‌ریزی میان‌مدت، همگی توجیه ورود آگاهانه و مبتنی بر پژوهش و مطالعه در عرصه تدوین برنامه، سیاست‌گذاری یا تغییر در تخصیص منابع برای دوران پسا کرونا بود. به همین دلیل، پرسش محوری و پراهمیت آثار کرونا بر بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور چه بوده است و چه سیاست‌های کوتاه‌مدت یا میان‌مدتی را برای رویارویی با این پدیده همه‌گیر باید دنبال کرد، مبنایی برای ورود به این مسئله مهم بود. برای دستیابی به پاسخ این پرسش مهم، ابلاغ ریاست سازمان برنامه و بودجه کشور به معاونین بخشی سازمان، ورود به این عرصه را پایه‌ریزی کرد (پیوست ۲). پس از حدود دو ماه و در پی جلسات متعدد و تشکیل کمیته ویژه برای تعریف عناوین پروژه‌های مورد نظر امور بخشی سازمان و ارسال عناوین نهایی پروژه‌ها به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، مرکز نیز پیشنهاد پروژه کلان دربرگیرنده پروژه‌های مورد تقاضا را به سازمان ارائه کرد. در نهایت در جلسه ۲۲ شهریور با حضور رئیس و معاونین محترم سازمان برنامه و بودجه کشور مقرر شد که پروژه‌های یادشده از طریق تحقیقات درون‌سازمانی پیگیری شوند و همزمان با آن‌ها، مرکز نیز با تعریف یک کلان‌پروژه دیگر و با برون‌سپاری آن‌ها، مدیریت و سازماندهی لازم را برای این هدف مهم عهده‌دار شود. در این مسیر از همکاری معاونت‌ها و امور بخشی سازمان برنامه و بودجه کشور نیز بهره‌مند گردد (پیوست ۳). با توجه به آنچه آورده شد، مسئله اصلی این مطالعات را می‌توان این‌چنین بیان کرد: با توجه به اثرات کرونا، سمت و سوی تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فناورانه در کشور چگونه است و سهم سازمان برنامه و بودجه از فهم این تحولات و سیاست‌گذاری متناسب با آن‌ها چیست؟

اهداف و پرسش‌ها

هدف کلی این کلان‌پروژه مطالعه آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کووید-۱۹ در ایران است که با توجه به گستردگی آن، در گام اول ضرورت داشت که هدف کلان‌پروژه در چارچوب زیرپروژه‌ها، به اهداف خرد شکسته شود. در تعیین زمینه‌ها و انتخاب این زیرپروژه‌ها، بخش‌ها یا فرابخش‌هایی مورد توجه قرار گرفتند که بیشترین تأثیر را از شیوع این همه‌گیری پذیرفته بودند. به این ترتیب، در مجموع ۱۷ زمینه به شرح زیر تعیین شدند.

- آموزش عمومی و فنی و حرفه‌ای
- آموزش عالی
- پژوهش و فناوری
- اقتصادی
- صنعت، معدن و بازرگانی
- امنیت غذایی و تولیدات کشاورزی
- فرهنگ
- ورزش
- گردشگری
- حکمرانی
- مدیریت بحران
- دفاعی و امنیتی
- انرژی
- حمل و نقل
- مسکن و سکونتگاه
- سلامت
- تأمین اجتماعی

پرسش‌های اصلی زیر در مقابل هر یک از زیرپروژه‌ها، برای جغرافیای سرزمین ایران و با نگاهی به شرایط سایر کشورها، قرار گرفت:

- اصلی‌ترین و مهم‌ترین آثار پدیده کووید-۱۹ بر بخش ... چه بوده است؟
- چه فرصت‌ها و تهدیدهایی ناشی از شیوع همه‌گیری کووید-۱۹ برای بخش ... پدید آمده است؟
- سیاست‌های کوتاه‌مدت برای کاهش آثار منفی کووید-۱۹ و تداوم و ارتقاء فعالیت‌های بخش ... کدام هستند؟
- سیاست‌های میان‌مدت برای استفاده از فرصت‌ها و کاهش تهدیدهای کووید-۱۹ و ارتقاء تاب‌آوری بخش ... کدام هستند؟

هر یک از زیرپروژه‌ها نیز، در سازماندهی مطالعه خود و در قالب پرسش‌های اصلی کلان‌پروژه، به فراخور زمینه مطالعه خود، پرسش‌های جدیدی را در این ارتباط طرح کرده و به کاوش و جستجو برای پاسخ به آن‌ها پرداخته‌اند.

۱-۲- ساختار، فرایند و روش

پس از ارجاع رسمی مطالعات در جلسه شورای معاونین سازمان برنامه و بودجه کشور در ۲۲ شهریور سال ۱۳۹۹، به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری و بر اساس تصمیم‌گیری داخلی در مرکز، دبیرخانه‌ای برای این مطالعات در نظر گرفته شد تا طرح اولیه از مسیر و نقشه راه را تهیه و پس از تصویب آن، پیشبرد امور مربوطه را مدیریت کند. دبیرخانه بر پایه مأموریت محوله، ساختار، برنامه زمان‌بندی و روش پیشنهادی را برای انجام مطالعات، تهیه و پس از تصویب آن را به مورد اجرا گذارد. بایسته یادآوری است که اگرچه پیگیری و ساختمان این کلان‌پروژه همواره بر طراحی اولیه استوار بوده است، اما در ضمن انجام فعالیت‌ها و پیشبرد امور آن‌ها، با انعطاف لازم و ضرور، عناصری که می‌توانستند در ارتقاء کیفی فعالیت‌ها و سازماندهی هدف نهایی؛ یعنی تهیه برنامه پساکرونا توسط سازمان برنامه و بودجه کشور مؤثر واقع شوند، در ساختار یا روش یا فرایند مورد توجه قرار گرفته و بنیان طراحی شده را اصلاح و تقویت کردند. در اینجا به طور اجمالی، هر یک از موارد ساختار، فرایند و روش در دستیابی به نتایج این کلان‌پروژه، بر اساس آخرین ویرایش آن‌ها، توضیح داده می‌شوند.

۱-۲-۱- ساختار

برای این مطالعات با توجه به اهداف آن، دو ساختار جداگانه پیش‌بینی شده است. ۱- انجام و جمع‌بندی مطالعات پشتیبان پساکرونا؛ و ۲- تهیه و تنظیم برنامه پساکرونا.

در ساختار راهبردی و اجرایی مطالعات پشتیبان، علاوه بر شورای راهبردی که در سازمان برنامه و بودجه به عنوان متقاضی و سفارش‌دهنده کلان‌پروژه مطالعه آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تشکیل می‌شود، شورای هماهنگی مطالعات پساکرونا به عنوان رکن اصلی در مطالعات پشتیبان تعیین شده است. کارگروه تلفیق مطالعات و شش کارگروه اصلی مطالعات در زیرمجموعه این شورا اقدام می‌نمایند.

مجریان پروژه‌های هر یک از کارگروه‌ها نیز در دو قالب شخصیت حقوقی و حقیقی تعیین شدند که هر یک از آن‌ها گروه تحقیق خود را ایجاد می‌کند. مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، پژوهشگاه مطالعات علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، پژوهشگاه فرهنگ و ارتباطات، پژوهشکده مطالعات فناوری، پژوهشکده امور اقتصادی، پژوهشکده مطالعات راهبردی و مرکز مطالعات راهبردی وزارت کشور به عنوان اشخاص حقوقی مشارکت‌کننده در این مطالعات تعیین شدند.

دبیرخانه مطالعات پساکرونا نیز مسئولیت تهیه و تنظیم برنامه مطالعات، تنظیم برنامه جلسات شورا، پیگیری تصمیمات شورا در زمینه‌های گوناگون را عهده‌دار بوده است. شکل (۱-۴) ساختار کلی مطالعات پشتیبان و

تهیه برنامه پسا کرونا را نشان می‌دهد. اعضای شورای هماهنگی مطالعات و کمیته تلفیق آن در مرحله تهیه مطالعات پشتیبان، در پی این مطلب آورده شده است.

شکل (۱-۴): ساختار مطالعات پشتیبان برنامه پسا کرونا و تهیه برنامه پسا کرونا

شرح عناوین و دستور جلسات شورای هماهنگی مطالعات در پیوست ۴ آورده شده است.

ترکیب شورای هماهنگی مطالعات پسا کرونا به قرار زیر است:

- رئیس شورا (رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری - علیرضا آزموده اردلان)
- دبیر شورا (مدیر مطالعات پسا کرونا و مسئول دبیرخانه - غلامرضا گرائی‌نژاد)
- مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته‌های پژوهشی مرکز - سعید غلامی‌نجات

مدیران پروژه‌های مطالعاتی شامل افراد زیر است:

- آقای مهرمحمدی
- آقای شریعتی نیاسر (آقای جوان)
- آقای طباطبائیان (خانم کنعانی)
- آقای نصیری اقدم (آقای بالونژاد)
- خانم فقیه نصیری (آقای ولی بیگی)
- آقای کیانی‌راد (خانم پاسبان)
- آقای سلگی (خانم فلاح)
- آقای قراخانو
- آقای میرزایی (آقای جعفری شهرستانی)
- آقای میرمحمدی (آقای پرتو و آقای قلی پور)
- آقای فیضی (آقای باصولی)

- آقای درخشه
- آقای سبوحی
- آقای محمدی
- خانم صمدیان
- آقای پوراصغر سنگاچین

علاوه بر نفرات یادشده در جلسات شورای هماهنگی، نمایندگان امور بخشی سازمان برنامه و بودجه و دستگاه‌های سیاست‌گذار اصلی نیز، دعوت شدند.

اعضای کمیته تلفیق و وظیفه اصلی آن نیز در شکل (۱-۵) مشخص شده‌اند.

شکل (۱-۵): ساختار و اعضای کمیته تلفیق مطالعات پشتیبان

ساختار دیگری که در مرحله دوم این مطالعات طراحی شده است، به تهیه و تنظیم برنامه پسا کرونا ارتباط دارد. این ساختار بر پایه دو ویژگی تعریف شده است. نخست، اتکالی آن به مجموعه مطالعات پشتیبان که شامل گزارش تلفیقی حاضر و تک تک گزارش‌های مستقل در هر یک از زمینه‌های معرفی شده در بالاست؛ دوم، ویژگی برنامه بودن و ضرورت توجه به نکات زیر:

- به کارگیری ظرفیت سازمان برنامه و بودجه کشور در شکل دادن آن به برنامه؛
- به کارگیری ذی‌نفعان اصلی در تهیه برنامه، به‌ویژه دستگاه‌های سیاست‌گذار اصلی؛
- تنظیم آن به عنوان سند مصوب برای به کارگیری سیاست‌ها در سایر برنامه‌ها از جمله برنامه هفتم توسعه و بودجه‌های سنواتی آتی.

بنا بر نکته‌های یادشده در بالا، ساختار لازم برای تدوین برنامه پسا کرونا با سه سطح ستاد برنامه پسا کرونا، کمیته تلفیق برنامه پسا کرونا و چهار کارگروه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، تولیدی و زیربنایی و حکمرانی و

امور عمومی و دفاعی، پیشنهاد شده‌اند. این مرحله از کار به دلیل وظایف قانونی سازمان برنامه و بودجه از یک سو و تجربه سازمان در تدوین انواع برنامه‌های توسعه و سایر برنامه‌های موردی مانند برنامه اقتصاد مقاومتی و برنامه جهش تولید، به همراه ظرفیت بسیار گسترده کارشناسی آن در بخش‌ها و فرابخش‌ها، سپردن مدیریت این مرحله به سازمان را توجیه‌پذیر می‌کند. بر پایه این، دبیرخانه تهیه و تدوین برنامه‌ساکرونا نیز توسط سازمان برنامه و بودجه کشور تعیین و در یکی از امور فرابخشی مستقر خواهد شد.

روش پژوهش و مطالعه

بدون شک انتخاب روش پژوهش در هر مطالعه‌ای، یکی از عوامل بسیار مهم و تأثیرگذار است. بر اساس تصمیم دبیرخانه و طرح موضوع در شورای هماهنگی مطالعات، پیشنهاد شده بود که مجریان پروژه‌ها از روش فراترکیب برای انجام مطالعه بهره‌گیرند. منابع پایه برای این روش در هریک از مطالعات نیز منابع معتبر نهادهای بین‌المللی، مطالعات سایر کشورها و مطالعات انجام شده در داخل کشور تعیین شد. به منظور دسترسی محققان، فهرست برخی از مطالعات انجام شده در پایگاهی در سایت مرکز درج و در گزارش مستقلاً نیز منتشر گردید.^۱ در واقع روش پیشنهادی فراترکیب یکی از روش‌های فرامطالعه است. فرامطالعه^۲ یک روش تحقیق کیفی است که به منظور بررسی، ترکیب، تحلیل و تفسیر پژوهش‌های گذشته در سال‌های اخیر معرفی شده است. در فرامطالعه دیگر نیازی به انجام مصاحبه نیست و به مدد روش‌های نظام‌مند به بررسی ادبیات پژوهش پرداخته می‌شود. در این روش شناسایی، دسته‌بندی و خوشه‌سازی مقوله‌های زیربنایی پدیده مورد مطالعه، بر اساس مطالعاتی که پیش‌تر انجام شده است، صورت می‌گیرد. همچنین برای ترسیم انواع مدل‌ها و الگوها می‌توان از روش فرامطالعه استفاده کرد. در این روش ابتدا الگوی روابط علی شناسایی و سپس مدل نهایی پژوهش ارائه می‌شود. در واقع، فرامطالعه تجزیه و تحلیلی عمیق از نتایج پژوهشی در حوزه‌ای خاص است که به طور کلی شامل چهار زیرمجموعه است:

- فراتحلیل:^۳ تحلیل کمی یافته‌های تحقیقات گذشته؛
- فراروش:^۴ تحلیل روش‌شناسی تحقیقات گذشته؛
- فرانظریه:^۵ تحلیل نظریه‌های پژوهش‌های گذشته؛
- فراترکیب:^۶ تحلیل کیفی یافته‌های پژوهش‌های پیشین.

فراترکیب روشی است کمی برای ترکیب نتایج پژوهشی گذشته که به صورت کیفی می‌باشند (درست نقطه مقابل فراتحلیل). در فراترکیب داده‌ها به صورت کیفی هستند و به صورت کمی تحلیل می‌شوند. در فراتحلیل، داده‌ها به صورت کمی هستند و نتایج نیز کیفی تحلیل می‌شود. روش تحقیق فراترکیب، اطلاعات و دانش

۱. علی بیکی علوی، حانیه و علی خانی

2. Meta Study
3. Meta Analysis
4. Meta Method
5. Meta Theory
6. Meta Synthesis

کامل و عمیق‌تری را نسبت به ادبیات موضوع در اختیار افراد قرار می‌دهد و ترتیب و انسجام تحقیق نسبت به ادبیات موضوع، بسیار کامل‌تر و بهتر است. در واقع، تحقیق فراترکیب یک تحلیل ثانویه نیست، بلکه تحلیل داده‌ها و اطلاعات به دست آمده از این تحقیقات است. همچنین در این روش داده‌های به دست آمده از تحقیقات، به صورت ترکیبی تفسیر می‌شوند و مورد استفاده قرار می‌گیرند. از نقاط ضعف این روش می‌توان به این موضوع اشاره کرد که فرایند کار باید توسط افراد خبره انجام شود، زیرا به توانمندی بالایی در تجزیه و تحلیل و تفسیر تحقیق با روش کیفی نیاز دارد. از نقاط قوت این روش نیز، می‌توان به جامع و قابل اطمینان بودن داده‌ها و نتایج نهایی آن اشاره کرد. برای معرفی و کاربردی‌سازی این روش، گزارشی توسط مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری تهیه و در اختیار کارگروه‌ها قرار گرفت.^۱ علاوه بر آن، یکی از جلسات شورای هماهنگی مطالعات نیز به معرفی و بحث و تبادل نظر درباره آن اختصاص یافت.

بر اساس تصمیم اعلامی، روش یگانه بالا به صورت دستوری و اجباری مطرح نشد و به همین دلیل مطالعات از سایر روش‌ها مانند چرخ آینده، طوفان فکری و اقتصادسنجی نیز بهره برده‌اند.

فرایند انجام مطالعات و برنامه پس از آن

یکی از مهم‌ترین اجزای لازم برای دستیابی به اهداف مورد نظر در این کلان‌پروژه، طراحی فرایند مناسب و پیگیری عملی گام‌های پیش‌بینی شده است.

فرایند^۲ گروهی از وظیفه‌های هم پیوند است که با هم نتیجه‌ای را ایجاد می‌کنند. فرایند، مجموعه‌ای مشخص و مرتب شده از فعالیت‌های کاری در یک محدوده زمانی و مکانی معین است که شروع و خاتمه آن مشخص شده و با تعریف روشنی از ورودی‌ها و خروجی‌ها، ساختاری برای عملکرد ارائه می‌دهند.

در تعریفی دیگر، فرایند مجموعه فعالیت‌ها یا گام‌هایی است که داده‌ها را به ستانده‌ها تبدیل می‌کند. در تنظیم هر فرایند، عنوان فرایند باید ساده و دربرگیرنده مفهوم باشد و هدف فرایند؛ یعنی مقصود و هدفی که از اجرای فرایند تعیین می‌شود نیز گویا و شفاف باشد. دامنه فرایند^۳ مشخص‌کننده دقیق این است که فرایند از کجا شروع و به کجا ختم می‌شود، شامل چه گام‌هایی است و چه مواردی را شامل نمی‌شود. داده‌ها در فرایند به خروجی تبدیل می‌شوند و می‌توانند قابل لمس یا غیر قابل لمس باشند.

۱. آتشک و گرائی‌نژاد (۱۳۹۹). روش‌شناسی مطالعات آثار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی همه‌گیری کووید-۱۹ در ایران، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه‌های پسا کرونا.

2. Process

3. Process Scope

شکل (۱-۶): طبقه‌بندی فرایندها در یک سازمان

فرایندها به چهار دسته کلی تقسیم می‌شوند و عبارتند از:

فرایندهای هسته‌ای: هدف یا یکی از اهداف اصلی تشکیل سازمان است و تمام فرایندهای دیگر به نوعی به آن مرتبط می‌شوند، مانند پشتیبانی اندیشه‌ای از سازمان برنامه و بودجه کشور که در اینجا برای تهیه و تنظیم برنامه پسا کرونا صورت پذیرفته است.

فرایندهای اصلی: باعث تحقق فرایند هسته‌ای می‌شوند و بدون آن‌ها تحقق فرایند هسته‌ای مانند تهیه مطالعات پشتیبان برنامه و مطالعات میدانی ممکن نیست.

فرایندهای پشتیبانی: باعث اجرای اثربخش فرایندهای اصلی مثل کاربرد سامانه اینترنتی در دریافت و ارسال اطلاعات، ایجاد پایگاه داده‌ها، استفاده از فناوری در تشکیل جلسات و ایجاد دبیرخانه مطالعات می‌شوند.

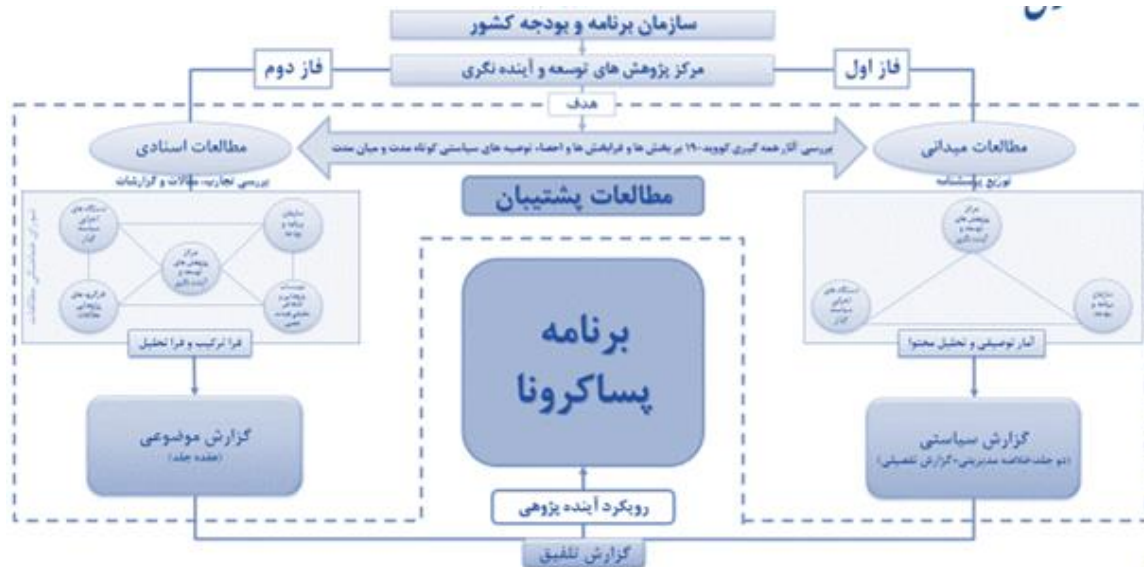
فرایندهای مدیریتی: مجموعه‌ای از فرایندها هستند که در حیطه وظایف مدیریت ارشد سازمان مثل کنترل و ایجاد هماهنگی در اجرای فرایندهای مختلف^۱ قرار می‌گیرند.

شکل ۱-۶ این فرایندها را نشان می‌دهد.

بر پایه طراحی انجام شده، گام‌های اصلی این کلان‌پروژه شامل سه گام یا مرحله بوده‌اند:

۱. گرانی‌نژاد، غلامرضا. بودجه و کاربرد آن در ایران.

- مطالعات میدانی
  - برون‌سپاری و سفارش پروژه‌های پایه یا موضوعی
  - تلفیق مطالعات دو مرحله پیشین
- این فرایندها در شکل ۱-۷ نمایش داده شده‌اند.

شکل (۱-۷): فرایندهای اصلی مطالعات پشتیبان برنامه پسا کرونا

در مطالعات میدانی، اساس کار تحلیل، پاسخنامه‌های ارسالی از طرف دستگاه‌های اجرایی به پرسشنامه مرکز بود. به این منظور، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری برای یک ارزیابی سریع از آثار کووید-۱۹ بر بخش‌های مختلف، از منظر برنامه‌ریزان و مدیران اجرایی و سیاست‌گذاران اصلی این بخش‌ها که به طور مستقیم با این آثار درگیر بوده و برای مقابله با تهدیدهای آن برنامه‌ریزی نمودند، پرسشنامه‌هایی را طراحی و از طریق امور سازمان برنامه و بودجه کشور برای آن‌ها ارسال کرد. در پرسشنامه یاد شده از منظر کوتاه‌مدت، چگونگی عرضه کالاها یا خدمات بخش پس از همه‌گیری کووید-۱۹ از نظر کمی و کیفی، تأثیر آن بر بخش خصوصی فعال، تأثیر آن بر روابط یا مبادلات بین‌المللی و بالاخره موضوع فناوری مورد استفاده بخش، مورد پرسش قرار گرفت. در این راستا، ضمن درخواست توصیف اجمالی، درخواست شد تا پیشنهادها برای کوتاه‌مدت برای کاهش آثار منفی یا استفاده از فرصت پیش آمده را مطرح کنند تا این پیشنهادها در زمینه تداوم و شتاب فعالیت‌ها، حمایت از بخش خصوصی، تأمین فناوری‌های مورد استفاده برای تداوم فعالیت‌ها، به‌ویژه پیشنهادات بودجه‌ای برای مهندسی مجدد منابع، برطرف کردن موانع از جنس مقررات موجود یا تأمین مالی موارد خاص و در اولویت، مورد استفاده قرار گیرد. نتایج حاصل از پاسخ‌های دریافتی، برحسب خدمات حاکمیتی دولت، آموزش

عالی، پژوهش و فناوری، فرهنگ، گردشگری، کشاورزی و انرژی، مورد تحلیل قرار گرفتند.^۱ پیش از گزارش تفصیلی یاد شده، در آذرماه سال ۱۳۹۹ و برای استفاده سازمان برنامه و بودجه در تنظیم لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور، یک گزارش خلاصه مدیریتی مشتمل بر پیشنهادات کوتاه‌مدت مالی و بودجه‌ای تهیه و منتشر گردید.

سؤالات این پرسشنامه در بخش اول، در قالب طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای به شکل بسته تنظیم شده و به دنبال آن برای هر یک از سؤالات، قسمتی نیز در جهت درج استدلال و چرایی انتخاب آن گزینه قرار داده شد. پرسش‌ها یا قضاوت‌ها، شامل موارد زیر بودند:

- ۱- تغییر مسیر توسعه جهانی بین مناطق شرق (آسیا) و غرب (اروپا) به سمت آسیا، بعد از برهه زمانی پاندمی کرونا (۲۰۲۰-۲۰۱۹) وجود دارد که واجد فرصت توسعه برای آن بخش است.
- ۲- به دلیل تأثیر پاندمی بر افزایش تغییر مکان تولید جهانی به سمت آسیا، امکان افزایش فعالیت‌های بین‌المللی برای بخش در دوره پساکرونا به دلیل نزدیکی به کشورهای آسیایی وجود دارد.
- ۳- کرونا عرضه محصولات یا خدمات آن بخش (کمیت) را به نحو قابل ملاحظه کاهش داده است.
- ۴- کرونا به دلیل افزایش تقاضا و ضرورت ارائه خدمت، عرضه محصولات یا خدمات (کمیت) آن بخش را به نحو قابل ملاحظه افزایش داده است.
- ۵- کرونا کیفیت محصولات یا خدمات آن بخش را به نحو قابل ملاحظه کاهش داده است.
- ۶- در پساکرونا عرضه محصولات یا خدمات آن بخش به نحو قابل ملاحظه کاهش خواهد یافت.
- ۷- در پساکرونا عرضه محصولات یا خدمات آن بخش به نحو قابل ملاحظه افزایش خواهد یافت.
- ۸- در پساکرونا فناوری (تکنولوژی) عرضه محصولات یا خدمات آن بخش به نحو قابل ملاحظه تغییر خواهد یافت.

- ۹- در پساکرونا کیفیت عرضه محصولات یا خدمات آن بخش بهبود خواهد یافت.
- پاسخ‌های واصله پیرامون بخش اول پرسشنامه که بر اساس مقیاس لیکرت^۲ در پنج درجه برای بیان اهمیت و میزان توافق پیرامون گویه‌ها تنظیم شده بود، با استفاده از نرم‌افزار SPSS و در قالب آمار توصیفی^۳ مورد بررسی قرار گرفت. هدف از این کار، سازماندهی و توصیف اطلاعات به دست آمده در قالب جدول و نمودار جهت تحلیل یافته‌ها بود. در این قسمت از شاخص‌هایی چون پراکندگی، دامنه تغییرات، واریانس، انحراف معیار، نما، میانه، میانگین و سایر شاخص‌های کلیدی استفاده شده بود که نتایج آن‌ها در جدول ۱ به نمایش درآمده است. لازم به توضیح است که در این فرایند، پاسخ‌های تنظیم شده بر اساس طیف لیکرت شامل خیلی کم، کم، کم،

۱. گرائی‌نژاد، غلامرضا، حانیه علی‌بیگی‌علوی و علی‌خانی (۱۳۹۹). بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ بر فعالیت و خدمات بخش‌ها و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، تهران: مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

2. Likert scale
3. Descriptive statistics

متوسط، زیاد و خیلی زیاد می‌باشد که در تحلیل داده‌های کمی به آن‌ها به ترتیب مقادیر عددی ۱، ۲، ۳، ۴ و ۵ داده شده است.

بر اساس جدول ۱-۱، میانگین اکثر پاسخ‌های دریافتی حاکی از آن است که در تمامی سؤالات به‌جز سؤال پنجم و ششم، وسیع‌ترین مقدار متوسط و مرکز توزیع فراوانی در طیف متوسط و در دامنه مقدار عددی ۲ تا ۳ می‌باشد و از منظر این شاخص، حد وسط موافقت با سؤالات بخش اول در پرسشنامه مشهود است. شاخص میانه به‌جز سؤال ششم، در بقیه سؤالات به شکل همگن بوده و نشانگر آن است که نیمی از توزیع پاسخ‌ها در بالای عدد ۳ و نیم دیگر در پایین آن قرار دارد که همچون شاخص قبلی در کلیات، حاکی از موافقت نسبی پرسش‌شوندگان با موضوعات مطرح شده است. شاخص نما در جدول فوق نشانگر بیشترین فراوانی پاسخ متوسط در سؤالات اول، دوم، هفتم و هشتم است و پاسخ خیلی کم در سؤالات سوم، چهارم، پنجم و ششم و همچنین پاسخ کم در سؤال نهم می‌باشد. شاخص انحراف معیار و میزان پراکندگی هر توزیع پیوسته بنا بر پاسخ‌های واصله نشانگر آن است که در تمامی پرسش‌ها خصوصاً سؤال ششم، پراکندگی پاسخ‌ها و نزدیکی آن‌ها به یکدیگر متناسب بوده و نتایج حاصل از این منظر در جامعه آماری قابل اتکا است.

جدول (۱-۱): آمار توصیفی مطالعات میدانی

تحلیل آمار توصیفی پرسشنامه (برنامه‌ها و سیاست‌های دستگاه‌های اجرایی و سیاست‌گذار در دوره همه‌گیری کووید-۱۹)										
		سؤال اول	سؤال دوم	سؤال سوم	سؤال چهارم	سؤال پنجم	سؤال ششم	سؤال هفتم	سؤال هشتم	سؤال نهم
N	Valid	۴۲	۴۲	۴۶	۴۶	۴۶	۴۵	۴۵	۴۶	۴۵
	Missing	۵	۵	۱	۱	۱	۲	۲	۱	۲
Mean		۲.۵۵	۲.۸۳	۲.۳۳	۲.۵۹	۱.۹۶	۱.۵۳	۲.۶۰	۲.۹۸	۲.۷۶
Std. Error of Mean		.۱۷۱	.۱۸۳	.۱۸۹	.۱۹۳	.۱۴۹	.۱۱۳	.۱۹۴	.۱۷۴	.۱۶۶
Median		۳.۰۰	۳.۰۰	۲.۰۰	۲.۰۰	۲.۰۰	۱.۰۰	۳.۰۰	۳.۰۰	۳.۰۰
Mode		۳	۳	۱	۱	۱	۱	۳	۳	۳
Std. Deviation		۱.۱۰۹	۱.۱۸۸	۱.۲۸۳	۱.۳۰۹	۱.۰۱۰	.۷۵۷	۱.۳۰۴	۱.۱۸۳	۱.۱۱۱
Variance		۱.۲۲۹	۱.۴۱۱	۱.۶۴۷	۱.۷۱۴	۱.۰۲۰	.۵۷۳	۱.۷۰۰	۱.۴۰۰	۱.۲۳۴
Skewness		.۰۹۹	-.۰۲۹	.۷۳۵	.۳۳۰	.۶۳۱	۱.۳۶۴	.۲۲۱	-.۱۲۵	.۴۰۷
Std. Error of Skewness		.۳۶۵	.۳۶۵	.۳۵۰	.۳۵۰	.۳۵۰	.۳۵۴	.۳۵۴	.۳۵۰	.۳۵۴
Kurtosis		-.۸۹۹	-.۸۴۸	-.۴۷۸	-۱.۰۵۷	-.۸۱۲	۱.۴۱۶	-.۹۹۸	-.۸۵۱	-.۳۳۸
Std. Error of Kurtosis		.۷۱۷	.۷۱۷	.۶۸۸	.۶۸۸	.۶۸۸	.۶۹۵	.۶۹۵	.۶۸۸	.۶۹۵
Range		۴	۴	۴	۴	۳	۳	۴	۴	۴
Minimum		۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
Maximum		۵	۵	۵	۵	۴	۴	۵	۵	۵

Sum	۱۰۷	۱۱۹	۱۰۷	۱۱۹	۹۰	۶۹	۱۱۷	۱۳۷	۱۲۴
Percentiles	۲۵	۲۰۰	۲۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۲۰۰
	۵۰	۳۰۰	۳۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۱۰۰	۳۰۰	۳۰۰
	۷۵	۳۰۰	۴۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۳۰۰	۲۰۰	۳۵۰	۳۰۰

منبع: گرائی‌نژاد، علی بیگی علوی و خانی، ۱۳۹۹

در مرحله مطالعات اسنادی، ابتدا عناوین پروژه‌ها به شرح زیر تعیین شدند. برای هر یک از آن‌ها، مجری به نمایندگی از مؤسسه پژوهشی یا از افراد شناخته شده و عضو هیئت علمی دانشگاه‌ها برگزیده شدند. دارا بودن پیشینه مطالعه و تهیه گزارش یا مشارکت در پروژه‌های نظیر، یعنی مطالعه آثار کرونا بر بخش ذی‌ربط، یکی از عوامل مؤثر در انتخاب مجریان محسوب می‌شد. فهرست عناوین این گزارش‌ها و مجریان مربوط (اشخاص حقیقی) در جدول ۱-۲ درج شده‌اند.

جدول (۱-۲): مجریان پروژه‌ها

ردیف	موضوع	مجری
۱	کشاورزی و امنیت غذایی	آقای دکتر کیانی‌راد- سرکار خانم دکتر پاسبان (مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی)
۲	آموزش عالی	آقای دکتر جوان (استاد دانشگاه تربیت مدرس)
۳	تأمین اجتماعی	(عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی)
۴	حکمرانی و امور عمومی	آقای دکتر میرمحمدی- آقای دکتر قلی‌پور (پژوهشکده مطالعات راهبردی)
۵	پژوهش و فناوری	آقای دکتر طباطبائیان- سرکار خانم دکتر کنعانی (پژوهشکده مطالعات فناوری)
۶	سلامت	آقای دکتر آخوندزاده (استاد دانشگاه علوم پزشکی تهران)
۷	امنیتی و دفاعی	آقای دکتر میرمحمدی- آقای دکتر پرتو (پژوهشکده مطالعات راهبردی)
۸	اقتصادی	آقای دکتر نصیری اقدم- آقای دکتر بالونزاد (پژوهشکده امور اقتصادی)
۹	صنعت، معدن و بازرگانی	سرکار خانم دکتر فقیه نصیری- آقای دکتر ولی بیگی (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی)
۱۰	گردشگری	آقای دکتر فیضی- آقای دکتر باصولی (جهاد دانشگاهی)
۱۱	ورزش	آقای دکتر قراخانو (استاد دانشگاه تربیت مدرس)
۱۲	فرهنگ	آقای دکتر سلگی- سرکار خانم فلاح (پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات)
۱۳	انرژی	آقای دکتر سبحی (استاد دانشگاه صنعتی شریف)

۱۴ و ۱۵	سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل	آقای دکتر محمدی (عضو هیئت علمی دانشگاه یزد)
۱۶	آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه‌ای	آقای دکتر مهرمحمدی (استاد بازنشسته دانشگاه تربیت مدرس) سرکار خانم دکتر احمدی (عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی)
۱۷	محیط‌زیست	آقای دکتر پوراصغر (رئیس گروه بخش محیط‌زیست سازمان برنامه و بودجه)

نکته کلیدی در انجام این مرحله مهم این است که اگرچه مطالعات به صورت مستقل از یکدیگر تعریف شدند، اما در جلسات گوناگون شورای هماهنگی مطالعات، بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های هر یک از آن‌ها مطرح و به بحث و تبادل نظر گذاشته شد. به این ترتیب، مدیران پروژه‌ها و گروه تحقیق آن‌ها در جریان مطالعه سایر گروه‌ها نیز قرار گرفتند و این تعامل چندجانبه، به نوبه خود در اصلاح و تکمیل هریک از پروژه‌ها نیز بسیار مؤثر بود.

همچنین در این جریان تعاملی و فرایند یاددهی-یادگیری، سه کارگاه آموزشی با حضور اعضاء یا مدیران پروژه‌های مطالعاتی و برخی دستگاه‌های اجرایی و امور سازمان برنامه و بودجه تشکیل شد که در آن موضوع آینده‌پژوهی و دو روش چرخ آینده و سناریونگاری آموزش داده شد. موضوع منتخب برای کاربرد و تمرین عملی روش‌های یادشده نیز از بین موضوعات مطالعات پساکرونا تعریف شدند و در هر یک از کارگروه‌های این کارگاه‌های آموزشی به تبادل نظر گذاشته شدند. این فرایند برای مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نیز که در برنامه راهبردی خود حرکت به سمت یک مرکز پژوهشی یادگیرنده را گنجانده است، درس‌های آموزنده فراوان را دربر داشته است.

در پی انجام مطالعات و تهیه گزارش‌ها، گام بعدی دیگر که آن هم به عنوان گامی ترویجی و به صورت تعاملی صورت پذیرفت، برگزاری همایش سه روزه نیمه‌حضوری بود که در نوع خود در شرایط همه‌گیری کرونا، یک اقدام نوآورانه و بدیع محسوب می‌شود. این همایش با هدف انتقال دستاوردها و یافته‌های پژوهشی این کلان‌پروژه به میان پژوهشگران و کارشناسان و مدیران مؤسسات پژوهشی، دانشگاه‌ها، دستگاه‌های اجرایی و سازمان برنامه و بودجه کشور و سازمان‌های مدیریت و برنامه‌ریزی استان‌ها برگزار شد. هر سه روز همایش با حضور یکی از مسئولین ارشد و مرتبط با موضوع آن روز (به ترتیب، رئیس سازمان برنامه و بودجه کشور، معاون پژوهشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و شهردار تهران) و حضور اعضای پنل و مدیران پنل از امور سازمان برنامه و بودجه کشور در مرکز (که در سه مورد به صورت غیرحضوری انجام شد) و استفاده مخاطبین از سخنرانی‌ها، به صورت غیرحضوری و الکترونیکی به انجام رسید. پیوست ۵، عناوین و برنامه‌های این همایش را نشان می‌دهد.

فصل ۲- جمع‌بندی و تلفیق گزارش‌های پایه

۲-۱- الگوی تلفیق

مرحله سوم و پایانی در تهیه مطالعات پشتیبان برنامه پسا کرونا، تلفیق این مطالعات و تهیه گزارشی است که عنوان متن حاضر را نیز به خود اختصاص داده است. این مرحله بسیار پراهمیت است که طی آن باید از هزاران صفحه گزارش مطالعاتی، عصاره و جان‌مایه آن‌ها را استخراج نمود و در شکل و شمایلی آراسته و پیوسته با یکدیگر، برای استفاده از سیاست‌های پیشنهادی گزارش‌ها، به عنوان یکی از خروجی‌ها و ستانده‌های اصلی، برای تنظیم برنامه پسا کرونا در اختیار سازمان برنامه و بودجه قرار داد.

تعریف تلفیق و چگونگی کاربست آن

فرهنگ معین، تلفیق را در لغت به معانی به هم بستن، به هم پیوستن و مرتب کردن آورده است. در لغت‌نامه دهخدا نیز تلفیق را به معانی گوناگون دو درز و یا دو سخن را به هم آوردن، (منتهی الارب) (ناظم الاطباء). فراهم آوردن و ترتیب دادن. سخن دیگران را ضمن سخن خود آوردن، برافتن و بیاراستن حدیث را. (از ناظم الاطباء). دروغ و باطل گفتن و مطابق کردن، بیاراستن حدیث را و تمویه آن به باطل. (از اقرب الموارد)، طلب کردن امری را و دست نیافتن بدان (از اقرب الموارد)؛ و علمی که در آن از توفیق بین حدیث‌ها که به ظاهر با هم متنافی هستند بحث شود (از کشف الظنون)، آورده است.

در این گزارش، تلفیق مطالعات با تعریف زیر انجام شده است:

تلفیق مطالعات پشتیبان برنامه پسا کرونا فرایندی است که در آن یافته‌های سیاستی مطالعات بر پایه، میزان تناسب، هم‌افزایی و رفع تعارض آورده یا با یکدیگر ترکیب می‌شوند و در صورت امکان، مضامین خط‌دهنده یا عناوین کلان‌پروژه اجرایی برای برنامه پسا کرونا یا برنامه هفتم توسعه، پیشنهاد خواهد شد.

شکل (۲-۱) مراحل یا گام‌های لازم برای تهیه گزارش تلفیق مطالعات را نشان می‌دهد که در اینجا به شرح اجمالی آن‌ها پرداخته خواهد شد.

شکل (۱-۲): مراحل یا گام‌های لازم برای تهیه گزارش تلفیق مطالعات پسا کرونا

گام اول: تعیین گروه‌های همگن

از آنجا که مطالعات این کلان‌پروژه در ۱۷ عنوان سازماندهی شده‌اند، در این گام، مطالعاتی که از نظر زمینه می‌توانند با یکدیگر همگنی یا همبستگی‌های بیشتری داشته باشند در یک گروه قرار گرفته‌اند. به این ترتیب، شش گروه آموزش، پژوهش و فناوری، اقتصاد و تولید، سلامت و تأمین اجتماعی، زیربنایی و محیط‌زیست، حکمرانی، دفاعی و مدیریت بحران، فرهنگ، ورزش و گردشگری تعریف شدند.

گام دوم: غربالگری و استخراج ارتباطات سیاستی

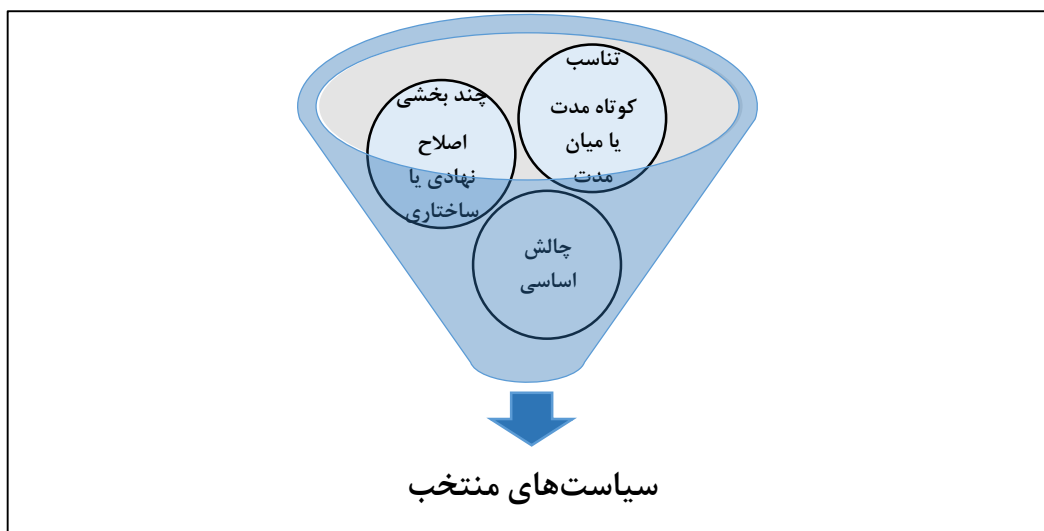
این گام مهم که بر اساس تعریف لغوی از تلفیق و معانی عمیق آن، به هم‌پیوستگی، بازاریابی و در نظم و ترتیب نوین قرار دادن گزارش‌ها را شامل می‌شود، اصلی‌ترین مرحله تلفیق را تشکیل می‌دهد. با در نظر گرفتن تعریف این گزارش از مفهوم تلفیق که در بالا به آن اشاره شد، با به کارگیری مفاهیم یا ابزارهای تناسب، هم‌افزایی و رفع تناقض و سپس درج یا ترکیب و تنظیم اجمالی گزارش‌ها، گزارش تلفیق تهیه شده است. بنابراین، در اینجا ضروری است که هرچند به صورت کلی و اجمالی، منظور از مفاهیم یادشده شرح داده شود.

– تناسب یا متناسب‌سازی

پایه و بنیان اصلی برای تهیه گزارش تلفیق، توجه به جوهره تناسب است. تناسب را می‌توان به هماهنگی شکل و محتوی با محوری که مطالعه، پیرامون آن سازمان داده شده است (در اینجا آثار کرونا بر موضوع مطالعه) و در راستای اهداف آن‌ها، تعبیر کرد. اگرچه ممکن است این تعریف، در جایگاه اقدام و عمل به روش شهودی و کارشناسی گره خورده باشد، اما باز هم امکان تعیین معیارهایی برای تناسب وجود دارد. در اینجا به چند مورد، اشاره خواهد شد.

نخست، معطوف یا در راستای محور یا مسئله‌محوری بودن؛ بدیهی است در موضع بررسی یک بخش یا فرابخش و تبیین آثار کرونا بر آن، عمده توجه تحقیق باید بر مسئله مورد نظر باشد. به این ترتیب، گزارش نباید به گونه‌ای تنظیم شده باشد که سیاست‌گذار و تصمیم‌گیرنده، آن را درست به مثابه یک گزارش پیشاکرونا در نظر آورد. هرچند به این نکته ظریف نیز باید توجه ویژه داشت که همه‌گیری کووید-۱۹ باعث شده است که بسیاری از مسائل و مشکلات ساختاری مزمن به گونه دیگری سر باز زده و اهمیت پرداختن به آن‌ها، آشکارتر از گذشته شود. بنابراین، گره خوردن تحلیل با مسائل و چالش‌های قبل از شیوع کرونا نیز، امری طبیعی خواهد بود.

دوم، تناسب با اهداف؛ یعنی تهیه بسته سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت؛ یک معیار برای غربالگری این است که تناسب گزارش و سیاست‌های پیشنهادی، یعنی مطابقت و هماهنگی آن با تعاریف و اهداف اعلام شده اولیه کارفرمایی برقرار باشد. در چارچوب پیشنهادی مرکز که در اختیار همه مدیران پروژه‌ها قرار گرفت و جلسه‌ای نیز در شورای هماهنگی مطالعات به بحث و تبادل نظر پیرامون آن اختصاص داده شد، بر خروجی مورد انتظار تأکید گردید که عبارتند از:

شکل (۲-۲): متناسب‌سازی

زمانی که از سیاست‌گذاری دولت صحبت به میان می‌آید، مشخص شدن چند نکته پایه‌ای ضرورت دارد. دولت به مفهوم وسیع آن باید مورد توجه باشد. با این حال نقش دولت به معنی قوه مجریه کشور، اهمیت بسیار بالاتری دارد. در همین مفهوم از دولت نیز باید وزارتخانه‌های سیاست‌گذار و اصلی در موضوع مورد مطالعه و وظایف و نقش آن‌ها در نظر گرفته شوند. در واقع مطالبه‌گری سیاستی در گزارش، به طور عمده دربرگیرنده مطالبات از برنامه‌ریز و هماهنگ‌کننده اصلی بخش یا فرابخش باشد. به این ترتیب، پیشنهادات به مجموعه‌ای از سیاست‌ها یا تکالیف برای دیگران و برای یاری دیگر بخش‌ها به وزارتخانه برنامه‌ریز و سیاست‌گذار اصلی ختم نمی‌شود. برای مثال در موضوع سلامت، نباید بسته سیاستی فقط به تعیین تکلیف برای سایر وزارتخانه‌ها و

نهادهای و سازمان‌ها و مطالبه‌گری از آنها بپردازد، بلکه اولین و مهم‌ترین مطلب این است که چه تغییراتی در خود برنامه‌ها یا سیاست‌های وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ضرورت دارد.

بین سیاست‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت باید تفاوت گذاشت. موارد زیر می‌توانند سیاست کوتاه‌مدت را تجویز کنند:

– برای اقدام و پیاده‌سازی آن سیاست، ماهیت برنامه یا فعالیت یا پروژه‌ای که طراحی می‌شود، در یک سال قابل اجرا باشد.

– برخی از مسائل به دلیل فوری بودن و ضرورت تصمیم‌گیری سریع‌تر در کوتاه‌مدت یا حتی بسیار کوتاه‌مدت قرار می‌گیرند.

– گاهی، اندازه اثر تخریبی بر فعالیت‌ها، طرح و برنامه عاجلی را می‌طلبند.

– سازوکارهای مالی و غیرمالی دولت امکان پرداختن به آنها در مدت‌زمان کوتاه‌تر را فراهم می‌آورد.

تغییر در ساعات کار شاغلین دولت یا صنوف، تغییر موقت در شیوه آموزش از حضوری به غیرحضوری، تغییر خطوط تولید برای عرضه گسترده‌تر و انبوه مواد بهداشتی، تعبیه وام و بازپرداخت آن از منابع یارانه‌های خانوار، تجهیز امکانات و سالن‌ها و ساختمان‌های با کاربری غیردرمانی برای خدمت‌رسانی به بیماران کرونایی، نمونه‌هایی از این اقدامات در ایران هستند. در این موارد نیز البته آن‌هایی که در یک سال گذشته و در عمل مورد توجه قرار گرفته‌اند، دارای پیام جدیدی نیستند؛ مگر اینکه تأکید دوباره و چندباره ضروری باشد.

سیاست‌گذاری برای دوره میان‌مدت نیز گروهی از سیاست‌ها را شامل می‌شوند که برای مثال، یک یا چند ویژگی زیر را داشته باشند:

– محتاج مطالعه یا رصد گسترده‌تر در موضوع باشند.

– در گرو تغییر فناوری پیچیده و مورد استفاده موجود قرار گیرند.

– به دنبال تحول در فرایندهای ریشه‌دار، مزمین و پذیرفته شده باشند.

– اجرا شدن آن‌ها مستلزم هماهنگی زمان‌بر بین بخشی و نهادی باشد.

– محتاج اصلاح قوانین و مقررات باشند.

– امکان تأمین مالی آن‌ها در کوتاه‌مدت فراهم نباشد.

مثال‌های این دوره نیز این موارد هستند: ساختار و تشکیلات مدیریت بحران در پاندمی‌ها به طور کل باید تغییر یابد، فناوری (چگونگی ترکیب عوامل یا نهاده‌ها برای تولید محصول) باید تغییر یابد به فرض کل نظام آموزشی پیام نور به غیرحضوری تغییر یابد، قوانین برای یک بخش باید اصلاح شوند یا قانون جدیدی مورد نیاز باشد، نظام خاصی باید طراحی شود، سیاست‌های بازار کار تجدیدنظر شوند و موارد دیگر.

قابل ذکر است که در بسته سیاستی میان‌مدت، همچنان که تجربیات نظام برنامه‌ریزی از برنامه سوم توسعه به بعد (۱۳۷۹-۱۳۸۳) در ایران نشان می‌دهند، توجه به اصلاحات ساختاری یا نهادی ضرور نیز مقوله‌ای است که باید مورد توجه مطالعات باشد. بنابراین، فارغ از اینکه برنامه‌ریزی برای برنامه هفتم توسعه از چه نظامی (ساختار- فرایند- محصول) تبعیت نماید، پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی لازم توسط گزارش، دارای اهمیت خواهد بود.

در سیاست‌گذاری‌هایی که به طور معمول، به‌ویژه توسط سیاست‌گذاران بخشی مثل آموزش، سلامت، بیمه‌ها و حمل و نقل صورت می‌پذیرد و در آن‌ها دولت نیز در کنار بخش خصوصی، تصدی و اجرا را عهده‌دار است، فقط به بخش دولتی که اجرای سیاست در آن را راحت‌تر و با اطمینان بیشتر می‌توان پیگیری کرد، تمرکز می‌شود. بنابراین ضروری است آثار کووید-۱۹ بر فعالیت‌های بخش خصوصی و پیشنهادهای سیاستی مرتبط به آن‌ها نیز حتماً مورد نظر قرار گیرند. همچنین نقش نهادهای مردم‌نهاد نیز از جمله مقوله‌های قابل بررسی خواهد بود. نکته دیگر این است که پیشنهادهای سیاستی نباید از جنس اقدامات روزمره و جزئی باشد و در حد امکان به یک مسئله محوری یا چالش اساسی که در کوتاه‌مدت یا میان‌مدت باید به آن توجه کافی نشان داد، پرداخته شود.

- هم‌افزایی سیاستی

برخی موارد در سیاست‌های پیشنهادی از درجاتی از تکرار و تأکید در بخش‌های همگن یا در اکثر بخش‌ها برخوردارند. برای استخراج چنین مواردی از ماتریس هم‌افزایی استفاده شد که در سطرها و ستون‌های آن‌ها عناوین بخش یا فرابخش و در سلول‌های آن یا در تقاطع سطر و ستونی آن‌ها سیاست‌های هم‌افزا که به طور عمده در عبارات متفاوت آورده شده‌اند، درج گردیده است. استفاده از این ماتریس و سیاست‌های هم‌افزا و در یک راستا، بسته به شرایط و چگونگی تلفیق و یا ترکیب دارد. می‌توان آن‌ها را در یک سیاست کلی‌تر با یکدیگر ادغام و ترکیب کرد یا در صورت اهمیت ویژه آن، به عنوان یک محور اساسی برای برنامه پساکرونا به آن توجه نمود. برای نمونه، اکثر گزارش‌های بخشی یا فرابخشی، همچنین گزارش تلفیقی مطالعات میدانی، به موضوع ضعف دولت الکترونیک در مدیریت بحران کرونا اشاره دارد که این نکته می‌تواند خط‌دهنده به سیاست‌گذار اصلی در این حوزه باشد.

- تعارض سیاستی

این احتمال وجود دارد که سیاست یا سیاست‌هایی در بین بخش‌ها و فرابخش‌ها پیشنهاد شده باشند که با یکدیگر تعارض داشته و بنابراین، در تلفیق گزارش‌ها باید در مورد آن‌ها تصمیم‌گیری شود. همچنین تعارض ممکن است با سیاست‌های مندرج در اسناد بالادستی باشد. در این مورد نیز می‌توان ماتریس تعارض را بین بخش‌ها یا بخش و فرابخش استخراج کرده و تصمیم گرفت.

– پیشنهاد پروژه یا پروگرام اجرایی یا خط‌دهنده

هدف نهایی مطالعات، این است که با کاربست یافته‌های آن، در مرحله بعد با روشی متمایز از مرحله انجام مطالعات پشتیبان، برنامه پسا کرونا تهیه شود. یکی از نکاتی که می‌تواند در این برنامه و زیربرنامه‌های بخشی و فرابخشی آن مورد توجه قرار گیرد، این است که با درس‌آموزی از مهم‌ترین تغییراتی که این تجربه و بحران بزرگ برای همه کشورها داشته است، خطوط یا جهت‌گیری اصلی تحولی را نیز تعیین نماید. این معین‌گری فقط در سطح پیشنهاد عنوان یا عناوین است و پذیرش یا اصلاح و تبدیل برنامه‌ای آن با مرحله بعد، یعنی برنامه ویژه پسا کرونا یا برنامه هفتم توسعه خواهد بود. هر پیشنهاد خط‌دهنده باید ضمن کاهش آثار منفی کرونا و بهره‌گیری از فرصت‌ها که خود نوعی ظرفیت‌سازی برای بحران‌های دیگر نیز خواهد بود، دارای ویژگی ایجاد ظرفیت برای تحول تکاملی یا رشد و توسعه آن حوزه، اثرات سرریز مثبت برای سایر حوزه‌ها و پیشران بودن یا کمک به پیشرانی توسعه کشور باشد.

گام سوم: تهیه و تصویب گزارش تلفیق در عناوین منتخب

برای تصمیم‌گیری تلفیق گزارش‌ها، با توجه به زمان‌بندی پیشنهادی و محدودیت آن، ابتدا شش گزارش تلفیق یافته منتخب توسط یک گروه کارشناسی در مرکز با در نظر گرفتن اصول یادشده (که در جلسه خاص توضیح و شرح داده شده‌اند)، تهیه خواهد شد. گزارش تلفیقی برای مدیران و مجریان مطالعات مبنا ارسال می‌شود. هر گزارش در مرحله بعد، در جلسات نخبگانی کمیته تلفیق با حضور مدیران و اعضای گروه‌های تحقیق تهیه‌کننده گزارش مبنا، همچنین سایر مدیران پروژه‌ها در کمیته تلفیق یا به صورت نظرخواهی، به بحث گذاشته می‌شود تا بر مبنای دیدگاه و نظرات حاضران، ارسال و نسخه نهایی آن آماده شود.

گام چهارم: بررسی و تصویب گزارش کلی تلفیق

در گام آخر نیز یک بار دیگر مجموعه شش گزارش از منظر تلفیقی و هماهنگی با یکدیگر در گروه منتخب بررسی و گزارش نهایی و تلفیق شده مطالعات در جلسه شورای هماهنگی مطالعات، بررسی و تصویب می‌شود. پس از طی شدن مراحل بالا، گزارش تلفیق و مجموعه مطالعات ۱۷ پروژه و مطالعات میدانی به عنوان گزارش‌های تفصیلی پژوهشگران، برای سازمان برنامه و بودجه کشور ارسال خواهد شد.

۲-۲- مسائل، چالش‌ها، تهدیدها و فرصت‌ها

در این فصل، به بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ در حوزه‌های مختلفی اعم از تولید، صنعت، معدن و بازرگانی، سلامت و تأمین اجتماعی، سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل، محیط‌زیست، آموزش، پژوهش و فناوری، فرهنگ، ورزش و گردشگری، حکمرانی و مدیریت بحران و در گام‌های بعد ضمن توصیف چالش‌های به وجود آمده در این حوزه‌ها، به واکاوی فرصت‌ها و تهدیدها پرداخته می‌شود. به عبارتی، ابتدا ضمن بررسی برخی از متغیرهای اقتصادی همچون رشد اقتصادی، صادرات و ... بخش‌های صنعت، بازرگانی و کشاورزی نیز در دست بررسی قرار گرفته و پیرامون مقوله امنیت غذایی مطالبی شرح داده شد. در ادامه مسائل به وجود آمده از این

بحران حول موضوع سلامت، تأمین اجتماعی و بازار کار تبیین شده و به تغییر و تحولات پیش‌آمده در امور زیربنایی خصوصاً بخش مسکن، سکونتگاه و حمل و نقل در اثر شیوع همه‌گیری کرونا، پرداخته شده است. در خصوص بخش آموزش، پژوهش و فناوری نیز، ضمن تحلیل مسائل و چالش‌های شکل گرفته پیرامون آموزش عمومی، آموزش عالی، فنی و حرفه‌ای، پژوهش و فناوری اطلاعات، به چگونگی مقابله با تهدیدها و بهره‌گیری از امکانات و فرصت‌های ایجاد شده برای تحول در این حوزه‌ها و ارتقاء فعالیت‌های آن‌ها نیز مطالبی عنوان شده است. در بخش‌های بعدی، مسائل و چالش‌های مقوله‌های پراهمیتی از قبیل فرهنگ، ورزش و گردشگری که به نوعی با اوقات فراغت در ارتباط هستند و دربرگیرنده انواع روابط و تعاملات انسانی می‌باشند، تشریح و تبیین گردیده و در انتها به موضوع پراهمیت حکمرانی در مدیریت بحران پرداخته شده است تا ضمن شناسایی مسائل موجود در این حوزه، فرصت‌ها و تهدیدها نیز مورد بررسی قرار گیرد.

۲-۲-۱- تولید

۲-۲-۱-۱- بیان مسئله

بیماری کرونا (کووید-۱۹) که از چین در ماه ژانویه ۲۰۲۰ شیوع یافته، امروزه به بیش از ۲۰۰ کشور جهان سرایت کرده و کشور ایران نیز از پیامدهای مختلف، به‌ویژه اقتصادی آن مصون نمانده است. همان‌طوری که آشکار است، این بیماری از عوامل ایجادکننده سیکل‌های برونزا می‌باشد و همانند سایر سیکل‌های برونزای ایجاد شده در طبیعت مانند شرایط جوی و آب و هوایی باعث بروز سیکل‌های اقتصادی می‌شود. این همه‌گیری، به سرعت فعالیت‌های اقتصادی و کسب و کار انسان‌ها را تحت تأثیر قرار داده و دولت‌ها را با یک بحران جدید مواجه ساخته است. در این قسمت چگونگی اثرگذاری آن بر فعالیت‌های مرتبط با زنجیره ارزش تولید در بخش‌های صنعت، معدن، بازرگانی و کشاورزی و درنهایت، بر امنیت غذایی مردم و درهم‌آمیختگی آن با مسائل مزمین اقتصادی کشور و تبدیل شدن به یک چالش اساسی، پرداخته می‌شود.

پیش از ورود و تحلیل وضعیت بخش‌های یادشده، نگاهی بر اثر کرونا بر رشد اقتصادی برخی کشورهای منتخب، در دوره همه‌گیری و چگونگی تغییرات آن در این کشورها و همچنین کشور ایران، گویای عمق اثرات اقتصادی این بیماری از یک‌سو، همچنین تفاوت اندازه اثر در کشورها، از سوی دیگر است.

جدول ۱-۲ روند تغییرات فصلی رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در دوران همه‌گیری کرونا را نشان می‌دهد. بر اساس گزارش سازمان OECD در ماه دسامبر ۲۰۲۰، فعالیت‌های اقتصادی آلمان در سال ۲۰۲۰ حدود ۵ درصد منقبض شده است. این انقباض عمدتاً از ناحیه کاهش مصرف خصوصی، سرمایه‌گذاری و صادرات بوده و از طرفی رشد تولید ناخالص داخلی آلمان در سال ۲۰۱۹، عددی در حدود صفر را تجربه کرده است. به عبارتی، در اولین فصل از سال ۲۰۲۰ افت ۱,۹ درصد را تجربه کرده و پس از افت تاریخی ۹,۸ درصدی در سه ماهه دوم، در سه ماه منتهی به سپتامبر ۲۰۲۰، رشد ۸,۵ درصدی را تجربه کرده است. پیش‌بینی شده رشد فعالیت‌های اقتصادی به آرامی به نرخ ۲,۸ درصد در سال ۲۰۲۱ و ۳,۳ درصد در سال ۲۰۲۲ بهبود یابد.

اقتصاد فرانسه پس از افت ۱۳,۸ درصدی در دوره قبلی، در سه ماهه سوم سال ۲۰۲۰ میلادی ۱۸,۷ درصد رشد داشته است که بالاتر از تخمین‌های اولیه ۱۸,۲ درصدی بوده و این میزان رشد، همچنان که اقتصاد از بیماری همه‌گیر ویروس کرونا و قرنطینه ملی احیا می‌شود، بزرگ‌ترین رشد تاکنون بوده است. با این حال، تولید ناخالص داخلی بسیار پایین‌تر از سطح قبل از همه‌گیری خود بوده و نسبت به سال قبل ۳,۹ درصد کاهش داشته است، در حالی که تخمین‌های اولیه کاهش ۴,۳ درصدی را نشان می‌دهد.

جدول (۱-۲): روند تغییرات فصلی رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در دوران همه‌گیری کرونا

تغییرات فصلی	۲۰۱۹-(۱)	۲۰۱۹-(۲)	۲۰۱۹-(۳)	۲۰۱۹-(۴)	۲۰۲۰-(۱)	۲۰۲۰-(۲)	۲۰۲۰-(۳)
آلمان	۰,۶	-۰,۵	۰,۳	۰	-۱,۹	-۹,۸	۸,۵
فرانسه	۰,۵	۰,۳	۰,۱	-۰,۲	-۵,۹	-۱۴	۱۸,۷
ترکیه	۱,۷	۲,۱	۰,۴	۲	۰,۲	-۱۰,۸	۱۵,۶
امریکا	۲,۹	۱,۵	۲,۶	۲,۴	-۵	-۳۱,۴	۳۳,۴
انگلستان	۰,۶	۰,۱	۰,۵	۰	-۳	-۱۸,۸	۱۶
ژاپن	۰,۶	۰,۱	۰,۲	-۱,۹	-۰,۵	-۸,۳	۵,۳
کره جنوبی	-۰,۳	۱	۰,۴	۱,۳	-۱,۳	-۳,۲	۲,۱
ایتالیا	۰,۲	۰,۱	۰	-۰,۲	-۵,۵	-۱۳	۱۵,۹
استرالیا	۰,۵	۰,۶	۰,۶	۰,۴	-۰,۳	-۷	۳,۳
اردن	۲	۱,۷	۱,۹	۲,۱	۱,۳	۳,۶	-۲,۲
هندوستان	۱,۴	۰,۹	۰,۸	۰,۹	۰,۷	-۲۵,۲	۲۱,۹

در ترکیه با عبور از پیامدهای بیماری ویروس کرونا، اقتصاد این کشور بعد از رکود ۱۰,۸ درصدی در سه ماهه دوم سال ۲۰۲۰، در سه ماهه منتهی به سپتامبر سال ۲۰۲۰، رکورد رشد ۱۵,۶ درصدی را به ثبت رساند. آمریکا در سال ۲۰۱۹ شاهد رشد اقتصادی ۲,۲ درصدی بود، اما این کشور در سه ماهه نخست سال ۲۰۲۰ با ۵ درصد رشد اقتصادی منفی روبه‌رو بوده است. با افزایش اثرات منفی همه‌گیری کرونا بر اقتصاد جهانی، حجم اقتصاد آمریکا در سه ماهه دوم سال گذشته رشد منفی ۳۱,۴ درصدی را تجربه کرد. این میزان از انقباض اقتصادی در نوع خود کم‌نظیر بوده است. با وجود این، پس از لغو برخی محدودیت‌های کرونا در ادامه سال ۲۰۲۰، اقتصاد آمریکا در سه ماهه سوم سال رکورد ۳۳,۴ درصدی رشد اقتصادی را از خود بر جای گذاشت. تولید ناخالص داخلی انگلیس در سه ماه منتهی به سپتامبر ۲۰۲۰، پس از اصلاح اولین برآورد رشد ۱۵,۵ درصدی، ۱۶ درصد افزایش یافت (در مقایسه با انقباض ۱۸,۸ درصدی در سه ماهه قبلی). این قوی‌ترین آهنگ رشد اقتصاد از سال ۱۹۵۵ بود که به پشتوانه بهبود مصرف خصوصی، مصرف دولت و تا حدودی سرمایه‌گذاری در کسب و کار، همزمان با کاهش محدودیت‌های قرنطینه در سه ماهه سوم محقق شد. هنوز، سطح تولید ناخالص داخلی انگلیس در سه ماهه سوم ۸,۶ درصد کمتر از سطح قبل از شیوع است (در مقایسه با برآورد قبلی که ۹,۷ درصد پایین‌تر بود). در مقایسه با سه ماهه مشابه سال قبل، اقتصاد انگلیس ۸,۶ درصد افت داشته است.

اقتصاد ژاپن در سه ماهه منتهی به سپتامبر سال ۲۰۲۰، ۵,۳ درصد رشد داشته که نسبت به افت ۸,۳ درصدی در سه ماهه دوم ۲۰۲۰ رشد قابل توجهی محسوب می‌شود. مصرف خصوصی کاملاً بهبود یافت (۵,۱) درصد در مقابل ۸,۳- درصد در سه ماهه دوم)، در حالی که هزینه‌های عمومی با سرعت بیشتری افزایش یافت (۲,۸) درصد در مقابل ۰,۳ درصد).

تولید ناخالص داخلی کره جنوبی پس از کاهش ۳,۲ درصدی در دوره قبل، با رشد ۲,۱ درصدی در سه ماهه منتهی به سپتامبر، دوباره احیا شده است.

تولید ناخالص داخلی ایتالیا در سه ماهه منتهی به سپتامبر ۲۰۲۰ با رکورد افت ۱۵,۹ درصدی (اما کمتر از برآوردهای اولیه ۱۶,۱ درصدی)، در مقایسه با انقباض بی‌سابقه ۱۳ درصدی در دوره قبل، رشد کرد. پس از آن، مصرف خانوار (۱۲,۴ درصد در مقابل ۱۱,۵- درصد در سه ماهه دوم) و تشکیل سرمایه ثابت ناخالص (۳۱,۳ درصد در مقابل ۱۷- درصد) احیا شده و هزینه‌های دولت نیز، سریع‌تر پیش رفت (۰,۷ درصد در مقابل ۰,۳ درصد). همچنین، با بهبود تقاضای خارجی، صادرات، ۳۰,۷ درصد (در مقابل ۲۳,۹- درصد در سه ماهه دوم) رشد کرد، در حالی که واردات با نرخ ملایم‌تر ۱۵,۹ درصد رشد کرد (در مقایسه با ۱۷,۸ درصد در سه ماهه دوم) و نسبت به سال گذشته، تولید ناخالص داخلی ۵ درصد کاهش یافت.

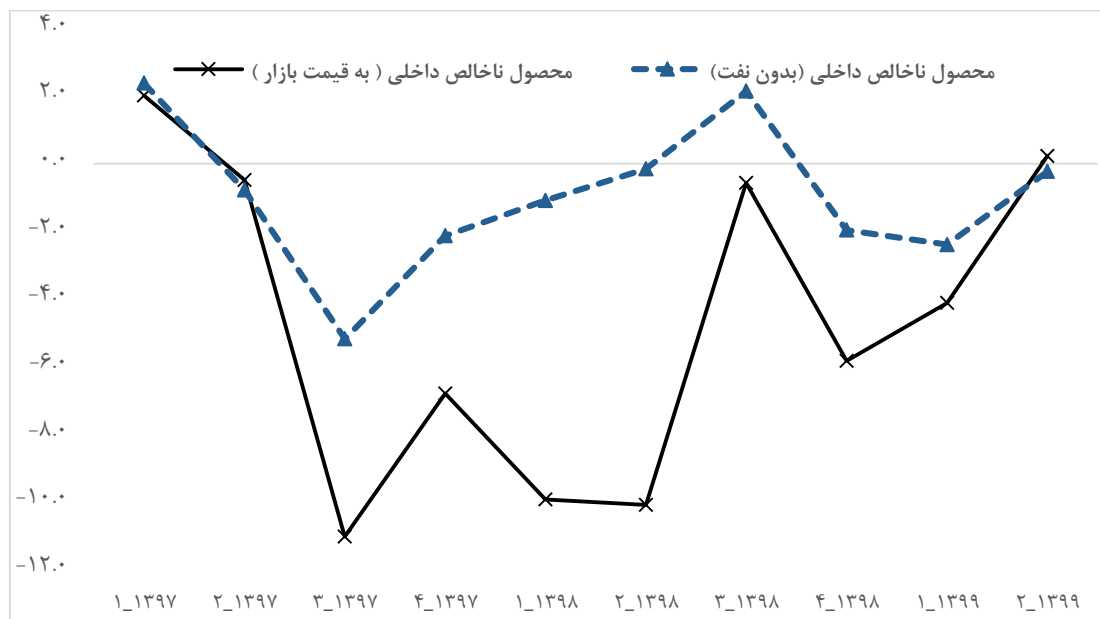
اقتصاد استرالیا در سه ماهه منتهی به سپتامبر ۲۰۲۰ به میزان ۳,۳ درصد پیشرفت کرد و بر اثر آن تا حدی رکورد ۷ درصدی در دوره قبل بهبود یافت و از رشد ۲,۶ درصدی اجماع بازار فراتر رفت. این شیب‌دارترین دوره رشد از سه ماهه مارس ۱۹۷۶ بود، زیرا فعالیت اقتصادی پس از کاهش اقدامات فاصله اجتماعی و محدودیت‌های تجاری در اکثر ایالت‌ها و سرزمین‌ها از سر گرفته شد. مصرف خانوار به دلیل افزایش هزینه‌ها برای کالاها و خدمات، رکورد رشد ۷,۹ درصدی را ثبت کرد و مصرف دولت برای نهمین بار متوالی ۱,۴ درصد رشد داشت که این امر ناشی از افزایش مزایای اجتماعی خانوارها بود.

تولید ناخالص داخلی اردن در سه ماهه سوم سال ۲۰۲۰، ۲,۲ درصد نسبت به سال قبل کاهش یافته که نسبت به کاهش ۳,۶ درصدی در سه ماهه قبلی کمتر بوده است. بخش‌های هتل و رستوران (۹,۱- درصد در مقابل ۱۳,۴- درصد در سه ماهه دوم) و پس از آن حمل و نقل، ذخیره‌سازی و ارتباطات از راه دور (۶,۳- درصد در مقابل ۹,۲- درصد)، خدمات اجتماعی و شخصی (۴,۵- درصد در مقابل ۶,۴- درصد)، ساخت و ساز (۴,۱- درصد در مقابل ۶,۳- درصد) و تولید (۳,۲- درصد در مقابل ۵,۳- درصد) به ترتیب بیشترین آسیب را از ناحیه ویروس کرونا دیده‌اند.

تولید ناخالص داخلی هند در سه ماهه سوم سال ۲۰۲۰ بعد از یک افت ۲۵,۲ درصدی در دوره قبل (نسبت به مدت مشابه سال قبل) با ۲۱,۹۰ درصد رشد همراه شد.

در ایران در فصل سوم سال ۱۳۹۸، داده‌های حساب ملی بارقه‌ای از امید را به تحلیل‌گران اقتصاد ایران هدیه کرده بود؛ چراکه میزان رشد اقتصاد غیرنفتی در فصل سوم سال، مثبت و معادل ۲,۱ درصد شده بود که می‌توانست نوید پایان رکود را دهد. اما در فصل چهارم سال، بخش غیرنفتی رشد منفی ۲ درصدی را ثبت کرد که منفی‌ترین رشد در سال گذشته بود. مهم‌ترین عاملی که افول تولید در زمستان ۱۳۹۸ را توضیح می‌دهد،

شیوع بیماری کرونا و تعطیلی بسیاری از کسب و کارها در آخرین ماه سال است. رشد کل اقتصاد در زمستان ۱۳۹۸ نیز متأثر از شرایط کرونا، به منفی ۶,۸ درصد رسید. تشدید نااطمینانی‌ها در فصل سوم سال ۱۳۹۸ در داده‌های رشد نمود پیدا کرده است. تشکیل سرمایه ثابت ناخالص که تغییراتش معادل رشد یا افول سرمایه‌گذاری در اقتصاد است، در تمامی فصول سال ۱۳۹۸ علامت منفی را ثبت کرد. سرمایه‌گذاری هم در ماشین‌آلات و هم در بخش ساختمان در زمستان ۱۳۹۸ منفی بوده است. عامل دیگر، افت قدرت خرید مردم و تقاضای کل می‌تواند باشد. هزینه مصرف نهایی خصوصی و دولتی در سال ۱۳۹۸ نیز رشد منفی را تجربه کرده است. در دو فصل اول سال ۱۳۹۹ رشد محصول ناخالص بدون نفت به ترتیب به منفی ۲,۴ و ۰,۲ رسید که بر بهبود رشد بخش غیرنفتی در تابستان ۱۳۹۹ و تخلیه اثر شوک کرونا گواهی دارد. تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در فصل تابستان ۱۳۹۹ نیز رشد مثبت (۱,۸ درصد) را ثبت کرد. سرمایه‌گذاری در بخش ساختمان در این فصل به ۵,۴ درصد رسید. در این فصل هزینه مصرف نهایی دولتی با رشدی معادل ۱۲,۲ در هر دو فصل اول سال ۱۳۹۹ رکورد بالاترین رشد را در دو سال اخیر تجربه کرد. این افزایش، تأییدی بر افزایش مخارج دولتی برای جبران هزینه‌های تحمیل شده ناشی از بیماری کرونا و تحرک سمت تقاضای اقتصاد است.

شکل (۲-۳): روند رشد فصلی تولید ناخالص داخلی با/بدون نفت طی دوره ۱۳۹۷ تا فصل دوم ۱۳۹۹

منبع: مرکز آمار ایران

شاخص^۱ (PMI)

۱. شاخص یا «شاخص مدیران خرید» PMI که نشان‌دهنده تغییر وضعیت اقتصاد (بهتر یا بدتر شدن) نسبت به گذشته است توسط اتاق بازرگانی ایران، محاسبه و منتشر می‌شود. در طرح شاخص از پاسخ‌دهندگان خواسته می‌شود به ۱۲ پرسش مطرح شده در قالب سه معیار بهتر شده، بدتر شده یا تغییری نکرده درباره وضعیت نسبت به ماه پیش پاسخ دهند. این پرسش‌ها که توسط فعالان بنگاه‌های تولیدی پاسخ داده می‌شوند، شامل «میزان فعالیت‌های کسب‌وکار»، «میزان سفارش‌های جدید مشتریان»، «سرعت انجام و تحویل سفارش»، «موجودی مواد اولیه یا لوازم خریداری شده»، «میزان استخدام و به‌کارگیری نیروی انسانی»، «قیمت خرید مواد اولیه یا لوازم خریداری شده»، «موجودی محصول در انبار یا کارهای معوق»، «میزان صادرات کالا یا

شامخ کل اقتصاد و صنعت ایران در اسفند ۱۳۹۸ اثرات مخرب کرونا بر فعالیت‌های اقتصادی را نشان می‌دهد. در این دوره هر دو شاخص شامخ با افت سنگینی مواجه شده و به زیر ۵۰ واحد سقوط کردند. بر اساس نظرسنجی انجام‌شده از فعالان اقتصادی در اسفندماه ۱۳۹۸، اکثریت آن‌ها وضعیت تولید در فروردین ۱۳۹۹ را کاهشی و نامساعد برآورد کردند. بدین صورت که شامخ کل اقتصاد و صنعت در اسفندماه ۱۳۹۸ به ترتیب به ۳۱,۳۹ و ۴۲,۴۸ واحد رسید که از افت ۱۶,۲۳ واحدی و ۱۳,۶۶ واحدی نسبت به ماه گذشته آن (بهمن‌ماه) حکایت دارد. داده‌ها نشان می‌دهد در اسفند ۱۳۹۸ همه مؤلفه‌های شاخص کل نسبت به بهمن‌ماه کاهش یافت. در بازه زمانی مذکور، پایین‌ترین مؤلفه شامخ کل به زیرشاخص «انتظارات تولید در ماه آینده» اختصاص داشته که از ۵۰,۴۹ واحد در بهمن به ۲۳,۸۲ واحد در اسفندماه رسیده است که از وخامت تولید در فروردین ۱۳۹۹ حکایت دارد. از سوی دیگر، از مؤلفه‌های شاخص کل صنعت «مقدار تولید محصولات» از ۵۵,۳۵ واحد در بهمن ۱۳۹۸ به ۳۹,۰۹ واحد در اسفند ۱۳۹۸ رسیده است که حکایت از کاهش ۱۶,۲۶ واحدی در اسفندماه نسبت به ماه قبل آن دارد. همچنین «میزان سفارش‌های جدید مشتریان» و «سرعت انجام و تحویل سفارش» با کاهش ۱۸,۶۹ و ۱۱,۶۱ واحدی در اسفندماه نسبت به بهمن سال گذشته مواجه شده‌اند. «میزان به کارگیری نیروی انسانی»، «قیمت خرید مواد اولیه»، «موجودی محصول نهایی در انبار»، «میزان صادرات کالا»، «مصرف حامل‌های انرژی» و «میزان فروش محصولات» از دیگر شاخص‌هایی هستند که از نگاه مدیران صنایع روند رو به وخامتی را سپری خواهند کرد.

شاخص کل PMI در ماه اردیبهشت عدد ۵۰,۱۷ را نشان می‌دهد که نشان‌دهنده بهبود قابل توجه فعالیت‌ها نسبت به ماه فروردین است. بعد از بازگشایی کسب و کارها در اردیبهشت‌ماه با وجود بهبود وضعیت تولید در بخش صنعت و ساختمان، به دلیل پیامدهای ناشی از ویروس کرونا، رکود در بخش خدمات و کشاورزی همچنان وجود دارد که به دلیل کاهش فعالیت‌ها در این بخش، شاخص میزان استخدام و به کارگیری نیروی انسانی با افت روبه‌رو بوده است. شاخص کل PMI در جهان در گزارش ماه می (اردیبهشت - خرداد) عدد ۳۶,۳ را نشان می‌دهد که با وجود افزایش ۱۰,۱ درصدی همچنان با عدد ۵۰ فاصله زیادی داشته و نشان‌دهنده کاهش چشمگیر فعالیت‌های اقتصادی است.

در شهریور ۱۳۹۹ عدد شامخ کل اقتصاد برابر ۴۶,۸۶ بوده و همچنان بر وضعیت رکودی در فعالیت اکثر بنگاه‌های اقتصادی حکایت دارد و روند کاهش در فعالیت بنگاه‌ها فقط اندکی ملایم‌تر از مردادماه (۴۶,۴۳) است. عدد شامخ کل بخش صنعت ۵۴,۵۳ تا حدودی افزایش فعالیت‌های صنعتی در شهریورماه را نشان می‌دهد که بخشی از این روند افزایشی به دلیل افزایش تولید و تقاضا نسبت به ماه قبل است که باعث شده شاخص نسبت به مردادماه (۴۸,۰۶) افزایش یابد. قیمت خرید مواد اولیه (۹۳,۰۸) در شهریور، همچنان افزایش بی‌رویه در قیمت مواد اولیه را نشان می‌دهد که به دلیل کمبود و عدم تأمین ارز مورد نیاز بنگاه‌ها از سوی بانک مرکزی

خدمات»، «قیمت محصولات تولیدشده یا خدمات ارائه‌شده»، «مصرف حامل‌های انرژی»، «میزان فروش کالاها یا خدمات» و «انتظارات در ارتباط با میزان فعالیت اقتصادی در ماه آینده» است. معیار سنجش این شاخص عددی بین صفر تا ۱۰۰ است. عدد صفر و ۱۰۰ به ترتیب به معنای آن است که ۱۰۰ درصد پاسخگویان گزینه «بدتر شده است» و «بهتر شده است» را انتخاب کرده‌اند.

است. همچنین در برخی از صنایع، تولیدکنندگان مجبور شدند مواد اولیه مورد نیاز خود را به سختی و در قیمت‌های بسیار بالا تأمین کنند. قیمت محصولات تولید شده در شهریورماه عدد ۷۰,۸۰ محاسبه شده که نسبت به مردادماه، (۶۶,۰۱) افزایش داشته است. انتظارات تولید برای مهرماه (۵۲,۲۸) نسبت به شهریورماه (۵۸,۶۲) کمتر، اما مثبت پیش‌بینی شده است که نشان‌دهنده وضعیت رونق نسبی خواهد بود.

شامخ کل اقتصاد ایران در آذرماه سال ۱۳۹۹ به ۴۷,۷۷ واحد رسید که همچنان وضعیت رکود در فعالیت‌ها را نشان می‌دهد؛ اما شدت رکود آن نسبت به آبان (۴۵,۷) واحد) کمتر شده است. در این ماه شاخص مدیران خرید بخش صنعت نیز به ۴۹,۳ واحد رسیده که بعد از رکود آبان ماه (۴۷,۶۳)، سیگنال قوی‌تری را نسبت به بهبود فعالیت صنایع نشان می‌دهد. اما به دلیل مشکلات موجود و همچنین کاهش تقاضای مشتریان وضعیت صنایع به حالت عادی بازنگشته است. در بخش صنعت به جز شاخص صنعت میزان سفارش‌های جدید مشتریان و موجودی مواد اولیه سایر زیرشاخص‌های اصلی، وضعیت بهتری را نسبت به آبان ماه نشان می‌دهند. به‌طور کلی در بخش صنعت ملاحظه می‌شود که به دلیل اثر نوسانات قیمتی کاهش نرخ ارز و اثرات تورمی شدید طی ماه‌هایی میزان تقاضای مشتریان را به شدت تحت تأثیر قرار داده و اکثر صنایع با کاهش سفارش‌های جدید روبه‌رو هستند. همچنین تداوم تعطیلی ناشی از کووید-۱۹ نیز تأثیر کاهش تقاضا را دوچندان کرده است. از سوی دیگر، در بسیاری از صنایع ترخیص مواد اولیه توسط گمرک و تخصیص ارز به شرکت‌های تولیدی کماکان با موانعی روبه‌رو است.

کانال‌های اثرگذار کرونا بر اقتصاد و بخش صنعت

ویروس کرونا از کانال‌های مختلف، اقتصاد و بخش صنعت را متأثر می‌کند که در ادامه به اختصار به آن‌ها پرداخته شده است:

اثر بر عرضه و تقاضای کل

شیوع ویروس کرونا به متأثر شدن تقاضای کل و عرضه کل اقتصاد منجر می‌شود. در این راستا کاهش تقاضا به دلیل کاهش تقاضای مصرفی خانوارها ناشی از عدم تمایل خرید (عمدتاً برای بخش‌های خدماتی) به دلیل ملاحظات بهداشتی و کاهش تقاضای مصرفی خانوارها ناشی از کاهش درآمد (برای خانوارهایی که شغل آن‌ها در این شرایط آسیب دیده است) و همچنین کاهش تقاضای مصرفی خانوارها به خصوص برای کالاهای بادوام و افزایش پس‌انداز احتیاطی به دلیل نااطمینانی از آینده، وقوع می‌یابد. علاوه بر این‌ها، کاهش صادرات به دلیل ملاحظات بهداشتی کشورهای طرف تجاری از دیگر تبعات شیوع کرونا به سمت تقاضای اقتصاد است. در کنار شوک تقاضای کل، اقتصاد با شوک عرضه کل نیز مواجه شده است که در تعطیلی اجباری بخش عمده‌ای از خدمات از جمله فعالیت‌های گردشگری، ورزشی و تفریحی و غیره به دلیل اجرای سیاست فاصله‌گذاری اجتماعی تجلی می‌یابد. افزایش هزینه و سخت شدن واردات مواد اولیه و آسیب دیدن زنجیره تولید کالاها به دلیل موارد فوق‌الذکر نیز از دیگر تأثیرات شیوع کرونا به سمت عرضه اقتصاد است.

حوزه بازرگانی و تجارت

در شرایط شیوع بیماری کرونا در حوزه بازرگانی، توزیع کالاها، خدمات رخدادهای و شرایط خاصی بروز نمود. به عنوان مثال، صادرات کالاهای ایرانی به کشورهای عراق، افغانستان و ترکیه به دلیل بسته شدن مرزهای زمینی کاهش یافت. صادرات محصولات مواد غذایی، به‌ویژه کالاهای اساسی نظیر برنج، آرد و شکر، از سوی کشورهای صادرکننده این محصولات منجر به افزایش قیمت اقلام مذکور و ایجاد هزینه برای کشور ما گردید. همچنین ایجاد محدودیت‌های تردد کامیون‌ها نیز باعث ایجاد وقفه در تهیه اقلام اساسی نظیر گندم و جو شد. سخت‌گیری در تردد کامیون‌ها و حتی بسته شدن مرزها منجر به ایجاد وقفه در تهیه و تدارک مواد اولیه و واسطه‌ای وارداتی بنگاه‌های تولیدی شد و بخش صنعت کشور را با چالش مواجه ساخت.

طبق آخرین پیش‌بینی‌های آنکتاد در دسامبر ۲۰۲۰، ارزش تجارت جهانی کالاها در سال ۲۰۲۰ معادل ۵,۶ درصد در مقایسه با سال گذشته کاهش می‌یابد که این رقم بزرگ‌ترین سقوط در تجارت کالاها از سال ۲۰۰۹ تاکنون است. همچنین در این گزارش پیش‌بینی شده که در سال ۲۰۲۰، تجارت خدمات حدود ۱۵,۴ درصد در مقایسه با سال ۲۰۱۹ کاهش می‌یابد که این رقم نیز بزرگ‌ترین افت در تجارت خدمات از سال ۱۹۹۰ است.^۱

در ایران، میزان صادرات غیرنفتی کشور از اول بهمن‌ماه سال ۱۳۹۸ تا ۱۵ فروردین‌ماه ۱۳۹۹، از لحاظ وزنی حدود ۲۰ درصد و ارزشی ۲۷ درصد نسبت به مدت مشابه سال قبل کاهش داشته است. همچنین، در نیمه اول سال ۱۳۹۹ صادرات در حدود ۱۳ و نیم میلیارد دلار و واردات ۱۶ و نیم میلیارد دلار بوده که نسبت به مدت مشابه سال گذشته با افت ۲۸ درصدی مواجه شده است. فراگیری ویروس کرونا، محدودیت‌های مرزهای زمینی و کاهش تقاضا در برخی کالاها مانند مواد غذایی و کاهش قیمت جهانی مشتقات نفتی و کاهش شدید صادرات گاز به کشور ترکیه از جمله دلایل این کاهش هستند.

1. <https://unctad.org/news/covid-19-drives-large-international-trade-declines-2020>

حوزه ارزی و درآمدهای نفتی

با شیوع ویروس کرونا، کشورهای همسایه ایران (به‌ویژه عراق، افغانستان و ترکیه) به خاطر احساس خطر، صادرات ایران به کشورشان را محدود کردند. در نتیجه، ایجاد منابع ارزی از کانال صادرات غیرنفتی با مشکلات جدی مواجه شد.

همچنین با شیوع همه‌گیری اکثر اقتصادهای بزرگ جهانی با کاهش شدید و کم‌سابقه شاخص بورس‌های بین‌المللی با سقوط بزرگ مصرف نفت و کاهش حدود ۳۰ درصدی قیمت نفت مواجه شدند و با کاهش تقاضا برای خرید نفت و سایر مواد معدنی، صادرات محصولات خام و مواد اولیه که بخش عمده صادرات غیرنفتی ایران را نیز تشکیل می‌دهند کاهش یافت که منجر به محدودیت‌های ارزی کشور بیش از قبل شده است.

بر اساس گزارش بلومبرگ در ۱۳ اکتبر ۲۰۲۰^۱، بازار نفت ضربه طولانی‌مدت از ویروس کرونا را متحمل خواهد شد. به طوری که پس از افت بی‌سابقه ۸ درصدی در سال جاری، مصرف جهانی نفت به سطح قبل از بحران در سال ۲۰۲۳ بازخواهد گشت، البته به شرطی که کووید-۱۹ کنترل شود. در ابتدای شیوع ویروس کرونا سه آژانس بزرگ نفتی جهان (آژانس بین‌المللی انرژی، سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) و اداره اطلاعات انرژی آمریکا) توافق داشتند که پس از بسته شدن کسب و کار برای جلوگیری از گسترش کووید-۱۹، دنیا با سقوط بزرگ مصرف نفت مواجه شده و جهان در سه ماهه دوم سال ۲۰۲۰ با کاهش مصرف ۱,۷ میلیارد بشکه نسبت به سال گذشته مواجه خواهد شد. با گذشت نزدیک به یک سال و همزیستی دنیا با این ویروس، میزان مصرف نفت کمی افزایش یافته و همین مسئله اوپک پلاس را ترغیب به افزایش تولید کرده است. طبق پیش‌بینی‌ها، علی‌رغم کاهش مصرف نفت در جهان، ذخایر نفتی جهان نیز در سال جاری میلادی با افزایش مواجه می‌شود. به هر حال این کاهش تقاضا به همراه پیش‌بینی افزایش ذخایر نفتی جهان، باعث افزایش کمبود تقاضا برای نفت و فشار بر پایین نگه داشتن قیمت نفت در جهان خواهد شد و انتظار نمی‌رود که در سال ۱۳۹۹ افزایش قیمتی قابل توجه در این طلای سیاه مشاهده شود.

کاهش قیمت طلای سیاه برای کشورهای صادرکنندگان نفت از جمله ایران، به مفهوم کاهش درآمدهای حاصل از صادرات نفت است که فشار بر بودجه دولت، افزایش نرخ ارز، افزایش قیمت مواد اولیه و واسطه‌ای وارداتی و در نهایت تورم نتایج آن خواهند بود. متعاقب کاهش قیمت نفت، متأثر از افت تقاضای جهانی برای نفت، قیمت جهانی فرآورده‌های نفتی و محصولات پتروشیمی با کاهش مواجه شده است. با عنایت به اینکه بخش مهمی از صادرات کشور فرآورده‌های نفتی و محصولات پتروشیمی است، کاهش قیمت جهانی این فرآورده‌ها، درآمدهای ارزی کشور را دست‌خوش تغییر می‌کند.

1. Julian Lee, Pandemic Punches 1.7-Billion-Barrel Hole in Global Oil Demand, May 15, 2020, Bloomberg.com

حوزه کسب و کارهای خرد و گردشگری

شیوع بیماری کرونا می‌تواند به کاهش خرید مردم از کسب و کارهای خرد، اعم از تولیدی و خدماتی بینجامد. با فرض تداوم این روند و تعلیق قراردادهای کاری، ممکن است کسب و کارهای خرد و کوچک تعطیل شود و بیکاری بیش از پیش افزایش یابد. به طوری که با شیوع ویروس کرونا، کسب و کارهای حوزه گردشگری داخلی و خارجی که یکی از موتورهای اشتغال و رشد در دوران تحریم محسوب می‌شدند، تعطیل شده و چرخ این صنعت اشتغال‌زا را متوقف کرده است و واحدها و فعالیت‌های فراوانی در زنجیره وابسته به آن (از جمله هتل، حمل و نقل، بالادستی‌ها و پایین‌دستی‌های صنعت غذا) آسیب دیده و کارکنان آن‌ها ممکن است کار خود را از دست بدهند. به عبارت دیگر، یکی از بخش‌های اقتصادی که شدیداً در اثر شیوع کرونا در جهان آسیب‌دیده بخش خدمات است. کاهش حجم تردد مسافران به عنوان گردشگر و بازرگان، برای انجام تجارت که از کانال خدمات مرتبط با آن‌ها نظیر خطوط هوایی، آژانس‌های مسافرتی و تورها، هتل‌ها، رستوران‌ها و ... تأثیر می‌گذارد، باعث شده است بزرگ‌ترین بخش اقتصادی کشورها آسیب جبران‌ناپذیری ببیند. بخش خدمات که در اقتصاد ایران حدود ۵۳ درصد تولید ناخالص داخلی و ۵۰ درصد اشتغال کشور را داراست، از این ناحیه بسیار شکننده است.

کسری بودجه و تورم

تا قبل از شیوع ویروس کرونا، اقتصاد ایران با کاهش شدید درآمدها مواجه شده و این در حالی است که هزینه‌ها نمی‌تواند متناسب با آن کاهش پیدا کند و همین موضوع باعث شده تا کسری بودجه پایدار، یکی از مهم‌ترین معضلات اقتصاد ایران باشد. در این میان شیوع بیماری کرونا با افزایش هزینه‌های بخش سلامت و درمان و افزایش هزینه‌های حمایتی برای دوران فاصله‌گذاری اجتماعی منجر به افزایش هزینه دولت شده و به دلیل کاهش قیمت نفت و کاهش درآمدهای مالیاتی ناشی از توقف و تعطیلی کسب و کارها، مشکل کسری بودجه سال ۱۳۹۹ را تشدید می‌کند.

سرمایه‌گذاری خارجی

تأثیر کرونا بر سرمایه‌گذاری خارجی بسیار شدید بوده است به گونه‌ای که بر اساس گزارش آنکتاد در ۲۷ اکتبر ۲۰۲۰، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی حدود ۴۹ درصد در نیمه اول سال ۲۰۲۰ کاهش یافته است که این کاهش بسیار بیشتر از پیش‌بینی‌های قبلی این نهاد بین‌المللی است^۱. هرچند سهم کشورهای نظیر ایران از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌ویژه در دوران تحریم‌ها اندک است، اما این سهم اندک نیز در این شرایط دست‌خوش تغییر می‌شود. این مشکل نیز از کانال ایجاد محدودیت در تأمین مالی پروژه‌های ملی و منطقه‌ای کشور، به طور خاص بخش صنعت و معدن را با چالش مواجه ساخته است.

۱. <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-falls-49-first-half-2020>

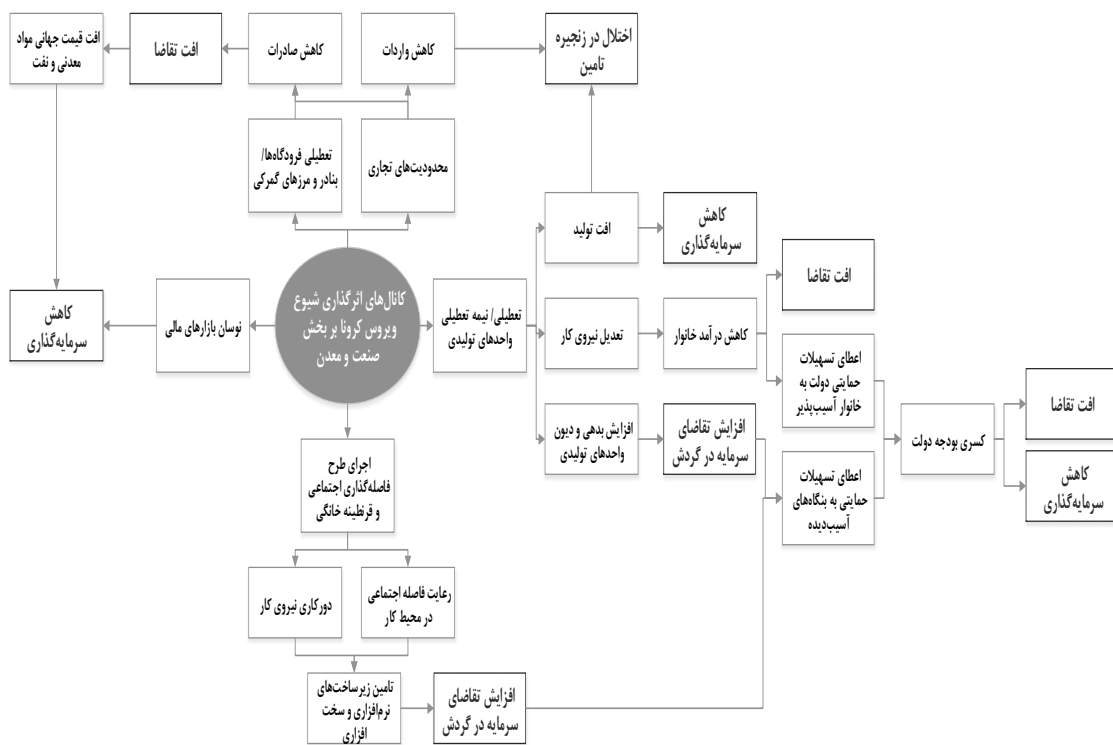
اشتغال

بر اساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، عمده بخش‌های آسیب‌پذیر از شیوع ویروس کرونا، زیربخش‌های خدمات هستند و در مراحل بعدی بخش صنعت و کشاورزی آسیب دیده است. از بین مشاغل غیررسمی در بخش خدمات که آسیب‌پذیرترین حوزه است و حدود یک چهارم شاغلان کشور را تشکیل می‌دهند نیز عمدتاً افراد خوداشتغال یا کارکنان مستقل در معرض آسیب بیشتری هستند. در اثر شیوع ویروس کرونا مشاغل جدید ناپایدار شده و با توجه به کاهش تقاضای نیروی کار طی ماه‌های ابتدایی شیوع کرونا و احتمال تداوم آن با گسترش همه‌گیری سبب از بین رفتن گسترده این مشاغل می‌شود.

در ادامه، کانال‌های اثرگذاری بحران کووید-۱۹ بر بخش‌های مختلف به طور خلاصه بیان شده است:

بخش صنعت و معدن

کانال‌های اثرگذاری این همه‌گیری بر بخش صنعت و معدن از کانال‌های اختلال در زنجیره تأمین؛ افت تقاضا؛ کاهش سرمایه‌گذاری و افزایش تقاضای سرمایه در گردش است که مکانیسم این اثرگذاری در شکل (۲-۴) ارائه شده است.

شکل (۲-۴): مکانیسم اثرگذاری بحران کووید-۱۹ بر بخش صنعت و معدن

بازرگانی داخلی

کانال‌های اثرگذاری این همه‌گیری در حوزه بازرگانی داخلی به شرح زیر است:

- کانال‌های اثرگذاری کرونا بر بخش صنعت، معدن و تجارت در حوزه لجستیک
- توقف یا کندی شدید تردد از مرزهای ریلی و جاده‌ای در ماه‌های ابتدایی شیوع ویروس؛
- محدودیت‌های کشورهای همسایه برای جابجایی کالا از ایران؛
- کاهش فعالیت بنادر ایران و منطقه به دلیل رعایت پروتکل‌های بهداشتی؛
- توقف و کمبود پروازهای بین‌المللی برای جابجایی بار هوایی؛
- کمبود ظرفیت‌های لجستیکی برای انطباق با الگوهای جدید تقاضای خدمات لجستیکی.

کانال‌های اثرگذاری کرونا بر نظام توزیع

- شیوع بیماری و اقدامات مقابله‌ای؛
- نوسانات در عرضه کالاها؛
- تغییرات در الگوهای تقاضا.

کانال‌های اثرگذاری کرونا بر تجارت الکترونیک

- شیفت تقاضا از فروشگاه‌های فیزیکی به سمت تجارت الکترونیک؛
- گسترش تقاضا به گروه‌های جدید مشتریان؛
- تغییرات تقاضا برای گروه‌های کالایی مختلف.

بازرگانی خارجی

شیوع کرونا از کانال‌های زیر تجارت کشور را تحت تأثیر قرار داده است:

- انسداد مرزها؛
- افت صادرات به دلیل کاهش تقاضای شرکای تجاری از ایران؛
- کاهش صادرات به دلیل انقباض تولیدات داخل؛
- کاهش صادرات به دلیل اقدامات در جهت تنظیم بازار داخل؛
- افت واردات به دلیل محدودیت منابع ارزی.

به طور خلاصه، اقتصاد ایران از دو سمت دچار چالش شد، یکی تکانه برونزای تقاضای جهانی برای کالاهای داخلی و تأمین مواد اولیه خارجی برای تولید و سرمایه‌گذاری خارجی و دیگری چالش‌های درونی اقتصاد کشور ناشی از تعطیلی کسب و کارها و اختلال در زنجیره تأمین مواد اولیه داخلی برای تولید کالاها که مشکل رشد اقتصادی نامناسب را دوچندان کرد. همه‌گیری کووید-۱۹ به عنوان یک تکانه برونزا، با توجه به ماهیت آن با دو منشأ تکانه عرضه (با کاهش ظرفیت‌های تولیدی) و تکانه تقاضا (از کانال کاهش خریدهای خانوارها) بر اقتصاد تأثیر می‌گذارد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد همه‌گیری فوق از کانال‌های کاهش قیمت نفت و فرآورده‌های آن، محدودیت در واردات و صادرات شرکای تجاری، ایجاد موانع صادراتی محصولات مواد غذایی به‌ویژه کالاهای اساسی، ایجاد محدودیت در تردد بازرگانان و گردشگران و کاهش سرمایه‌گذاری خارجی که عمدتاً برونزا هستند می‌تواند اقتصاد کشور را تحت الشعاع قرار دهد. از سوی دیگر، این تکانه‌ها منجر به کاهش تولید کسب و کارها شده و در نهایت به تعدیل نیروی کار می‌انجامد و با افزایش بیکاری، قدرت خرید مردم کاهش یافته و تکانه سمت تقاضا فعال می‌شود. در این میان بخش‌های مختلف اقتصادی نظیر بخش صنعت، معدن و بازرگانی و کشاورزی نیز تحت تأثیر اثرات مخرب بیماری کرونا قرار گرفته‌اند. به طوری که رشد صنعت، معدن (سایر معادن)، خدمات (به طور خاص عمده و خرده‌فروشی، فعالیت‌های خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا) و کشاورزی را تحت تأثیر قرار گرفته است. در این میان بخش خدمات و به طور خاص عمده و خرده‌فروشی، فعالیت‌های خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا بالاترین آسیب را دیده است.

آمارهای عملکردی نشان می‌دهند بخش صنعت که در سه ماهه چهارم سال ۱۳۹۸ رشد مثبت ۲٫۷ درصد را تجربه کرد، در سه ماهه اول سال ۱۳۹۹ با افت تولید مواجه شد و رشد آن به منفی ۱ درصد رسید. در سه ماهه دوم نیز به مثبت ۱٫۱ درصد ارتقاء یافت. این امر تا حدودی شاید به این عامل برمی‌گردد که این بخش در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ عمدتاً رشدهای منفی را تجربه کرده و کاهش تولید به هسته سخت تولید برخورد کرده بود. در سه ماهه اول سال ۱۳۹۹ به جهت غافلگیری با رشد منفی مواجه شد، اما در سه ماهه دوم و سوم سال ۱۳۹۹ با تمهیداتی به رشدهای مثبت دست یافت. بخش معدن (سایر معادن)، هرچند با رشد منفی در سال ۱۳۹۹ مواجه نشد، اما رشدهای پایینی نسبت به ۱۳۹۸ تجربه کرد. خدمات به جهت بیشترین فشارها، رشد منفی بالایی را تجربه کرد و در سه ماهه سوم سال ۱۳۹۹ نیز هنوز رشد منفی دارد.

در این میان یکی از متغیرهای محرک رشد اقتصادی، صادرات و واردات است. این متغیرها نیز همان طوری که در بالا گفته شد از ناحیه کاهش تقاضای جهانی و محدودیت در لجستیک تجاری و اخلاص در زنجیره تأمین با چالش مواجه شدند و افت در این بخش همان طوری که انتظارش می‌رفت تا زمان تهیه گزارش، ادامه داشته است.

سیستم توزیع به عنوان حلقه واسط میان تولید و مصرف، نقش مهمی را ایفا می‌نماید. این حلقه واسط برای بخش هم فرصت‌هایی ایجاد کرد و هم تهدیداتی به همراه داشت. به جهت محدودیت در تردها، کسب و کارهای آنلاین توزیع کالاها با افزایش تقاضا مواجه می‌شوند و در مقابل سایر کسب و کارها با چالش‌ها همراه بودند.

با توجه به وضعیت کرونا در کشور، انتظار نمی‌رود در شش ماهه اول سال ۱۴۰۰ این چالش کشور برطرف گردد و همچنان گریبان‌گیر اقتصاد کشور خواهد بود. اما بیشترین چالش کشور بخش خدمات (اصناف) است که هنوز با رشد منفی دست و پنجه نرم می‌کند و قطعاً باید سیاست‌های حمایتی با جدیت بیشتر در این بخش تداوم یابد.

در دوران کرونا بسیاری از چالش‌های بخش صنعت، معدن و تجارت در مواجهه با تکانه‌های بیرونی (نظیر بیماری) خود را نمایان ساختند. شاید در یک سال گذشته که اقتصاد کشور هم با تحریم‌ها مواجه بود و هم با بیماری کرونا، عملاً امکان حرکت به سمت بهبود چالش‌ها مقدور نبود، اما انتظار می‌رود در دوران پسا کرونا با شناختی که از آسیب‌های این بخش ایجاد شده، بتوان با تدوین برنامه‌ای هدفمند و اجرای آن، آثار تکانه‌ها از جمله همه‌گیری را به حداقل ممکن کاهش داد.

بازرگانی داخلی

لجستیک و زیرساخت‌های تجاری

کانال‌های اثرگذاری کرونا بر بخش صنعت، معدن و تجارت در حوزه لجستیک

به طور کلی لجستیک و زیرساخت‌های تجاری نقش پشتیبان فعالیت‌های بخش صنعت، معدن و تجارت را ایفا می‌کنند. بنابراین به لحاظ ماهیت این رابطه و نوع تأثیرات همه‌گیری، این بخش صنعت، معدن و تجارت بوده که در جایگاه متقاضی امور لجستیک، تغییرات حجم تقاضا و الگوهای آن برای خدمات لجستیکی و در نتیجه زیرساخت‌های تجاری را ایجاد کرده است. در سمت مقابل، تأثیرات بخش لجستیک بر بخش صنعت، معدن و تجارت در دوران همه‌گیری نیز قابل ارزیابی است. در واقع حوزه لجستیک را می‌توان یکی از زمینه‌های اثرگذاری همه‌گیری بر فعالیت‌های تولیدی، خدماتی و تجاری دانست که تأثیرات آن نه فقط بازرگانی داخلی که بازرگانی خارجی و حوزه‌های صنعت و معدن را نیز دربر می‌گیرد.

در اینجا، تأکید اصلی بر تحلیل اثرات لجستیکی بر بخش صنعت، معدن و تجارت خواهد بود. این اثرات در موج اول شیوع ویروس شدیدتر بوده است، اما با برطرف شدن تدریجی این محدودیت‌ها و گذر از شرایط بحرانی تا حد بسیار زیادی از آن‌ها کاسته شده است. بر اساس مقررات وضع شده قرارگاه عملیاتی مبارزه با کرونا، فعالیت‌های حمل و نقل عمومی کالا و مسافر برون‌شهری شامل ریلی، هوایی، جاده‌ای و دریایی، فعالیت‌های پستی و حمل‌ونقل عمومی درون‌شهری جزء فعالیت‌های گروه یک و مشاغل ضروری دسته‌بندی شده و حتی در شرایط قرمز نیز می‌توانند به فعالیت خود ادامه دهند. کانال‌های اثرگذاری کرونا در حوزه لجستیک بر بخش صنعت، معدن و تجارت (به‌خصوص در زمان موج اول شیوع) که بیشتر نیز از جانب لجستیک بین‌المللی بوده است، عبارتند از:

- توقف یا کندی شدید تردد از مرزهای ریلی و جاده‌ای در ماه‌های ابتدایی شیوع ویروس؛
- محدودیت‌های کشورهای همسایه برای جابجایی کالا از ایران؛
- کاهش فعالیت بنادر ایران و منطقه به دلیل رعایت پروتکل‌های بهداشتی؛
- توقف و کمبود پروازهای بین‌المللی برای جابجایی بار هوایی؛
- کمبود ظرفیت‌های لجستیکی برای انطباق با الگوهای جدید تقاضای خدمات لجستیکی.

تأثیرات در حوزه لجستیک بین شهری و بین‌المللی

به طور کلی فرایندهای واردات و صادرات کالا در سطح به دلیل مسائل ناشی از شیوع ویروس دچار کندی شده‌اند. دورکاری و بیماری پرسنل در بخش‌های مختلف اعم از شرکت‌های لجستیکی و حتی گمرکات، ظرفیت خدمات‌رسانی در طول مراحل مختلف تجارت خارجی را کاهش داده است. از سوی دیگر، هزینه‌های حمل‌ونقل در جهان به خصوص برای کانتینر به دلیل کاهش ظرفیت افزایش یافته است؛ به طوری که متوسط نرخ حمل کانتینر از حدود ۲۰۰۰ دلار به ازای یک کانتینر ۴۰ فوتی در ژوئیه ۲۰۲۰، به بیش از ۵۰۰۰ دلار در ژانویه ۲۰۲۱ رسیده است.^۱ این امر که با افزایش نرخ ارز در کشور و در برخی موارد عدم امکان حمل مستقیم محموله‌ها بین کشور مبدأ/ مقصد همراه شده، در نهایت موجب گردیده صرفه اقتصادی واردات و صادرات برخی محصولات، مخصوصاً در ارتباط با کشورهای دوردست به شدت کاهش یابد. هزینه‌های حمل‌ونقل هوایی به دلیل محدودیت‌های شدیدتر این بخش در دوران کرونا افزایش قابل توجهی یافته است.

الزامات اعمال شده در رابطه با قرنطینه احتمالی و ضدعفونی ناوگان و تجهیزات حمل‌ونقل و جابجایی، رعایت بسته‌بندی ایمن برای برخی اقلام و لزوم اخذ گواهی بهداشت و تأیید سلامت محموله‌ها (مانند مواد غذایی و شیمیایی) از نظر آلودگی به ویروس، زمان و هزینه‌های عملیات واردات و صادرات را در ایران و جهان تا حدی افزایش داده است. در مجموع، باید توجه داشت که تأثیرات کرونا بر تجارت خارجی کشور به اندازه تأثیرات شرایط ناشی از تداوم تحریم‌ها و مشکلات اقتصادی نبوده است.

لجستیک جاده‌ای

محدودیت‌های ایجاد شده در حمل‌ونقل جاده‌ای کالا که در اوایل شیوع کرونا شدیدتر بود، در حال حاضر تقریباً رفع شده و می‌توان گفت چالش قابل توجهی از بابت ظرفیت‌های حمل‌ونقل جاده‌ای بر بخش صنعت، معدن و تجارت مترتب نیست. در بخش حمل و نقل بین‌المللی، علی‌رغم غیر فعال شدن یا نیمه فعال شدن پایانه‌های مرزی کشور برای تردد مسافر و کالا در دوران موج اول، پس از گذشت چند ماه مجدداً جریان کالا برقرار شد. بررسی آمار حمل جاده‌ای کالا در کشور نشان از افزایش حمل داخلی کالا و در مقابل کاهش واردات و صادرات کالا دارد. طی ۹ ماهه اول سال ۱۳۹۹، حدود ۳۶۷ میلیون تن کالا با بارنامه از طریق جاده در داخل کشور جابجا شده که نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۹۸ (۳۴۶ میلیون تن) حدود ۶ درصد افزایش داشته است.^۲ میزان صادرات جاده‌ای کالا به کشور طی ۹ ماهه سال ۱۳۹۹ معادل ۶،۴ میلیون تن بوده که نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۹۸ حدود ۱۸ درصد کاهش داشته است.^۳ همچنین در خصوص واردات جاده‌ای، این رقم در دوره مورد بررسی سال جاری برابر ۱،۱۳ میلیون تن بوده که نسبت به مدت مشابه سال گذشته حدود ۳۰ درصد کاهش

1. World Container Index - 11 Feb, <https://drewry.co.uk>

۱. وزارت راه و شهرسازی (۱۳۹۹). گزارش عملکرد شاخص‌های کلیدی وزارت راه و شهرسازی در ۹ ماهه ۱۳۹۹.

۲. سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای (۱۳۹۹)، سالنامه آماری سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای کشور در سال ۱۳۹۸.

یافته است.^۱ البته روندهای فوق بیشتر از مسائل اقتصادی و مانند آن ناشی می‌شوند تا شیوع ویروس کرونا؛ اما تفکیک این دو موضوع از یکدیگر امر دشواری است.

لجستیک ریلی

عملکرد حمل‌ونقل بار ریلی کشور در سال جاری مؤید این است که با رفع محدودیت‌های مورد اشاره، آثار منفی همه‌گیری در این بخش بر فعالیت‌های صنعتی، معدنی و تجاری به حداقل خود رسیده است. کل تناژ بار حمل شده در بخش ریلی طی ۹ ماهه اول سال ۱۳۹۹ معادل ۳۷,۳۲ میلیون تن بوده که در مقایسه با مدت مشابه سال گذشته ۵,۶۴ درصد افزایش یافته است. از این مقدار بار حمل شده در ۹ ماه ۱۳۹۹، سهم تناژ بار صادراتی (بنادر و مرزهای ریلی) ۶,۲۸ میلیون تن، بار وارداتی (بنادر و مرزهای ریلی) ۲,۷۶ میلیون تن، ترانزیت ۰,۶۴ میلیون تن و داخلی ۲۷,۸ میلیون تن بوده است. در مقایسه با مدت مشابه سال گذشته، تناژ بار صادراتی ۳۰ درصد و بار ترانزیتی ۶,۵ درصد کاهش داشته است. اما حمل بار داخلی و بار واردات به ترتیب ۱۵,۷ درصد و ۵۳,۴۶ درصد رشد داشته‌اند.^۲ عمده افزایش واردات کالا به کالاهای اساسی (به‌ویژه از مرز آستارا و مرز ریلی رازی با ترکیه) بازمی‌گردد. درنهایت، با وجود تحولات ناشی از ویروس کرونا و دیگر مسائل اقتصادی، سهم ریل از تناژ جابجایی کالا در کشور تغییری نکرده است؛ به طوری که مقدار آن هم برای کل سال ۱۳۹۸ و هم ۹ ماه اول سال ۱۳۹۹، برابر ۱۰ درصد بوده است.

لجستیک دریایی

با آغاز موج اول شیوع کرونا در ایران، کشورهای منطقه محدودیت‌هایی را برای تردد ناوگان دریایی ایران ایجاد کردند. این محدودیت‌ها که موجب برخی اختلال‌ها در تجارت دریایی کشور شد، حدود یک ماه به طول انجامید؛ اما پس از آن به تدریج از این محدودیت‌ها کاسته شد. همچنین به دلیل شیوع ویروس در چین و تعطیلی‌های گسترده این کشور، فعالیت‌های حمل‌ونقل دریایی بین بنادر این کشور و دیگر بنادر جهان دچار اختلال و توقف شد.

بررسی آمار جابجایی کالا از بنادر کشور نشانگر آن است که کل بارگیری و تخلیه کالا در طی ۹ ماه اول سال ۱۳۹۹ به ۸۴ میلیون تن رسید که در مقایسه با ۱۱۳,۸ میلیون تن جابجایی کالا طی مدت مشابه سال ۱۳۹۸، حدود ۲۶ درصد کاهش داشته است. در این میان بیشترین کاهش متعلق به صادرات بوده، به طوری که در مقابل ۵۳,۷ میلیون تن جابجایی کالا در سال ۱۳۹۸، تنها ۳۸ میلیون تن جابجایی در سال جاری اتفاق افتاده که به معنای کاهش نزدیک به ۳۰ درصدی است. این رقم در مورد واردات، ۲۱,۲۶ میلیون تن در سال ۱۳۹۹

۱. با توجه به عدم انتشار آمار ماهانه حمل و نقل جاده‌ای کشور در سال ۱۳۹۹، ارقام واردات و صادرات به صورت شفاهی از سازمان راهداری و حمل‌ونقل جاده‌ای اخذ شده‌اند.

۲. شرکت راه‌آهن ج.ا.ایران، قابل دسترس در: www.rai.ir

در مقابل ۲۳,۳ میلیون تن در سال ۱۳۹۸ بوده که تنها ۹ درصد کاهش داشته است.^۱ البته بخش عمده‌ای از تغییرات فوق متأثر از شرایط تجاری خارجی بوده و نمی‌توان تمام آن را به شیوع کرونا نسبت داد.

تأثیرات در حوزه لجستیک شهری

شیوع کرونا و خانه‌نشینی بسیاری از افراد، فرصت‌های منحصربه‌فردی را برای ارائه خدمات لجستیکی در شهرها ایجاد کرده است. افزایش خریدهای غیرحضوری و آنلاین در نظام توزیع و تأمین نیازهای لجستیکی جدید برای تحویل خریدها به مشتریان در سطح شهرها یکی از مهم‌ترین موضوعات در این ارتباط است. به عبارتی، توسعه خدمات لجستیکی در شهرها در قالب خدمات کوریر (پیک) و دیگر استارت‌آپ‌های لجستیک شهری، امکان گسترش خریدهای غیرحضوری و آنلاین را برای تولیدکنندگان و خرده‌فروشی‌ها ایجاد کرده است.

در خصوص تغییرات تعداد ارائه‌دهندگان این خدمات اطلاعات کاملی در دست نیست. اما طبق گزارش اتحادیه کشوری، کسب و کارهای مجازی طی ۶ ماهه اول ۱۳۹۹ معادل ۹ درصد از کل ۴۲۸ پروانه کسب صادر شده، یعنی حدود ۳۸ پروانه به حوزه جابجایی هوشمند (اعم از تاکسی‌های هوشمند، حمل بار آنلاین و پیک هوشمند) اختصاص داشته است. این مقدار طی ۳ ماهه سوم ۱۳۹۹، به سهم ۵,۱۵ درصد از کل ۲۵۲ پروانه کسب صادر شده؛ یعنی حدود ۱۳ پروانه رسیده است. در ارتباط با تعداد تفکیکی پروانه‌های صادره طی سال ۱۳۹۸، آمار دقیقی جهت مقایسه وجود ندارد. اما تعداد کل پروانه‌های صادره طی ۹ ماهه سال ۱۳۹۹ به ۶۸۰ فقره رسید که معادل ۱,۶ برابر کل پروانه‌های صادره در سال ۱۳۹۸ بوده است.^۲ بنابراین، می‌توان انتظار داشت تعداد کسب و کارهای جابجایی هوشمند نیز روند افزایشی مشابهی را در سال جاری داشته باشد.

عمده‌ترین آسیب‌های ناشی از شیوع کرونا

عمده‌ترین آسیب‌های لجستیکی ناشی از شیوع کرونا بر بخش صنعت، معدن و تجارت به شرح زیر قابل بیان هستند. لازم به ذکر است که به جز موارد ذکر شده در لجستیک جاده‌ای، ریلی و دریایی، برخی مسائل دیگر نیز در این بخش افزوده شده‌اند.

- ممنوعیت ورود کامیون‌های ایرانی به خاک ترکمنستان و نیاز به انتقال بارگیرهای حاوی محموله‌ها بین کامیون‌های دو کشور و افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل کالا به دیگر کشورهای آسیای میانه؛
- کمبود کانتینرهای یخچالدار برای صادرات محصولات فاسدشدنی به کشورهای حاشیه خلیج فارس و افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل برای واردات دریایی محصولات فاسدشدنی از بازارهای دوردست (مانند برزیل)؛

۱. سازمان بنادر و دریانوردی، قابل دسترس در: www.pmo.ir

۲. اتحادیه کشوری کسب‌وکارهای مجازی، قابل دسترس در: www.ecunion.ir

- کاهش صرفه اقتصادی حمل‌ونقل چندوجهی به دلیل هزینه‌های مضاعف عملیات بارگیری و تخلیه و انجام عملیات ضدعفونی؛
- الزام مشتریان بازارهای هدف برای تغییر بسته‌بندی محموله‌های صادراتی برخی اقلام با توجه به ملاحظات بهداشتی شرایط اپیدمی و افزایش هزینه‌های بسته‌بندی و یا در بعضی موارد عدم توانایی صادرکننده برای انجام درخواست مشتری؛
- کاهش میزان خدمات‌دهی گمرکات کشورهای مبدأ و مقصد (و ایران) به دلیل دورکاری و ابتلای کارکنان به بیماری؛
- افزایش زمان و هزینه عملیات لجستیک دریایی به دلیل مسائلی چون دورکاری الزامات رعایت پروتکل‌های بهداشتی و کاهش ظرفیت خدمات‌دهی در نتیجه تأثیرات منفی آن بر صاحبان کالا؛

تأثیرات کرونا بر نظام توزیع به تفکیک بازیگران

به منظور تحلیل تأثیرات اپیدمی کرونا بر نظام توزیع کشور، با در نظر داشتن کانال‌های اثرگذاری بیان شده، این تأثیرات به تفکیک گروه‌های مختلف بازیگران نظام توزیع بررسی و تبیین شده‌اند. این بازیگران عبارتند از شرکت‌های پخش (به‌جز حوزه دارویی)، فروشگاه‌های زنجیره‌ای، سوپرمارکت‌ها، بنکداران مواد غذایی، فروشگاه‌های مجازی (با تأکید بر خواربارفروشی آنلاین) و میادین میوه و تره‌بار.

دو گروه از تأثیرات کرونا تقریباً در تمامی بازیگران مشترک بوده است:

الف) تأثیرات مستقیم شیوع بیماری بر کسب و کارها: غیبت یا خروج نیروی انسانی به دلیل بیماری یا نگرانی از ابتلا به کرونا، کاهش ظرفیت خدمات‌رسانی و افزایش هزینه‌های عملیاتی کسب و کارها به دلیل رعایت پروتکل‌های بهداشتی، نیاز به تخصیص نیروی انسانی برای اجرای بخشی از پروتکل‌ها مانند ضدعفونی و تب‌سنجی و نیز اقدامات تکمیلی مانند بسته‌بندی بهداشتی برخی اقلام مورد عرضه.

ب) افزایش سهم معاملات نقدی در زنجیره‌های تأمین: با توجه به عدم قطعیت‌های موجود در دوران شیوع کرونا و نیز به دلیل شرایط اقتصادی نامطمئن، در حال حاضر بیشتر معاملات در بین اعضای بالادست و پایین‌دست نظام توزیع، به‌ویژه در ارتباط با شرکت‌های پخش به صورت نقدی انجام می‌شود. خرید و فروش نقدی با پیچیدگی‌هایی همراه است که مهم‌ترین آن، محدودیت نقدینگی در اختیار بازیگران برای انجام پرداخت‌هاست.

شرکت‌های پخش

انجمن صنعت پخش ایران با ۱۵۹۵ عضو در قالب بیش از ۷۴۰ شخصیت حقوقی مستقل، از بزرگ‌ترین تشکل‌های تخصصی کشور است. مهم‌ترین اثرات شیوع ویروس بر شرکت‌های پخش عبارتند از:

- افت حاشیه سود شرکت‌ها: اوایل شیوع کرونا در کشور، افزایش ناگهانی تقاضا برای اقلام ضروری و خریدهای هیجانی در بخش خرده‌فروشی، شرکت‌های پخش را نیز متأثر کرد. به‌طوری که برخی تولیدکنندگان امکان پاسخگویی به سفارش‌های این شرکت‌ها را نداشتند. اما با تعدیل موج ایجاد شده، به تدریج این روند کاهشی شد. در کل بنا به اعلام انجمن صنعت پخش ایران، متوسط فروش شرکت‌های پخش در سال جاری حدود ۲۰ تا ۳۰ درصد نسبت به سال گذشته افت داشته است.
- حرکت صنعت پخش به سمت سازماندهی بیشتر: تعداد اعضای انجمن (مشخصاً اعضای حقوقی) در سال جاری افزایش یافته است که بخشی از آن را می‌توان به شرایط ناشی از شیوع کرونا نسبت داد. این امر به گسترش صنعت پخش به عنوان بخش عمده‌فروشی سازمان‌یافته در نظام توزیع کمک می‌کند.

واحدهای صنفی توزیعی

واحدهای صنفی توزیعی شامل طیفی از بازیگران فعال در خرده‌فروشی و عمده‌فروشی می‌شوند. بخش خرده‌فروشی خواربار شامل فروشگاه‌های زنجیره‌ای (بخش سازمان‌یافته)، سوپرمارکت‌ها (بخش سازمان نیافته) و بخش عمده‌فروشی نیز بنکداران را دربر می‌گیرد.

با توجه به اینکه واحدهای صنفی توزیعی در حوزه اقلام مصرفی پرگردش جزء مشاغل ضروری محسوب می‌شوند، فعالیت آن‌ها در دوران کرونا با اختلال قابل توجهی مواجه نشده و در نتیجه جزء کسب و کارهای خسارت‌دیده نیازمند حمایت نیز قرار نمی‌گیرند. بر اساس آمارهای موجود (تا مورخ ۹۹/۱۱/۲۷)، تعداد ۱۱۳۷۲۷۲ واحد صنفی توزیعی دارای پروانه در کشور وجود داشته است که این رقم نسبت به سال گذشته، معادل ۵,۵ درصد رشد دارد. تعداد کل واحدهای صنفی دارای پروانه در تاریخ فوق نسبت به پایان سال ۱۳۹۸ به میزان ۱۲۱۱۲۲ واحد افزایش یافته است که ۴۸,۷ درصد از این مقدار رشد به اصناف توزیعی اختصاص دارد. این در حالی است که سهم اصناف خدماتی از رقم مزبور ۲۱,۶ درصد، اصناف تولیدی ۱۸,۵ درصد و اصناف خدمات فنی ۱۱,۱ درصد است. این ارقام به خوبی نشانگر حفظ جذابیت اقتصادی برای پیوستن بازیگران جدید به اصناف توزیعی است.

در موج اول شیوع کرونا، به دلیل افزایش ناگهانی تقاضا از سوی مصرف‌کنندگان، فروش اقلام ضروری با افزایش قابل توجهی مواجه بود که این موضوع حتی موجب عدم امکان پاسخگویی شرکت‌های پخش به سفارش‌های فروشگاه‌ها شده بود. طبق اعلام اتحادیه کشوری فروشگاه‌های زنجیره‌ای، در اسفندماه ۱۳۹۸ این فروشگاه‌ها تا

۸۰-۹۰ درصد افزایش فروش داشته‌اند. در مجموع تاکنون شیوع کرونا بیشترین تأثیر را بر بخش فروشگاه‌های زنجیره‌ای داشته است، اما تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر بخش سوپرمارکت‌ها نداشته است.

مهم‌ترین اثرات شیوع کرونا بر فعالیت فروشگاه‌های زنجیره‌ای به شرح زیر است:

تداوم افزایش تعداد شعب: فروشگاه‌های زنجیره‌ای در دوران شیوع اقدام به ایجاد شعب فروشگاه‌های جدید (افتتاح شعبه‌های جدید و یا پیوستن سوپرمارکت‌های مستقل به برندهای فروشگاه‌های زنجیره‌ای) نموده‌اند که غالباً بر اساس برنامه‌های توسعه‌ای پیش از کرونا بوده است. در هر حال، این امر خود نشانگر این است که خرده‌فروشی سازمان‌یافته جذابیت خود را همچنان در دوران کرونا نیز حفظ کرده و هنوز این بخش به مرحله اشباع نرسیده است. بدین معنی که با وجود رشد این بخش، سهم خرده‌فروشی مدرن از کل خرده‌فروشی کشور هنوز با رقم ۲۰ درصدی هدف‌گذاری شده در برنامه ششم فاصله دارد. مطابق آمار اتحادیه کشوری فروشگاه‌های زنجیره‌ای، در بهمن ۱۳۹۹ بالغ بر ۱۳۴ برند فروشگاهی با بیش از ۶۵۲۷ شعبه در کشور مشغول به فعالیت بوده‌اند که تعداد آنها نسبت به سال ۱۳۹۸ بیش از ۳۰ درصد افزایش را نشان می‌دهد.

افزایش تعداد تأمین‌کنندگان در زنجیره تأمین: اختلالات ایجاد شده در طول موج اول شیوع کرونا در تأمین برخی اقلام مورد عرضه و افزایش ناگهانی تقاضا، موجب مشکلاتی در عرضه کالا توسط فروشگاه‌های زنجیره‌ای شد. اگرچه این مشکلات در حال حاضر رفع شده است، اما به دلیل نگرانی از تکرار شرایط و قابل پیش‌بینی نبودن آینده، این فروشگاه‌ها به سمت افزایش تعداد تأمین‌کنندگان برای کاهش ریسک‌های ناشی از بروز اختلال در تأمین کالا حرکت کرده‌اند.

اتخاذ رویکردهای نوآورانه در کسب و کار: به دلیل افزایش تمایل مصرف‌کنندگان به خریدهای غیرحضوری، فروشگاه‌های زنجیره‌ای اقدام به ایجاد یا توسعه ظرفیت‌های فروش آنلاین، نوآوری و خلاقیت در عملیات توزیع اقلام در واحدهای فروشگاهی و مانند آن نموده‌اند. درنهایت بنکداران مواد غذایی نیز در دوران کرونا با افزایش فروش مواجه بوده‌اند. به‌طور کلی مشتریان بنکداران مواد غذایی، از سه بخش مشتریان بزرگ‌مقیاس (سازمان‌ها، شرکت‌ها و ...)، هُرکا (هتل، رستوران و کافه) و مصرف‌کنندگان عادی تشکیل شده است.

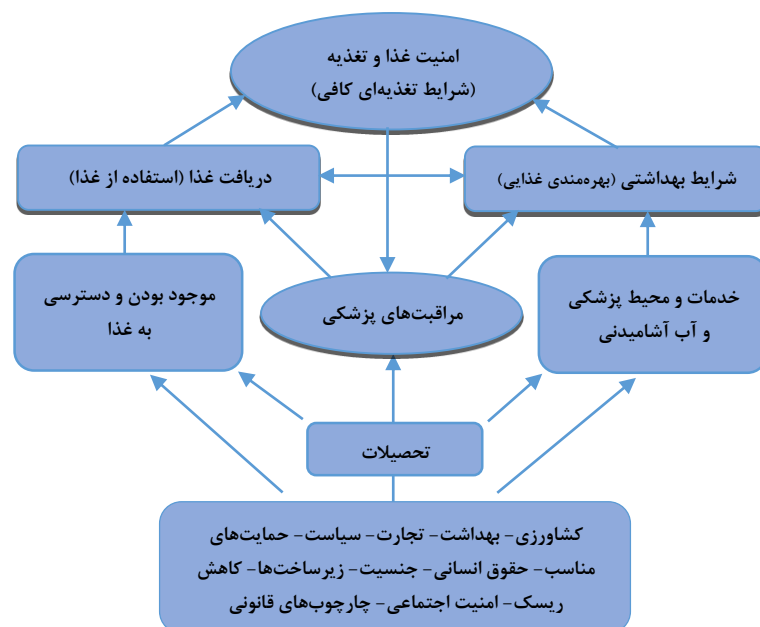
بخش کشاورزی و موضوع امنیت غذایی

به منظور ارائه یک مدل مفهومی در ابتدا به مفهوم تعریف امنیت غذایی و مؤلفه‌های آن اشاره و سپس به این نکته پرداخته خواهد شد که کووید-۱۹ بر امنیت غذایی و شاخص‌های آن چگونه مؤثر است و درنهایت مدل مفهومی ارائه می‌شود.

شکل (۲-۵) ابعاد و عوامل مؤثر بر امنیت غذایی و تغذیه را نشان می‌دهد. از امنیت غذایی مانند سایر مفاهیم علوم اجتماعی طی گذر زمان، تعاریف و برداشت‌های متفاوتی ارائه شده است. منشأ بحث امنیت غذایی به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های امنیت ملی، به بحران غذا در اوایل دهه ۱۹۷۰ در جهان بازمی‌گردد (ندیمی، ۱۳۹۰). امنیت غذایی برای نخستین بار پس از بحران جهانی غلات در سال‌های ۷۳-۱۹۷۲ در مجامع علمی

مطرح شد (مسکیا،^۱ ۲۰۱۶). در کنفرانس جهانی غذا در سال ۱۹۷۴ امنیت غذایی به صورت «عرضه مستمر مواد غذایی ضروری در سطح جهانی به منظور بهبود مداوم مصرف غذا و خنثی کردن اثرهای نامطلوب نوسان‌های تولید و قیمت» تعریف شد. کمتر از یک دهه بعد، فائو^۲ در سال ۱۹۸۳ امنیت غذایی را به صورت «اطمینان از دسترسی فیزیکی و اقتصادی همه مردم در همه اوقات به غذاهای اصلی مورد نیاز خویش» تعریف کرد. در سال ۱۹۸۶، بانک جهانی امنیت غذایی را به این صورت تعریف کرده است: «دسترسی همگان به غذای کافی در همه اوقات به منظور داشتن زندگی سالم و فعال».

در سال ۱۹۹۰ مؤسسه تحقیقات علوم حیاتی^۳ نیز امنیت غذایی را به صورت دسترسی همگان در همه اوقات به غذای کافی و ایمن برای یک زندگی سالم و فعال بر مبنای روش‌های اجتماعی قابل قبول تعریف کرد که دو بخش را دربر می‌گیرد: بخش نخست، در دسترس و آماده بودن غذاهای مناسب و ایمن؛ بخش دوم، توانایی لازم به منظور به دست آوردن مواد غذایی مورد نیاز از روش‌های قابل پذیرش اجتماعی (برای مثال بدون توسل به دزدی و روش‌های غیراجتماعی دیگر). این تعریف‌ها در سال ۱۹۹۶ مورد تأیید کنفرانس جهانی تغذیه قرار گرفت. بر اساس تعریف کنفرانس جهانی غذا، امنیت غذایی وقتی وجود دارد که همگان در هر زمان به غذای کافی، سالم و مغذی، دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند و غذای در دسترس، نیازهای یک رژیم تغذیه‌ای سازگار با ترجیحات آنان را برای یک زندگی فعال و سالم فراهم سازد (استفان و همکاران، ۲۰۱۷).

شکل (۲-۵): گستره و شناخت امنیت غذایی

1. Meskhia
2. FAO (Food and Agriculture Organization)
3. Life Sciences Research Office (LSRO) (1990)

این تعریف که در سطح گسترده‌ای مورد پذیرش قرار گرفت، به ابعاد گوناگون و مهمی از امنیت غذایی چون «موجود بودن غذا»^۱، «دسترسی به غذا»^۲، «بهره‌مندی غذایی»^۳ و «پایداری در دریافت غذا»^۴ اشاره دارد (اسکوتن و همکاران،^۵ ۲۰۱۸؛ کاندل، ۲۰۱۸). شاخص‌های امنیت غذایی سازمان خواربار جهانی (FAO) در سال ۲۰۱۳ و بر اساس تعریف کنفرانس جهانی غذا، شاخص‌هایی را برای سنجش امنیت غذایی به شرح زیر معرفی کرد (فائو، ۲۰۱۵).

موجود بودن غذا تنها به مقدار مواد غذایی موجود در مرزهای ملی که در گذشته موضوع اصلی امنیت غذایی بود، تکیه ندارد، بلکه هم تولید (عرضه داخلی) و هم واردات مواد غذایی را دربر می‌گیرد (استفان و همکاران،^۶ ۲۰۱۷؛ فن‌گینگ و همکاران، ۲۰۱۰). موجود بودن غذا زمانی حاصل می‌شود که حجم کافی غذا به طور دائم برای همه افراد یک جامعه فراهم باشد. این موضوع تحت تأثیر عوامل اقتصادی (نوسانات نرخ ارز، قیمت‌های وارداتی، حجم ذخایر راهبردی، تولید)، زیرساخت‌ها و اولویت‌های مصرف‌کننده است. مفهوم دسترسی به غذا، بیانگر دسترسی فیزیکی و اقتصادی به منابع، به منظور تأمین اقلام غذایی مورد نیاز جامعه است. در این مؤلفه نگاه‌ها از سطح کلان و ملی به سطح خرد (فرد و خانوار) معطوف می‌شود (فائو، ۲۰۱۷؛ رن‌زاهو و ملور، ۲۰۱۰ و بارت،^۷ ۲۰۱۰). دسترسی به غذا زمانی میسر می‌شود که خانوارها و افراد، منابع کافی برای تأمین رژیم غذایی مناسب را داشته باشند. از این‌رو، دسترسی به غذا به عواملی مانند درآمد خانوارها، توزیع درآمد و قیمت مواد غذایی بستگی دارد. دو ویژگی عمده دسترسی به غذا عبارت است از:

دسترسی فیزیکی و دسترسی اقتصادی: دسترسی فیزیکی به ارتباط با شبکه توزیع غذا در محل زندگی بستگی دارد (لشگرآرا، ۱۳۸۷).

دسترسی فیزیکی مطلوب: حاصل سیاست‌گذاری‌های مؤثر در زمینه تولید، تأمین و توزیع مواد غذایی و ذخایر راهبردی است که از حوادث غیرمترقبه مانند جنگ، محدودیت‌ها و تحریم‌ها، تأثیر می‌پذیرد. چنانچه درآمد یا هزینه خانوار به اندازه‌ای باشد که تهیه و خرید غذای کافی به‌طور پیوسته میسر باشد، دسترسی اقتصادی برقرار است (عبادی، ۱۳۸۳). دستیابی اقتصادی با عواملی چون سطح درآمد و قدرت خرید تحت تأثیر قرار می‌گیرد (انریکز و همکاران، ۲۰۱۳). در واقع دسترسی اقتصادی تابعی از درآمد و توزیع آن، اشتغال و قیمت‌هاست (لشگرآرا، ۱۳۸۷). بهره‌مندی غذایی سومین بُعد امنیت غذایی بوده و مبتنی بر استفاده درست مواد غذایی است. بر این اساس، وجود غذا و دسترسی به آن به این منظور نیست که افراد رژیم غذایی سالم و مغذی دارند. بر اساس مشاهدات، در برخی مناطق با وجود غذای کافی و دسترسی کامل به آن، سوء‌تغذیه وجود دارد (کوتنه

1. Food Availability
2. Food Access
3. Food Utilization
4. Food Stability
5. Schouten et al.
6. Stephens
7. Barrett

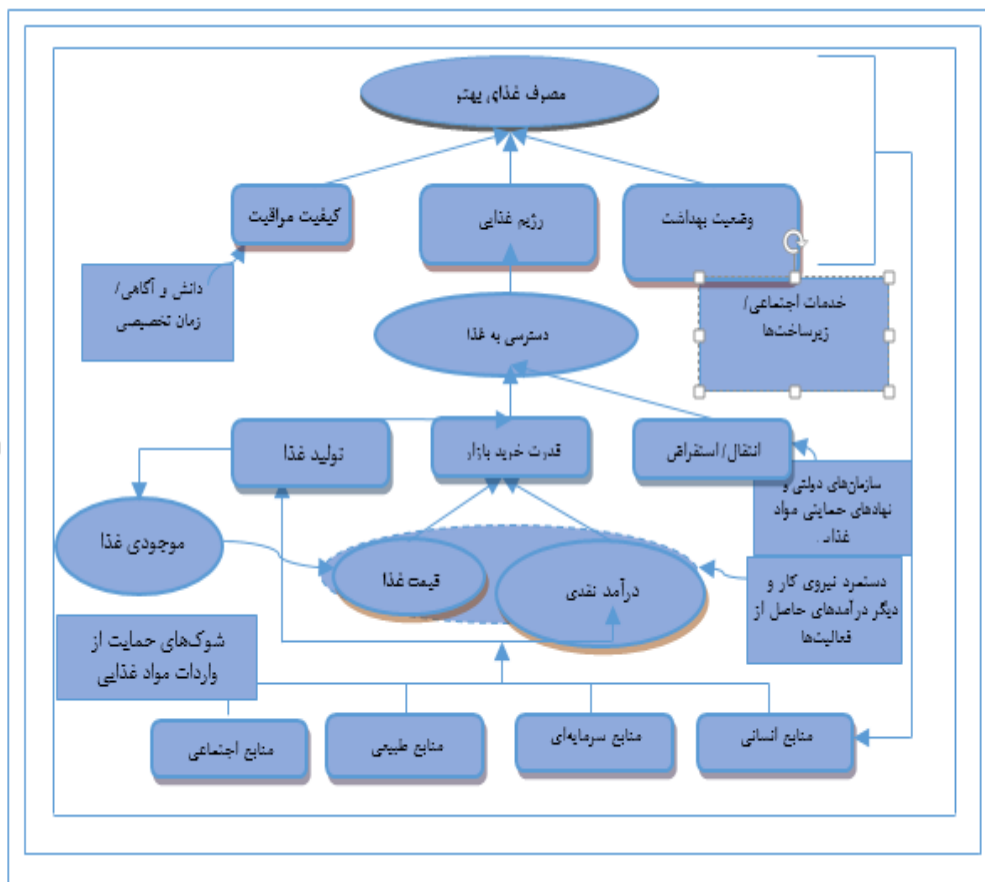
و مورو، ۲۰۰۲).^۱ وجود و دسترسی به غذای سالم و باکیفیت (مغذی) شرط بهره‌مندی از غذا و به تبع امنیت غذایی است. بهره‌مندی از غذا هم به غذای سالم و مغذی و هم به آب، فاضلاب و بهداشت و درمان بستگی دارد (سیمون، ۲۰۱۲). در واقع، بهره‌مندی از غذا نه تنها به تغذیه مربوط می‌شود، بلکه به فراوری مناسب مواد غذایی، به‌کارگیری روش‌های ذخیره‌سازی مواد غذایی و همچنین دانش کافی برای آشنایی و مراقبت از تغذیه کودکان و استفاده از خدمات بهداشتی کافی تأکید دارد. به‌طور کلی در این بعد از امنیت غذایی، بر دانش تغذیه‌ای خانوارها، روش‌های نگهداری، فراوری و آماده‌سازی غذا و نیز اصول تغذیه و مراقبت فرزندان تأکید می‌شود (انریکز و همکاران، ۲۰۱۳ و رنزاو و ملور، ۲۰۱۰). امنیت غذایی نه تنها به موجود بودن غذا، دسترسی به آن و بهره‌مندی غذایی بستگی دارد، بلکه پایداری و ثبات در هر سه بعد یاد شده، اهمیت فراوانی دارد. ثبات در مصرف مواد غذایی به توانایی مصرف غذا در طی زمان اشاره دارد. در حقیقت تداوم وجود، دسترسی و بهره‌مندی از غذا، نکته مهمی است که در تکمیل تعریف‌های امنیت غذایی به آن افزوده شده است.

ناامنی غذایی ممکن است به صورت ناامنی غذایی گذرا،^۲ ناامنی غذایی دوره‌ای^۳ و ناامنی غذایی مزمن^۴ دیده شود. ناامنی غذایی گذرا به کمبود کوتاه‌مدت و موقتی گفته می‌شود. عوامل گوناگونی چون حوادث و بلایای طبیعی، درگیری‌ها، نوسان قیمت‌ها، از دست دادن شغل و حتی بیماری می‌تواند موجب ناامنی غذایی گذرا شود. ناامنی غذایی دوره‌ای، اغلب به صورت فصلی اتفاق می‌افتد و تا حدود زیادی به فصلی بودن تولید غذا مربوط است. ناامنی غذایی مزمن به ناتوانی بلندمدت یا دائم در تأمین حداقل نیازهای غذایی گفته می‌شود (دورکس، ۲۰۰۶).^۵ از این منظر، امنیت غذایی وضعیتی موقتی، گذرا، کوتاه‌مدت یا دوره‌ای نیست، بلکه وضعیتی دائمی و باثبات است (سیمون، ۲۰۱۲) که باید در تدوین سیاست‌ها به آن توجه شود. شکل (۲-۶) درک بهتری از چگونگی ارتباط بین موجود بودن، دسترسی و مصرف بهتر مواد غذایی برای دستیابی به امنیت غذایی ارائه می‌دهد. نکته مهم، «ماهیت سلسله‌مراتبی ابعاد امنیت غذایی» است؛ یعنی موجود بودن غذا پیش‌شرط توان اقتصادی برای دسترسی به غذا است و هر دو این مؤلفه‌ها، شرایط لازم برای تأمین امنیت غذایی‌اند، ولی هیچ‌یک به‌تنهایی کافی نیستند. وجود همزمان این دو شرط، مصرف غذای بهتر را امکان‌پذیر می‌سازد.

در هر سه مفهوم، پایداری در همه زمان‌ها نیز باید وجود داشته باشد (دیچلر و همکاران، ۲۰۱۰).^۶ برای مثال، دسترسی به غذا از موجود بودن غذا تأثیر می‌پذیرد که آن نیز از راه عرضه مواد غذایی در بازار و به واسطه قیمت‌های بازاری و قدرت خرید بر دسترسی خانوارها به مواد غذایی اثرگذار است (انریکز و همکاران، ۲۰۱۳). همچنین ابعاد فرهنگی و انتخاب غذا از مؤلفه‌های تعیین‌کننده ناامنی غذایی از دیدگاه دسترسی خانوارها به غذاست (فائو، ۲۰۰۶).

1. Conte and Morrow
2. Transitory Food Insecurity
3. Cyclical Food Insecurity
4. Chronic Food Insecurity
5. Devereux
6. Deitchler et. al

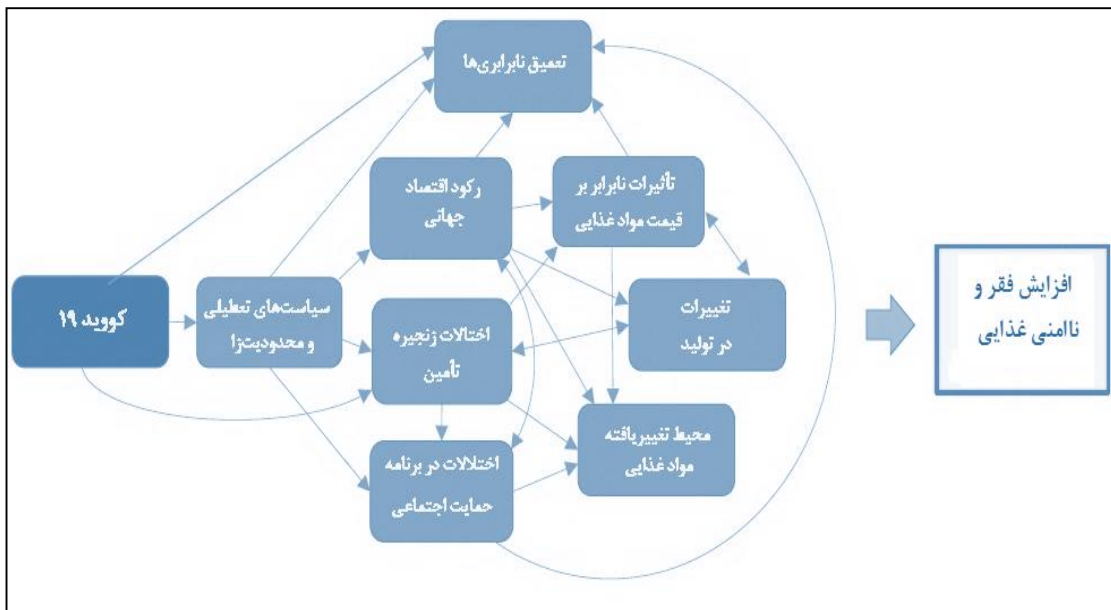

شکل (۲-۶): ارتباط بین ابعاد مختلف امنیت غذایی

منبع: ریلی و همکاران، ۱۹۹۹

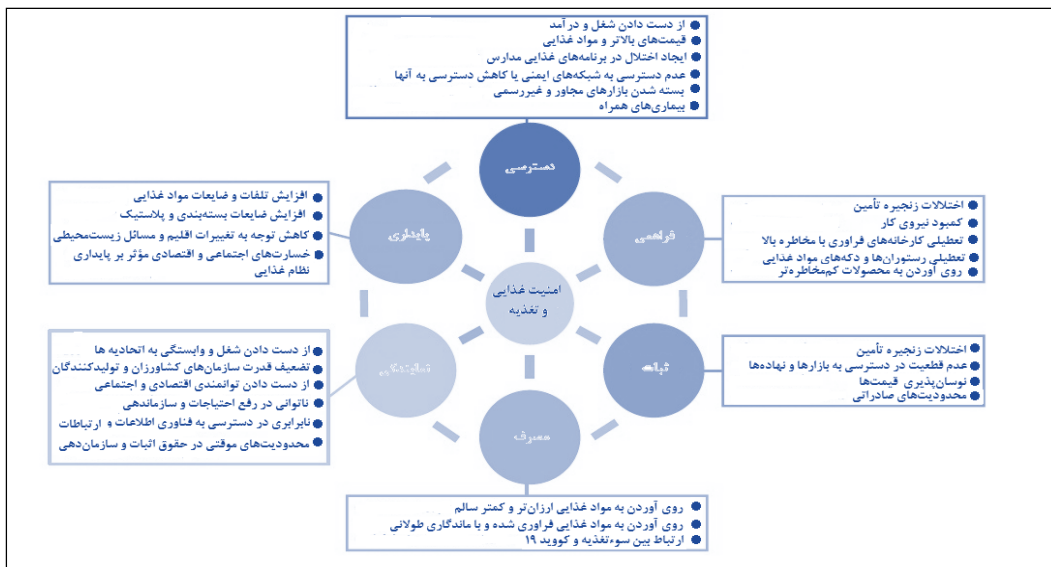
پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و امنیت غذایی

بدون شک پیامدهای کووید-۱۹، بخش کشاورزی و امنیت غذایی را نیز متأثر خواهد ساخت. همه‌گیری در هر چهار رکن امنیت غذایی تأثیر می‌گذارد (۱): فراهمی و موجودی (آیا تأمین غذا کافی است؟)، (۲): دسترسی (آیا افراد می‌توانند غذای مورد نیاز خود را تهیه کنند؟)، (۳): استفاده (آیا افراد به اندازه کافی مواد مغذی دریافت می‌کنند؟) و (۴): ثبات (آیا مردم می‌توانند همیشه به غذا دسترسی داشته باشند؟). کووید-۱۹ به طور مستقیم دسترسی به غذا را تحت تأثیر قرار می‌دهد، حتی این اثرات از طریق اختلال در فراهمی؛ تغییرات در تقاضای مصرف‌کننده نسبت به مواد غذایی ارزان‌تر، کمتر مغذی و عدم ثبات قیمت مواد غذایی احساس می‌شود. شکل (۲-۷) چگونگی افزایش فقر و ناامنی غذایی توسط کووید-۱۹ را به تصویر کشانده است.

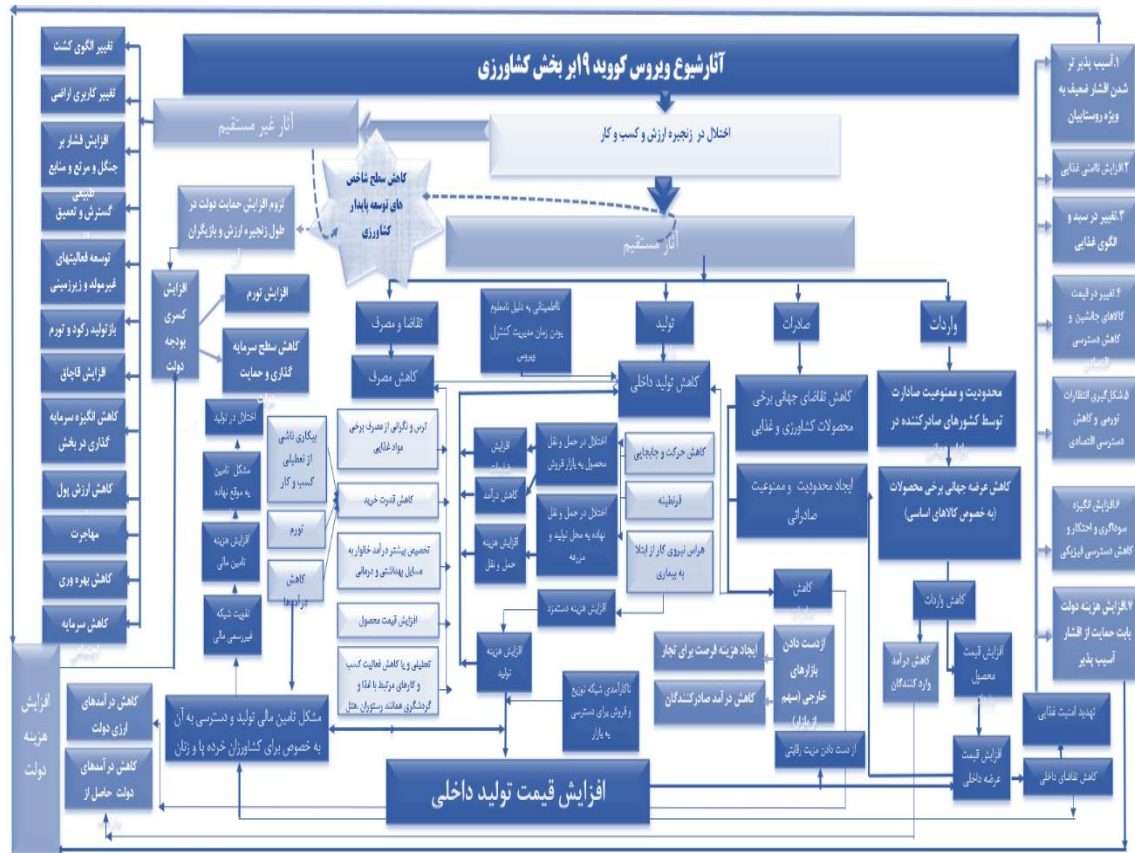
شکل (۲-۷): پیامد کووید-۱۹ بر افزایش فقر و ناامنی غذایی

همچنین شکل (۲-۸) پیامدهای ویروس کووید-۱۹ را بر ابعاد شش‌گانه امنیت غذایی به تصویر کشانده است.

شکل (۲-۸): تأثیر کووید-۱۹ بر پویایی نظام غذایی در ارتباط با ابعاد شش‌گانه امنیت غذایی

با توجه به مطالب برشمرده مدل مفهومی چگونگی اثرگذاری کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و غذا به شرح شکل (۲-۹) است.

شکل (۲-۹): مدل مفهومی پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و غذا

در مورد آثار کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و امنیت غذایی نیز باید بیان کرد که این موضوع برای این بخش از چند منظر حیاتی است: نخست، از منظر تأمین امنیت غذایی کشور؛ دوم، معیشت و رفاه کشاورزان و بازیگران زنجیره ارزش؛ و سوم، نگهداشت جمعیت و کاهش انگیزه مهاجرت از روستا به شهر و به عبارتی کاهش نیروی کار جوان و تحصیل کرده در کانون‌های تولید بخش کشاورزی.

پیش‌بینی‌ها حاکی از آن است که با شیوع ویروس کووید-۱۹ بخشی از جمعیت جهان در ناامنی غذایی قرار می‌گیرند. توجه به این نکته اهمیت دارد که در کنار ویروس کووید-۱۹ عوامل گذشته که بر ناامنی غذایی جمعیت جهان مؤثر بوده هنوز پابرجا هستند. سه عامل مناقشات منطقه‌ای، اقلیم و کاهش رشد اقتصادی بر امنیت غذایی و تغذیه تأثیرگذار بوده‌اند.

کاهش تولید بخش کشاورزی به دلایل مختلف و از جمله تغییرات آب و هوایی، آفت‌ها و بیماری‌های گوناگون، معیشت و رفاه بهره‌برداران و تولیدکنندگان بخش کشاورزی و کسب و کارهای مرتبط با آن و خانواده آنان را در معرض خطر قرار می‌دهد. در این میان کشاورزان کوچک‌مقیاس و خرده‌پا، جنگل‌نشینان، گله‌داران و ماهیگیران، بیشتر تحت تأثیر تغییرات اقلیمی قرار دارند. کشاورزان کوچک یا خرده‌پا علاوه بر دسترسی ناکافی به بذره‌های اصلاح‌شده و تکنولوژی و فناوری، به تغییرات آب و هوایی (همانند انطباق الگوی کشت با بارش و درجه حرارت) و خشک‌سالی، بسیار حساس بوده و تولید آن‌ها تحت تأثیر این عوامل قرار می‌گیرد. به عبارتی

تولیدکننده کوچک یا خرده‌پا در برابر انواع خطرات قرار می‌گیرد که تولید و درآمد آنان را دچار نوسان می‌کند. نکته قابل توجه این که ۸۰ درصد مواد غذایی در جهان توسط تولیدکنندگان کوچک‌مقیاس انجام شده و تهدید آنان؛ یعنی تهدید امنیت غذایی است. در مطالعه‌ای که فائو در سال ۲۰۱۶ انجام داده است، آسیب و زیان اقتصادی ناشی از بلایای مربوط به تغییرات آب و هوایی در بخش کشاورزی محاسبه و ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد که آسیب و زیان‌های اقتصادی سالانه از بلایای مربوط به تغییرات آب و هوایی (سیل، طوفان، خشکسالی) در جهان طی دوره ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ حدود ۱۴ میلیارد دلار بوده که در دوره ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۴ به ۱۰۰ میلیارد دلار رسیده، یعنی حدود ۷ برابر شده است. در این مطالعه آمده است که بخش کشاورزی در حدود ۲۵ درصد از کل تأثیرات مرتبط با آب و هوا را جذب کرده است. نکته قابل توجه دیگر آن است که هر فعالیت بخش کشاورزی، تأثیری متفاوت از بحران‌های تغییرات اقلیم مورد مطالعه، دریافت می‌کنند. به عنوان نمونه محصولات زراعی در حدود ۵۹ درصد از سیل، دام و طیور در حدود ۸۷/۶ درصد از طوفان، ماهیگیری و شیلات در حدود ۵۹ درصد از سیل و جنگل و جنگل‌داری در حدود ۹۴ درصد از طوفان آسیب و زیان می‌بینند. در آوریل ۲۰۲۰، اجماع کارشناسی در مورد اثرات کووید-۱۹ متمرکز بر کاهش قیمت و تقاضای محصولات کشاورزی بود و به اختلالات احتمالی در تجارت و لجستیک اشاره داشت. این اختلالات بر همه عناصر سیستم غذایی از عرضه محصولات خام و تازه غذایی گرفته تا فرآوری و تجارت و سیستم‌های لجستیکی ملی و بین‌المللی تا تقاضای واسطه و نهایی تأثیر می‌گذارد. بازارهای جهانی محصولات کشاورزی علاوه بر کووید-۱۹، با اختلالات و ابهامات دیگری نیز روبه‌رو هستند. از نقطه نظر «عرضه»، موضوعاتی از جمله گسترش بیماری‌ها و آفات مانند تب خوکی آفریقایی یا تهاجم ملخ صحرائی، مقاومت در برابر مواد ضد میکروبی،^۱ بی‌شک سخت‌تر شدن قوانین و واکنش‌های نظارتی به روش‌های جدید تولید غذا و پاسخ به حوادث شدید آب و هوایی را با خود به همراه خواهد داشت که به راحتی می‌تواند عرضه محصولات کشاورزی را با محدودیت روبه‌رو سازد. در طرف تقاضا مقوله‌هایی از قبیل رژیم‌های غذایی در حال تحول، ادراک مصرف‌کننده با توجه به نگرانی‌های سلامتی غذا و واکنش‌های سیاستی به روند افزایش چاقی مفرط مطرح هستند. آنچه حائز اهمیت است برآیند اثرگذاری ویروس کووید-۱۹ و عوامل مؤثر بر عرضه و تقاضای محصولات کشاورزی و مواد غذایی بر امنیت غذایی مردم است، چراکه آمار ناامنی غذایی در جهان نگران‌کننده است. «برنامه جهانی غذا» برآورد می‌کند که تا پایان سال ۲۰۲۰ حدود ۱۳۰ میلیون نفر دیگر به جمعیت درگیر با ناامنی غذایی به دلیل بدتر شدن شرایط اشتغال و عوامل دیگر اضافه خواهند شد که اکثریت آنها (۳۳ میلیون نفر) در جنوب و جنوب شرقی آسیا و جنوب صحرای آفریقا ساکن هستند. افزایش ناامنی غذایی، نااطمینانی در خصوص رفتار آینده ویروس کووید-۱۹ به همراه کاهش رشد اقتصادی جهان، وضعیت امنیت غذایی را در پسا کرونا نگران‌کننده کرده است. برآوردهای اولیه بیانگر آن است که بیشتر اقتصادهای بزرگ دنیا در طول سال ۲۰۲۰، حداقل ۲/۴ درصد از ارزش تولید ناخالص داخلی خود را از دست می‌دهند. در حال حاضر اقتصاددانان پیشرو پیش‌بینی کرده‌اند که رشد اقتصادی جهانی ۲/۴ تا ۳ درصد کمتر از برآوردهای پیشین باشد. برای درک واقعی‌تر این اعداد و ارقام باید گفت که

1. Antimicrobial Resistance (AMR)

تولید ناخالص داخلی جهانی در سال ۲۰۲۰ حدود ۸۶/۶ تریلیون دلار آمریکا تخمین زده شده است، در این صورت ۲/۴ درصد کاهش رشد اقتصادی، رقمی معادل ۲ تریلیون دلار خواهد بود (دوفین، ۲۰۲۰).^۱ صندوق بین‌المللی پول نیز در ماه ژانویه ۲۰۲۰، رشد اقتصادی جهان را در سال ۲۰۲۰ ۳/۳ درصد اعلام کرد، اما اخیراً اعلام کرده که اپیدمی ویروس کرونا پیش‌بینی‌ها را تغییر داده و رشد اقتصادی سال ۲۰۲۰ به کمترین میزان از زمان بحران جهانی ۲۰۰۸ می‌رسد (هات، ۲۰۲۰).^۲ کاهش رشد اقتصادی که با کاهش درآمد همراه است به طور مستقیم بر شاخص‌های امنیت غذایی تأثیرگذار خواهد بود؛ به طوری که هم دسترسی اقتصادی و فیزیکی به غذا و هم سلامت و کیفیت غذا را با تهدید مواجه می‌سازد. چراکه با کاهش توان اقتصادی و مالی الگوی مصرف و تغذیه از کیفیت مطلوبی برخوردار نبوده و هم تولیدکننده غذا به دلیل کاهش فروش و درآمد، کمتر سراغ سرمایه‌گذاری به منظور افزایش کیفیت و استاندارد رفته و تأمین و به‌کارگیری عوامل و نهاده‌های تولید استاندارد و با کیفیت بالا کاهش خواهد یافت. این موضوع برای «محصولات کشاورزی و غذایی» که عمده تولید توسط تولیدکنندگان کوچک و متوسط مقیاس صورت می‌گیرد، تهدید جدی است.

پیش‌بینی‌های جهانی انجام شده در خصوص شیوع ویروس کووید-۱۹ حاکی از آن است که کاهش یک درصد در رشد اقتصادی جهان در حدود ۲ درصد باعث افزایش فقر جهانی شده و امنیت غذایی را به مخاطره می‌اندازد. مصرف‌کنندگان برای ذخیره‌سازی احتیاطی اقلام غذایی اقدام کرده و باعث کمبود مواد غذایی در بازار می‌شوند و برای خانوارهای کم‌درآمد و متوسط درآمد، به دلیل نداشتن ذخیره احتیاطی مواد غذایی در زمان خرید، ممکن است با کمبود اقلام مورد نیاز و گرانی قیمت آن مواجه شوند. تجارت جهانی حدود ۱۴ درصد در سال ۲۰۲۰ به دلیل همه‌گیر شدن بیماری ویروس کووید-۱۹ کاهش یافته و فعالیت اقتصادی و زندگی عادی جهان را مختل نموده و کاهش تجارت خارجی برای کشورهای واردکننده مواد غذایی دسترسی فیزیکی به غذا را محدود می‌کند.

اطلاعات آماری حاکی از آن است که کشور ایران نیز در شرایط بحرانی از منظر تغذیه سالم و استاندارد قرار گرفته است. درآمد سرانه واقعی کشور از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۸، کاهشی ۳۴ درصدی داشته است. درواقع علی‌رغم افزایش درآمد اسمی خانوارها، قدرت خرید واقعی هر فرد ایرانی نسبت به سال ۱۳۹۰ حدود یک سوم کاهش یافته است. کاهش درآمد واقعی خانوارها به طور یقین بر میزان مصرف مواد غذایی و تغییر الگوی مصرف تأثیر خواهد داشت. این انتظار وجود دارد که با تداوم شرایط کنونی اقتصاد کشور در شرایط تحریمی، رکود تورمی و شیوع ویروس کووید-۱۹، رشد اقتصادی کمتر و به تبع آن درآمد سرانه واقعی کاهش یافته و بر امنیت غذایی خانوارها تأثیر منفی بگذارد.

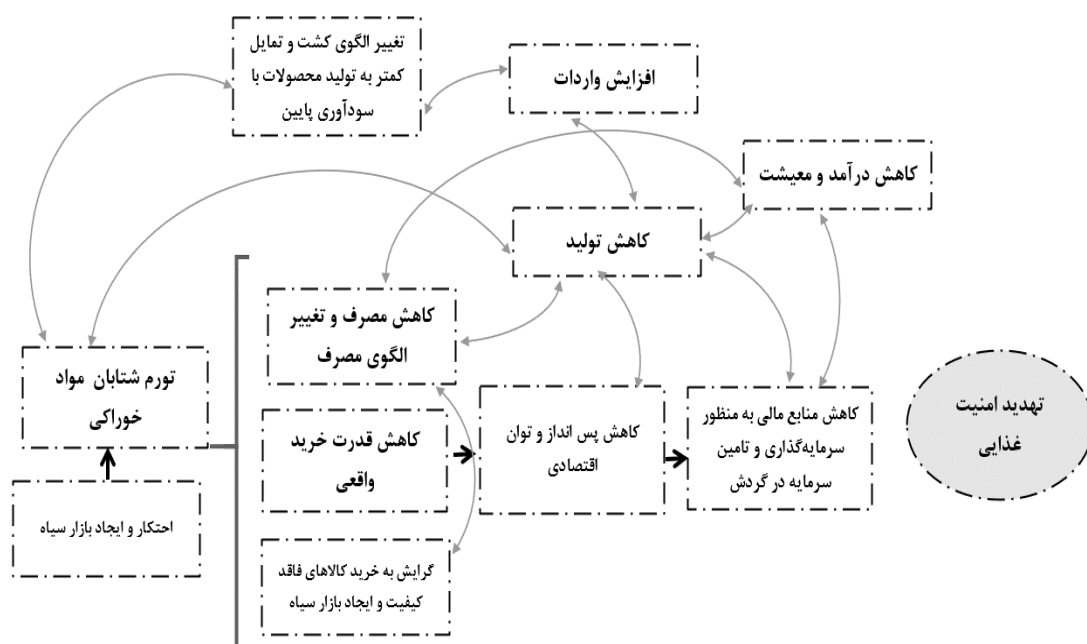
از طرف دیگر تأثیر شیوع این ویروس بر جنبه‌های گوناگون بخش کشاورزی متفاوت بوده که امنیت غذایی را مورد تهدید قرار داده است. اگر از جنبه تولید به بخش کشاورزی توجه شود، چند اتفاق رخ داده که هم‌اکنون بخش کشاورزی را متأثر کرده و در آینده نیز این تأثیر بیشتر می‌شود. نخست اینکه به دلیل محدودیت‌های

1. Duffin, 2020

2. Hutt, 2020

جابه‌جایی و قرنطینه، دسترسی به بازار محصولات کشاورزی کاهش یافته و در نتیجه، امکان انتقال بخشی از تولیدات به بازار از بین رفته است. دوم، مربوط به طرف تقاضاست. با توجه به کاهش سطح درآمد به دلیل تعطیلی کسب‌وکارها و مشاغل، مشاهده می‌شود تقاضای محصولات کشاورزی نیز کاهش پیدا کرده و در نتیجه، قیمت برخی از محصولات در بازار نیز کاهش داشته است. در واقع، این کاهش قیمت‌ها به دلیل کاهش قدرت خرید واقعی مردم رخ داده است. سوم، بحث بازار محصولات کشاورزی است. چهارم، تغییر هزینه‌ها و قیمت تمام شده به دنبال شیوع کرونا است. بنابراین، می‌توان بیان کرد که امنیت غذایی در سه بُعد دسترسی فیزیکی به غذا، دسترسی اقتصادی یا توان خرید و دسترسی به غذای سالم قابل بحث است. دسترسی فیزیکی به مواد غذایی در اثر کاهش تولید داخلی و محدودیت واردات، دسترسی اقتصادی با افزایش تورم تولیدی و کاهش قدرت خرید مصرف‌کننده و دسترسی به غذای سالم با عدم رعایت موازین بهداشتی، پروتکل‌های بهداشتی و استانداردهای جهانی ممکن است با تهدید روبه‌رو شود.

سازوکار اثرگذاری کووید-۱۹ بر امنیت غذایی، به طور شماتیک به شرح شکل (۲-۱۰) است:

شکل (۲-۱۰): چگونگی اثرگذاری کووید-۱۹ بر امنیت غذایی

به این ترتیب با شیوع همه‌گیری کووید-۱۹ و تداوم آن، بخش کشاورزی و امنیت غذایی بر اساس تجربیات جهانی با مسائل و چالش‌هایی به شرح زیر روبه‌رو خواهد بود که انتظار می‌رود به دلیل نااطمینانی نسبت به زمان پایان این بیماری و همچنین تداوم چالش‌های گذشته همانند تغییر اقلیم، تهدید امنیت غذایی ادامه یابد. بدیهی است چنین شرایطی، مدیریت آثار و پیامدهای این بیماری بر بخش کشاورزی و امنیت غذایی را دشوار می‌سازد.

- ۱- تحت تأثیر شیوع کووید-۱۹، برخی فعالیت‌های بخش کشاورزی و غذا، به دلیل کاهش تقاضا و اختلال در زنجیره ارزش به دلایل مختلف مانند قرنطینه، منع حرکت، تردد و جابه‌جایی، ترس و واکنش به بیماری، افزایش قیمت نهاده‌ها و دستمزد و... با وقفه یا کاهش ظرفیت تولید مواجه شده‌اند. به عبارت دیگر، دشواری‌هایی در معیشت و تأمین غذا پدیدار شده است.
- ۲- کسب و کارهای کوچک‌مقیاس، کارگران مزرعه، کارگران روستایی و خانواده‌های آنها که نماینده بخش بزرگی از جمعیت درگیر با ناامنی غذایی هستند، تحت تأثیر شوک اقتصادی ناشی از کووید-۱۹ قرار گرفته و درآمد آنان نامطمئن شده است.
- ۳- جوانان روستایی که اکثر آنها در فعالیت‌های اقتصاد غیررسمی، مشغول به کار بوده و نیروی کار خانوادگی را فراهم می‌آورند یا کارآفرینان خرد و خانگی هستند، با شیوع ویروس کرونا و کاهش فعالیت‌های اقتصادی در معرض تهدید امنیت غذایی به دلیل کاهش درآمدها و در برخی مواقع تعطیلی یا رکود فعالیت و تولید هستند.
- ۴- کارگران فصلی که محصولات کشاورزی را برداشت می‌کنند با قرنطینه و محدودیت حرکت و تردد و نگرانی در خصوص خطرات سرایت بیماری، با مشکل درآمد و تأمین معیشت، روبه‌رو هستند. همچنین کارگرانی که جمع‌آوری، فرآوری، بازاریابی و توزیع مواد غذایی از جمله عمده‌فروشی و خرده‌فروشی فعالیت دارند (زنجیره ارزش)، در معرض اختلال در امرار معاش خود هستند.
- ۵- اقشار فقیر ساکن مناطق روستایی که درآمد آنها به اقتصاد کشاورزی و مواد غذایی وابسته است، با محدودیت‌های دسترسی به مواد غذایی و خدمات بهداشتی روبه‌رو هستند.
- ۶- با شیوع کووید-۱۹ و محدودیت‌های تردد، قرنطینه، تعطیلی یا رکود کسب و کارهای مرتبط با غذا که به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر تولید محصولات کشاورزی و غذا تأثیر دارند، کاهش تقاضا برای برخی مواد غذایی روی داده است. رستوران‌ها و کسب و کارهای تأمین غذا، اغذیه‌فروشی‌ها، هتل‌ها و از این قبیل کسب و کارها با کاهش سطح فعالیت خود، تقاضایشان برای محصولات کشاورزی و مواد غذایی را کاهش داده و در کوتاه و میان‌مدت اثر منفی بر تولید محصولات کشاورزی و غذا داشته و دسترسی فیزیکی به غذا را با مشکل روبه‌رو کرده است (کاهش عرضه و فراهمی).
- ۷- ممنوعیت صادرات بخش کشاورزی و غذایی توسط کشورهای مهم هدف صادراتی، باعث از دست دادن بازار فروش به سبب از دست دادن اطمینان و اعتماد مصرف‌کننده بازارهای صادراتی نسبت به سلامت غذا خواهد شد. الزام به رعایت استانداردها و پروتکل‌های بهداشتی در خصوص اطمینان بخشی به سلامت غذا از جمله موضوعاتی است که از طرف کشورهای واردکننده مواد غذایی درخواست می‌شود که در صورت عدم رعایت موارد مورد نظر، ممنوعیت ورود محصول کشاورزی و مواد غذایی به کشور واردکننده وضع می‌شود. هر چه تعداد کشورهای ممنوع‌کننده و زمان ممنوعیت طولانی می‌شود، هزینه ناشی از دست دادن بازارهای صادراتی و سهم از بازار جهانی و بازار فروش بیشتر می‌شود. از دست دادن بازارهای فروش خارجی، انگیزه

تولید داخلی را کاهش داده و احتمال کاهش تولید را به همراه داشته و دسترسی به غذا را دچار مشکل می‌سازد.

۸- افزایش قیمت مواد غذایی، تهدیدی برای امنیت غذایی است. تورم و گرانی برخی مواد غذایی منجر به کاهش تقاضای خانوار شده و میزان مصرف برخی اقلام غذایی را کاهش داده است. به عبارتی، دسترسی اقتصادی خانوارها به غذا را با مشکل مواجه ساخته است.

۹- کاهش عرضه جهانی مواد غذایی، دشواری‌هایی را در واردات نهاده‌های خوراک دام و طیور، پدید آورده است. از این‌رو، نگرانی‌هایی در خصوص کاهش دسترسی فیزیکی به غذا و افزایش قیمت مواد غذایی وجود دارد. این افزایش قیمت و کاهش دسترسی به نهاده‌های تولید، دسترسی فیزیکی و اقتصادی به غذا را با چالش روبه‌رو خواهد کرد. این احتمال وجود دارد که کشورها برای تأمین غذای مردم خود، عرضه خود را در بازارهای جهانی کاهش داده و از این‌رو کشورهایی که برای تأمین تقاضای داخلی به واردات غذا وابسته‌اند هم با کاهش دسترسی فیزیکی غذا روبه‌رو بوده و هم به دلیل کاهش عرضه جهانی با افزایش قیمت مواد غذایی روبه‌رو شوند که هر دو دسترسی فیزیکی و اقتصادی به غذا را با چالش مواجه خواهد ساخت.

۱۰- تعطیلی رستوران‌ها، فست فودها، ایجاد محدودیت در تردد مرزها و کاهش صادرات، بر تولید محصولات گلخانه‌ای نیز تأثیر منفی داشته است. ممنوعیت برگزاری مراسم مذهبی و جشن‌ها، تجمع افراد، محدودیت سفر و تردهای بین‌شهری در کنار محدودیت‌های ناشی از محدودیت‌های مرزی، تقاضای داخل، صادرات گل و فرآورده‌های آن را کاسته است.

به طور کلی در یک طبقه‌بندی می‌توان پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و توسعه‌ای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و مواد غذایی را به شرح جدول ۲-۲ ارائه کرد:

جدول (۲-۲): پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و توسعه‌ای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و مواد غذایی

بازار	تولید و عرضه
۱- افزایش قیمت بازار برخی مواد غذایی و کشاورزی	۱- کاهش تولید و عرضه برخی محصولات به دلیل افزایش هزینه‌ها و کاهش تقاضا
۲- کاهش قیمت بازار برخی مواد غذایی و کشاورزی	۲- افزایش قیمت تمام شده مواد غذایی و کشاورزی
۳- اثرگذاری جانشینی کالاها بر قیمت بازار	۳- کمبود عرضه نیروی کار و افزایش دستمزد
۴- تعطیلی بازارهای محلی و منطقه‌ای	
زنجیره ارزش	تجارت
۱- تضعیف ارتباط بین بازیگران زنجیره ارزش محصول و تقویت شبکه غیررسمی واسطه‌ها	۱- افزایش واردات مواد غذایی و نهاده‌ها به دلیل کاهش تولید و جایگزینی نهاده‌ها (به عنوان نمونه به دلیل قیمت پایین گندم نسبت به غذای دام و طیور، گندم بیشتر برای جیره غذایی دام و طیور مصرف می‌شود)
۲- اختلال در طول زنجیره ارزش محصول	۲- افزایش انگیزه قاچاق به دلیل قرنطینه
	۳- اختلالات شدید داخلی و بین‌المللی در حمل و نقل
تقاضا	منابع پایه و طبیعی
۱- افزایش سوءتغذیه و ناامنی غذایی	۱- افزایش انگیزه فروش زمین و شکل‌گیری سفته‌بازی زمین
۲- تأثیر بیکاری بر درآمد و الگوی مصرف مردم	۲- افزایش احتمال تغییر کاربری زمین

۳- کاهش تقاضای خانوار برای برخی محصولات کشاورزی	۳- تخریب جنگل و مرتع برای کسب درآمد و تأمین معیشت
۴- افزایش تقاضای خانوار برای برخی مواد غذایی	۴- احتمال افزایش چرای دام در مرتع و تخریب مراتع
۵- کاهش تقاضای کسب و کارها (همانند رستوران و...)	
معیشت، حمایت اجتماعی و تأمین رفاه	
۱- تهدید معیشت و درآمد بهره‌برداران و افزایش انگیزه مهاجرت از روستا به مناطق دیگر	
۲- مهاجرت و کاهش جمعیت روستایی به‌خصوص جوانان و افراد با درآمد متوسط به بالا که کاهش عرضه کار، پول و سرمایه را در روستا رقم می‌زند.	
۳- افزایش تعداد فقرای روستایی و وخیم شدن شاخص رفاهی	
۴- به دلیل سالمندی جمعیت روستایی و احتمال افزایش جان‌باختگان سالمند، انتظار می‌رود شوکی به صندوق بیمه روستائیان به دلیل تبدیل وضعیت اعضای فعال (پرداخت‌کننده حق عضویت) به اعضای مستمری‌بگیر (فوت‌شدگان) وارد شود که جریان درآمدی و ایفای تعهدات صندوق را با خطر مواجه سازد.	
۵- در خصوص کشاورزان و روستائیان که فاقد بیمه اجتماعی هستند و ممکن است بر اثر ابتلا به این بیماری جان خود را از دست داده و یا کارافتادگی داشته باشند، تأمین معیشت بدون حقوق بازنشستگی و از کار افتادگی برای خانواده سخت و دشوار خواهد بود.	
۶- حمایت‌های ارائه شده دولتی به دلیل بیشتر بودن جمعیت شهری و اولویت اول به مناطق شهری (کمرنگ شدن توزیع عدالت‌محور)	
۷- محرومیت از حمایت‌های اجتماعی به دلیل در دسترس نبودن روستا و یا پرهزینه و پرخطر بودن رفتن به روستا برای دولت و نهادهای غیردولتی (سمن‌ها)	
۸- کاهش امید به زندگی	
۹- کاهش سرمایه اجتماعی میان روستائیان و دولت و حاکمیت	
۱۰- دسترسی کمتر روستائیان و کشاورزان به خدمات	
۱۱- عدم توانایی در بازپرداخت وام توسط کسب و کار به علت کاهش درآمد	
۱۲- اختلال در به دست آوردن وسایل و ابزارآلات کسب و کار	
سلامت و بهداشت غذا	
۱- امکان آلودگی محصولات غذایی در صورت عدم رعایت موارد بهداشتی از طریق انتقال از انسان به غذا	

پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و توسعه‌ای دیگری نیز احتمال دارد به واسطه شیوع ویروس کووید-۱۹ بخش کشاورزی و کسب و کارهای کشاورزی و غذا را متأثر کرده یا در آینده بنماید که از کشوری به کشور دیگر و از محصولی به محصول دیگر متفاوت است.

نقطه‌نظرات کارشناسان در خصوص پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و غذا

به منظور احصاء پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و فعالیت‌های آن که بر تولید غذا تأثیرگذار است از کارشناسان مرتبط با موضوع در وزارت جهاد کشاورزی خواسته شد تا رویدادهای اتفاق افتاده را بازگو کنند که به طور خلاصه مهم‌ترین پیامدها در جدول ۲-۳ آمده است:

جدول (۲-۳): مهم‌ترین پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و فعالیت‌های آن

آب و خاک	
۱-	تعطیلی کسب و کارهای مرتبط با پروژه‌های آب و خاک
۲-	تأخیر و طولانی شدن اجرای پروژه به دلیل توقف و یا کاهش فعالیت شرکت‌های مهندس مشاور، پیمانکاران و تولیدکنندگان لوازم و تجهیزات مرتب با پروژه‌های آب و خاک
۳-	تأمین نشدن لوازم، مطالعه و طراحی و اجرا، نظارت بر اجرا و بهره‌برداری تولید، خرید و فروش حمل و نقل تجهیزات و لوازم آبیاری
۴-	افزایش قیمت مصالح مورد نیاز
باغبانی	
تأثیر بر روند صادرات و واردات و ترانزیت محصولات باغبانی و محموله‌های گیاهی	
۱-	کاهش شدید میزان صادرات میوه‌های نیمه گرمسیری (خرما، کیوی، پرتقال و سایر) به دلیل بسته شدن مرزها و ممنوعیت واردات محصولات کشاورزی ایران
۲-	محدود شدن صادرات باغی به‌ویژه پسته، سیب و کشمش به نحوی که صادرات پسته از گمرک شهید رجایی طولانی شده و این موجب از دست دادن بازارهای جهانی پسته شده است.
۳-	بسته بودن مرزهای کشورهای ترکمنستان، قزاقستان، عراق و آذربایجان و به‌خصوص دو کشور اول که حجم بسیار زیادی از تقاضای گل در این کشورها وجود دارد مشکلات بسیاری برای صادرکنندگان ایجاد کرده است. همچنین امکان صادرات انواع گیاهان گلدانی با خاک به این کشورها وجود ندارد و از آنجایی که برای درخت‌های با اندازه بزرگ امکان تعویض خاک وجود ندارد صادرکنندگان انواع درخت و درختچه‌های تزئینی نمی‌توانند صادراتی داشته باشند.
۴-	کاهش گسترده صادرات محصولاتی نظیر زعفران، شیرین‌بیان و گل محمدی و سایر گیاهان دارویی
۵-	به دلیل محدودیت انجام پروازهای خارجی از ایران به سایر کشورها، ارسال مدارک مربوط به محموله‌های گیاهی صادراتی شامل گواهی‌های بهداشت امکان‌پذیر نیست. لذا این مدارک به موقع به مرز ورودی کشور مقصد نمی‌رسد و منجر به عدم ترخیص محموله‌های مذکور در مرز ورود کشور مقصد شده است.
۶-	کشور ارمنستان صرفاً به تریلرهای ارمنی اجازه بارگیری و انجام صادرات را می‌دهد. همچنین صادرات بستر کشت قارچ خوراکی به این کشور متوقف شده است.
۷-	کشور ترکیه صرفاً به کامیون‌های ترکی اجازه ورود می‌دهد، لذا بازرگانان برای صادرات و واردات از مرز جلفا به نخجوان اقدام به صادرات و واردات کرده و برای صادرات بار کامیون‌های ترکی نموده و منتقل می‌کنند.
۸-	بروز اختلال در تردهای بین کشورها همچنین محدودیت مرزی برای تردد کامیون‌های حامل بار واردات نهاده‌های کشاورزی (کود، سم، بذر و...) که توسط بخش خصوصی تأمین می‌شود را دچار اختلال شدید کرده و بسیاری از قراردادهای تجاری در خصوص تأمین این نهاده‌ها را به حالت تعلیق درآورده است.
۹-	با توجه به بسته بودن مرز بازرگان نگرانی از بابت تأخیر در واردات انواع بذر و از دست رفتن فصل کاشت در کشور وجود دارد. همچنین از بارگیری محموله‌های موز در مرز جلوگیری می‌شود.
تأثیر بر فرایند تولید محصولات گلخانه‌ای، گیاهان زینتی و قارچ خوراکی	
۱-	کاهش قیمت محصولات گلخانه‌ای به دلایل:
-	کاهش فعالیت یا تعطیل شدن رستوران‌ها، فست‌فودها و غیره که تأثیر قابل ملاحظه‌ای در کاهش خرید قارچ خوراکی داشته است.
-	کاهش خرید قارچ خوراکی و محصولات گلخانه‌ای توسط مصرف‌کنندگان از فروشگاه‌های زنجیره‌ای و سوپرمارکت‌ها.
-	افت قیمت خرید قارچ خوراکی از تولیدکنندگان و افزایش عرضه نسبت به تقاضا.
-	قطع صادرات محصولات گلخانه‌ای و قارچ خوراکی به عراق و عرضه در بازار داخلی.
۲-	اختلال در قیمت و بازار داخلی و کاهش میزان مصرف سرانه و قیمت اکثر محصولات باغی در بازارهای داخلی کشور.
۳-	کمبود نیروی انسانی کارگری جهت اجرای عملیات باغبانی، احداث باغات جدید و تولید نهال.
۴-	محدودیت در خرید و جایجایی اندام‌های تکثیری برای اجرای عملیات اصلاح و احیا و جایگزینی باغات در سطح کشور.
۵-	تعطیلی تعداد زیادی از کارگاه‌های درجه‌بندی و بسته‌بندی محصولات کشاورزی نظیر پسته و کشمش که در راستای صادرات محصولات باغبانی فعالیت می‌کنند.

<p>۶- افت چشمگیر خرید گل و گیاهان زینتی در بازار داخلی (با توجه به اینکه هر سال در ایام نوروز و نیز مراسم زیارت اهل قبور در آخر سال سهم چشمگیری از بازار داخلی و گیاهان تزئینی را به خود اختصاص داده است).</p> <p>تأثیر بر فرایند تولید گیاهان دارویی</p> <p>۱- کاهش شدید سطح توسعه کشت بهاره گیاهان دارویی به دلیل مشکلات ناشی از حمل و نقل و عدم تأمین نهاده‌ها (کود، بذر، غده و پیاز و...).</p> <p>۲- کاهش تولید فراوری و بسته‌بندی به دلیل تعطیلی و عدم حضور نیروهای تولیدی به دلیل ترس از بیماری.</p> <p>تأثیر بر روند توسعه گلخانه‌های کشور</p> <p>۱- کاهش سطح توسعه گلخانه‌ها طی اسفند ماه در اکثر استان‌های کشور به دلیل نیمه تعطیل شدن و تعطیلی کامل کارگاه‌ها و شرکت‌های سازنده، پیمانکار، نصاب سازه و تجهیزات گلخانه‌ای.</p> <p>۲- کاهش یا حتی توقف واردات نهاده‌ها اختلال در ترخیص سازه و تجهیزات گلخانه‌ای و سایبان، تعطیلی پست هوایی و ایجاد مشکل در ارسال مدارک ترخیص کالا و به تبع آن عدم ترخیص کالا توسط گمرکات کشور.</p> <p>۳- بیکاری کارگران روزمزد و فصلی به دلیل محدودیت ایجاد شده.</p> <p>۴- عدم رغبت کشاورزان برای کشت جدید محصولات گلخانه‌ای به علت وضعیت موجود، عدم اطمینان از مدت‌زمان مبارزه با بیماری کرونا و مشکلات تأمین نهاده‌ها و کارگران فصلی.</p>
<p>شیلات</p>
<p>بدون تردید بیماری کرونا دارای آثار کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدتی است که فعالیت‌های شیلاتی را تحت تأثیر قرار خواهد داد، کاهش تقاضا، افت قیمت‌ها، بالا رفتن سهم هزینه‌ها، عدم برداشت محصول مزارع و برهم خوردن تبادلات مالی از جمله آثاری است که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:</p> <p>۱- زیان‌های ناشی از عدم مصرف محصولات شیلاتی در داخل کشور: تعطیلی کلیه مراکز پذیرایی از جمله رستوران‌ها، هتل‌ها، تالارهای پذیرایی، مراکز تهیه و توزیع غذا و حتی آشپزخانه‌های سازمان‌ها و وزارتخانه باعث شده تا تقاضا برای مصرف آبزیان در این مراکز بشدت کاهش یافته و حتی به صفر برسد. در این میان کاهش شدید مصرف خانگی آبزیان و محصولات کنسروی را نیز باید اضافه کرد. این امر از دو طریق به تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان محصولات آسیب زده است. از یک طرف کاهش شدید قیمت فروش آبزیان، به‌ویژه تازه‌فروشی آبزیان (بین ۳۵ تا ۵۰ درصد) را در پی داشته است و از سوی دیگر، از دست دادن بازار مصرف که تولیدکنندگان به شدت متضرر شده‌اند، زیرا به دلیل کاهش قیمت حتی امکان فروش محصولات خود را بدون هیچ‌گونه سودی و با نرخ قیمت تمام شده نیز ندارند.</p> <p>۲- زیان‌های ناشی از عدم صادرات آبزیان: به دلیل شیوع جهانی ویروس کرونا و نظر به اینکه ایران به‌عنوان یکی از کشورهای درگیر این ویروس است، بسیاری از کشورهایی که به‌عنوان بازار هدف صادرات محصولات شیلاتی هستند یا مرزهای خود را بسته‌اند و یا اینکه حجم صادرات به این کشورها با محدودیت‌های جدی مواجه شده است، لذا صادرکنندگان محصولات شیلاتی امکان صادرات را از دست داده‌اند.</p> <p>۳- زیان‌های ناشی از عدم فعالیت صنایع و بازار آبزیان: صنایع شیلاتی اعم از صنایع پیشین و پسین تحت تأثیر بیماری کرونا دچار آسیب‌های جدی شده‌اند که یا تعطیل یا کاهش فعالیت داشته‌اند.</p> <p>۴- افزایش قیمت بعضی نهاده‌ها نظیر روغن به میزان ۲۰۰۰ تومان در هر کیلوگرم به دلیل عدم ترخیص کالا در گمرک با توجه به ممنوعیت ترخیص کالا از مبادی خاص به علت بیماری و عدم امکان انتقال و ترخیص ماهی از برخی کشورها به ایران و در نتیجه کمبود مواد اولیه در کارخانه‌های کنسروسازی باعث کاهش فعالیت این کارخانه‌ها و یا تعطیلی آن‌ها شده است.</p> <p>۵- به دلیل رعایت اصول قرنطینه، صادرات آبزیان بشدت تحت تأثیر قرار گرفته و صادرات به کشور عراق کاملاً متوقف شده است.</p> <p>۶- عدم امکان حضور کامل و دائمی پرسنل در واحدهای تولیدی.</p> <p>۷- کاهش دسترسی به خودروهای حمل و نقل استاندارد و بیکاری تعداد زیادی از نیروها.</p> <p>۸- عدم فعالیت تعدادی از بازارهای عمده‌فروشی و خرده‌فروشی آبزیان.</p> <p>۹- کاهش ورود نهاده‌ها از کشور فرانسه به دلیل بیماری کرونا نیز بر میزان تولید اثرگذار بوده است و این کاهش تولید علاوه بر آثار کوتاه‌مدت در ماه‌های گذشته دارای اثرات جدی در بلندمدت بر تولید ماهی قزل‌آلا در کشور است.</p> <p>۱۰- در صنعت میگو نیز به دلیل مشکل بیماری در ذخایر مولدین و دشواری واردات مولد از خارج از کشور و به‌ویژه آمریکا شرایط لازم برای تثبیت جهت افزایش تولید را ندارد و طبیعی است که این امر اثرات مهمی بر میزان تولید در سال آتی خواهد داشت.</p> <p>۱۱- کارخانه‌های خوراک آبزیان نیز که بخشی از مواد اولیه خود را از خارج از کشور وارد می‌کنند نیز طی ماه‌های آینده با مشکل تأمین مواد اولیه مواجه خواهند شد.</p>

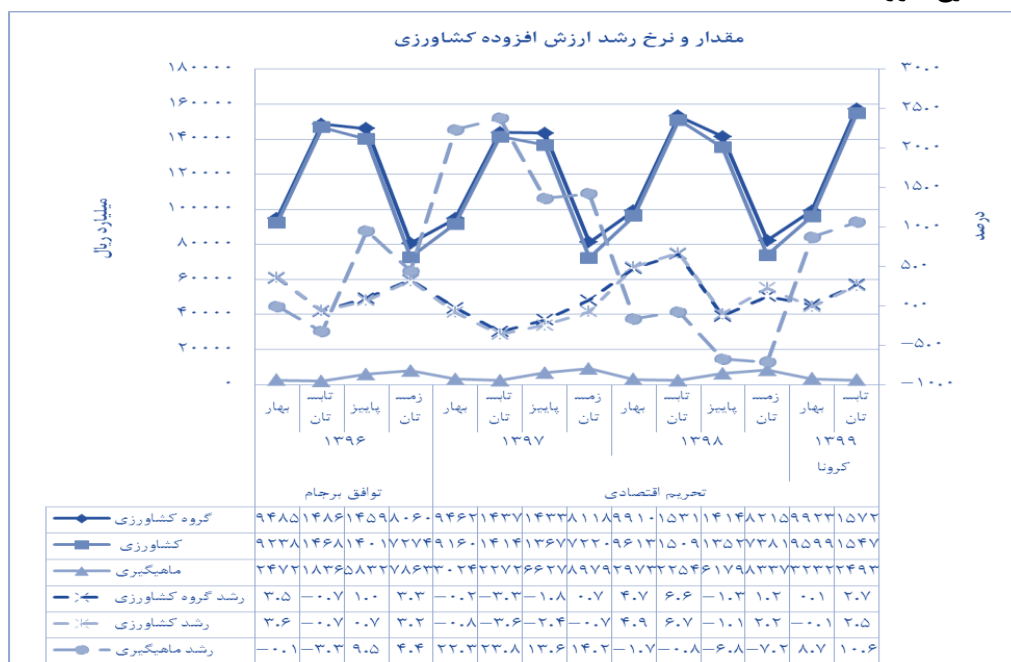
- ۱۲- رکود بازار ماهیان زینتی و قرمز به‌ویژه در پایان سال و عید نوروز که هر ساله از رونق بسیار خوبی برخوردار بوده است.
- ۱۳- کاهش قدرت مالی تولیدکنندگان برای ادامه فعالیت و پرداخت اقساط تسهیلات دریافتی و در نتیجه معوق ماندن تسهیلات.
- ۱۴- کاهش نیروهای شاغل در مزارع به دلیل مسائل و مشکلات مالی و در نتیجه بیکاری تعدادی از شاغلین.
- ۱۵- افت شدید قیمت ماهی تازه.
- ۱۶- تأثیرگذاری بیماری کرونا بر کمیت و کیفیت تولید ناشی از عدم حضور کارکنان و عدم مراقبت کافی از مزارع.
- ۱۷- کاهش استقبال از خرید ماهیان زینتی و جلوگیری از صادرات آن که باعث خسارات زیادی بر تولیدکنندگان این ماهیان، به‌ویژه در استان‌هایی مانند اصفهان (قطب تولید این ماهیان) شده است.
- افزایش قیمت ماهی قزل‌آلا که منجر به افزایش قیمت تمام شده ماهیان سرد آبی گردیده از یک سو و کاهش تقاضا برای مصرف آبزیان از سوی دیگر باعث کاهش رغبت آبی‌پروران برای تولید شده است.

بررسی پیامدهای ویروس کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و غذا در ایران

ارزش افزوده بخش کشاورزی

سهم ارزش افزوده «زیرگروه کشاورزی» در کل ارزش افزوده «گروه کشاورزی» در فصول دوره مورد بررسی (۹۹-۱۳۹۶) بین ۹۰ درصد (در فصول زمستان) تا ۹۸ درصد (در فصول تابستان) متغیر بوده است. این توضیح به معنای آن است که ساختار اصلی گروه کشاورزی را «زیربخش کشاورزی» تشکیل داده و هر نوع رونق و رکودی در این زیرگروه، اثر گسترده‌ای بر مقدار و رشد ارزش افزوده گروه کشاورزی باقی خواهد گذاشت. بر اساس الگوی فصلی، مقدار تولید و ارزش افزوده گروه کشاورزی در فصول بهار و تابستان، افزایش و در فصول پاییز و زمستان کاهش می‌یابد و مقایسه ارزش افزوده فصول یک سال، فاقد موضوعیت و دقت کارشناسی است و آن را برای هر فصل باید با مقدار این متغیر در فصل مشابه سال(های) قبل مقایسه کرد (نرخ رشد نقطه به نقطه).

با وجود افزایش مقدار ارزش افزوده گروه کشاورزی در بهار و تابستان ۱۳۹۹ در مقایسه با مدت زمان مشابه سال قبل، اما رشد آن کاهش یافته است. رشد اقتصادی گروه کشاورزی در فصول بهار و تابستان ۱۳۹۹ (به ترتیب ۰/۱ و ۲/۷ درصد) در قیاس با فصول مشابه سال قبل (به ترتیب ۴/۷ و ۶/۶ درصد) کاهش محسوسی داشته است. کاهش رشد اقتصادی ارزش افزوده گروه کشاورزی در دوران شیوع کرونا از سمت زیرگروه کشاورزی اتفاق افتاده است. بخشی از کاهش رشد ارزش افزوده کشاورزی در فصول بهار و تابستان ۱۳۹۹ می‌تواند نتیجه آثار مخرب شیوع کووید-۱۹ باشد.

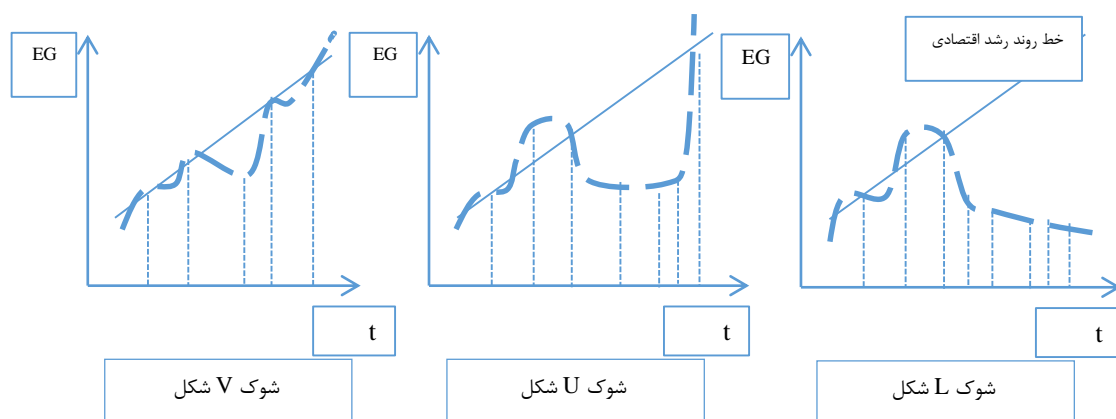

شکل (۲-۱۱): مقدار و رشد نقطه به نقطه ارزش افزوده کشاورزی ایران به تفکیک زیرگروه در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶ (میلیارد ریال)

منابع: (۱) مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). ۲. نتایج مطالعه)

یکی از راه‌های ارزیابی اثر کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی ایران، استخراج هندسه شوک اقتصادی این بیماری بر این بخش خواهد بود. منظور از هندسه شوک اقتصادی، نوع و شکل شوک اقتصادی بر متغیرهای کلان اقتصادی است. یکی از نزدیک‌ترین شوک‌های اقتصادی، بحران مالی سال ۲۰۰۸ بوده و شدت، میزان اثرگذاری و دوره زمانی این شوک (هندسه شوک اقتصادی) در کشورهای مختلف، متفاوت بوده است. با توجه به واکنش کشورهای مختلف در برابر بحران مالی سال ۲۰۰۸، در اقتصاد کشورهای دچار بحران، یکی از سه نوع شوک V شکل (مانند کشور کانادا)، U شکل (مانند کشور ایالات متحده آمریکا) و L شکل (کشور یونان) در روند رشد اقتصادی آن‌ها شکل گرفت (شکل ۲-۱۲).

شناسایی نیروهای اثرگذار بر هندسه شوک اقتصادی، موضوع مهمی است. در شوک اقتصادی سال ۲۰۰۸، عامل تعیین‌کننده در شوک‌های اقتصادی، توانایی این شوک در آسیب‌رسانی به سمت عرضه اقتصاد، به‌ویژه تشکیل سرمایه بوده است. وقتی واسطه اعتباری مختل شود و سهام سرمایه رشد پیدا نکند، روند بهبودی، کند خواهد شد. کارگران از محیط‌های کاری خارج می‌شوند، مهارت‌ها از دست رفته و بهره‌وری عوامل تولید از جمله نیروی کار کاهش می‌یابد. در این حالت، شوک به یک عامل اثرگذار ساختاری تبدیل می‌شود (منتی، ۱۳۹۹).

شکل (۲-۱۲): انواع شوک اقتصادی

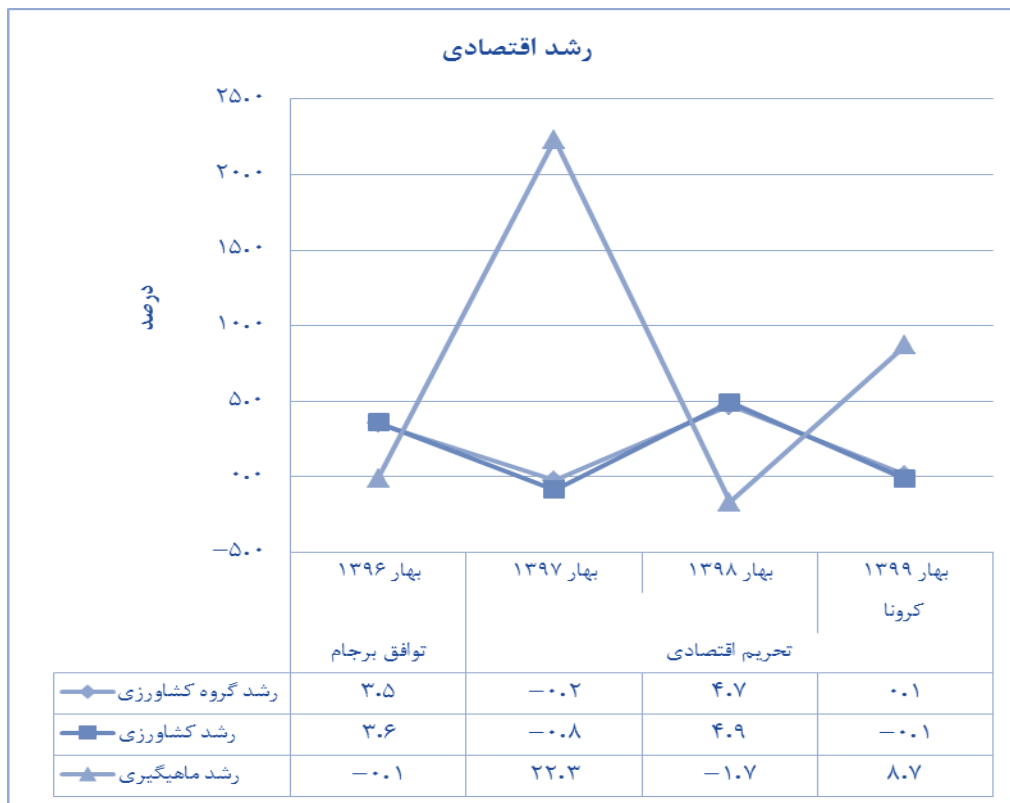
این‌که هندسه شوک اقتصادی کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی ایران (شدت شوک) به صورت کدامیک از شکل‌های سه‌گانه مزبور (شکل‌های V، U و L) خواهد بود، تابع ویژگی اصلی ویروس و طول زمانی شیوع آن، سیاست‌های مقابله‌گرایانه دولت، رفتار تقاضای مردم برای محصولات کشاورزی، واکنش بنگاه‌های کشاورزی، وضعیت تأمین نهاده‌های کشاورزی و... خواهد بود. تلاش دولت باید بر جلوگیری از تبدیل هندسه شوک اقتصادی کووید-۱۹ در بخش کشاورزی به شکل U و شکل L باشد.

برای نشان دادن هندسه شوک اقتصادی کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی ایران، لازم است که روند ارزش افزوده (رشد اقتصادی) «سالانه» و یا رشد اقتصادی نقطه به نقطه «فصلی» این بخش در یک بازه زمانی طولانی (قبل، هنگام و بعد از شیوع کووید-۱۹) مورد بررسی قرار گیرد. گذشت حدود سه فصل از شیوع کووید-۱۹ و عدم آشکار شدن بخشی از تبعات مخرب این بیماری بر بخش کشاورزی کشور باعث می‌شود که آثار مخرب کامل

و با وقفه آن، هنوز در شاخص‌های بخش کشاورزی کشور مشاهده نشود. اگر درصد آگاهی دقیق از شکل شوک کووید-۱۹ بر ارزش افزوده بخش کشاورزی کشور (مقدار ارزش افزوده و رشد اقتصادی کشاورزی) باشیم، باید چند فصل دیگر بگذرد تا هم آثار مخرب این ویروس بر بخش هویدا شود و هم آمار کافی برای ترسیم منحنی شوک این بیماری بر مقدار و رشد ارزش افزوده فصول مختلف کشاورزی در اختیار قرار بگیرد. لذا نباید انتظار داشت که با توجه به آمار ارزش افزوده دو فصل از شیوع این بیماری (فصول بهار و تابستان ۱۳۹۹)^۱ و مقایسه آن‌ها با فصول سال‌های قبل، بتوان به شکل شوک این بیماری بر بخش کشاورزی دست پیدا کرد و اظهارنظر کارشناسی در مورد روند آن در فصول سال‌های آتی به عمل آورد.

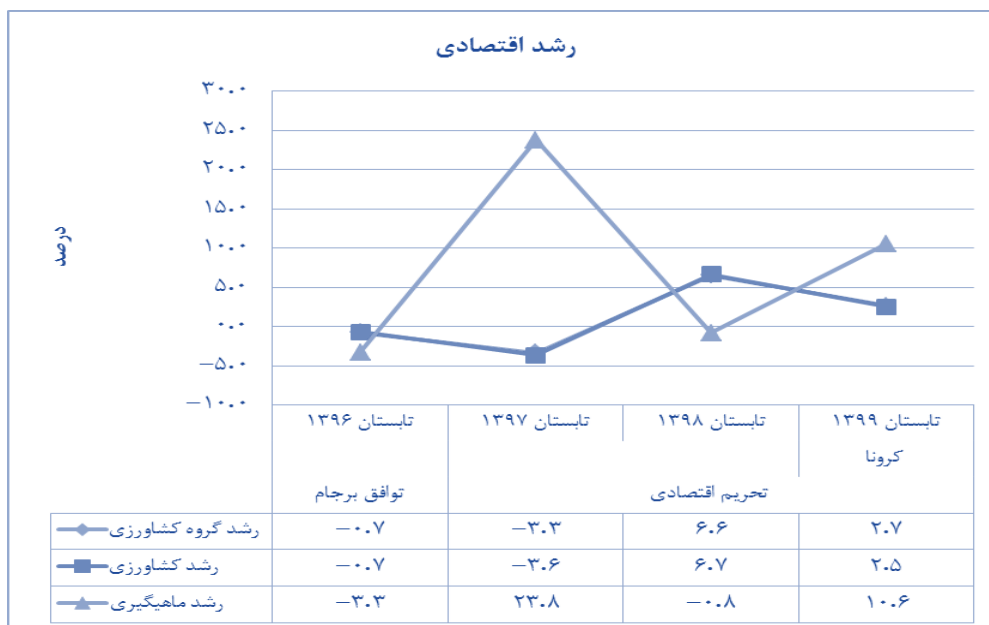
با این وصف و مبتنی بر آمار و اطلاعات چهار سال ۹۹-۱۳۹۶ به منظور بررسی شکل شوک بیماری کووید-۱۹ در کشاورزی، روند میزان ارزش افزوده و رشد اقتصادی بخش کشاورزی در فصول تابستان و بهار به تفکیک در دوره ۹۹-۱۳۹۶ مورد بررسی قرار گرفته است. کاهش ۱۳۲ میلیارد ریالی مقدار ارزش افزوده زیربخش کشاورزی در بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸ با افزایش ۲۵۹ میلیارد ریالی زیربخش ماهیگیری همراه بوده و این امر مانع از کاهش مقدار ارزش افزوده گروه کشاورزی در بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار سال ۱۳۹۸ شده است. با این وصف، مقدار افزایش ارزش افزوده گروه کشاورزی در بهار ۱۳۹۹ (۱۲۷ میلیارد ریال)، خیلی کمتر از افزایش ارزش افزوده فصل بهار ۱۳۹۸ (۴۴۷۶ میلیارد ریال) بوده است (صرفاً ۳ درصد). مقدار ارزش افزوده گروه کشاورزی در تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸، معادل ۴۰۸۴ میلیارد ریال افزایش پیدا کرده است؛ اما کمتر از افزایش ارزش افزوده تابستان ۱۳۹۸ نسبت به تابستان ۱۳۹۷ (۹۴۱۷ میلیارد ریال) بوده است (۴۳ درصد). در بهار و تابستان ۱۳۹۹ نسبت به فصول مشابه سال قبل شده و مقدار نرخ رشد اقتصادی گروه کشاورزی در بهار ۱۳۹۹ (۰/۱ درصد)، خیلی کمتر از تابستان ۱۳۹۹ (۲/۷ درصد) بوده است. مقدار عددی نرخ رشد اقتصادی گروه کشاورزی در بهار و تابستان ۱۳۹۹ نسبت به فصول مشابه سال قبل به ترتیب ۴/۶ درصد و ۳/۹ درصد کاهش پیدا کرده است. این وضعیت، می‌تواند شروعی برای شکل‌گیری شوک V یا شوک U و حتی در صورت عدم اتخاذ رویکرد مناسب و عدم مدیریت صحیح تبعات بیماری کووید-۱۹، شکل‌گیری شوک L شکل برای رشد اقتصادی گروه کشاورزی کشور در آینده باشد.

۱. هنگام تدوین این سطور از گزارش، آمار ارزش افزوده فصل پاییز ۱۳۹۹ بخش کشاورزی کشور منتشر نشده است.

شکل (۲-۱۳): رشد اقتصادی فصل بهار کشاورزی به تفکیک زیربخش در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶ (درصد، ۱۰۰=۱۳۹۰)

منبع: (۱) مرکز آمار ایران (ز-۱۳۹۹) ۲. نتایج مطالعه)

شکل (۲-۱۴): رشد اقتصادی فصل تابستان کشاورزی به تفکیک زیربخش در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶ (درصد، ۱۰۰=۱۳۹۰)

منبع: (۱) مرکز آمار ایران (ز-۱۳۹۹) ۲. نتایج مطالعه)

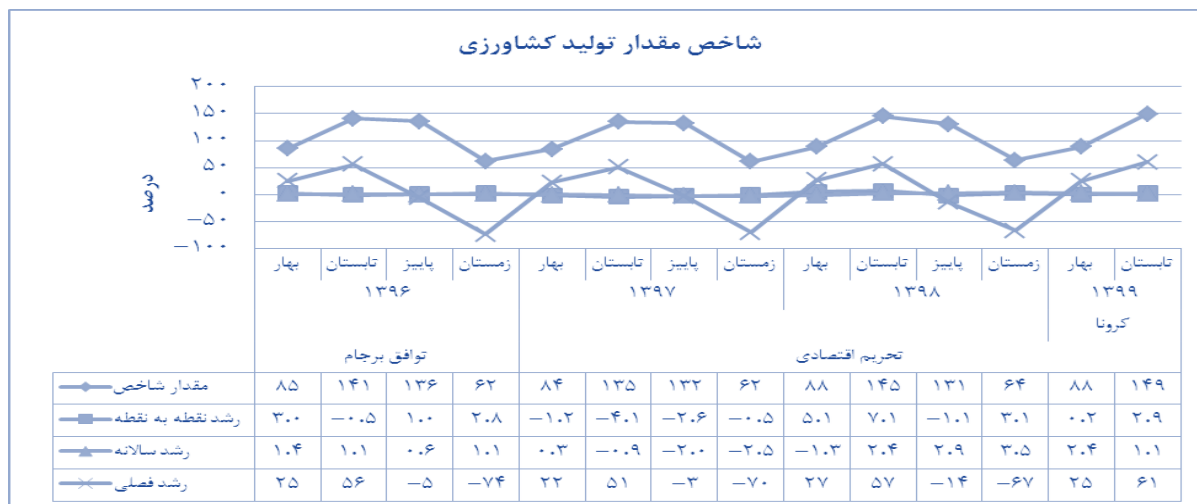
شاخص مقدار تولید کشاورزی

شاخص مقدار تولید کشاورزی، شاخصی است که بیانگر میانگین تغییرات متناسب در مقادیر کل تولیدات کشاورزی میان دو دوره زمانی سال پایه و سال جاری خواهد بود. روند فصلی شاخص مقدار تولید کشاورزی در طول یک سال به تبعیت از فصلی بودن تولید محصولات کشاورزی، به گونه‌ای که در فصول بهار و تابستان، صعودی و در فصول پاییز و زمستان، نزولی است. لذا، مقایسه مقدار این شاخص در یک فصل باید با فصل مشابه آن در سال یا سال‌های قبل صورت پذیرد. بررسی تطبیقی تغییر شاخص مقدار تولید کشاورزی در دوره شیوع کووید-۱۹ (بهار و تابستان ۱۳۹۹) نسبت به زمان مشابه سال قبل (بهار و تابستان ۱۳۹۸)، حاکی از کاهش شاخص مقدار تولید کشاورزی در دوره کووید-۱۹ است. به عبارت دیگر در دوران کووید-۱۹، تغییرات شاخص مقدار تولید کشاورزی نسبت زمان مشابه سال قبل در فصل بهار، ناچیز (۰/۲ واحد) و در فصل تابستان، کمتر (۴/۳ واحد) بوده است. کاهش نرخ‌های رشد نقطه به نقطه این شاخص در فصول بهار و تابستان ۱۳۹۹ (به ترتیب ۰/۲ و ۲/۹ درصد) نسبت به فصول مشابه سال قبل (به ترتیب ۵/۱ و ۷/۱ درصد)، مؤید این موضوع است. کاهش تولید به دنبال خود کاهش درآمد را به همراه داشته که بر شاخص دسترسی فیزیکی و اقتصادی امنیت غذایی تأثیرگذار است.

جدول (۲-۴): تغییر فصلی شاخص مقدار تولید کشاورزی

۱۳۹۹		۱۳۹۸		۱۳۹۷	فصل / سال
تغییر نسبت به فصل مشابه سال قبل	مقدار	تغییر نسبت به فصل مشابه سال قبل	مقدار		
۰/۲	۸۸/۵	۴/۳	۸۸/۳	۸۴	بهار
۴/۳	۱۴۹/۲	۹/۶	۱۴۴/۹	۱۳۵/۳	تابستان

منبع: (۱). مرکز آمار ایران (ز-۱۳۹۹) ۲. نتایج مطالعه)

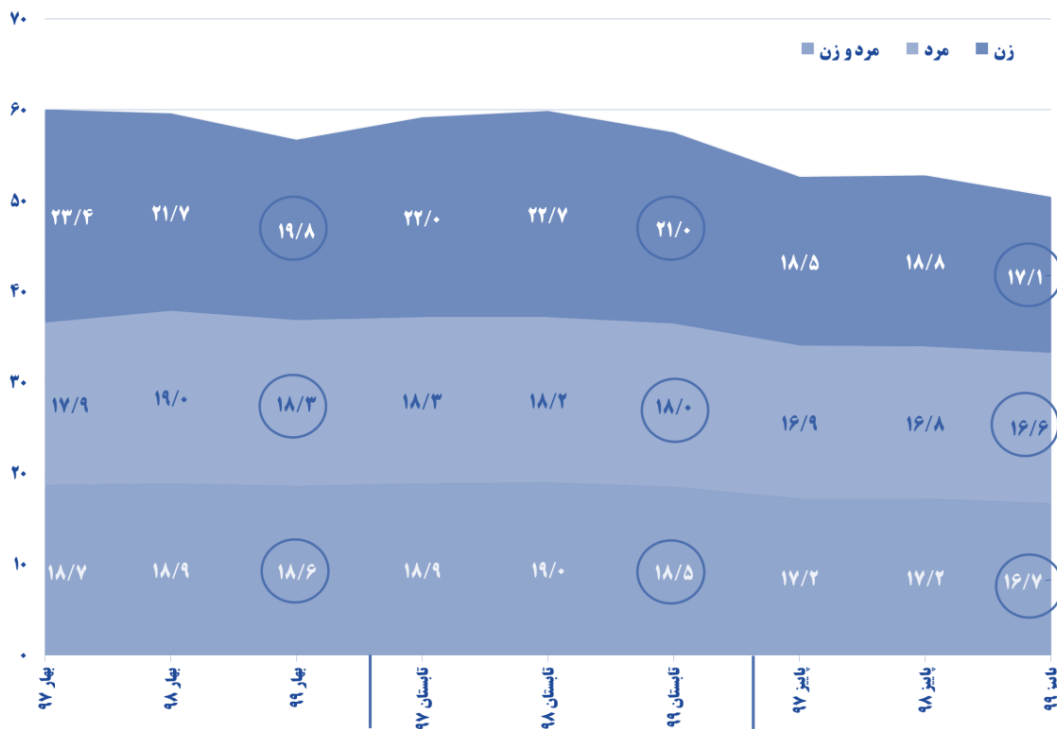

شکل (۲-۱۵): شاخص فصلی مقدار تولید کشاورزی ایران در سال‌های ۱۳۹۶-۹۹

منبع: (۱). مرکز آمار ایران (۱۳۹۹) ۲. نتایج مطالعه)

اشتغال بخش کشاورزی

در سال‌های ۹۸-۱۳۹۶ سهم اشتغال کشاورزی در فصل‌های بهار و تابستان، بین ۵۱ و ۵۲ درصد بوده است. اگرچه سهم اشتغال کشاورزی در کل اشتغال روستایی در دوره کووید-۱۹ در فصل بهار ۱۳۹۹، مطابق روال بهار سال قبل (۱۳۹۸) بوده، اما مقدار این متغیر در تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸، دو درصد کاهش پیدا کرده است. کاهش اشتغال به منزله از دست دادن شغل و درآمد از یک طرف باعث کاهش توان اقتصادی خانوار شده و از طرف دیگر با کاهش نیروی کار در بخش کشاورزی به خصوص محصولات کاربر، افزایش هزینه دستمزد بخش کشاورزی و به تبع آن، افزایش هزینه تولید و افزایش قیمت تمام شده محصولات کشاورزی را به همراه داشته که بر شاخص دسترسی اقتصادی محصولات کشاورزی و غذایی خانوار تأثیر منفی خواهد داشت (تهدید برای امنیت غذایی).

شکل (۲-۱۶): سهم بخش کشاورزی از اشتغال کشور به تفکیک فصل و جنسیت در سال‌های ۹۹-۱۳۹۷

منبع: (۱) مرکز آمار ایران (۱۳۹۹) ۲. نتایج مطالعه)

در بررسی آماری سهم اشتغال بخش کشاورزی دو نکته قابل تأمل است:

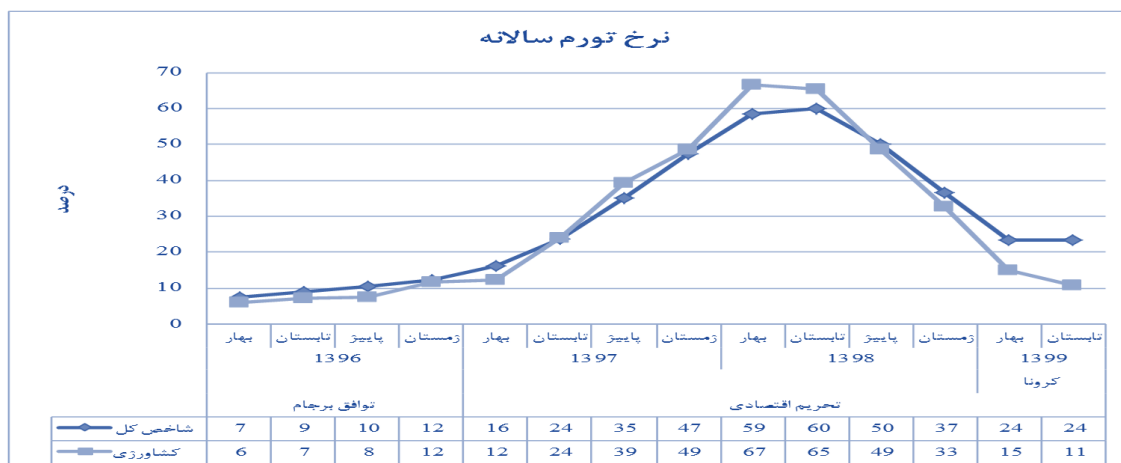
- ۱- اشتغال زنان با کاهش آشکاری در فصل پاییز و تابستان روبه‌رو بوده و الگوی فصلی تغییر کرده است.
- ۲- برای مردان در فصل بهار کاهش آشکار اشتغال و تغییر الگوی فصلی مشاهده می‌شود.

شاخص قیمت تولیدکننده کشاورزی

قیمت تولیدکننده، مبلغ دریافت شده توسط تولیدکننده از خریدار به ازای هر واحد از کالا یا خدمت تولید شده می‌باشد. این قیمت از هر گونه مالیات بر ارزش افزوده (مالیات قابل کسر مشابه) تحمیل شده بر خریدار عاری است. با این توضیح، قیمت تولیدکننده برای محصول، عبارت از قیمت پایه به‌علاوه هر نوع مالیات غیر قابل کسر پرداختی توسط تولیدکننده منهای یارانه دریافتی برای آن محصول توسط تولیدکننده خواهد بود (مرکز آمار ایران، ج-۱۳۹۹). ملاحظه می‌شود که قیمت تولیدکننده کشاورزی، می‌تواند دربرگیرنده هزینه تولید و سود کشاورزان باشد. بدون دسترسی به آمار هزینه تولید، نمی‌توان مقدار سود کشاورز را تعیین کرد.

مقدار تورم شاخص قیمت تولیدکننده بخش کشاورزی در فصول بهار و تابستان ۱۳۹۹ (دوره شیوع کووید-۱۹) در مقایسه با فصول مشابه سال ۱۳۹۸، روند فزاینده شدیدتری داشته است و هم برخلاف رویه معمول، مقدار تورم شاخص در تابستان بیشتر از مقدار آن در فصل بهار بوده است؛ البته این رویداد، یک بار دیگر در تابستان سال ۱۳۹۷ و پس از بازگشت تحریم‌های اقتصادی نیز مشاهده شده است (شکل ۲-۱۷). بنابراین، به نظر می‌رسد که بیماری کووید-۱۹ در جهش و تغییر روند شاخص قیمت تولیدکننده کشاورزی با تأخیر فصلی، اثر منفی خود را نشان داده است.

با توجه به تداوم روند تورم در سطح اقتصاد و عدم تغییر در کاهش هزینه‌های تولید کشاورزی در سال ۱۳۹۹، به نظر می‌رسد که کاهش مقدار تورم سالانه شاخص قیمت تولیدکننده کشاورزی در دوره شیوع کووید-۱۹، عمدتاً به دلیل کاهش سود کشاورزان بوده است نه کاهش هزینه‌های تولید محصولات کشاورزی. آنچه مسلم است کاهش دریافتی تولیدکنندگان بخش کشاورزی از یک طرف باعث کاهش توان اقتصادی شده که خود بر کاهش پس‌انداز و سرمایه‌گذاری (کاهش توان و ظرفیت افزایش تولید و درآمد و تنوع درآمدی) به‌خصوص سرمایه‌گذاری در فناوری و دانش شده و از طرف دیگر، سبد غذایی و الگوی مصرفی خانوار را متأثر می‌سازد.

شکل (۲-۱۷): تغییر سالانه شاخص قیمت تولیدکننده کل کشور و کشاورزی ایران (نرخ تورم سالانه) در سال‌های ۹۹-۱۳۹۶

منبع: (۱) مرکز آمار ایران (ز-۱۳۹۹) ۲. نتایج مطالعه (درصد، ۱۰۰=۱۳۹۰)

تجارت بخش کشاورزی و غذا

معمولاً مقدار تجارت کشاورزی در هر کشور در گام نخست، تابع مقدار تولید داخل آن کشور بوده و در گام‌های بعدی، تحت تأثیر سایر عوامل اقتصادی و غیراقتصادی موجود در کشورهای مبدأ و مقصد تجارت قرار خواهد گرفت. کشوری که با مازاد تولید محصولات کشاورزی مواجه است، اقدام به صادرات محصولات کشاورزی خواهد کرد و در صورت کسری تولید داخلی و عدم امکان پاسخ به تقاضای داخلی، واردات این دسته از محصولات را انجام خواهد داد. لازم به ذکر است که امروزه و در عمل، صادرات و واردات همزمان یک کالا در یک برهه‌ی زمانی خاص به دلایل گوناگون (از جمله حفظ بازارهای صادراتی و تأمین ارزهای قدرتمند) امری عادی بوده و با گزاره کلی مزبور، منافاتی ندارد.

اگرچه در تجارت آزاد، قیمت‌های کالا در بازارهای داخلی و خارجی، تعیین‌کننده جهت تجارت (صادرات یا واردات) خواهند بود، اما در تجارت غیرآزاد، سیاست‌گذار و دولت، نقش اثرگذاری در جهت تجارت کالاها خواهد داشت. دخالت سیاست‌گذار در تجارت محصولات کشاورزی با هدف حمایت از تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، حفظ امنیت غذایی جامعه و تأمین درآمدهای ارزی برای کشور (مانند ایران در شرایط تحریم)، نمونه‌ی بارزی از مداخله‌ی دولت در حوزه‌ی تجارت خواهد بود.

مقدار تجارت ماهانه بخش کشاورزی ایران در دوره ۹۹-۱۳۹۶ تحت تأثیر سه عامل توافق برجام، تحریم اقتصادی و ویروس کووید-۱۹، همراه با نوسانات خاصی بوده است. اثر فصلی در میزان صادرات و واردات محصولات کشاورزی، عامل دیگری است که در ایجاد نوسان برای مقدار این دو متغیر مؤثر بوده است. در کنار این موضوع، سیاست‌های محدودیت‌گرای کشورهای مقصد صادرات کشاورزی ایران (عراق، افغانستان و...) برای مقابله با ورود این ویروس در چند ماه اول نیز به عنوان یک مانع جدید صادراتی عمل کرد و قاعدتاً باید باعث کاهش صادرات محصولات کشاورزی ایران شده باشد. در کنار آن تغییر سیاست‌های تجاری کشورهای مقصد صادراتی محصولات کشاورزی و غذایی ایران هم از جمله عواملی است که سریع و صد درصد بر تجارت بخش کشاورزی و غذا تأثیرگذار است که از جمله می‌توان به ممنوعیت واردات برخی محصولات کشاورزی و غذایی عراق (مهم‌ترین بازار صادراتی بخش کشاورزی و مواد غذایی) اشاره کرد، خرما، خیار، ذرت زرد علوفه، بادمجان، کلم، گل کلم، هویج، کنار، سیب‌زمینی، کاهو، سیر، کدو، فلفل، تخم‌مرغ، مرغ زنده، گوجه‌فرنگی، مرغ کامل ذبح شده، عسل، ماهی دریایی منجمد، هندوانه، خربزه، باقلای سبز، جو علوفه، گندم، گاو و گوسفند، علوفه صنعتی، شیر خرم، شلغم و چغندر بخشی از اقلامی است که کشور عراق واردات آن‌ها را ممنوع کرده است. از این‌رو، می‌توان گفت صادرات محصولات کشاورزی و مواد غذایی ایران در دوران بیماری کووید-۱۹ از یک سو، تحت تأثیر منفی ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های وارداتی کشورهای مقصد قرار گرفته و از سوی دیگر با محدودیت‌ها و سیاست‌های صادراتی در دوران تحریم مواجه بوده است. این وضعیت تا حدودی، استخراج اثر منفی کووید-۱۹ بر صادرات کشاورزی کشور را سخت کرده است. انتظار بر این است که محدودیت‌های ارزی کشور و نگرانی از انتقال بیشتر بیماری کووید-۱۹ به داخل از طریق محموله‌های وارداتی (محدودیت قرنطینه‌ای)، اثر کاهنده و ضرورت تأمین و حتی ذخیره محصولات کشاورزی برای شرایط نامطمئن آینده (ناشی از تحریم و تداوم کووید-۱۹)، اثر فزاینده بر واردات محصولات کشاورزی به کشورمان در دوران شیوع این بیماری باقی گذاشته باشند. مقایسه صادرات اسفند ۱۳۹۸ و ۵ ماهه اول سال ۱۳۹۹ (دوره شیوع کووید-۱۹) با دوره مشابه یک سال قبل، بیانگر افزایش «مقدار» صادرات محصولات کشاورزی در دوره شیوع بیماری کووید-۱۹ نسبت به یک دوره

قبل است. در قیاس با دو دوره قبل (اسفند ۱۳۹۶ تا مرداد ۱۳۹۷)، مقدار صادرات محصولات کشاورزی در دوره شیوع بیماری مزبور، در ماه‌های اسفند، فروردین و خرداد کاهش یافته است.

جدول (۲-۵): مقدار صادرات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل (هزار تن)

نسبت به مقدار صادرات دوره کووید-۱۹		مقدار صادرات (هزار تن)			ماه / سال
		دو دوره قبل	یک دوره قبل	دوره کووید-۱۹	
دو دوره قبل	یک دوره قبل	(۱۳۹۷/۵-۱۳۹۶/۱۲)	(۱۳۹۸/۵-۱۳۹۷/۱۲)	(۱۳۹۹/۵-۱۳۹۸/۱۲)	
۰/۹۲	۱/۳۲	۸۲۶	۵۷۲	۷۵۶	۱۲
۰/۹۶	۱/۲۶	۷۱۱	۵۴۰	۶۸۰	۱
۱/۱۴	۱/۱۵	۸۶۶	۸۵۶	۹۸۸	۲
۰/۹۰	۱/۰۴	۴۴۲	۳۸۱	۳۹۸	۳
۱/۲۶	۱/۳۸	۳۷۶	۳۴۴	۴۷۴	۴
۰/۹۶	۱/۴۱	۵۴۰	۳۶۵	۵۱۶	۵
۱	۱/۳	۳۷۶۱	۳۰۵۸	۳۸۱۲	جمع / میانگین

منبع: (۱) مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات (سال‌های مختلف) ۲. نتایج مطالعه)

«ارزش» صادرات کشاورزی کشور در دوره شیوع بیماری نسبت به دوره مشابه سال قبل (به‌جز ماه‌های فروردین و اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۹) افزایش پیدا کرده است (جدول ۲-۶). با توجه به بالا بودن مقدار صادرات دو ماه مزبور (فروردین و اردیبهشت) در سال ۱۳۹۹ نسبت به همین دو ماه در سال ۱۳۹۸، با قطع یقین نمی‌توان گفت که در اثر شوک شیوع کووید-۱۹، الزاماً ارزان‌فروشی در پروسه صادرات کشاورزی ایران اتفاق افتاده است؛ چراکه ممکن است «نوع» محصولات کشاورزی صادر شده در ماه‌های فروردین و اردیبهشت سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹، یکسان یا مشابه نباشند.

جدول (۲-۶): ارزش صادرات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل (میلیون دلار)

نسبت به ارزش صادرات دوره کووید-۱۹		ارزش صادرات (میلیون دلار)			ماه / سال
		دو دوره قبل	یک دوره قبل	دوره کووید-۱۹	
دو دوره قبل	یک دوره قبل	(۱۳۹۷/۵-۱۳۹۶/۱۲)	(۱۳۹۸/۵-۱۳۹۷/۱۲)	(۱۳۹۹/۵-۱۳۹۸/۱۲)	
۰/۸۸	۱/۱۳	۷۰۱	۵۴۶	۶۱۶	۱۲
۰/۷۴	۰/۹۱	۴۵۵	۳۷۰	۳۳۶	۱
۰/۸۳	۰/۹۲	۶۶۷	۶۰۵	۵۵۴	۲
۰/۷۹	۱/۱۱	۴۵۹	۳۲۴	۳۶۱	۳
۰/۹۵	۱/۴۵	۵۰۵	۳۳۲	۴۸۱	۴
۰/۷۳	۱/۲۸	۵۴۵	۳۱۱	۳۹۸	۵
۰/۸	۱/۱	۳۳۳۲	۲۴۸۸	۲۷۴۶	جمع / میانگین

منبع: (۱) مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات (سال‌های مختلف) ۲. نتایج مطالعه)

نکته مهم و قابل توجه در رابطه با صادرات محصولات کشاورزی، خطر از دست رفتن برخی بازارهای هدف صادراتی با توجه به گسترش کووید-۱۹ و طولانی شدن شیوع آن در ایران خواهد بود. برگشت اعتماد بازارهای

هدف خارجی به صادرات کشاورزی ایران در دوران پس از کاهش یا رفع این بیماری در ایران، موضوع مهمی دیگری است که می‌تواند صادرات کشاورزی ایران به این بازارها را در آینده تحت تأثیر قرار بدهد.

در مورد واردات محصولات کشاورزی در سال‌های اخیر (۹۹-۱۳۹۶)، یادآوری این موضوع مهم است که بخشی از افزایش واردات محصولات کشاورزی در سال‌های مزبور، تحت تأثیر تحریم‌های اقتصادی و مدیریت امنیت غذایی کشور (ذخایر راهبردی) در شرایط اضطراری حاکم بر روابط خارجی ایران صورت گرفته است. شیوع کووید-۱۹ در اسفندماه ۱۳۹۸ و تداوم آن در سال ۱۳۹۹ از یک سو و رویکرد دولت برای مواجهه با شرایط نامطمئن آینده (تداوم تحریم اقتصادی و شیوع بیماری مزبور) از دیگر سو، در افزایش واردات محصولات کشاورزی در سال ۱۳۹۹ مؤثر بوده است.

مقایسه «مقدار» واردات محصولات کشاورزی در دوره شیوع کووید-۱۹ با یک و دو دوره مشابه از سال‌های قبل نشان می‌دهد که واردات این محصولات در دوره شیوع بیماری، همراه با نوسان بوده است. بعد از کاهش واردات محصولات کشاورزی در اسفندماه ۱۳۹۸ نسبت به اسفند ۱۳۹۷، واردات این محصولات در ماه‌های فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۹ افزایش پیدا کرده است. کاهش مقدار واردات محصولات کشاورزی در خردادماه ۱۳۹۹ با افزایش مجدد در تیرماه ۱۳۹۹ همراه بوده است (جدول ۲-۷).

جدول (۷-۲): مقدار واردات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل (هزار تن)

نسبت به مقدار واردات دوره کووید-۱۹		مقدار واردات (هزار تن)			ماه / سال
		دو دوره قبل	یک دوره قبل	دوره کووید-۱۹	
دو دوره قبل	یک دوره قبل	(۱۳۹۷/۵-۱۳۹۶/۱۲)	(۱۳۹۸/۵-۱۳۹۷/۱۲)	(۱۳۹۹/۵-۱۳۹۸/۱۲)	
۰/۹۰	۰/۸۸	۲۲۴۰	۲۳۰۴	۲۰۱۸	۱۲
۱/۵۸	۱/۳۴	۱۳۱۴	۱۵۵۵	۲۰۷۸	۱
۱/۸۱	۱/۱۴	۱۷۱۷	۲۷۲۰	۳۱۰۶	۲
۱/۰۱	۰/۶۹	۱۶۹۵	۲۴۸۴	۱۷۱۹	۳
۰/۹۵	۱/۱۰	۲۱۸۳	۱۸۷۶	۲۰۶۴	۴
۰/۸۴	۰/۷۵	۱۳۳۶	۱۴۹۳	۱۱۲۱	۵
۱/۲	۱	۱۰۴۸۵	۱۲۴۳۲	۱۲۱۰۶	جمع / میانگین

منبع: (۱) مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات (سال‌های مختلف) ۲. نتایج مطالعه)

مقایسه «ارزش» واردات کشاورزی در دوره شیوع بیماری کووید-۱۹ و یک دوره قبل از آن، نشان می‌دهد که ارزش محصولات وارداتی در دوره شیوع بیماری، کمتر از دوره قبل بوده است (جدول ۲-۸).

جدول (۲-۸): ارزش واردات محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل (میلیون دلار)

نسبت به ارزش واردات دوره کووید-۱۹		ارزش واردات (میلیون دلار)			ماه / سال
		دو دوره قبل	یک دوره قبل	دوره کووید-۱۹	
دو دوره قبل	یک دوره قبل	(۱۳۹۷/۵-۱۳۹۶/۱۲)	(۱۳۹۸/۵-۱۳۹۷/۱۲)	(۱۳۹۹/۵-۱۳۹۸/۱۲)	
۰/۷۳	۰/۷۱	۱۲۸۹	۱۳۱۷	۹۴۰	۱۲
۱/۱۷	۰/۹۰	۷۰۹	۹۲۸	۸۳۱	۱
۱/۱۸	۰/۶۷	۸۷۶	۱۵۵۴	۱۰۳۸	۲
۰/۷۷	۰/۵۶	۹۵۷	۱۳۲۵	۷۴۰	۳
۰/۷۵	۰/۸۵	۱۱۶۰	۱۰۲۵	۸۷۰	۴
۰/۷۳	۰/۷۳	۸۳۵	۸۴۳	۶۱۲	۵
۰/۹	۰/۷	۵۸۲۶	۶۹۹۲	۵۰۳۱	جمع/ میانگین

منبع: (۱) مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات (سال‌های مختلف) ۲. نتایج مطالعه)

بررسی مقدار تراز تجاری محصولات کشاورزی در دوران شیوع بیماری کووید-۱۹ و مقایسه آن با دو دوره مشابه قبل نشان می‌دهد که مجموع «مقدار» تراز تجاری محصولات کشاورزی در دوره کووید-۱۹ نسبت به دوره مشابه سال قبل، بهبود یافته ولی نسبت به دو دوره قبل، بدتر شده است (جدول ۲-۹). در دوره کووید-۱۹ نسبت به دوره مشابه سال قبل، هم مجموع مقدار صادرات کشاورزی افزایش یافته و هم از مقدار واردات آن کاسته شده است.

از منظر ارزش، میزان ارزش تراز تجاری کشاورزی در دوره کووید-۱۹ نسبت به زمان مشابه سال قبل و دو سال قبل، بهبود یافته است (جدول ۲-۱۰). در دوره شیوع کووید-۱۹، بهبود مجموع «ارزش» تراز تجاری کشاورزی نسبت به زمان مشابه سال قبل، نتیجه افزایش مجموع ارزش صادرات کشاورزی از یک سو و کاهش مجموع ارزش واردات آن از دیگر سو بوده است.

جدول (۲-۹): مقدار تراز تجاری محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل (هزار تن)

نسبت مقدار تراز تجاری دوره کووید-۱۹		مقدار تراز تجاری (میلیون دلار)			ماه / سال
		دو دوره قبل	یک دوره قبل	دوره کووید-۱۹	
دو دوره قبل	یک دوره قبل	(۱۳۹۷/۵-۱۳۹۶/۱۲)	(۱۳۹۸/۵-۱۳۹۷/۱۲)	(۱۳۹۹/۵-۱۳۹۸/۱۲)	
۰/۸۹	۰/۷۳	۱۴۱۴-	۱۷۳۲-	۱۲۶۲-	۱۲
۲/۳۲	۱/۳۸	۶۰۳-	۱۰۱۵-	۱۳۹۸-	۱
۲/۴۹	۱/۱۴	۸۵۱-	۱۸۶۴-	۲۱۱۸-	۲
۱/۰۵	۰/۶۳	۱۲۵۳-	۲۱۰۳-	۱۳۲۱-	۳
۰/۸۸	۱/۰۴	۱۸۰۷-	۱۵۳۲-	۱۵۹۰-	۴
۰/۷۶	۰/۵۴	۷۹۶-	۱۱۲۸-	۶۰۵-	۵
۱/۴	۰/۹	۶۷۲۴-	۹۳۷۴-	۸۲۹۴-	جمع / میانگین

منبع: (۱) مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات (سال‌های مختلف) ۲. نتایج مطالعه)

جدول (۲-۱۰): ارزش تراز تجاری محصولات کشاورزی ایران در دوره شیوع کووید-۱۹ و دو دوره مشابه قبل (میلیون دلار)

نسبت ارزش تراز تجاری دوره کووید-۱۹		ارزش تراز تجاری (میلیون دلار)			ماه / سال
		دو دوره قبل	یک دوره قبل	دوره کووید-۱۹	
دو دوره قبل	یک دوره قبل	(۱۳۹۷/۵-۱۳۹۶/۱۲)	(۱۳۹۸/۵-۱۳۹۷/۱۲)	۱۳۹۹/۵-۱۳۹۸/۱۲)	
۰/۵۵	۰/۴۲	۵۸۸-	۷۷۱-	۳۲۴-	۱۲
۱/۹۵	۰/۸۹	۲۵۴-	۵۵۸-	۴۹۵-	۱
۲/۳۲	۰/۵۱	۲۰۹-	۹۴۹-	۴۸۴-	۲
۰/۷۶	۰/۳۸	۴۹۸-	۱۰۰۱-	۳۷۹-	۳
۰/۵۹	۰/۵۶	۶۵۵-	۶۹۳-	۳۸۹-	۴
۰/۷۴	۰/۴۰	۲۹۰-	۵۳۲-	۲۱۴-	۵
۱/۲	۰/۵	۲۴۹۴-	۴۵۰۴-	۲۲۸۵-	جمع / میانگین

منبع: (۱) مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات (سال‌های مختلف) ۲. نتایج مطالعه)

با وجود نوسانات متعدد در مقدار و ارزش صادرات و واردات کشاورزی، مجموع تراز تجاری (مقداری و ارزشی) محصولات کشاورزی در دوره شیوع کووید-۱۹ (اسفند ۱۳۹۸ تا مرداد ۱۳۹۹) نسبت به زمان مشابه سال قبل، بهبود یافته است.

به طور کلی در بخش تجارت محصولات کشاورزی دو نکته در خصوص اثرگذاری کووید-۱۹ بر تجارت بخش کشاورزی و مواد غذایی و به دنبال آن بر امنیت غذایی کشور قابل تأمل است:

۱- محدودیت و ممنوعیت صادراتی محصولات کشاورزی و مواد غذایی به دلیل نگرانی‌های بهداشتی در خصوص سرایت کووید-۱۹، به خصوص شرکای عمده تجاری ایران مانند کشورهای عراق و افغانستان وجود دارد.

۲- تأثیرگذاری کووید-۱۹ بر تجارت بخش کشاورزی و مواد غذایی به خصوص صادرات با وقفه زمانی است که ممکن است آثار آن در افق زمانی پیش رو بروز یابد مانند از دست دادن بازارهای صادراتی و جایگزین شدن رقبا و اینکه آثار این شوک پایدار خواهد بود یا موقتی بسته به نوع سیاست‌ها و اقدامات انجام شده در زمان شیوع ویروس و پسا کرونا دارد.

به طور یقین کاهش صادرات محصولات کشاورزی و غذایی از دو کانال بر امنیت غذایی تأثیرگذار است: یکی از دست دادن بازارهای فروش و کاهش انگیزه تولید (تهدید دسترسی فیزیکی) و دیگری کاهش درآمد بازیگران زنجیره ارزش و کاهش توان اقتصادی و تأثیر بر سبد غذایی. در مقابل افزایش واردات ضمن افزایش عرضه داخلی و تأثیر بر شاخص دسترسی فیزیکی، افزایش بدون برنامه و از منظر حمایت از تولید داخلی می‌تواند در کوتاه‌مدت و بلندمدت باعث کاهش انگیزه تولید و تهدیدی برای شاخص دسترسی فیزیکی باشد. این نکته قابل تأمل است که با توجه به شیوع ویروس کووید-۱۹ و جهانی شدن آن، تفکر و اندیشه برگشت به قابلیت‌های محلی و منطقه‌ای برای مواجهه با بحران‌های این‌چنینی در آینده تأکید شده و از این‌رو هر سیاستی که به تضعیف تولید ملی با رویکرد توسعه پایدار باشد، مورد قبول و پذیرش نیست.

هزینه تولید

یکی از متغیرهای مهم و مؤثر بر امنیت غذایی افزایش هزینه تولید بخش کشاورزی و به تبع آن افزایش قیمت تمام شده است که منجر به افزایش قیمت برای مصرف‌کننده غذا می‌شود. اطلاعات جدول (۲-۱۱) نشان می‌دهد هزینه خدمات ماشینی در فصول سال ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل افزایش یافته و این افزایش در پاییز بیشتر از فصول دیگر بوده است. به طوری که در پاییز ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل افزایشی بین ۶۲ درصد تا ۱۰۵ درصد داشته است. در حالی که در بهار ۱۳۸۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل افزایش هزینه خدمات ماشینی بین ۵۱ تا ۱۰۰ درصد بوده است. روند افزایش هزینه در فصول سال ۱۳۹۹ نسبت به دوره قبل (قبل از کووید-۱۹) شدید بوده که در شرایط شیوع کووید-۱۹ افزایش شدیدتری در هزینه خدمات ماشینی بخش کشاورزی اتفاق افتاده است.

جدول (۲-۱۱): درصد و میزان تغییرات متوسط هزینه منتخب خدمات ماشینی کشاورزی در مناطق روستایی کشور در یک هکتار

مقایسه فصول / سال	شخم با تراکتور (زمین‌های آبی)	شخم با تراکتور (زمین‌های دیم)	دیسک با تراکتور (زمین‌های آبی)	دیسک با تراکتور (زمین‌های دیم)
درصد تغییرات				
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به پاییز ۱۳۹۸	۶۴/۳۰	۶۲/۳۴	۶۲/۳۰	۱۰۵/۰۶
تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸	۳۳/۸۱	۴۶/۱۵	۱۶/۱۶	۱۸/۸۰
بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸	۳۶/۶۹	۴۵/۷۷	۴۴/۵۹	۴۴/۸۷
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به زمستان ۱۳۹۸	۶۳/۴۵	۷۰/۱۶	۵۱/۸۹	۱۰۰/۵۳
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۷	۱۱۳/۶۷	۱۳۴/۰۸	۱۳۵/۳۳	۴۴/۳۷
میزان تغییرات (ریال)				
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به پاییز ۱۳۹۸	۱۵۳۶۳۱۰	۱۱۲۵۱۷۴	۷۱۳۲۵۶	۷۳۲۱۷۸
تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸	۸۵۳۵۱۱	۷۹۶۴۳۵	۱۹۶۶۱۵	۱۸۳۸۸۰
بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸	۹۳۲۱۳۸	۷۳۵۸۴۶	۵۰۳۷۴۴	۳۹۶۸۵۴
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به زمستان ۱۳۹۸	۱۵۲۳۷۹۸	۱۲۰۸۱۰۵	۶۳۴۷۹۲	۷۱۶۴۲۴
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۷	۲۰۸۸۳۳۸	۱۶۷۸۲۷۰	۱۰۶۸۵۵۳	۴۳۹۲۲۷
درصد تغییرات سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل	۲۳/۰۸-	۲۰/۲۸	۱۰/۳۸-	۱۳/۱۹
درصد تغییرات سال ۱۳۹۸ نسبت به سال قبل	۳۷/۲۸	۳۱/۸۵	۴۰/۴۹	۸/۸۸

منبع: (مرکز آمار ایران، قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور، سال‌های مختلف)

جدول (۲-۱۲): درصد و میزان تغییرات متوسط دستمزد یک روز کارگر کشاورزی در مناطق روستایی

مقایسه فصول / سال		کارگر میوه‌چین (مرد)	کارگر میوه‌چین (زن)	کارگر وجین کار و تنک کار (مرد)	کارگر وجین کار و تنک کار (زن)
درصد تغییرات					
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به پاییز ۱۳۹۸					
تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸					
بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸					
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به زمستان ۱۳۹۸					
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۷					
میزان تغییرات (ریال)					
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به پاییز ۱۳۹۸					
تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸					
بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸					
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به زمستان ۱۳۹۸					
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۷					
درصد تغییرات سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل					
درصد تغییرات سال ۱۳۹۸ نسبت به سال قبل					

منبع: (مرکز آمار ایران، قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور، سال‌های مختلف)

مشاهده اطلاعات هزینه دستمزد نیروی کار در بخش کشاورزی در فصول سال ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل حاکی از آن است که در پاییز ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل، افزایشی بین ۶۲ درصد تا ۱۰۵ درصد داشته است. در حالی که در بهار ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل افزایش هزینه خدمات ماشینی بین ۴۱ تا ۶۶ درصد بوده است. روند افزایش هزینه در فصول سال ۱۳۹۹ نسبت به دوره قبل (قبل از کووید-۱۹) شدید بوده که در شرایط شیوع کووید-۱۹ افزایش شدیدتری در هزینه دستمزد بخش کشاورزی اتفاق افتاده است.

جدول (۲-۱۳): درصد و میزان متوسط هزینه خدمات کشاورزی یک هکتار و دستمزد یک روز کارگر کشاورزی در مناطق روستایی

برحسب بیشترین و کمترین قیمت (ریال)

اقدام منتخب کشاورزی	بالاترین قیمت		پایین‌ترین قیمت		تفاوت بین بالاترین و پایین‌ترین قیمت	
	استان	قیمت	استان	قیمت	میزان	درصد
شخم زمین زراعی آبی با تراکتور	یزد	۸۹۱۷۳۷۳	سیستان و بلوچستان	۱۹۶۲۹۲۷	۶۹۵۴۴۴۶	۳۵۴
شخم زمین زراعی دیم با تراکتور	مازندران	۸۰۳۴۸۸۴	بوشهر	۱۸۷۰۴۳۶	۶۱۶۴۴۴۸	۳۳۰
دیسک زمین آبی با تراکتور	مازندران	۶۵۶۲۵۰۰	بوشهر	۱۱۳۲۱۱۸	۵۴۳۰۳۸۲	۴۸۰
دیسک زمین دیم با تراکتور	مازندران	۶۳۱۸۱۸۲	مرکزی	۸۷۹۳۵۷	۵۴۳۸۸۲۵	۶۱۹
کارگر میوه‌چین مرد	زنجان	۲۱۴۰۸۳۱	خراسان جنوبی	۸۵۵۱۱۳	۱۲۸۵۷۱۸	۱۵۰
کارگر میوه‌چین زن	قزوین	۱۵۵۳۸۹۰	گلستان	۶۶۰۴۴۴	۸۹۳۴۴۶	۱۳۵
دروگر غلات مرد	اصفهان	۲۰۶۲۰۹۶	خراسان جنوبی	۸۹۷۲۹۷	۱۱۶۴۷۹۹	۱۳۰
کارگر وجین کار و تنک کار مرد	قم	۱۹۸۸۵۶۰	خوزستان	۶۷۴۹۸۳	۱۳۱۳۵۷۷	۱۹۵
کارگر وجین کار و تنک کار زن	اصفهان	۱۵۰۰۰۰۰	گلستان	۶۱۳۴۱۵	۸۸۶۵۸۵	۱۴۵

منبع: مرکز آمار ایران، قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور، پاییز ۱۳۹۹

نتایج نشان می‌دهد که اختلاف هزینه خدمات ماشینی در استان‌های کشور بین ۳۳۰ تا ۶۱۹ درصد و در خصوص دستمزد ۱۳۰ تا ۱۹۵ درصد است. این شکاف قیمت عوامل تولید باعث بروز تفاوت قیمت تمام شده محصولات کشاورزی در مناطق مختلف می‌شود که از یک سو بر قیمت بازار و افزایش آن تأثیر دارد و از سوی دیگر، سودآوری و انگیزه تولید کشاورز را کاهش می‌دهد. این بی‌عدالتی قیمت‌های خدمات ماشینی و دستمزد برحسب مناطق و استان هم دسترسی اقتصادی و هم فیزیکی و هم سلامت غذایی خانوار را به خطر می‌اندازد. افزایش هزینه تولید در بخش نهاده‌های تولید هم اتفاق افتاده است. به طور نمونه در ذرت و جو نهاده بخش دام و طیور در پاییز سال ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل (دوره قبل از کووید-۱۹) بین ۶۵ تا ۱۰۲ درصد افزایش قیمت مشاهده می‌شود. در سال ۱۳۹۸ قیمت ذرت خارجی و جو نسبت به سال قبل حداکثر ۵۶ درصد افزایش یافته که این افزایش در پاییز ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل ۱۰۲ درصد شده که نشان از افزایش شدید قیمت در بازار است. نکته قابل توجه، بالا بودن قیمت ذرت و جو خارجی نسبت به قیمت داخلی است که در شرایط شیوع ویروس کووید-۱۹ در صورت افزایش قیمت جهانی یا کاهش عرضه به دلیل انتقال اثرات قیمت خارجی به داخل شاهد افزایش بیشتر قیمت در بازار خواهیم بود.

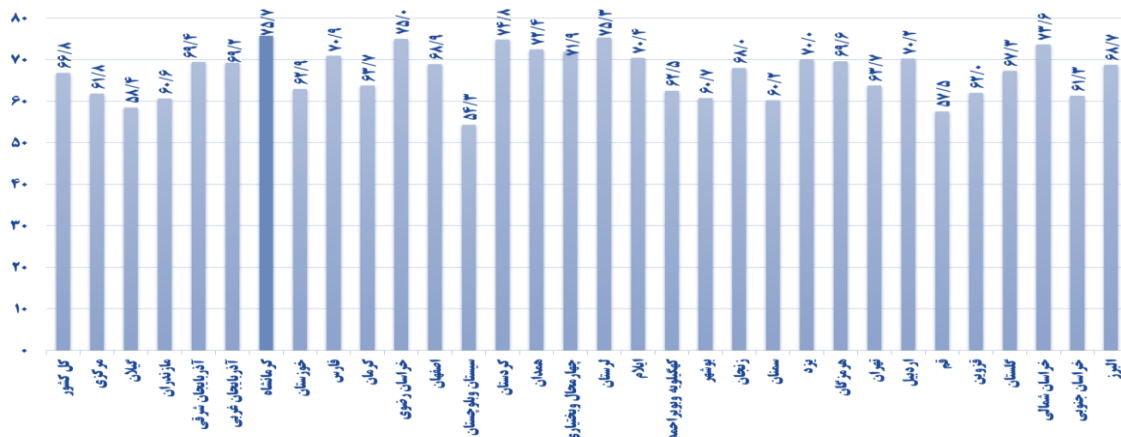
جدول (۲-۱۴): درصد تغییرات قیمت ذرت و جو در بازار

مقایسه فصول / سال	ذرت داخلی	ذرت خارجی	جو داخلی	جو خارجی
پاییز ۱۳۹۹ نسبت به پاییز ۱۳۹۸	۷۵/۶	۱۰۱/۹	۶۴/۹	۷۹/۶
تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸	۳۰/۸	۵۵/۰	۱۷/۴	۲۷/۳
بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸	۲۱/۷	۳۱/۰	۵/۵	۰/۴
درصد تغییرات سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل	۳۳/۱	۳۰/۳	۳۸/۳	۲۸/۶
درصد تغییرات سال ۱۳۹۸ نسبت به سال قبل	۳۷/۶	۵۵/۷	۲۳/۹	۳۱/۱

منبع: شرکت پشتیبانی امور دام

شاخص تورم خوراکی‌ها

اطلاعات آماری بهمن‌ماه ۱۳۹۹ حاکی از افزایش شدید تورم خوراکی‌ها بوده که تورم نقطه‌ای برای کل کشور در حدود ۶۶/۸ درصد است و در بین استان‌های کشور، دامنه تورم نقطه‌ای بین ۵۴ درصد تا ۷۶ درصد در نوسان است. بیشترین تورم نقطه‌ای خوراکی‌ها در استان کرمانشاه و کمترین در استان سیستان و بلوچستان ثبت شده است. افزایش تورم تهدیدی برای امنیت غذایی کشور است، چراکه هم باعث کاهش مصرف برخی مواد غذایی از سبد مصرفی خانوار خواهد شد و هم بر قدرت خرید واقعی خانوار تأثیر دارد (اثر جانمایی و درآمدی). نکته مهم دیگر که با حذف اقلام با ارزش تغذیه‌ای بالا از سبد مصرفی و جایگزین مواد غذایی دارای ارزش غذایی کمتر، سلامت تغذیه‌ای خانوار تهدید می‌شود.

شکل (۲-۱۸): تورم نقطه‌ای مواد خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و دخانیات در بهمن ۱۳۹۹

منبع: مرکز آمار ایران - شاخص قیمت مصرف‌کننده

شاخص خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و دخانیات در خردادماه سال ۱۳۹۹ نسبت به فروردین، بهمن‌ماه نسبت به خرداد و بهمن‌ماه نسبت به فروردین روند افزایشی داشته و برحسب استان متفاوت است. بیشترین درصد تفاوت شاخص خوراکی‌ها در خردادماه نسبت به فروردین‌ماه مربوط به استان کردستان با ۸/۵ درصد است، بهمن‌ماه نسبت به فروردین‌ماه به استان لرستان با ۶۷ درصد و بهمن به خردادماه به استان آذربایجان شرقی با ۶۲ درصد تعلق دارد.

نکته مهم، پیشی گرفتن تورم خوراکی از غیرخوراکی است. شاخص قیمت خوراکی نسبت به شاخص قیمت غیرخوراکی در فروردین‌ماه حدود ۲۱/۷ درصد، اردیبهشت‌ماه ۱۹/۲ درصد، خردادماه ۱۹/۸ درصد و بهمن‌ماه ۳۱/۲ درصد بیشتر بوده است. در همه ماه‌ها استان هرمزگان در خصوص شاخص خوراکی‌ها نسبت به غیرخوراکی پیش‌تاز بوده به طوری که برای فروردین‌ماه ۳۰/۹ درصد و در بهمن‌ماه به ۴۳/۵ درصد رسیده است. افزایش تورم خوراکی‌ها، تهدید برای امنیت غذایی و دسترسی اقتصادی خانوار است. فشار تورمی بر استان‌هایی که دارای سطح درآمدی پایین‌تر بوده و نسبت هزینه به درآمد کمتر از یک دارند، امنیت غذایی را از منظر قیمت و توان قدرت خرید، تهدید می‌کند.

جدول (۲-۱۵): درصد تفاوت شاخص خوراکی و غیرخوراکی در سال ۱۳۹۹ طی ماه‌های ابتدایی شیوع کووید-۱۹

نام استان	درصد تفاوت شاخص خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و دخانیات در سال ۱۳۹۹			درصد تفاوت شاخص قیمت خوراکی از شاخص قیمت غیرخوراکی در سال ۱۳۹۹		
	بهمن به خرداد	بهمن به فروردین	خرداد به فروردین	بهمن	خرداد	اردیبهشت
کل کشور	۵۱/۵	۵۵/۸	۲/۹	۳۱/۲	۱۹/۸	۱۹/۲
مرکزی	۴۸/۸	۵۱/۴	۱/۸	۳۱/۰	۲۱/۰	۲۰/۳
گیلان	۴۸/۰	۵۱/۰	۲/۰	۲۵/۳	۱۵/۰	۱۵/۰
مازندران	۴۷/۸	۵۳/۷	۴/۰	۲۸/۰	۱۸/۷	۱۷/۹
آذربایجان شرقی	۵۰/۳	۵۶/۸	۴/۳	۲۶/۲	۱۸/۰	۱۸/۵
آذربایجان غربی	۶۱/۷	۵۹/۹	۱/۱-	۳۶/۶	۲۲/۰	۲۳/۸

گزارش تلفیق و جمع بندی مطالعات پستیان تدوین برنامه پاکرونا

۲۳/۹	۲۴/۴	۲۳/۳	۳۵/۸	۴/۸	۶۳/۲	۵۵/۷	کرمانشاه
۲۱/۷	۱۹/۰	۱۹/۸	۲۹/۵	۲/۵	۵۳/۹	۵۰/۱	خوزستان
۲۹/۵	۲۷/۹	۲۸/۶	۳۸/۳	۲/۵	۵۹/۰	۵۵/۱	فارس
۲۳/۶	۲۲/۳	۲۴/۷	۳۳/۳	۶/۲	۵۵/۰	۴۶/۰	کرمان
۲۹/۱	۲۷/۹	۲۹/۸	۴۰/۷	۴/۶	۵۷/۹	۵۱/۰	خراسان رضوی
۲۶/۲	۲۵/۷	۲۵/۲	۳۶/۹	۲/۹	۵۷/۱	۵۲/۷	اصفهان
۲۱/۳	۱۸/۱	۱۸/۶	۲۶/۱	۰/۷	۴۶/۱	۴۵/۱	سیستان و بلوچستان
۱۸/۶	۱۶/۵	۱۸/۱	۲۸/۱	۸/۵	۶۰/۷	۴۸/۱	کردستان
۱۸/۸	۱۵/۴	۱۷/۰	۲۵/۸	۴/۱	۵۷/۵	۵۱/۳	همدان
۲۰/۶	۱۶/۲	۱۵/۹	۲۷/۳	۲/۸	۵۸/۲	۵۳/۹	چهارمحال و بختیاری
۱۱/۴	۱۱/۵	۱۳/۵	۲۷/۱	۶/۸	۶۷/۱	۵۶/۴	لرستان
۱۱/۰	۱۰/۶	۱۱/۳	۲۲/۳	۵/۵	۶۰/۶	۵۲/۳	ایلام
۱۶/۱	۱۱/۷	۱۱/۳	۲۲/۷	۰/۶-	۵۱/۴	۵۲/۳	کهگیلویه و بویراحمد
۳۰/۶	۲۴/۳	۲۷/۱	۳۷/۸	۱/۷	۵۲/۵	۴۹/۹	بوشهر
۱۵/۵	۱۳/۳	۱۶/۸	۲۴/۶	۶/۹	۶۰/۲	۴۹/۹	زنجان
۲۲/۳	۱۸/۶	۱۸/۰	۲۹/۱	۰/۰	۴۵/۸	۴۵/۸	سمنان
۲۵/۰	۲۵/۱	۲۵/۸	۳۷/۳	۵/۴	۵۸/۷	۵۰/۵	یزد
۳۰/۹	۲۹/۶	۳۱/۶	۴۳/۵	۴/۰	۵۸/۷	۵۲/۶	هرمزگان
۱۸/۸	۱۴/۸	۱۴/۵	۲۷/۸	۱/۰	۵۳/۶	۵۲/۰	تهران
۲۲/۵	۲۳/۰	۲۳/۴	۳۴/۳	۵/۱	۶۱/۱	۵۳/۲	اردبیل
۲۶/۳	۲۴/۳	۲۳/۷	۳۳/۵	۱/۰	۴۷/۵	۴۶/۱	قم
۲۱/۰	۱۹/۵	۱۹/۷	۲۷/۱	۴/۲	۵۱/۵	۴۵/۴	قزوین
۲۳/۳	۱۹/۶	۱۹/۹	۳۲/۲	۱/۹	۵۶/۳	۵۳/۳	گلستان
۱۴/۲	۱۱/۳	۱۳/۹	۲۴/۱	۴/۵	۶۰/۳	۵۳/۴	خراسان شمالی
۱۷/۱	۱۵/۹	۱۵/۱	۲۱/۰	۳/۵	۴۵/۶	۴۰/۷	خراسان جنوبی
۲۳/۴	۱۹/۲	۲۰/۰	۳۵/۳	۰/۵	۵۷/۳	۵۶/۵	البرز

منبع: مرکز آمار ایران - شاخص قیمت مصرف کننده به تفکیک استان

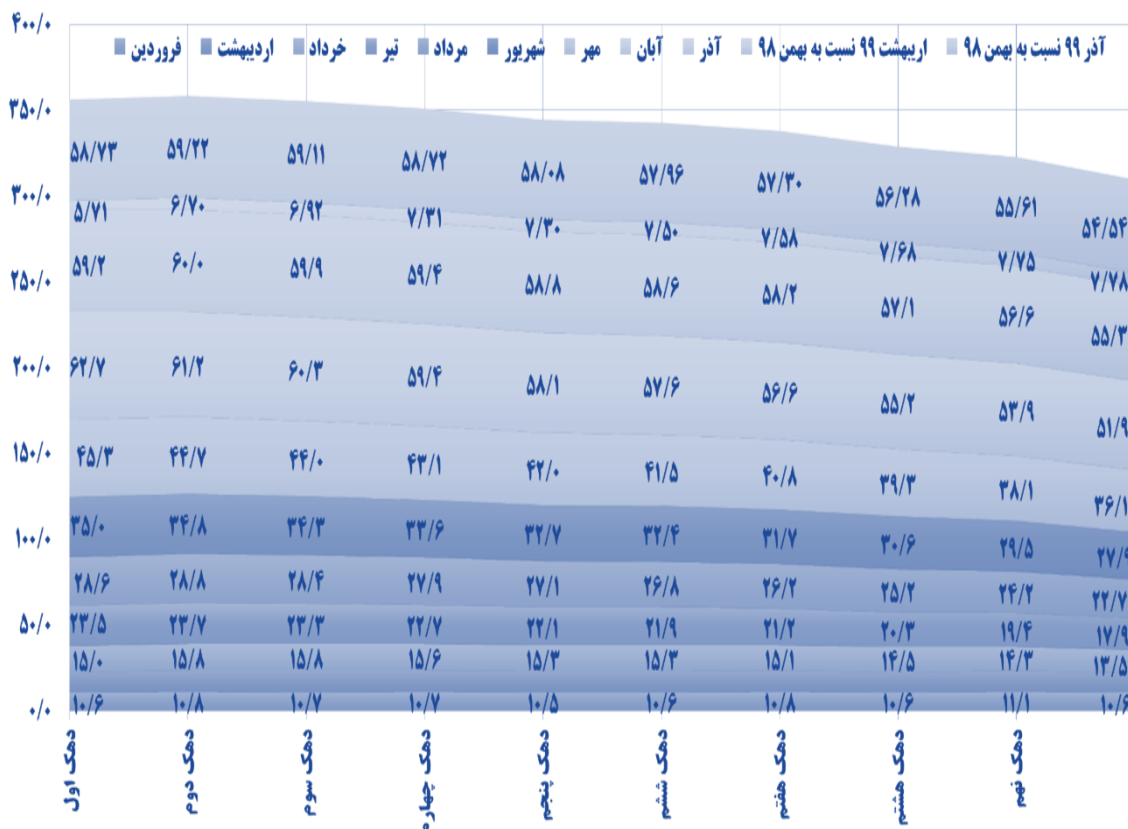
- ۱- نسبت هزینه‌های خوراکی به غیرخوراکی خانوار شهری بین ۲۲ تا ۵۷ درصد است. از این رو افزایش قیمت و تورم مواد خوراکی قدرت خرید واقعی خانوار را کاهش می‌دهد.
- ۲- نسبت هزینه‌های خوراکی به غیرخوراکی خانوار روستایی بین ۴۶ تا ۱۲۱ درصد است. از این رو، افزایش قیمت و تورم مواد خوراکی بیشتر از مناطق شهری قدرت خرید واقعی خانوار روستایی را کاهش می‌دهد.
- ۳- تفاوت تورم خوراکی در استان‌های کشور با توجه به سهم هزینه‌های خوراکی در سبد مصرفی خانوار می‌تواند فشار مضاعفی بر مصرف خانوار وارد کند.
- ۴- از منظر تأمین هزینه خانوار، نسبت هزینه به درآمد خانوار در سال ۱۳۹۸ حاکی از آن است که در بیشتر استان‌های کشور هزینه‌ها از درآمد پیشی گرفته و افزایش تورم خوراکی‌ها این نسبت را بدتر کرده و به نوعی خانوار بدهکار شده که بر مصرف غذا تأثیرگذار است.

جدول (۲-۱۶): نسبت هزینه خوراکی به غیرخوراکی (ضریب انگل) و نسبت هزینه به درآمد خانوار شهری و روستایی در سال ۱۳۹۹

نسبت هزینه به درآمد		نسبت هزینه خوراکی به غیرخوراکی		استان
روستایی	شهری	روستایی	شهری	
۰/۸۸	۰/۸۸	۰/۶۵	۰/۳۳	کل کشور
۰/۸۲	۰/۸۰	۰/۷۲	۰/۳۷	آذربایجان شرقی
۰/۷۳	۰/۷۸	۰/۶۱	۰/۳۵	آذربایجان غربی
۰/۹۴	۰/۸۶	۰/۸۴	۰/۴۷	اردبیل
۰/۸۵	۰/۸۷	۰/۵۲	۰/۳۶	اصفهان
۰/۹۱	۰/۸۹	۰/۴۸	۰/۳۰	البرز
۰/۸۰	۰/۸۰	۰/۹۵	۰/۵۰	ایلام
۰/۸۸	۰/۸۲	۰/۶۳	۰/۴۶	بوشهر
۰/۸۳	۰/۸۹	۰/۴۷	۰/۲۲	تهران
۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۶۷	۰/۴۷	چهارمحال و بختیاری
۰/۸۴	۰/۷۹	۰/۸۲	۰/۵۰	خراسان جنوبی
۱/۰۸	۰/۹۵	۰/۷۲	۰/۳۸	خراسان رضوی
۰/۹۹	۰/۸۸	۰/۸۲	۰/۳۸	خراسان شمالی
۰/۷۷	۰/۹۱	۰/۸۴	۰/۵۶	خوزستان
۰/۸۱	۰/۸۸	۰/۵۶	۰/۳۱	زنجان
۰/۸۶	۰/۸۱	۰/۶۵	۰/۳۸	سمنان
۱/۱۴	۱/۰۶	۱/۲۱	۰/۵۴	سیستان و بلوچستان
۰/۷۹	۰/۸۷	۰/۶۶	۰/۳۳	فارس
۰/۹۰	۰/۸۵	۰/۶۸	۰/۴۳	قزوین
۰/۷۱	۰/۸۲	۰/۶۸	۰/۴۲	قم
۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۵۵	کردستان
۰/۷۷	۰/۷۷	۰/۶۹	۰/۵۷	کرمان
۰/۹۶	۰/۹۴	۰/۷۸	۰/۴۶	کرمانشاه
۰/۸۱	۰/۸۰	۰/۶۳	۰/۴۲	کهگیلویه و بویراحمد
۰/۸۵	۰/۸۷	۰/۵۸	۰/۳۷	گلستان
۰/۷۶	۰/۷۸	۰/۵۱	۰/۳۸	گیلان
۱/۰۱	۰/۹۱	۰/۷۰	۰/۳۷	لرستان
۰/۸۸	۰/۸۵	۰/۴۶	۰/۳۲	مازندران
۱/۰۹	۰/۹۲	۰/۷۷	۰/۴۸	مرکزی
۱/۱۸	۰/۹۱	۰/۶۳	۰/۳۲	هرمزگان
۰/۹۳	۰/۸۶	۰/۶۲	۰/۳۵	همدان
۰/۸۱	۰/۷۴	۰/۵۴	۰/۳۵	یزد

منبع: مرکز آمار ایران - هزینه و درآمد خانوار شهری و روستایی

همچنین اطلاعات شکل (۲-۱۹) نشان می‌دهد که تورم غذایی در حدود ۳/۳ درصد برای هفت دهک اول هزینه‌های بیشتر از سه دهک بعدی است. این خود تهدید دیگری برای امنیت غذایی خانوار محسوب می‌شود. دهک‌های پایین با درآمد کمتر با تورم بیشتر مواجه هستند که به دلیل تورم، قدرت خرید واقعی آنها نیز، کاهش می‌یابد (اثر قیمتی و درآمدی).

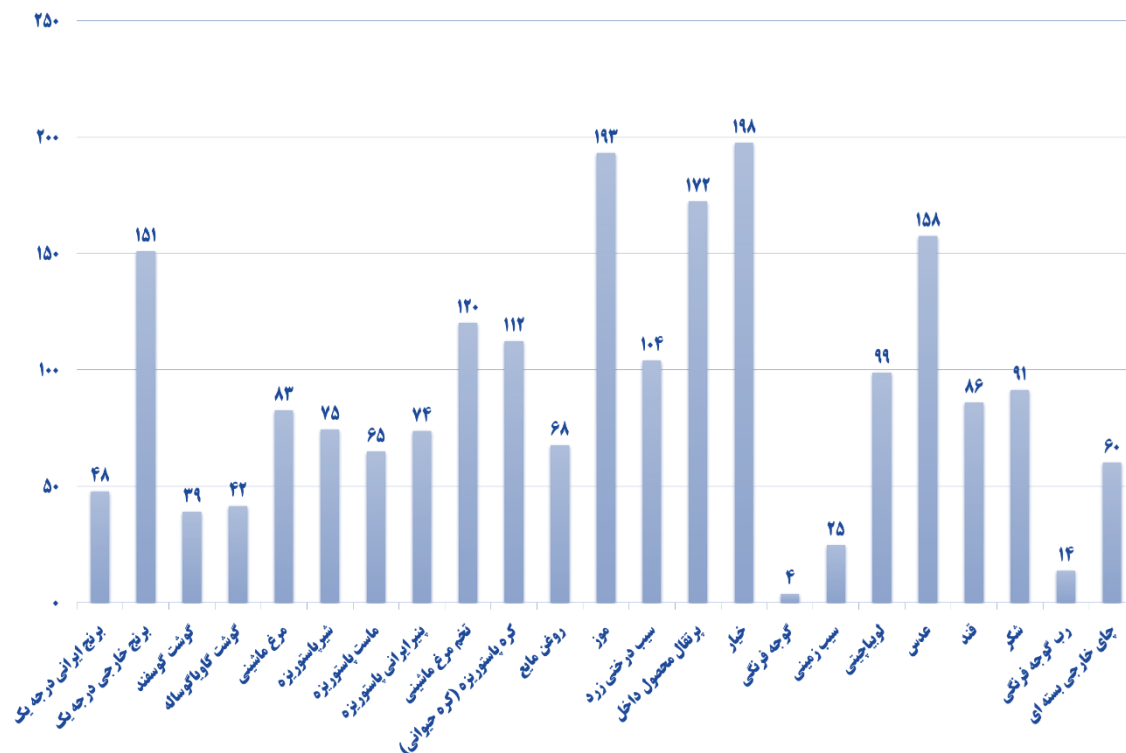

شکل (۲-۱۹): تورم نقطه‌ای مواد خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و دخانیات در سال ۱۳۹۹ برحسب دهک هزینه‌ای (درصد)

منبع: مرکز آمار ایران - شاخص قیمت مصرف‌کننده برحسب دهک هزینه‌ای

قیمت برخی اقلام خوراکی در بازار

بررسی روند قیمت برخی اقلام خوراکی در بازار داخلی در بهمن‌ماه سال ۱۳۹۹ حاکی از آن است که به شدت افزایش قیمت رخ داده است، به‌طوری که تورم نقطه‌ای ۴ درصد (گوجه فرنگی) تا ۱۹۸ درصد (خیار) افزایش قیمت مواد خوراکی مورد بررسی، اتفاق افتاده است.

شکل (۲-۲۰): تورم نقطه‌ای برخی مواد غذایی در بازار کشور بهمن ماه سال ۱۳۹۹ نسبت به مدت مشابه سال قبل

منبع: مرکز آمار ایران - قیمت برخی اقلام خوراکی در بازار

اطلاعات قیمت قبل و بعد کووید-۱۹ حاکی از آن است که افزایش قیمت اقلام خوراکی به جز سیب‌زمینی اتفاق افتاده است. اقلامی مانند عدس با ۱۲۹ درصد افزایش قیمت (هر کیلو ۱۲۹۲۰ تومان افزایش قیمت) و برنج خارجی با ۹۷ درصد افزایش قیمت (هر کیلو ۸۷۸۸ تومان افزایش قیمت) مواجه بوده‌اند. افزایش قیمت مواد غذایی بر کاهش مصرف به‌خصوص دهک‌های متوسط و پایین درآمدی تأثیرگذار است. تورم هزینه‌ها در بخش توزیع و فروش یکی از دلایل افزایش قیمت و جانشینی کالاها نیز مؤثر بوده است.

جدول (۲-۱۷): قیمت، میزان و درصد تغییرات برخی مواد غذایی در بازار قبل و بعد کووید-۱۹ (تومان - درصد)

محصول	کووید-۱۹		
	قیمت قبل از کووید-۱۹	قیمت بعد از کووید-۱۹	میزان تغییرات
برنج ایرانی درجه یک	۲۱۹۳۶	۲۸۵۱۵	۳۰/۰
برنج خارجی درجه یک	۹۰۹۱	۱۷۸۷۹	۹۶/۷
گوشت مرغ	۱۳۲۱۶	۱۸۰۱۶	۳۶/۳
گوشت گوساله	۸۷۳۶۸	۹۳۳۳۸	۶/۸
گوشت گوسفند	۹۶۴۴۳	۱۰۷۲۶۵	۱۱/۲
تخم مرغ	۹۴۱۹	۱۵۷۹۸	۶۷/۷
سیب‌درختی	۸۵۲۱	۱۲۳۲۹	۴۴/۷
موز	۱۳۲۷۶	۲۳۱۸۳	۷۴/۶

گزارش تلفیق و جمع‌بندی مطالعات پستیان‌تدوین برنامه‌ساکرونا

۳۹/۵	۲۴۸۶	۸۷۷۸	۶۲۹۲	شکر
۲۵/۴	۲۱۱۶	۱۰۴۵۳	۸۳۳۷	روغن
۶/۶-	۳۳۲-	۴۶۵۹	۴۹۹۱	سیب‌زمینی
۱۲/۳	۶۶۵	۶۰۷۹	۵۴۱۳	گوجه‌فرنگی
۹/۹	۴۸۹	۵۴۱۷	۴۹۲۷	پیاز
۳۸/۵	۲۰۲۷	۷۲۹۶	۵۲۶۹	خیار
۱۲۸/۵	۱۲۹۲۱	۲۲۹۷۶	۱۰۰۵۵	عدس
۷۱/۲	۱۱۶۲۹	۲۷۹۵۷	۱۶۳۲۸	لوبیاچیتی

منبع: مرکز آمار ایران - قیمت برخی اقلام خوراکی در بازار

قیمت آنی (میانگین اسفند ۱۳۹۸ تا اردیبهشت ۱۳۹۹) برخی مواد غذایی مانند عدس، سیب زمینی، موز، سیب و برنج طی دوره آنی (بعد از کووید-۱۹) نسبت به بهمن ۱۳۹۸ (قبل از کووید-۱۹) به شدت افزایش داشته و برحسب محصول، میزان اثرگذاری متفاوت است.

همچنین طی دوره بررسی بیشترین قیمت ثبت شده برای اقلام غذایی (قیمت شاخص بیشترین قیمت ماه طی دوره) مورد بررسی در سال ۱۳۹۹ و بهمن‌ماه اتفاق افتاده است. در شرایط تحریم، کووید-۱۹، تورم شدید و کاهش ارزش پول ملی، بازار با افزایش قیمت مواد خوراکی روبه‌رو بوده است.

جدول (۲-۱۸): قیمت آنی میزان و درصد تغییرات برخی مواد غذایی در بازار قبل و بعد کووید-۱۹ (تومان - درصد)

محصول	قیمت آنی و تغییرات آن نسبت به قیمت بهمن ۱۳۹۸			قیمت شاخص و تغییرات آن نسبت به قبل از کووید-۱۹		
	قیمت آنی	میزان تغییرات	درصد تغییرات	قیمت	میزان تغییرات	درصد تغییرات
برنج ایرانی درجه یک	۲۴۲۲۱	۹۱۹	۳/۹	۳۴۴۶۲	۱۲۵۲۵	۵۷/۱
برنج خارجی درجه یک	۱۰۶۸۰	۱۱۳۰	۱۱/۸	۲۳۹۷۶	۱۴۸۸۵	۱۶۳/۷
گوشت مرغ	۱۱۸۵۹	۷۶۴-	۶/۱-	۲۷۳۲۹	۱۴۱۱۳	۱۰۶/۸
گوشت گوساله	۸۲۹۸۹	۴۲۲۶	۵/۴	۱۱۱۴۷۰	۲۴۱۰۲	۲۷/۶
گوشت گوسفند	۹۶۸۲۳	۸۴۳۲	۹/۵	۱۲۲۹۱۵	۲۶۴۷۳	۲۷/۴
تخم مرغ	۱۱۰۸۹	۴۹۹	۴/۷	۲۳۳۲۹	۱۳۹۱۰	۱۴۷/۷
سیب‌درختی	۹۳۸۲	۲۱۸۴	۳۰/۳	۱۴۹۰۴	۶۳۸۳	۷۴/۹
موز	۱۸۲۸۶	۳۰۹۹	۲۰/۴	۴۴۵۴۲	۳۱۲۶۶	۲۳۵/۵
شکر	۷۰۹۰	۱۰۸۳	۱۸/۰	۱۱۵۰۳	۵۲۱۲	۸۲/۸
روغن	۸۷۲۰	۸۵	۱/۰	۱۴۴۸۹	۶۱۵۲	۷۳/۸
سیب‌زمینی	۵۲۶۲	۱۰۰۴	۲۳/۶	۷۷۹۳	۲۸۰۳	۵۶/۲
گوجه‌فرنگی	۵۴۶۰	۱۲۹۲-	۱۹/۱-	۱۲۲۶۶	۶۸۵۲	۱۲۶/۶
پیاز	۷۲۲۹	۳۰-	۰/۴-	۱۱۰۸۷	۶۱۶۰	۱۲۵/۰
خیار	۵۰۶۷	۹۱-	۱/۸-	۱۵۳۵۵	۱۰۰۸۶	۱۹۱/۴
عدس	۱۵۶۰۷	۴۳۲۳	۳۸/۳	۲۹۰۶۹	۱۹۰۱۴	۱۸۹/۱
لوبیاچیتی	۲۰۹۴۹	۳۴۹۰	۲۰/۰	۳۴۷۰۴	۱۸۳۷۶	۱۱۲/۵

منبع: (مرکز آمار ایران - قیمت برخی اقلام خوراکی در بازار)

در سال ۱۳۹۹ با شیوع کووید-۱۹ برخی اقلام همانند برنج خارجی، عدس، لوبیا، تخم مرغ، گوشت مرغ، نسبت به مدت مشابه سال قبل به شدت افزایش قیمت داشته‌اند. برخی اقلام به دلیل کاهش نداشتن افزایش قیمت در بازار و کاهش تقاضا، افزایش قیمت کمتری همانند گوشت قرمز داشته‌اند.

جدول (۲-۱۹): درصد تغییرات قیمت برخی اقلام خوراکی طی سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹

محصول	درصد تغییرات هر سال نسبت به سال قبل		
	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
برنج ایرانی درجه یک	۱۲/۶	۵۱/۱	۲۹/۱
برنج خارجی درجه یک	۴۱/۲	۱۰/۱	۱۰۴/۳
گوشت مرغ	۴۰/۵	۲۵/۵	۴۱/۵
گوشت گوساله	۵۰/۳	۵۵/۵	۸/۰
گوشت گوسفند	۵۲/۱	۶۰/۵	۱۲/۴
تخم مرغ	۴۴/۱	۱/۰-	۷۲/۸
سیب‌درختی	۵۷/۱	۲۲/۷	۵۰/۴
موز	۱۰۰/۹	۳۳/۷	۷۸/۳
شکر	۲۱/۶	۵۹/۲	۴۱/۸
روغن	۲۴/۵	۲۵/۸	۲۶/۶
سیب‌زمینی	۳۲/۷	۱۰۵/۱	۹/۱-
گوجه‌فرنگی	۴۵/۴	۴۷/۸	۱۴/۵
پیاز	۲/۶	۱۱۷/۵	۳/۵
خیار	۵۱/۵	۳۷/۸	۴۴/۲
عدس	۱/۵	۲۲/۰	۱۳۵/۸
لوبیاچیتی	۱۰/۲	۲۷/۲	۷۴/۹

منبع: مرکز آمار ایران - قیمت برخی اقلام خوراکی در بازار

علاوه بر افزایش قیمت مواد غذایی در سال ۱۳۹۹ مشاهده می‌شود که اختلاف قیمت بین حداقل و حداکثر قیمت در استان‌های کشور در ابتدای شیوع کووید-۱۹ بیشتر و با گذشت زمان کاهش یافته است. به عبارتی علاوه بر افزایش قیمت، تفاوت‌های چشمگیری در استان‌های کشور وجود داشته است. به عنوان مثال، برنج ایرانی ۹۶۶۷ تومان برای هر کیلو، اختلاف قیمت بین حداقل و حداکثر قیمت برنج در استان‌های کشور وجود داشته که خود تهدید جدی برای امنیت غذایی خانوار به‌خصوص در استان‌های با توان اقتصادی و درآمدی پایین است.

جدول (۲-۲۰): درصد اختلاف قیمت مواد خوراکی بین حداکثر و حداقل قیمت در استان‌های کشور در سال ۱۳۹۹ (تومان - درصد)

محصول	بهمن ۱۳۹۹		فروردین ۱۳۹۹		خرداد ۱۳۹۹	
	میزان اختلاف	درصد اختلاف	میزان اختلاف	درصد اختلاف	میزان اختلاف	درصد اختلاف
برنج ایرانی درجه یک	۹۶۶۷	۳۳/۰	۸۰۰۰	۴۰/۰	۸۶۶۷	۴۰/۶
برنج خارجی درجه یک	۶۹۳۸	۳۱/۳	۸۳۲۳	۱۰۰/۳	۹۳۷۸	۸۹/۵
گوشت مرغ	۴۵۶۲	۲۲/۴	۴۴۵۷	۴۳/۳	۲۹۴۴	۲۵/۳

۳۱/۷	۲۲۱۳۰	۲۳/۵	۱۶۹۸۱	۳۹/۸	۳۶۰۷۹	گوشت گوساله
۳۸/۱	۳۰۸۱۵	۳۸/۴	۳۰۵۱۱	۴۱/۸	۴۰۴۰۷	گوشت گوسفند
۴۹/۳	۴۲۹۹	۳۸/۴	۳۵۷۶	۵۳/۰	۹۵۲۱	تخم مرغ
۹۴/۶	۸۶۳۴	۴۴/۳	۳۳۱۱	۲۹/۹	۳۹۳۹	سیب‌درختی
۲۶/۸	۴۶۳۰	۴۴/۰	۷۱۲۸	۱۱۵/۵	۲۹۹۲۴	موز
۴۳/۲	۲۷۴۹	۴۲/۶	۲۵۳۴	۲۳/۱	۲۳۶۸	شکر
۲۸/۹	۲۳۳۷	۲۴/۸	۱۹۸۹	۱۱۲/۳	۱۲۴۳۶	روغن
۷۸/۸	۲۴۷۴	۴۲/۸	۲۱۰۹	۴۹/۳	۲۲۳۷	سیب‌زمینی
۵۴/۶	۱۸۴۷	۶۱/۰	۲۹۴۷	۴۷/۲	۲۷۰۰	گوجه‌فرنگی
۶۵/۲	۱۸۹۲	۴۶/۸	۳۳۵۵	۶۲/۱	۲۸۸۰	پیاز
۶۷/۷	۲۷۴۹	۶۰/۹	۲۸۱۰	۴۲/۰	۵۲۶۰	خیار
۵۰/۷	۸۳۴۰	۶۶/۳	۶۷۲۶	۳۵/۴	۸۹۱۹	عدس
۶۰/۷	۱۱۵۲۶	۴۸/۰	۷۴۵۲	۳۴/۷	۱۰۰۳۴	لوبیاچیتی

منبع: مرکز آمار ایران - قیمت برخی اقلام خوراکی در بازار

قیمت سر مزرعه برخی محصولات کشاورزی

یکی از موضوعاتی که امنیت غذایی کشور را مورد تهدید قرار می‌دهد افزایش قیمت تمام شده محصولات تولیدی است. آمار جدول (۲-۲۱) نشان می‌دهد که به دلیل تورم، افزایش هزینه تولید و افزایش قیمت فروش در مناطق روستایی در پاییز ۱۳۹۹ نسبت به پاییز سال ۱۳۹۸ بین ۱۹ تا ۱۲۲ درصد اتفاق افتاده است که افزایش قیمت تمام شده به افزایش قیمت بازار منجر خواهد شد. آمار نشان می‌دهد در ابتدای شروع کرونا در کشور، افزایش قیمت فروش کمتر بوده و برای برخی محصولات روند کاهشی داشته اما به مرور زمان قیمت سر مزرعه افزایش داشته است. توجه به قیمت سر مزرعه از دو منظر تولیدکننده و مصرف‌کننده حائز اهمیت است. از دیدگاه مصرف‌کننده که افزایش آن بر افزایش قیمت بازار تأثیر دارد و از منظر تولیدکننده افزایش آن به دلیل افزایش هزینه‌هاست که در صورت عدم افزایش قیمت فروش متناسب با هزینه‌ها، انگیزه تولید کاهش خواهد یافت.

تفاوت قیمت سر مزرعه و قیمت بازار یکی از موضوعاتی است که بر دسترسی اقتصادی برای مصرف‌کننده تأثیر دارد. به عبارتی حاشیه قیمت بازار تفاوت بین قیمت بازار و قیمت سر مزرعه در دستیابی به امنیت غذایی مهم است. به عنوان نمونه، برای سیب درختی در پاییز سال ۱۳۹۹ در حدود ۴۲ درصد قیمت بازار بیشتر از قیمت سر مزرعه است یا قیمت خرده‌فروشی بازار برنج داخلی در پاییز ۱۳۹۹ نسبت به پاییز ۱۳۹۸ در حدود ۸۱۸۵ تومان برای هر کیلو اضافه شده است؛ یعنی حدود ۵۲ درصد افزایش قیمت بازار خرده‌فروشی برنج داخلی به دلیل افزایش قیمت سر مزرعه و ۴۸ درصد به دلیل افزایش قیمت در فرایند بازار و فروش محصول است. افزایش قیمت در زنجیره ارزش مواد غذایی بعد از تولید تا بازار در پاییز سال ۱۳۹۹ بیشتر شده است. به عبارتی مدیریت قیمت برای مصرف‌کننده نیازمند توجه به کاهش هزینه‌های تولید، توزیع و فروش محصول و افزایش بهره‌وری و کارایی در زنجیره ارزش و نظارت و کنترل و پایش (اینکه هر بازیگر زنجیره ارزش به چه قیمتی

محصول را دریافت، چه ارزشی به محصول اضافه می‌کند و با چه قیمتی به بازیگر بعدی زنجیره می‌دهد) قیمت‌هاست.

جدول (۲-۲۱): قیمت، درصد و میزان تغییر قیمت فروش (قیمت سر مزرعه) برخی محصولات کشاورزی در مناطق روستایی ۱۳۹۹

محصول	درصد تغییرات هر سال نسبت به سال قبل		پاییز ۹۹ نسبت به پاییز ۹۸		تابستان ۹۹ نسبت به تابستان ۹۸		بهار ۹۹ نسبت به بهار ۹۸	
	۱۳۹۷	۱۳۹۸	میزان تغییرات	درصد تغییرات	میزان تغییرات	درصد تغییرات	میزان تغییرات	درصد تغییرات
برنج	۱۵/۱	۵۱/۳	۴۷۸۶۴	۲۷/۱۰				
شلتوک	۲۲/۰	۳۱/۸	۴۲۸۲۰	۶۷/۱۹	۳۰۳۰۱	۴۷/۴		
سیب درختی	۱۲۳/۴	-۱۲/۸	۲۰۹۱۶	۷۸/۵۵	۲۳۲۲۷	۸۴/۶	۲۰۸۰۵	۳۴/۴
موز	۵۰/۴	۶۸/۳			۴۵۱۶	۹/۲	۱۳۳۱۵	۳۱/۵
خرما	۳۵/۹	۱۵۳/۷			۴۵۸۱	۵/۰	۸۵۷۸۱	۵۲/۴
سیب زمینی	۸۴/۰	۹۰/۳	۳۴۰۷	۱۹/۹۲	-۱۵۸۳۱	-۵۰/۶	-۱۷۹۶۶	-۴۹/۷
گوجه فرنگی	۱۸۰/۹	-۸/۰	۶۴۸۸	۴۸/۶۱	۱۹۸۶	۲۱/۷	-۸۲۶۴	-۳۷/۲
پیاز	۱۵/۲	۱۰۴/۴	۱۶۹۴۷	۱۱۴/۱۹	۴۳۲۰	۳۸/۲	-۱۵۸۰۰	-۴۲/۵
خیار	۹۶/۸	-۲/۳	۲۰۱۵۰	۸۵/۲۶	۲۷۰۷۶	۱۲۲/۱	۱۷۳۱	۸/۰
عدس	-۰/۹	۱۶/۸			۸۸۷۷۳	۱۵۳/۷	۵۹۲۷۳	۱۰۶/۷
لوبیا چیتی	۱۵/۰	۱۵/۵	۱۳۱۰۵۵	۱۲۸/۳۰	۷۳۲۹۶	۶۴/۰	۴۶۰۴۵	۶۶/۵
لوبیا قرمز	۳۲/۵	۲۳/۸	۱۰۴۱۲۶	۱۳۲/۶۰	۸۹۱۵۳	۱۰۳/۱	۴۴۵۰۳	۶۰/۵
نخود	۲/۰	۱۰/۶			۳۸۸۵۳	۶۶/۲	۲۷۳۹	۴/۰
بز و بزغاله پرواری	۸۵/۲	۴۳/۸			-۴۰۱۰	-۱/۰	-۸۸۶۶	-۲/۲
گاو کمتر از دو سال پرواری	۷۵/۰	۳۷/۲	۵۴۲۲۸	۱۷/۳۵	-۱۰۳۱۶	-۳/۲	-۶۷۴۲۷	-۱۸/۵
گوسفند و بره پرواری	۴۸/۰	۷۲/۳	۷۱۴۲۸	۱۹/۰۲	-۱۷۵۵۴	-۴/۱	-۳۵۶۰۴	-۸/۳

منبع: مرکز آمار ایران، قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی کشور، سال‌های مختلف (ریال - درصد)

تجارت برخی اقلام غذایی

بررسی روند میزان واردات برخی اقلام غذایی نشان از آن دارد که واردات سال ۱۳۹۹ نسبت به ۱۳۹۸ کاهش یافته که خود می‌تواند بر شاخص دسترسی غذا تأثیر داشته باشد. از طرف دیگر، قیمت وارداتی اقلام مورد نظر (به جز برنج) افزایش یافته که خود بر قیمت داخلی تأثیرگذار است. از طرف دیگر، میزان صادرات اقلام مورد بررسی افزایش نشان می‌دهد که این افزایش ممکن است به دلیل کاهش تقاضای داخلی یا تغییر در سیاست‌های تجاری یا افزایش تقاضای خارجی باشد. به این ترتیب، قیمت صادراتی اقلام صادر شده در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال قبل روند کاهشی داشته است (به جز گوشت مرغ). به نظر می‌رسد در دوره شیوع کووید-۱۹ واردات کاهش و صادرات افزایش داشته است که از دو منظر دسترسی فیزیکی و اقتصادی بر امنیت غذایی تأثیر دارد.

جدول (۲-۲۲): میزان و قیمت وارداتی و صادراتی برخی از اقلام غذایی

محصول	میزان واردات (هزار تن)		قیمت وارداتی (کیلو - دلار)		میزان صادرات (هزار تن)		قیمت صادراتی (کیلو - دلار)	
	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۹
موز	۴۶۱	۳۳۴	۰/۶۷	۰/۶۸	۰	۰/۰۰۱	۰/۸۰	۰/۸۰
گوشت قرمز	۱۷۲	۳۲	۴/۴۱	۴/۵۵	۰/۰۲	-	۰/۵۶	-
روغن	۱۵۹۲	۸۶۰	۰/۷۷	۰/۸۶	۲۳	۳۰	۱/۱۶	۱/۰۰
حبوبات	۱۶۴	۱۵۲	۰/۸۱	۰/۸۲	۱۴	۱۸	۰/۶۴	۰/۶۴
برنج	۱۶۴۵	۷۹۰	۱/۰۳	۰/۹۱	۲	۳	۱/۶۲	۱/۳۳
خرما	-	-	-	-	۲۳۹	۲۳۶	۰/۸۹	۰/۸۶
تخم مرغ	۰/۲۵	-	۱/۴۹	-	۵۶	۶۲	۰/۹۹	۰/۶۰
گوشت مرغ	۱/۵۲	۰/۱۱	۱/۸۰	۱/۸۰	۳۴	۷۲	۱/۰۷	۱/۱۰

منبع: گمرک

مصرف برخی اقلام غذایی

اطلاعات میانگین مقدار مصرف خانوار در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۷ حاکی از آن است که در اکثر استان‌های کشور میزان مصرف کاهش داشته است. برحسب نوع محصول و استان، درصد تغییرات مصرف متفاوت است. از آنجایی که قیمت مواد غذایی برحسب استان تفاوت داشته، طبیعی است که تغییر مصرف نیز متفاوت باشد. بی‌عدالتی قیمت غذا یکی از عواملی است که موجب کاهش مصرف مواد غذایی برحسب استان شده است. همچنین توان اقتصادی و درآمد واقعی خانوار که برحسب استان متفاوت است، بر میزان مصرف نیز تأثیرگذار است.

جدول (۲-۲۳): درصد تغییرات میانگین مصرف خانوار در استان‌های کشور سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۷

استان	برنج	گوشت قرمز	گوشت پرندگان	سبب درختی	موز و نارگیل تازه	قند و شکر	روغن نباتی	تخم پرندگان	گوجه‌فرنگی	انواع سیب‌زمینی	پیاز	انواع خیار	حبوبات
مرکزی	۱۰/۲-	۴/۹	۸/۴	۱۴/۳	۱۲/۹-	۷/۰	۲/۱-	۲۱/۲	۱۲۹/۵	۱۴/۷	۲۰/۷	۶/۴	۱۵/۲
گیلان	۳۴/۶-	۲۶/۲-	۵/۲-	۱۸/۱-	۲/۵-	۲/۴-	۸/۱	۷/۷	۴/۲-	۱۵/۰-	۱۹/۵-	۲۶/۹-	۲۳/۲
مازندران	۱۵/۲-	۱۹/۲-	۲/۳-	۱۲/۴	۱۲/۹	۱۲/۸	۱۵/۲-	۱۰/۹	۴/۲	۳/۰-	۸/۷	۲/۱-	۴/۰
آذربایجان شرقی	۱۶/۱	۴/۹	۱۸/۱	۶/۷	۳/۲	۱۰/۸	۰/۳	۸/۵	۸۲/۵	۱۶/۲-	۱۲/۶-	۸/۲-	۱۷/۸-
آذربایجان غربی	۸/۴	۳۱/۴-	۲۱/۱-	۲۱/۸-	۶۴/۲-	۲۰/۴-	۸/۲	۱۹/۶-	۳۹/۰	۵/۶	۳۳/۵-	۳۲/۶-	۱۲/۷-
کرمانشاه	۵/۵-	۳۰/۲-	۲/۴	۲۲/۶	۲۸/۴-	۸/۸-	۶/۰-	۱۶/۴	۶۴/۰	۲۴/۷-	۲۰/۱-	۳/۹-	۱۲/۸-
خوزستان	۶/۶-	۴۰/۷-	۰/۷-	۲۰/۷	۳۷/۴-	۵/۶-	۲/۱	۷/۳	۰/۹	۵/۹-	۷/۶-	۱/۴-	۲/۹-

۲۶/۶-	۵/۱-	۱۴/۱	۳/۷-	۷/۵	۱/۷	۱۲/۳-	۱۳/۷-	۱۵/۸-	۹/۹	۴/۱	۲۶/۴-	۹/۹-	فارس
۱/۰	۱۵/۰-	۳۳/۵-	۱/۵-	۱۸/۱-	۶/۷	۲۸/۶	۶/۵	۷۵/۱-	۸/۳	۲۴/۵-	۳۰/۲-	۴/۲	کرمان
۸/۸-	۲/۸	۵/۹-	۱۳/۲-	۵۳/۸	۶/۹	۴/۳-	۱/۳-	۳۱/۳-	۰/۵-	۲/۹-	۱۲/۱-	۵/۵	خراسان رضوی
۸/۰	۸/۷-	۷/۲-	۱۵/۸-	۵۷/۸	۱۳/۵	۰/۴-	۳/۹-	۱۳/۴	۹/۹	۱۲/۶	۱۲/۷-	۸/۴	اصفهان
۱/۲-	۱۳/۳	۱۱/۲-	۱۱/۳-	۹/۳	۲۰/۷	۲/۶-	۸/۸	۳۴/۱	۳/۸-	۱۰/۰	۳/۸-	۲۲/۰	سیستان و بلوچستان
۷/۲-	۱۵/۱	۲/۹-	۵/۱-	۱۶/۹	۱۹/۴	۱۹/۶-	۳/۰-	۴/۵-	۱۱/۵	۲/۰	۴۳/۲-	۹/۶-	کردستان
۱/۱	۱۰/۳	۱۷/۳	۳/۰	۱۲۷/۲	۳۳/۲	۱۴/۲	۱۸/۸	۳۸/۹-	۳۰/۰	۷/۰	۲۶/۹	۶/۲-	همدان
۲۱/۸-	۰/۱	۱۵/۹-	۱۸/۴-	۳/۱	۳/۰	۸/۵-	۱/۵-	۳۳/۵-	۵/۹	۰/۳	۲۳/۷-	۱۰/۴-	چهارمحال و بختیاری
۹/۸-	۱۱/۷	۹/۱-	۱۵/۹-	۲۴/۸	۲۱/۸	۲/۹-	۹/۷	۲۲/۱-	۲۰/۱	۳/۵	۱۷/۹-	۵/۳-	لرستان
۱۳/۷-	۱/۴-	۱۰/۹-	۷/۵-	۳/۸	۲۲/۱	۱/۸-	۱/۶	۲۷/۰-	۴/۷	۲/۸-	۲۹/۹-	۱۰/۳-	ایلام
۲۳/۸-	۴۶/۶-	۳۱/۷-	۳۶/۷-	۲۳/۷-	۲۸/۲-	۱۳/۲-	۲۳/۹-	۵۱/۹-	۳۶/۶	۱۲/۸-	۳۵/۵-	۳۴/۴	کهگیلویه و بویراحمد
۹/۸-	۱۴/۹-	۱۴/۳-	۸/۱-	۲/۳-	۷/۹	۸/۲	۱۹/۴-	۳۴/۰-	۸/۲-	۴/۷-	۳۷/۴-	۳/۶-	بوشهر
۹/۶-	۲۵/۵-	۲۵/۸-	۱۶/۰-	۶۳/۳	۷/۲-	۱۱/۶-	۱۰/۰-	۴۶/۶-	۳۸/۹	۲۲/۰-	۳۹/۱-	۱۳/۶-	زنجان
۳/۱-	۱/۹	۱۰/۵-	۰/۰	۲/۷	۱/۳-	۵/۸-	۸/۱-	۳۱/۵-	۱۶/۶	۱/۶-	۲۲/۶-	۱۲/۴-	سمنان
۲۶/۴-	۶/۴-	۱۰/۲-	۳/۱-	۶/۷	۰/۵-	۹/۸-	۷/۶-	۲۶/۴-	۱۱/۸	۸/۲-	۱۳/۹-	۱/۸-	یزد
۷/۶-	۱۳/۴-	۶/۹-	۱۳/۰-	۶/۸-	۷/۱	۱۰/۹-	۹/۸-	۳۴/۵-	۲/۱-	۵/۸	۴۴/۲-	۱۷/۵-	هرمزگان
۴/۲	۱/۹-	۱۲/۹-	۷/۶-	۱۵/۰	۳/۱	۱۵/۰-	۱۴/۳-	۹/۰-	۱۱/۸	۹/۲-	۲۵/۳-	۲۵/۲-	تهران
۱۶/۸-	۶/۱-	۲/۹-	۴/۵-	۷/۳	۹/۱	۱۱/۵-	۱۸/۱-	۳۱/۹-	۵/۲	۸/۶	۲۹/۵-	۲۶/۰-	اردبیل
۲۱/۰	۳/۵-	۱/۳-	۲/۷	۷۸/۱	۱۵/۴	۱۰/۲	۱۵/۹	۰/۸-	۲۱/۲	۱۰/۹	۱۶/۵-	۸/۵	قم
۲۵/۰-	۳/۵-	۱۲/۵-	۶/۷-	۳۰/۱	۱۷/۷	۱۱/۳-	۱۴/۹-	۱۷/۵	۱۷/۲	۱/۱	۹/۷-	۱/۱	قزوین
۰/۸	۶/۱-	۱۱/۰-	۹/۸-	۳۲/۷	۵/۶	۱۱/۷-	۱۲/۲-	۱۹/۳-	۹/۷	۱/۲-	۲۰/۳-	۱۲/۲-	گلستان
۱/۴	۲۶/۳	۲۴/۸-	۱۲/۰-	۳۶/۳	۱۳/۲	۸/۱-	۶/۸	۲۸/۶	۴/۳	۷/۸-	۲۲/۹	۲/۳	خراسان شمالی
۲/۶	۳/۱	۱۵/۲-	۱۰/۲-	۰/۶-	۰/۶	۶/۶-	۳/۶	۱۱/۱	۵/۰-	۷/۲	۵/۷-	۰/۶-	خراسان جنوبی
۱۳/۶-	۷/۹-	۸/۶-	۱۴/۱-	۳۶/۴	۵/۱	۷/۳-	۷/۶-	۱۷/۹-	۱۰/۱	۸/۳-	۱۵/۱-	۱۶/۲-	البرز

منبع: مرکز آمار ایران، داده‌های خام هزینه و درآمد خانوار

تولید محصولات کشاورزی

پیش‌بینی میزان تولید محصولات کشاورزی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ حاکی از آن است که تولید محصولات زراعی برای گندم، ذرت دانه‌ای، چغندر قند، یونجه، شبدر، آفتابگردان، گل‌رنگ، سویا، خیار و هندوانه کاهش خواهند داشت. نکته مهم آن است که کالاهای واسطه‌ای همانند ذرت و سویا که خود در تولید محصولات دیگر استفاده می‌شوند، باعث اثرگذاری غیرمستقیم بر تأمین نهاده‌های آن‌ها خواهد شد. کاهش تولید، میزان دسترسی به غذا را کاهش می‌دهد و در صورت کمبود عرضه، واردات را افزایش می‌دهد.

جدول (۲-۲۴): درصد تغییر میزان پیش‌بینی تولید محصولات زراعی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸

درصد	محصول	درصد	محصول	درصد	محصول	درصد	محصول
۲/۳-	یونجه	۷/۲	سیب‌زمینی	۱۸/۴	پنبه	-	گندم
۱/۸-	شیدر	۴۶/۰	پیاز	۳۳/۵	توتون و تنباکو	۶/۶	جو
۲۱/۷	ذرت علوفه‌ای	۹/۹	گوجه‌فرنگی	-	چغندر قند	۲/۰	شلتوک
۱۸/۱	سایر محصولات علوفه‌ای	۴/۹	سایر سبزیجات	۱۳/۰	نیشکر	۸	ذرت دانه‌ای
۱۳/۶	جمع نباتات علوفه‌ای	۲/۱	جمع سبزیجات	-	آفتابگردان روغنی	۵/۷	جمع غلات
-	سایر محصولات	۱/۸	خربزه	-	گلرنگ	۰/۳	نخود
۲۵/۰	کل محصولات	۲	هندوانه	۲۶/۷	کنجد	۶/۶	لوبیا
۶/۴		۰/۹-	خیار	۸۳/۹	سویا	۵	عدس
		-	سایر محصولات جالیزی	-	کلزا	۱/۵	سایر حبوبات
		۱۶/۰	جمع محصولات جالیزی	۵۹/۸	سایر محصولات صنعتی	۵	جمع حبوبات
		۳/۱		۱۴/۸	جمع محصولات صنعتی	۵/۷	
		۸		۰/۰		۲/۴	
		۳/۹		۹/۹-		۷	

منبع: وزارت جهاد کشاورزی

همچنین اطلاعات جدول (۲-۲۵) حاکی از آن است که محصولات باغی لیموترش، چای، توت فرنگی، خیار گلخانه‌ای، بادمجان گلخانه‌ای، فلفل گلخانه‌ای و سبزیجات گلخانه‌ای کاهش تولید خواهند داشت. در بخش دام و طیور پیش‌بینی می‌شود تولید شیر در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ کاهش داشته باشد.

جدول (۲-۲۵): درصد تغییر میزان پیش‌بینی تولید محصولات باغی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸

درصد تغییرات	محصول	درصد تغییرات	محصول
۴/۴۵	خرما	۱۰/۵۰	سیب
۱/۵۷	پرتقال	۱۶/۵۴	گلابی
۷/۴۳	نارنگی	۸/۷۳	به
۲/۱۸-	لیموترش	۶۹/۷۷-	سایر میوه‌های دانه‌دار
۱۱/۹۶	لیموشیرین	۱۰/۷۱	میوه‌های دانه‌دار
۲/۴۶	گریپ‌فروت	۱۸/۹۴	آلبالو
۱۴/۰۵	نارنج	۱۳/۰۰	گیلاس
۷۴/۸۳	سایر مرکبات	۱۲/۲۹	گوجه

۴/۲۸	انار	میوه‌های گرمسیری	۲۴/۲۷	آلو و آلو قطره‌طلا	میوه‌های دانه‌ریز
۱۲/۹۲	انجیر		۱۶/۵۷	هلو و شفتالو	
۴۵/۳۰	خرمالو		۲۲/۶۰	زردآلو و قیسی	
۶/۲۰	کیوی		۳۳/۱۳	شلیل	
۶/۲۵-	چای		۹۸/۹۴-	سایر میوه‌های هسته‌دار	
۱۶/۹۶	زیتون		۱۷/۸۵	میوه‌های هسته‌دار	
۲۳/۳۰	سایر میوه‌های نیمه گرمسیری		۹/۴۹	انگور	
۴/۵۸	میوه‌های نیمه گرمسیری		۷/۱۹	توت درختی	
۱۱/۴۵	موز		۱۲/۱۲	توت‌فرنگی	
۴۵/۶۳	انبه		۱۲/۹۰	تمشک	
۳۹/۶۶	پاپایا		۹/۵۴	میوه‌های دانه‌ریز	
۴۹/۷۲	کنار		۱۱/۹۶	پسته	
۲۴/۹۲	چیکو		۲۱/۶۱	بادام	
۱۵۶/۴۱	تمر هندی		۲۲/۹۳	گردو	
۴۵/۴۶	گوآوا	۳۰/۵۴	فندق		
۶۰/۰۰	نارگیل	۷/۴۱	سنجد		
۲۷/۳۹	سایر میوه‌های گرمسیری	۷۰۰/۴۰	سایر میوه‌های خشک		
۲۳/۹۴	میوه‌های گرمسیری	۱۸/۳۴	میوه‌های خشک		
۱۱/۳۳-	خیار گلخانه‌ای	محصولات گلخانه‌ای	۳/۲۱	زالزالک	میوه‌های سردسیری
۱۷/۷۴	گوجه فرنگی گلخانه‌ای		۵/۱۸	زرشک	
۲۶/۴۷-	بادمجان گلخانه‌ای		۲/۴۱	سماق	
۱/۷۳-	فلفل گلخانه‌ای		۴/۲۱	ازگیل	
۱۵/۴۴-	سایر سبزیجات گلخانه‌ای		۱/۶۹	زغال اخته	
۶/۶۵-	توت فرنگی گلخانه‌ای		۲۰/۶۹	عنباب	
۱۰۰/۰۹	گیاهان دارویی		۶/۵۳	میوه‌های سردسیری	
۲۵۰۸/۵۹	سایر				
۵/۲۹-	جمع گلخانه‌ها				
۰/۸۵	توت (توتستان) نوغان				
۱/۲۹	ازگیل ژاپنی				
۰/۰۰	زعفران				
۱۶/۶۷	گلستان (گل محمدی)				
۱۳/۶۴	گیاهان دارویی				
۰/۰۰	باغات مخلوط				
۰/۸۱	سایر محصولات مثمر				
۶/۹۶	قارچ خوراکی				
۸/۸۴	جمع سایر				
۶/۷۴	کل محصولات				

منبع: وزارت جهاد کشاورزی

جدول (۲-۲۶): درصد تغییر میزان پیش‌بینی تولید محصولات دام و طیور در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸

محصول	درصد تغییرات
گوشت قرمز	۰/۱
شیر	۰/۴-
گوشت مرغ	۳/۶-
تخم مرغ	۵/۶
عسل	۲۶/۸
جمع	۰/۴-

منبع: وزارت جهاد کشاورزی

در بخش شیلات و آبزیان پیش‌بینی می‌شود ماهیان خاویاری در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ کاهش داشته باشد.

جدول (۲-۲۷): درصد تغییر میزان پیش‌بینی تولید محصولات شیلاتی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸

محصول	درصد تغییرات
ماهیان گرمابی (مزارع)	۶/۷۰
ماهیان گرمابی (منابع)	۴/۴۷
ماهیان سردابی و قفس	۲۳/۲۱
ماهیان خاویاری	۵/۸۸
سایر آبزیان آب شور	۱۲۳۴۳/۱۳
جمع آبزی‌پروری	۲۳/۴۸
کیلکا	۱/۲۷
استخوانی	۱/۱۵
خاویاری	۵/۸۸-
جمع آب‌های شمال	۱/۲۱
کفزیان	۱/۹۱
میگو دریایی	۰/۰۰
سطح‌زی درشت	۲/۰۵
سطح‌زی ریز	۲/۲۸
ماهی میکتوفیده	۴۵/۰۰
جمع آب‌های جنوب	۴/۹۱

۲-۲-۲- تهیدها و فرصت‌ها

از طرفی شیوع ویروس کرونا آثار شگرفی بر سبک زندگی انسان‌ها داشته و بسیاری از پارادایم‌های اقتصادی را دستخوش تغییر کرده است. در این راستا، آثار اقتصادی این پدیده بیش از سایر موارد قابل توجه بوده و فرصت‌ها و تهیداتی را در بخش‌های مختلف اقتصادی برای جوامع به همراه داشته است که در این خصوص، اهم موارد در بخش‌های مختلف عبارتند از:

بخش صنعت، معدن و تجارت

در بخش صنعت، معدن و تجارت، کسب و کارهایی که دور از فناوری‌های ارتباطی با مشتریان و کارکنان بودند انتظار می‌رود با بیشترین چالش مواجه شوند. به‌طور کلی فقدان فناوری ارتباطی بین مشتریان و کارکنان یکی از تهدیدات جدی کسب و کارهای فعال در عرصه صنعت، معدن و تجارت بود؛ به‌طوری که بسیاری از شرکت‌ها در فروش کالاها، تأمین مواد اولیه خود دچار چالش شدند. اگر وجود قوانین دست و پاگیر در شرایط غیرکرونايي دچار چالش نمی‌شد، در دوران بروز این بیماری خودنمایی کرد و اثرات منفی زیادی بر اقتصاد کشور بر جای گذاشت. از جمله تهدیدات دیگر، کندی و توقف زنجیره تأمین مواد اولیه و لجستیک در سطح کسب و کارها است. این امر باعث کاهش تولید و به‌تبع آن، افزایش قیمت در بازار می‌شود. کاهش تولید ضمن افزایش هزینه باعث زیان‌ده شدن بنگاه‌ها و نیاز به سرمایه در گردش می‌شوند. تغییر سلیق مشتریان و مصرف‌کنندگان بنگاه‌ها را به دلیل عدم انعطاف‌پذیر بودن، دچار چالش می‌کند. از سوی دیگر فرصت‌های جدید برای کسب و کارهای فروش آنلاین، تولیدکنندگان محصولات غذایی، محصولات دارویی و بهداشتی ایجاد شد. در حالت کلی با شیوع ویروس کرونا، بخش صنعت و معدن کشور با چالش‌های جدیدی در سه حوزه زیر مواجه بوده است:

- تأمین نهاده‌های تولید به‌واسطه اختلال در زنجیره تأمین جهانی و دشواری تأمین نهاده‌های وارداتی؛
- کاهش تقاضای صادراتی مواد و محصولات صنعتی و معدنی ناشی از اعمال محدودیت‌های تجاری ناشی از شیوع ویروس کرونا نظیر بسته شدن مرزهای کشورهای همسایه، کاهش قیمت نفت و برخی از اقلام صادراتی به دلیل وجود مازاد عرضه در سطح بین‌الملل در نتیجه رکود اقتصادی چین (بزرگ‌ترین شریک تجاری ایران و بزرگ‌ترین مصرف‌کننده جهان)، کاهش مصرف جهانی و تأخیر در تصمیمات سرمایه‌گذاری در نتیجه وجود نااطمینانی از شرایط اقتصاد جهانی؛
- تغییر در اندازه بازار داخل به‌واسطه کاهش تقاضا برای کالاهای مصرفی بادوام و کم‌دوام (به‌استثنای مواد غذایی و آشامیدنی و دخانی) در نتیجه کاهش درآمد بخش بزرگی از جمعیت کشور با کوچک شدن حوزه فعال بخش خدمات و افزایش تقاضا برای محصولات غذایی و آشامیدنی، محصولات بهداشتی و مرتبط با سلامت و درمان.

در بخش معدن و صنایع معدنی ایران مهم‌ترین آسیب وارده ناشی از شیوع ویروس کرونا در حوزه تجارت خارجی بود. محدودیت‌های تجاری در مرزهای کشورهای همسایه (از جمله عراق، ترکیه، افغانستان، پاکستان و...) موجب مسدود یا کند شدن تجارت زمینی مواد و محصولات معدنی نظیر فولاد و محصولات فولادی، سیمان و کلینکر، کاشی و سرامیک و انواع سنگ‌های ساختمانی و تزئینی شد. علاوه بر آن، افت جهانی تقاضا، کاهش قیمت جهانی مواد و محصولات معدنی و به‌تبع آن، کاهش ارزش صادرات و افت درآمدهای ارزی کشور از محل صادرات این محصولات را به همراه داشت. از دست رفتن بخشی از بازارهای صادراتی کشورهای همسایه، تعطیلی یا نیمه فعال شدن معادن و واحدهای فرآوری کوچک و متوسط، تعدیل نیروی کار معادن در کوتاه‌مدت و میان‌مدت، کاهش تقاضای داخلی به‌واسطه رکود بازار مسکن و کاهش مخارج عمرانی دولت از دیگر پیامدهای

بحران کووید-۱۹ بر بخش معدن و صنایع معدنی کشور بود. بنابراین، با توجه به موارد برشمرده می‌توان عمده‌ترین چالش‌های پیش‌آمده در بخش صنعت و معدن را در پنج محور زیر نام برد:

- اخلال در زنجیره تأمین؛
- تغییر اندازه بازار؛
- کاهش سرمایه‌گذاری؛
- محدودیت‌های تجاری و کاهش درآمدهای ارزی؛
- کاهش نقدینگی و افزایش تقاضای سرمایه در گردش.

شایان ذکر است، با وجود این مشکلات، برخی از کسب و کارها و صنایع نظیر صنعت بازی و سرگرمی، دیجیتال و داروسازی با رونق مواجه شدند. در حقیقت در مورد فرصت‌های جدید در دوران کرونا در این بخش می‌توان بیان کرد که در دوران کرونا برخی مشاغل به جهت ملاحظات بهداشتی نه تنها افت تولید نداشتند، بلکه تولیدات آن‌ها با افزایش همراه بود؛ این کسب و کارها عبارت‌اند از: گسترش تولید محصولات تجهیزات پزشکی، بهداشتی و دارویی به جهت بزرگ شدن بازار این محصولات، گسترش فروشگاه‌های آنلاین جهت خدمت‌رسانی به مشتریان، گسترش صنایع بسته‌بندی محصولات غذایی به جهت رعایت ملاحظات بهداشتی، افزایش مشاغل خانگی و گسترش کسب و کارهای فناور پایه و دیجیتال.

بخش کشاورزی و امنیت غذایی

مهم‌ترین پیامدهای کووید-۱۹ بر بخش کشاورزی و غذای ایران به شرح زیر است:

- افزایش هزینه دستمزد و کارگری؛
- کاهش تقاضا برای برخی محصولات فسادپذیر؛
- توقف پرواز در حمل و نقل هوایی (اروپای شمالی) و کاهش صادرات و کاهش فروش؛
- محدودیت در ارائه خدمات گمرکی (تخلیه و بارگیری، بسته‌بندی مجدد) در شرایط قرنطینه و محدودیت تردد؛
- به علت شایعات ناشی از تأثیر مصرف برخی مواد غذایی برای بهبود بیماری کرونا و ایجاد مصونیت از بیماری تقاضا برای خرید این دو محصول در ابتدای بیماری کرونا افزایش یافته و در ادامه با اثبات غیرعلمی بودن و افزایش آگاهی قیمت و تقاضای مصرف این محصولات کاهش یافت؛
- افزایش قیمت مواد غذایی؛
- افزایش تورم مواد خوراکی؛
- نوسانات در واردات و صادرات؛
- افزایش قیمت نهادها به‌خصوص نهاده‌های وارداتی و دسترسی کمتر به نهاده‌های با استاندارد و کیفیت بالا؛
- کاهش مصرف کود و سموم که می‌تواند هم تهدید باشد هم فرصت؛

- افزایش قیمت خدمات، تعمیرات و قیمت لوازم و تجهیزات بخش کشاورزی و غذا؛
  - دسترسی دشوارتر کشاورزان به بازارها (تأمین نهاده و فروش محصولات)؛
  - کاهش استفاده از دارو و خدمات پزشکی و بهداشتی در تولید غذا؛
  - اعمال سیاست‌های تجاری محدودکننده واردات یا ممنوعیت به دلیل تنظیم بازار در شرایط تورمی؛
  - سرکوب قیمت «غذا».
- همچنین، فرصت‌های ناشی از کووید-۱۹ برای بخش کشاورزی به شرح ذیل قابل تصور است:
- سرمایه‌گذاری در استارت‌آپ‌های کشاورزی و شرکت‌های فناوری پایه؛
  - فرصت رشد و توسعه برای فعالیت‌های اقتصادی بخش کشاورزی به صورت دیجیتال؛
  - فرصت توجه به قابلیت‌های محلی و منطقه‌ای به منظور تاب‌آوری زنجیره ارزش و عرضه محصولات کشاورزی و مواد غذایی؛
  - فرصت توجه به غذاهای محلی و بومی (تقویت‌کننده سیستم ایمنی بدن)، تنوع غذایی، داروهای گیاهی و توسعه کشت و فرآوری آن؛
  - فرصت افزایش فناوری و دانش مدیریت در فرایند سیستم زنجیره ارزش و عرضه محصولات کشاورزی و مواد غذایی و الگوی کشت و تولید.

۲-۲-۳- سلامت و تأمین اجتماعی

۲-۲-۳-۱- بیان مسئله

بخش سلامت ابعاد گسترده‌ای دارد از قبیل آموزش، پژوهش، بین‌الملل، اقتصاد و درنهایت پزشکی و درمان که با بحرانی سخت مواجه شده‌اند. بیماری‌های واگیردار به عنوان یکی از عوامل اصلی تهدیدکننده بهداشت و سلامت جامعه معرفی شده و در این خصوص علاوه بر دو بیماری عفونی ریشه‌کن شده در سطح دنیا، بسیاری از بیماری‌های واگیردار تحت کنترل نسبی یا کامل قرار گرفته‌اند؛ اما همیشه این خطر وجود دارد که با کمی سهل‌انگاری و تأخیر در اقدام مناسب و سریع، موجی از یک بیماری پدید آید. همچنین، خطر ظهور بیماری‌های واگیردار جدید همیشگی است و سیستم سلامت هر جامعه باید طوری سازماندهی شده باشد تا در مواقع روبه‌رویی با این چالش بزرگ، بتواند از عهده رفع خطرات آن برآید. طبق اعلام سازمان بهداشت جهانی^۱ روزانه حدود پنجاه هزار نفر و سالانه حدود هفده میلیون نفر در جهان به دلیل شیوع یک بیماری عفونی جان خود را از دست می‌دهند که بسیاری از این بیماری‌ها واگیردار هستند.

با شروع سال ۲۰۲۰ میلادی، یک بیماری واگیردار به مرحله همه‌گیری رسید. بیماری کووید-۱۹^۲ یک بیماری عفونی است که توسط یک کروناویروس تازه کشف شده ایجاد می‌شود. بیشتر افراد آلوده به این ویروس، بیماری تنفسی خفیف تا متوسط را تجربه می‌کنند و بدون نیاز به درمان خاص، بهبود می‌یابند؛ اما سالمندان و افراد

1. WHO

2. COVID-19

دارای بیماری زمینه‌ای مانند بیماری‌های قلبی-عروقی، دیابت، بیماری‌های مزمن تنفسی، بیماری‌های نقص ایمنی و سرطان به احتمال بیشتری به مراحل جدی بیماری مبتلا می‌شوند.

کشور ایران یکی از اولین کشورهایی در جهان بعد از چین بود که با موج اول بیماری کووید-۱۹ مواجه شد. از جمله اثراتی که این بحران در بخش سلامت بر جای گذاشت می‌توان به محدودیت تعداد کادر پرستاری، دخالت افراد فاقد دانش در حوزه سلامت، تعداد محدود PCR، دسترسی بیماران با تأخیر به بیمارستان، کاهش سرمایه اجتماعی در کشور، ناتوانی در ردیابی افراد دارای تست مثبت، کم‌رنگ شدن آموزش درمانگاهی برای انترن‌ها، کم‌رنگ شدن و کاهش کیفیت آموزش درمانگاهی و اتاق عمل برای دستیاران بالینی و دستیاران فوق تخصصی و ... اشاره کرد.

برخی از خدمات بهداشتی و درمانی در دوره همه‌گیری رونق قابل توجهی را در این دوران تجربه کرده‌اند. یکی از این خدمات، حوزه فناوری اطلاعات است. در این میان یکی از فناوری‌های ارتباطی نوین در بخش سلامت، پزشکی از راه دور^۱ است. این روش شامل خدمات مرتبط با بهداشت و سلامت از راه دور مانند پایش و ارزیابی بیمار، مشاوره و آموزش پزشکان به بیماران به صورت آنلاین است. در سال ۲۰۲۰ به دلیل شیوع همه‌گیری جهانی این ویروس، مؤسسات بهداشتی و نهادهای نظارتی مجاب شدند تا ضمن وفاداری به اصل محدود کردن افراد، به روش‌های جایگزین و نوینی همچون پزشکی از راه دور مراجعه کنند. این روش، با اعمال محدودیت‌های رفت و آمد بیماران در بیمارستان‌ها و تخصیص ظرفیت بیمارستان به موارد ضروری، گزینه‌ای مناسب برای ارتقاء زیرساخت‌های نظام سلامت در دوران همه‌گیری است. بخش پژوهش در حوزه سلامت نیز با مشکلاتی اعم از عدم امکان مطالعات بالینی در بیماران سرپایی یا بستری، عدم امکان بسیاری از تحقیقات پایه به دلیل تعطیلی مقطعی آزمایشگاه‌ها و عدم حمایت مالی از پژوهش‌ها مواجه شد.

نظام سلامت کشور با محدودیت منابع روبه‌رو است، همچنین طی بحران اخیر با توجه به حجم بالا و همزمان مراجعه به بیمارستان‌ها، توان پاسخگویی اثربخش به همه بیماران و مراجعه‌کنندگان به‌ویژه در روزها و هفته‌های اول ناکافی بوده و مشکلات بیشتری را ایجاد کرد. با توجه به معطوف شدن توان بیمارستان‌ها به سمت کرونا، سایر بخش‌ها از جمله بخش‌های غیراورژانسی و الکتیو تقریباً تعطیل گردید، چراکه بیماران غیرکرونايي به دلیل ترس از ابتلا به کرونا به بیمارستان‌ها مراجعه نمی‌کردند و همین امر منجر به کاهش درآمدهای اختصاصی بیمارستان‌ها و کاهش درصد اشغال تخت‌های بیمارستانی به حدود ۲۰ تا ۳۰ درصد و روبه‌رو شدن بیمارستان‌ها با مشکلات تأمین مالی بسیار زیادی شد. به دنبال این موارد، بخش خصوصی به سمت ورشکستگی پیش رفته و قیمت تجهیزات پزشکی افزایش یافته است.

در بخش اقتصاد سلامت نیز پیش‌بینی شده اگر هر خانوار ایرانی به دلیل مسائل بهداشتی و درمانی در ایام کرونا حدود یک میلیون و ۶۰۰ هزار تومان (معادل ۱۰۰ دلار در ابتدای همه‌گیری کرونا) افزایش هزینه داشته باشند، هزینه‌های کمرشکن سلامت از ۳,۷ درصد به حدود ۸ درصد می‌رسد. در خانوارهای روستایی این

شاخص از ۴,۹ به ۱۲,۹ درصد و در خانوارهایی که دارای فرد بیشتر از ۶۰ سال هستند، این شاخص به ۱۲,۳ درصد افزایش می‌یابد.

همچنین در شرایط شیوع کرونا هزینه‌های مستقیمی مانند هزینه‌های انجام آزمایش و گرافی قبل از تشخیص، درمان بیماران در بخش‌های بستری، سرپایی و مراقبت‌های ویژه، مراقبت از بیماران در منزل، تأمین اقلام حفاظت فردی، تأمین دارو در بازار آزاد و غیررسمی در برخی خانوارها و خوددرمانی مثلاً استفاده بی‌رویه از ویتامین‌های دی و ث، به سبب خانوار اضافه شده است.

تحلیل برخی هزینه‌های غیرمستقیم به خانوارها در شرایط همه‌گیری کرونا منجر به از دست دادن شغل افراد مبتلا، ترس و اجتناب از مراجعه به بیمارستان‌ها برای سایر بیماری‌ها و همچنین تبعات روانی مرتبط با مشکلات اقتصادی از جمله مهم‌ترین هزینه‌های غیرمستقیم به خانوارها در این شرایط شده است.

هزینه‌های مستقیم کووید-۱۹ در سطح نظام سلامت شامل تأمین وسایل حفاظت فردی پرسنل نظام سلامت، تأمین داروهای بیماران، تهیه کیت‌های تشخیصی، خدمات آزمایشگاهی و رادیولوژی، هزینه بستری و مراقبت‌های ویژه، تأمین نگاهتگاه‌ها و رسیدگی به بیماران در نگاهتگاه‌ها و همچنین تأمین اقلام مورد نیاز بیمارستان‌ها بوده است.

از طرفی در شرایط این بحران هزینه‌های غیرمستقیم نیز به نظام سلامت وارد شده است. بخش زیادی از درآمدهای اختصاصی بیمارستان‌ها به دلیل عدم پذیرش بیماران غیرکرونایی کاهش یافته اما هزینه‌های جاری بیمارستان‌ها مانند آب، برق و پرداخت حقوق پرسنل قراردادی ثابت بوده است و علاوه بر این، هزینه‌هایی مانند تأمین منابع برای ضدعفونی کردن فضاهای درمانی و غیردرمانی و ابتلای برخی از نیروها به کووید-۱۹ و غیبت آن‌ها از کار نیز به صورت غیرمستقیم به نظام سلامت، تحمیل شده است.

در بخش بین‌الملل سلامت، دو حوزه آموزش و درمان از اهمیت بالایی برخوردارند. در این خصوص به یک‌باره ورودی دانشجویان تحصیلات تکمیلی، به‌ویژه در مقطع فوق لیسانس و دکترا در علوم پایه کاهش پیدا کرد. در حوزه گردشگری سلامت نیز ورودی بیماران خارجی به‌خصوص از عراق و افغانستان کاهش شدید پیدا کرد. علی‌رغم اهمیت ابعاد آموزشی، پژوهشی، اقتصادی و بین‌المللی کرونا در بخش سلامت آنچه بیشترین صدمه را در این حوزه به ساختار سلامت وارد کرد عدم وجود واحد کنترل و پایش بیماری‌ها به‌خصوص بیماری‌های واگیردار در تشکیل سلامت کشور بود.

در حوزه مدیریت بحران کرونا توسط کشورها و با مقایسه ده کشور، نتایج نشان می‌دهند که عمان و ایالات متحده آمریکا بیشترین آمار مبتلایان به کروناویروس را داشته‌اند (به ترتیب، ۱,۳۴ و ۱,۳۳ درصد). همچنین، بریتانیا و کانادا بیشترین آمار فوتی نسبت به تعداد کل مبتلایان را داشته‌اند (به ترتیب، ۱۵ و ۸ درصد). به‌علاوه، بریتانیا و ایالات متحده آمریکا بیشترین آمار فوتی را نسبت به جمعیت کل کشور داشته‌اند (به ترتیب، ۰,۰۷ و ۰,۰۴ درصد). بنابراین، با کمی تأمل مشخص است که ایالات متحده آمریکا و بریتانیا برخلاف سیستم قدرتمند و بودجه عظیمی که در خصوص پیشگیری و مبارزه با بیماری‌ها دارند تا مدت مدیدی نتوانستند در برابر

کروناویروس عملکرد خوبی نشان دهند. از طرف دیگر، کانادا نیز در آمار فوتی‌ها عملکرد ضعیفی نشان داده است.

از سوی دیگر، تایوان و کره جنوبی کمترین آمار مبتلایان به کروناویروس را داشته‌اند (به ترتیب، ۰,۰۰۲ و ۰,۰۰۳ درصد). همچنین، عمان و تایوان کمترین آمار فوتی نسبت به تعداد کل مبتلایان را داشته‌اند (به ترتیب، ۰,۰۰۰۳ و ۱,۵۴ درصد). به‌علاوه، تایوان و کره جنوبی کمترین آمار فوتی را نسبت به جمعیت کل کشور داشته‌اند (به ترتیب، ۰,۰۰۰۰۳ و ۰,۰۰۰۰۵ درصد). بنابراین، تایوان و کره جنوبی تاکنون به خوبی توانسته‌اند در برابر کروناویروس واکنش پیشگیرانه نشان دهند. از طرف دیگر، عمان نیز در آمار فوتی‌ها عملکرد بسیار خوبی نشان داده است.

جدول (۲-۲۸): عملکرد کشورهای مورد مطالعه در زمان شیوع کرونا ویروس

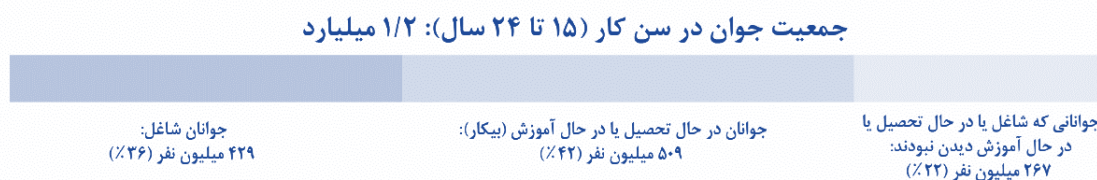
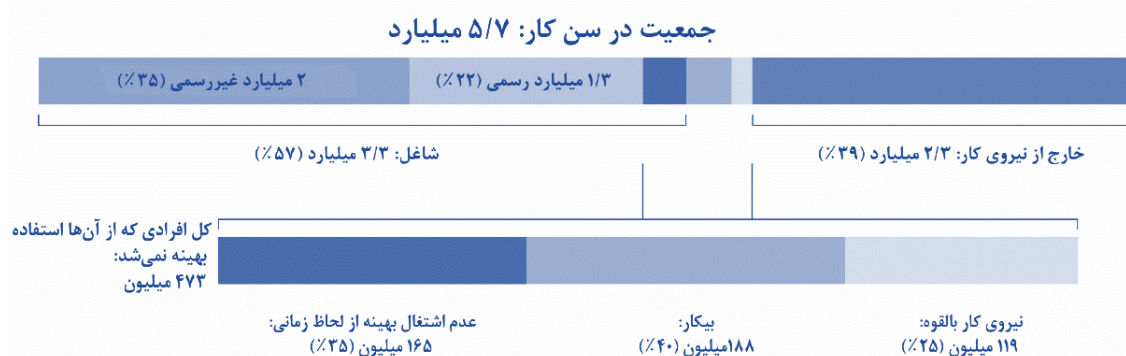
کشور	درصد مبتلایان نسبت به جمعیت کل کشور	درصد فوتی نسبت به تعداد کل مبتلایان	درصد فوتی نسبت به جمعیت کل کشور
ایالات متحده آمریکا	۱,۳۳	۳,۶	۰,۰۰۴
بریتانیا	۰,۴۵	۱۵	۰,۰۰۷
هند	۰,۸۴	۲,۴۳	۰,۰۰۲
دانمارک	۰,۲۳	۴,۶۱	۰,۰۰۱
فنلاند	۰,۱۳	۴,۴۷	۰,۰۰۶
عمان	۱,۳۴	۰,۴۸	۰,۰۰۶
آلمان	۰,۲۴	۴,۴۸	۰,۰۰۱
کره جنوبی	۰,۰۰۳	۲,۱۴	۰,۰۰۰۰۵
کانادا	۰,۰۰۳	۸	۰,۰۰۲
تایوان	۰,۰۰۲	۱,۵۴	۰,۰۰۰۰۳
ایران	۰,۳۳	۵,۲۲	۰,۰۰۲

جمع‌بندی و مقایسه بین کشورها، این نتیجه را دربر داشت که با در نظر گرفتن تمام موارد، تایوان، فنلاند و کره جنوبی بهترین عملکرد را در خصوص مقابله با کروناویروس جدید داشته‌اند. هر سه کشور سیستم و ساختاری بسیار منظم و قدرتمند در خصوص مقابله با همه‌گیری دارند. در تایوان، سازمانی مخصوص برای مقابله با کرونا فعال شد، در فنلاند علاوه بر سیستم بسیار جامع وزارت بهداشت این کشور، سازمان مستقلی در خصوص مقابله با پاندمی و اپیدمی فعالیت می‌کند که بسیار مجهز و با برنامه است و کره جنوبی تقریباً کامل‌ترین سیستم کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها را دارد.

در خصوص اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ بر **بخش تأمین اجتماعی و بازار کار** نیز می‌توان به اثرپذیری اشتغال از این ویروس اشاره کرد. اشتغال را می‌توان یکی از مهم‌ترین متغیرهای اقتصادی دانست. چنانکه یکی از چند متغیر کلیدی که عملکرد یک اقتصاد با آن سنجیده می‌شود، بیکاری است. اهمیت وضعیت اشتغال و بیکاری ابعاد متفاوتی دارد و این موضوع، بیکاری پایین‌تر را به یکی از جدی‌ترین اهداف سیاست‌گذاران بدل کرده است.

درواقع وضعیت اشتغال و به کارگیری نیروی کار در یک اقتصاد، از سویی به عنوان یکی از اصلی‌ترین نهاده‌های تولید نقش تعیین‌کننده‌ای در بنیه تولیدی اقتصاد دارد. از سوی دیگر درآمد ناشی از کار بخش مهمی از درآمد خانوارها را شکل می‌دهد و در نتیجه می‌تواند رفاه خانوار را تحت تأثیر قرار دهد. با شیوع ویروس کرونا اقتصاد جهانی با چالش‌های جدی روبه‌رو شده است. چنانچه اقتصاد از ناحیه فضای نااطمینانی به وجود آمده از این بحران بسیار آسیب‌پذیر شده‌اند. بنابراین، می‌توان کوچک‌ترین صدمه گسترش ویروس کرونا را تعطیلی بسیاری از بنگاه‌ها و مشاغل دانست. در چنین شرایطی کاهش اشتغال را می‌توان واکنش اقتصاد به نااطمینانی به وجود آمده در اقتصاد برشمرد. علاوه بر این، شوک منفی وارده به سمت تقاضای اقتصاد به محدود شدن تولید ناخالص داخلی منجر شده و کاهش تقاضای کل نیز به کاهش اشتغال منجر می‌شود. عرضه کار نیز تحت تأثیر نگرانی ایجاد شده در جامعه و ترس از ابتلا به بیماری قرار گرفته است و بخشی از نیروی کار هم به دلیل مراقبت از افراد آسیب‌پذیر ممکن است به طور موقت از بازار کار خارج شوند.

در حال حاضر اقتصاد جهانی به‌طور گسترده‌ای تحت تأثیر همه‌گیری کرونا قرار دارد که ابعاد مختلف اقتصاد جهانی را با بحران مواجه کرده است. مقایسه پیش‌بینی‌های رشد اقتصاد جهانی قبل و پس از شیوع ویروس کرونا ساده‌ترین تصویر از این بحران را نمایش می‌دهد، چنانچه قبل از شوک کووید-۱۹ صندوق بین‌المللی پول^۱ رشد ۳/۳ درصدی برای اقتصاد جهانی پیش‌بینی کرده بود، اما در ژانویه ۲۰۲۱ رشد اقتصادی جهان در سال ۲۰۲۰ را حدود ۴/۷- درصد برآورد کرده است.

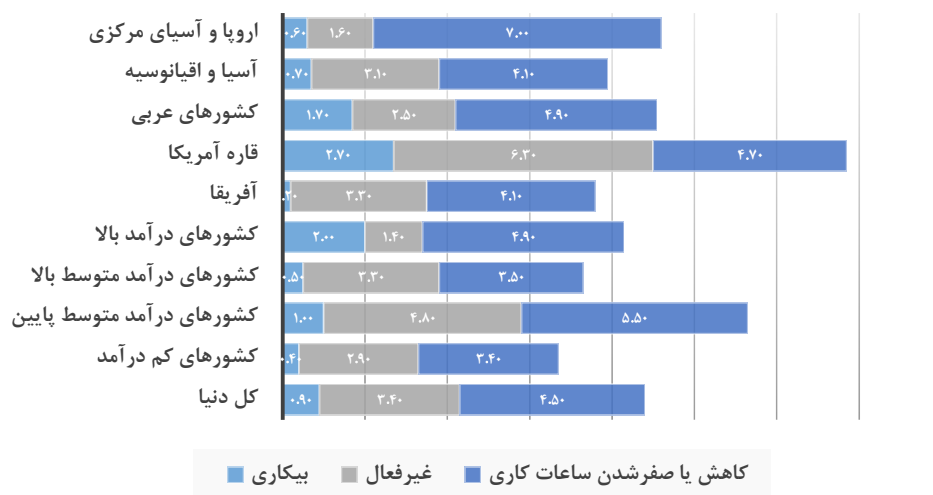
شکل (۲-۲۱): شاخص‌های بازار کار جهانی قبل از کووید-۱۹

منبع: گزارش نوامبر ۲۰۱۹ سازمان بین‌المللی کار

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تنها ۵۷ درصد افراد در سن کار شاغل و ۱۸۸ میلیون نفر بیکار بودند. اکثر افراد دارای شغل در بخش اقتصاد غیررسمی کار می‌کردند. به عبارت دقیق‌تر از ۳/۳ میلیارد نفر، ۱/۳ میلیارد در مشاغل رسمی و ۲ میلیارد در مشاغل غیررسمی فعال هستند. بیشتر آن‌ها بدون هیچ‌گونه حقوق قانونی در محل کار، بدون حمایت‌های اجتماعی بودند و دستمزدهای کمی داشتند، وضعیتی که آن‌ها را بیش از پیش در دام فقر گرفتار می‌کرد. اشتغال غیررسمی به‌ویژه در بین زنان (۶۲ درصد) و در کشاورزی و خدمات شکل غالب اشتغال بود.

در بحران کرونا، بخشی از شاغلان بیکار و بخشی دیگر با کاهش ساعات کاری مواجه شدند. کسانی که شغل خود را از دست دادند در دو وضعیت متفاوت قرار گرفتند، به طوری که بخشی از آن‌ها، بیکار شدند^۱ و بخش دیگر به جمعیت غیرفعال^۲ پیوستند. کاهش در ساعات کاری شامل کوتاه شدن ساعات کاری و ساعت کاری صفر همراه با حفظ شغل را شامل می‌شود. در طول بحران کرونا، کوتاه شدن ساعات کاری و غیرفعال شدن شاغلان، نقش عمده‌ای در از دست رفتن ساعات کاری داشتند. در کل دنیا، حدود ۵۰ درصد ساعات کاری از دست رفته، ناشی از بیکار شدن و ۵۰ درصد مابقی ناشی از کاهش ساعات کاری (کوتاه شدن یا صفر شدن ساعت کاری) با حفظ شغل است. به‌رغم تنظیم و تطبیق کاهش ساعات کاری با شرایط بحرانی کرونا، از دست رفتن شغل در سال ۲۰۲۰ بالا بوده است، به گونه‌ای که بالغ بر ۱۱۴ میلیون شغل در سال ۲۰۲۰ بیشتر از سال ۲۰۱۹ از دست رفته است.

شکل (۲-۲۲): کاهش ساعات کاری، بیکاری و غیرفعال شدن شاغلان بر اساس گروه‌های درآمدی و منطقه‌ای (درصد)

منبع: گزارش ۲۵ ژانویه ۲۰۲۱ سازمان بین‌المللی کار

برخلاف بحران‌های سابق، در بحران کرونا از دست رفتن شغل‌ها، بیشتر به افزایش جمعیت غیرفعال منجر شده است تا افزایش بیکاری. در این بحران، از ۱۴۴ میلیون شغل از دست رفته، ۸۱ میلیون نفر به جمعیت غیرفعال

۱. فعالانه در جستجوی شغل جدید هستند.

۲. به دلیل ناتوانی در پیدا کردن شغل از بازار کار بیرون رفتند.

پیوستند و ۳۳ میلیون نفر آن به جمع بیکاران وارد شده‌اند. بنابراین، بخش بزرگی از افرادی که شغل خود را به خاطر کرونا از دست داده‌اند، دوباره به جستجوی شغل جدید نپرداخته و تبدیل به جمعیت غیرفعال شده‌اند. در نتیجه، نرخ مشارکت نیروی کار در دنیا به اندازه ۲/۲ واحد دچار کاهش شده است. این موضوع در حالی است که در بحران ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹، نرخ مشارکت نیروی کار دنیا ۰/۲ واحد دچار کاهش شده بود. همان‌طور که در شکل ۲-۲۲ مشاهده می‌شود، تنها در کشورهای با درآمد بالا، افزایش بیکاری بیش از افزایش جمعیت غیرفعال بوده است. بنابراین، باید توجه کرد که تعداد بیکاران تنها بخشی از شغل‌های از دست‌رفته ناشی از بحران کرونا است. در واقع، بخشی از افراد که امیدوار به پیدا کردن شغل بودند، با وقوع بحران کرونا و وضع محدودیت‌ها ناامید شده و تبدیل به جمعیت غیرفعال شدند و بخشی دیگر نیز بعد از بیکار شدن، از یافتن شغل جدید ناتوان گردیدند.

محدودیت فعالیت‌ها در کشورهای مختلف متفاوت است. با موج دوم افزایش همه‌گیری در اروپا در نیمه دوم سال ۲۰۲۰، در اروپا و آسیا مرکزی محدودیت‌ها تشدید شد. در اوایل ۲۰۲۱، ۲۰ درصد از کارگران در کشورهای ساکن بودند که کل فعالیت‌ها (به جز رسته‌های ضروری) تعطیل شدند. در موج دوم، محدودیت‌ها در آسیا و اقیانوسیه گسترش یافت، به طوری که بالای ۹۰ درصد شاغلان در کشورهای ساکن هستند که اقدامات و محدودیت در محل کار ایجاد شده است.

از طرفی می‌توان بیان کرد که احتمال خطر ناشی از شیوع کرونا، در بخش‌های مختلف اقتصادی جهان یکسان نیست. در سطح جهان، حدود ۳۸ درصد نیروی کار (حدود ۱/۲۵ میلیارد کارگر) در بخش‌های پرخطر کار می‌کنند. کار در این بخش‌ها پرمشقت بوده و در آن میلیون‌ها کارگر کم‌مهارت با دستمزد پایین استخدام هستند. کارگران در چهار بخشی که شدیدترین تأثیرات بازار کار از این بیماری و کاهش تولید ناشی از آن را تجربه کرده‌اند عبارتند از: غذا و خدمات اقامتی (۱۴۴ میلیون کارگر)، خرده‌فروشی و عمده‌فروشی (۴۸۲ میلیون)، خدمات تجاری و اداری (۱۵۷ میلیون) و تولید (۴۶۳ میلیون). فعالیت‌های مرتبط با گردشگری سهم عمده‌ای در تولید ناخالص داخلی و اشتغال در بسیاری از مناطق جهان را دارند. فعالیت‌های گردشگری، مستقیم یا غیرمستقیم، حدود ۱۰ درصد کل اشتغال جهان را شامل می‌شود. از زمان آغاز بحران کووید-۱۹، گردشگری بین‌المللی عملاً متوقف شده و بنابراین، این گروه شغلی آسیب جدی از شیوع کرونا دیده است.

همچنین کارگران در بخش اقتصاد غیررسمی در برابر اقدامات قرنطینه و سیاست‌های فاصله‌گذاری اجتماعی اجرا شده در اکثر کشورهای جهان بسیار آسیب‌پذیر هستند. برآورد شده است که درآمدهای افراد شاغل در بخش غیررسمی در ماه اول بحران ۶۰ درصد کاهش یافته است. همچنین پیش‌بینی شده که فقر نسبی در سطح جهان در بین کارگران غیررسمی تقریباً تا ۳۴ درصد افزایش یابد.

از طرفی با آغاز این همه‌گیری در کشور، از ۸ فروردین ماه ۱۳۹۹ برخی دسته فعالیت‌ها به صورت اجباری تعطیل شدند و مجموعه سیاست‌های فاصله‌گذاری اجتماعی اجرا شد. چنانچه بر اساس بررسی‌های وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، مجموعه فعالیت‌های مراکز تولید و توزیع غذای آماده اعم از رستوران و ...، حمل‌ونقل عمومی درون‌شهری و برون‌شهری، تولید و توزیع پوشاک، تولید و توزیع کیف و کفش، مراکز توزیع آجیل،

خشکبار، قنادی، بستنی و آبیوه و مراکز تولید، توزیع و فروش صنایع دستی که در مجموع ۲۸۳ هزار و ۲۶۳ بنگاه اقتصادی را در سطح کشور شامل می‌شود تا پایان اردیبهشت ماه و دسته فعالیت‌های مراکز مربوط به گردشگری شامل هتل، هتل آپارتمان و ...، دفاتر خدمات مسافرتی و گردشگری، مراکز و مجتمع‌های ورزشی تفریحی و مراکز و مجتمع‌های فرهنگی و آموزشی یعنی ۵۶ هزار و ۷۳۸ بنگاه اقتصادی در سطح کشور تا پایان خرداد ماه تعطیل شدند. پس از آن نیز محدودیت‌هایی مانند کاهش فعالیت بنگاه‌ها تا ساعت ۱۸ وضع شد و با ورود کشور به موج دوم و سوم کرونا در تابستان و پاییز ۱۳۹۹ تعطیلی و کاهش فعالیت‌ها وابسته به شدت شیوع و گسترش کرونا در شهرها در دستور کار قرار گرفت. بر اساس بررسی‌های اولیه وزارتخانه فوق از محل اقدامات کاهش فعالیت‌ها به منظور کنترل تبعات شیوع کرونا، برآورد شده بود که در مجموع حدود ۵ میلیون نفر از جمعیت شاغل تحت‌الشعاع قرار می‌گیرند.

به‌منظور اینکه برآوردی از میزان اشتغال تحت تأثیر سیاست‌های فاصله‌گذاری اجتماعی و تعطیلی و کاهش فعالیت بنگاه‌ها داشته باشیم، در جدول ۲-۲۹ فهرستی از کسب‌وکارهای آسیب‌دیده از شوک ناشی از کرونا و تعداد شاغلین در هر یک از فعالیت‌ها با توجه به ۱۴ رسته آسیب‌پذیر، در سال ۱۳۹۷ ارائه شده است. ملاحظه می‌شود که این کسب‌وکارها ۴,۸۳۸,۹۸۲ نفر شغل که معادل ۲۰/۳۲ درصد از اشتغال کل کشور است را به خود اختصاص داده‌اند. در چنین شرایطی اینکه بنگاه‌های آسیب‌دیده به تعدیل نیروی کار روی بیاورند چندان دور از ذهن به نظر نمی‌رسد.

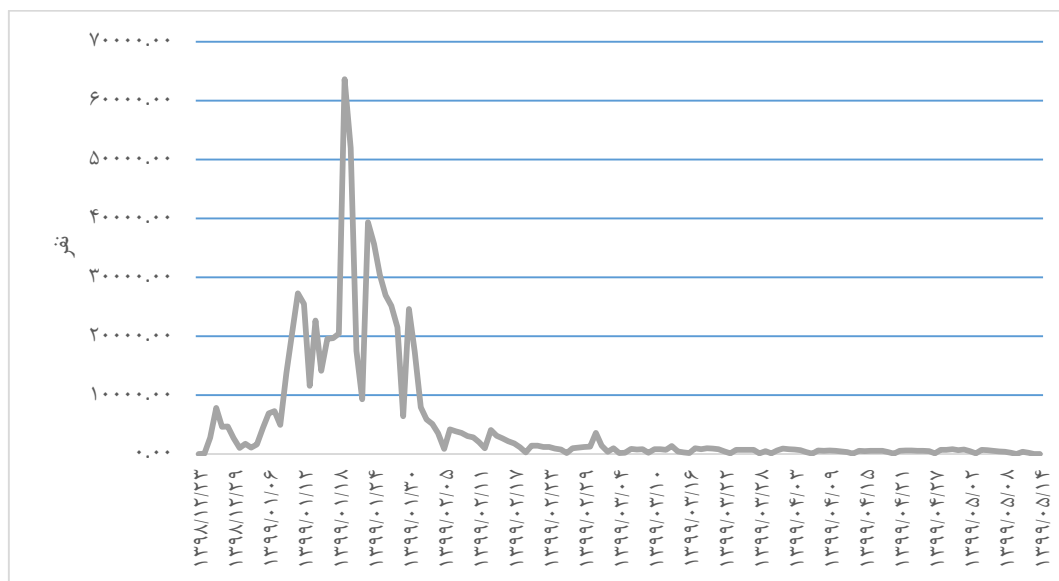
جدول (۲-۲۹): فهرست فعالیت‌های تولیدی و خدماتی آسیب‌دیده از کرونا و میزان شاغلین این کسب‌وکارها در سال ۱۳۹۷

ردیف	ISIC	تعداد	شرح فعالیت
۱	۱۰۷۱۲	۱۰۱۳۱۸	تولید شیرینی و بیسکویت و کیک
۲	۱۳۹۲۰	۴۵۳۹۷	تولید کالاهای نساجی آماده- به‌جز پوشاک
۳	۱۴۱۰۰	۵۱۵۸۶۵	تولید پوشاک، به‌جز پوشاک از پوست خردار
۴	۱۴۲۰۰	۱۵۳	تولید کالاهای خردار
۵	۱۴۳۰	۲۰۴۵	تولید پوشاک کش‌باف و قلاب‌بافی شده
۶	۴۶۴۱۰	۱۱۵۵۶	عمده‌فروشی منسوجات، پوشاک، پاپوش
۷	۴۷۲۱۲	۵۶۹۱۰۶	خرده‌فروشی خواروبار، لبنیات، مواد غذایی، آجیل، خشکبار و سایر محصولات خوراکی
۸	۴۷۵۱۰	۶۸۳۶۰	خرده‌فروشی منسوجات در فروشگاه‌های تخصصی
۹	۴۷۷۱۰	۳۱۷۶۵۳	خرده‌فروشی پوشاک، پاپوش و کالاهای چرمی در فروشگاه‌های تخصصی
۱۰	۴۹۱۱۰	۱۰۴۴۸	حمل و نقل ریلی مسافر- بین شهری
۱۱	۴۹۱۲۰	۱۵۳۰	حمل و نقل ریلی بار
۱۲	۴۹۲۱۰	۲۱۰۱۲۶	حمل و نقل زمینی مسافر درون شهری و حومه شهر
۱۳	۴۹۲۲۰	۹۶۵۶۶۳	سایر حمل و نقل زمینی مسافر
۱۴	۴۹۲۳۰	۸۵۸۴۸۶	حمل و نقل بار از طریق جاده
۱۵	۵۰۱۱۰	۲۰۰۶	حمل و نقل دریایی و آب‌های ساحلی مسافر
۱۶	۵۰۱۲۰	۱۸۸۰۳	حمل و نقل دریایی و آب‌های ساحلی بار
۱۷	۵۰۲۱۰	۱۲۳	حمل و نقل آبی داخلی مسافر
۱۸	۵۰۲۲۰	۱۸۳۳	حمل و نقل آبی داخلی بار
۱۹	۵۱۱۰۰	۹۲۱۰	حمل و نقل هوایی مسافر و بار
۲۰	۵۳۱۰۰	۲۵۰۳۵	فعالیت‌های پست
۲۱	۵۳۲۰۰	۱۸۰۳۴	فعالیت‌های پیک
۲۲	۵۵۱۰۱	۳۱۱۵۱	هتل و هتل آپارتمان
۲۳	۵۵۱۰۲	۵۵۴۴	مسافرخانه، زائرسرا، مهمان‌پذیر
۲۴	۵۵۲۰۰	۱۲۳۲	اردوگاه‌های توریستی و تفریحی
۲۵	۵۵۹۰۰	۳۹۹۵	سایر فعالیت‌های مربوط به تأمین جا
۲۶	۵۶۱۰۰	۲۶۷۱۵۸	رستوران‌ها و فعالیت‌های خدماتی تأمین غذا
۲۷	۵۶۲۱۰	۲۲۱۳۱	تهیه غذای مراسم
۲۸	۵۶۲۹۰	۶۴۴	سایر فعالیت‌های خدماتی غذایی
۲۹	۵۶۳۰۰	۳۸۹۷۸	فعالیت‌های خدماتی مربوط به ارائه آشامیدنی‌ها
۳۰	۷۹۱۱۰	۲۱۳۵۲	فعالیت آژانس‌های مسافرتی
۳۱	۷۹۱۲۰	۷۱۱۷	فعالیت گردانندگان تورها
۳۲	۷۹۹۰۰	۲۳۰۰	رزرو کردن و سایر خدمات مربوط
۳۳	۸۱۲۱۰	۵۳۹۲۶	نظافت کلی ساختمان
۳۴	۸۱۲۹۰	۲۶۴۱	فعالیت‌های مربوط به نظافت ساختمان و نظافت صنعتی
۳۵	۸۵۱۰۱	۵۶۱۹۴	آموزش پیش‌دبستانی
۳۶	۸۵۴۱۰	۷۴۲۱	آموزش ورزش و تفریح

گزارش تلفیق و جمع بندی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پاکرونا

آموزش فرهنگی	۳۳۵۳۲	۸۵۴۲۰	۳۷
سایر آموزش های طبقه بندی نشده	۱۱۵۹۴۱	۸۵۴۹۰	۳۸
فعالیت های پشتیبانی آموزش	۲۳۰۰	۸۵۵۰۰	۳۹
امکانات مراقبت های پرستاری در منزل	۶۵۸۱	۸۷۱۰۰	۴۰
فعالیت های مراقبت در منزل برای عقب ماندگان ذهنی، سلامت روان و اعتیاد	۱۳۷۸	۸۷۲۰۰	۴۱
فعالیت های مراقبت در منزل برای افراد سالمند و ناتوان	۱۰۹۷۵	۸۷۳۰۰	۴۲
سالن های تئاتر و نمایش	۱۴۴۱	۹۰۰۰۱	۴۳
فعالیت های خلاقانه، هنر و سرگرمی - به جز سالن های تئاتر و نمایش	۳۹۶۱۸	۹۰۰۰۲	۴۴
فعالیت های کتابخانه ها و آرشیوها	۹۵۲۰	۹۱۰۱۰	۴۵
فعالیت های موزه ها و اداره ساختمان ها و مکان های تاریخی	۲۵۹۹	۹۱۰۲۰	۴۶
فعالیت های باغ های گیاه شناسی و جانورشناسی و فعالیت های مربوط به ذخایر طبیعی	۲۰۸۱	۹۱۰۳۰	۴۷
فعالیت باشگاه های ورزشی	۵۰۶۲۸	۹۳۱۲۰	۴۸
فعالیت های شهر بازی ها	۳۱۹۵	۹۳۲۱۰	۴۹
سایر فعالیت های سرگرمی و تفریحی طبقه بندی نشده در جای دیگر	۱۵۳۵۷	۹۳۲۹۰	۵۰
شستشو و خشک شویی	۲۲۳۲۴	۹۶۰۱۰	۵۱
آرایشگاه های زنانه و مردانه	۲۴۸۵۶۷	۹۶۰۲۰	۵۲
فعالیت های گرمابه ها و سالن های سونا و ماساژ و کاهش وزن	۷۱۱	۹۶۰۹۱	۵۳
	۴,۸۳۸,۹۸۲	جمع شاغلین کدهای تعیین شده	
	۲۳,۸۱۲,۰۱۱	تعداد کل شاغلین	
	۲۰,۳۲	سهم از اشتغال کل (درصد)	

به منظور درک بهتر از پیامدهای شیوع این ویروس، آمار ثبت نامی برای دریافت بیمه بیکاری مدنظر قرار گرفته است. با توجه به سامانه ثبت درخواست بیمه بیکاری که توسط وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی به منظور حمایت از مشاغل و افراد آسیب دیده از بحران کرونا در انتهای اسفند راه اندازی شده، می توان درکی از میزان شوکی که بر بازار کار وارد شده است، پیدا کرد. در شکل ۲-۲۳ روند ثبت نام روزانه افراد مشمول برای دریافت بیمه بیکاری نمایش داده شده است. ملاحظه می شود که از تاریخ شیوع کرونا در ایران بازار کار به شدت تحت تأثیر قرار گرفته و درخواست بیمه بیکاری تا ۱۹ فروردین ماه به طور نمایی افزایش یافته و به حدود ۶۴ هزار نفر در یک روز رسیده است. در ادامه با توجه به این موضوع که بخش عمده فعالیت هایی که با تعطیلی، کاهش تقاضا و تعدیل نیروی کار مواجه بوده اند، بخش فعالیت های خدماتی بوده و در ماه اول درگیری با بحران، بخش عمده تعدیل نیروی کار را انجام داده اند، شاهد روند کاهشی ثبت نام درخواست بیمه بیکاری هستیم. چنانچه از ابتدای خرداد ۱۳۹۹ نوسان های ثبت نام کنندگان دریافت بیمه بیکاری به کمتر از هزار نفر محدود شده است.

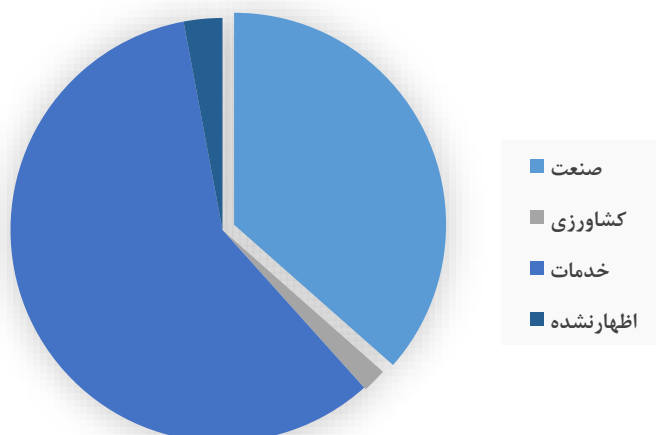

شکل (۲-۲۳): تعداد ثبت‌نام کنندگان روزانه درخواست بیمه بیکاری

منبع: سامانه ثبت درخواست بیمه بیکاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی

باید توجه کرد که آنچه در شکل ۲-۲۳ نمایش داده شده است تعداد ثبت نام کنندگان مشمول دریافت مقرری بیکاری هستند که تا پایان مرداد ۱۳۹۹ بیش از ۸۷۰ هزار نفر در این سامانه برای دریافت بیمه بیکاری ثبت‌نام کرده و از این تعداد حدود ۷۳۰ هزار نفر مشمول دریافت بیمه بیکاری شدند. از کل افراد مشمول حدود ۲۰ هزار نفر به دلیل اشکال در حساب بانکی هنوز بیمه بیکاری پرداخت نشده است. به عبارتی، ۷۱۰ هزار نفر بیمه بیکاری سه ماهه که برای حمایت از نیروی کار آسیب‌دیده از کرونا مقرر شده بود را دریافت کرده‌اند. لازم به ذکر است مقرری بیکاری مذکور برای سازمان تأمین اجتماعی بار مالی معادل با ۱۱۰۴ میلیارد تومان داشته است. به علاوه برای افراد مذکور این سه ماه جزء سابقه کاری به حساب آمده است. بنابراین معادل ۴۹۰ میلیارد تومان حق بیمه، سهم درمان و بازنشستگی توسط سازمان برنامه به حساب تأمین اجتماعی تخصیص یافته است.

در شکل ۲-۲۴ سهم هر یک از بخش‌های عمده اقتصادی از ثبت نام کنندگان درخواست بیمه بیکاری از ابتدای شیوع ویروس کرونا تا ۱۴ مرداد ماه ۱۳۹۹ نشان داده شده است. مشاهده می‌شود که در حدود ۶۰ درصد از ثبت نام کنندگان در بخش خدمات فعال هستند که آشکارا آسیب‌پذیری نیروی کار فعال در بخش خدمات را از چنین شوک‌هایی نشان می‌دهد. پس از بخش خدمات، بخش صنعت بیشترین تعدیل نیروی کار را داشته و در مجموع بیش از ۹۵ درصد تعدیل نیروی کار مربوط به بخش‌های خدمات و صنعت است. تحت این شرایط، به نظر می‌رسد انتظار رکود عمیق‌تر در دو بخش خدمات و صنعت در سال ۱۴۰۰، با توجه به سهم بالای این دو بخش از تولید ناخالص داخلی کشور دور از واقع نباشد.

شکل (۲-۲۴): سهم بخش‌ها از ثبت‌نام کنندگان درخواست بیمه بیکاری (درصد)

منبع: سامانه ثبت درخواست بیمه بیکاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی

آنچه تاکنون از واقعیت‌های تجربه شده در بازار کار ایران استنباط می‌شود، آسیب‌پذیری بالای بازار کار از بحران شیوع ویروس کرونا را تأیید می‌کند. اما قابل ذکر است که آنچه ارقام هر دو سامانه یاد شده از ابعاد پیامدهای منفی ویروس کرونا بر بازار کار آشکار می‌کند تنها بازار رسمی اشتغال را دربرمی‌گیرد. چراکه شاغلان غیررسمی مشمول قوانین تأمین اجتماعی نبوده و بنابراین مشمول بیمه بیکاری نیز نیستند. در ادامه مهم‌ترین شاخص‌های بازار کار که در سه سال اخیر گزارش شده، در جدول ۲-۳۰ مشاهده می‌گردد.

جدول (۲-۳۰): شاخص‌های عمده بازار کار ایران در سه سال اخیر

جمعیت شاغل	نسبت اشتغال ۱۵ سال و بیشتر	جمعیت بیکار	نرخ بیکاری جمعیت ۱۵ سال و بیشتر	جمعیت فعال	نرخ مشارکت	
۲۴۱۱۰۴۱۵	۳۹٫۷	۳۳۵۴۰۷۸	۱۲٫۲	۲۷۴۶۴۴۹۳	۴۵٫۲	بهار ۱۳۹۷
۲۳۹۰۷۱۶۵	۳۹٫۲	۳۳۴۹۳۹۱	۱۲٫۳	۲۷۲۵۶۵۵۶	۴۴٫۷	تابستان ۱۳۹۷
۲۳۹۷۳۹۲۴	۳۹٫۲	۳۲۱۷۰۷۵	۱۱٫۸	۲۷۱۹۰۹۹۴	۴۴٫۵	پاییز ۱۳۹۷
۲۳۳۸۲۷۰۸	۳۸٫۲	۳۲۷۱۳۶۸	۱۲٫۳	۲۶۶۵۴۰۷۷	۴۳٫۵	زمستان ۱۳۹۷
۲۴۴۶۱۹۲۹	۳۹٫۸	۲۹۹۸۱۷۳۹	۱۰٫۹	۲۷۴۶۰۶۶۸	۴۴٫۷	بهار ۱۳۹۸
۲۴۷۵۰۸۸۴	۴۰٫۲	۲۸۹۴۲۹۸	۱۰٫۵	۲۷۶۴۵۱۸۲	۴۴٫۹	تابستان ۱۳۹۸
۲۴۴۴۶۰۹۴	۳۹٫۶	۲۸۹۲۷۲۶	۱۰٫۶	۲۷۳۳۸۸۲۰	۴۴٫۳	پاییز ۱۳۹۸
۲۳۴۳۵۱۶۱	۳۷٫۸	۲۷۸۸۵۸۷	۱۰٫۶	۲۶۲۲۳۷۴۷	۴۲٫۴	زمستان ۱۳۹۸
۲۲۹۶۲۶۴۷	۳۶٫۹	۲۵۰۵۳۳۶	۹٫۸	۲۵۴۶۷۹۸۲	۴۱	بهار ۱۳۹۹
۲۳۵۴۱۵۶۴	۳۷٫۸	۲۴۷۷۳۵۰	۹٫۵	۲۶۰۱۸۹۱۴	۴۱٫۸	تابستان ۱۳۹۹
۲۳۴۱۳۰۶۴	۳۷٫۵	۲۴۳۵۷۱۷	۹٫۴	۲۵۸۴۸۷۸۱	۴۱٫۴	پاییز ۱۳۹۹
۲۳۱۳۴۹۱۳	۳۶٫۹	۲۴۷۷۸۵۰	۹٫۷	۲۵۶۱۲۷۶۳	۴۰٫۹	زمستان ۱۳۹۹

منبع: مرکز آمار ایران

بررسی اشتغال در بخش‌های عمده فعالیت‌های اقتصادی نیز واقعیت‌های دیگری در خصوص شیوع ویروس کرونا در اقتصاد را آشکار می‌کند. در جدول ۲-۳۱ سهم بخش‌ها از اشتغال در هر یک از سه بخش عمده فعالیت‌های اقتصادی اشاره شده است.

جدول (۲-۳۱): سهم بخش‌های اقتصادی از اشتغال در سه سال اخیر

اشتغال در بخش خدمات	سهم بخش خدمات از اشتغال	اشتغال در بخش صنعت	سهم بخش صنعت از اشتغال	اشتغال در بخش کشاورزی	سهم بخش کشاورزی از اشتغال	
۱۲۰۸۴۶۹۸	۵۰,۱	۷۵۱۶۱۷۵	۳۱,۲	۴۵۰۴۸۵۸	۱۸,۷	بهار ۱۳۹۷
۱۱۸۳۹۴۱۱	۴۹,۵	۷۵۴۱۹۲۰	۳۱,۵	۴۵۲۴۴۸۰	۱۸,۹	تابستان ۱۳۹۷
۱۱۹۷۴۵۷۲	۴۹,۹	۷۸۷۴۶۳۲	۳۲,۸	۴۱۱۹۹۶۳	۱۷,۲	پاییز ۱۳۹۷
۱۲۰۸۲۸۵۷	۵۱,۷	۷۵۵۹۴۲۰	۳۲,۳	۳۷۳۵۶۸۰	۱۶	زمستان ۱۳۹۷
۱۲۱۳۷۶۷۶	۴۹,۶	۷۶۹۳۳۸۶	۳۱,۵	۴۶۲۹۶۴۵	۱۸,۹	بهار ۱۳۹۸
۱۲۱۴۳۰۴۳	۴۹,۱	۷۹۱۰۳۳۶	۳۲	۴۶۹۴۸۷۴	۱۹	تابستان ۱۳۹۸
۱۲۲۲۲۹۸۴	۵۰	۸۰۳۱۰۷۵	۳۲,۹	۴۱۹۰۳۰۴	۱۷,۱	پاییز ۱۳۹۸
۱۲۳۴۷۹۰۰	۵۲,۷	۷۴۲۹۲۶۸	۳۱,۷	۳۶۵۵۳۴۱	۱۵,۶	زمستان ۱۳۹۸
۱۱۴۰۴۹۴۲	۴۹,۷	۷۲۹۰۹۷۶	۳۱,۸	۴۲۶۴۶۲۷	۱۸,۶	بهار ۱۳۹۹
۱۱۳۲۵۴۶۴	۴۸,۱	۷۸۶۷۱۱۸	۳۳,۴	۴۳۴۸۳۲۷	۱۸,۵	تابستان ۱۳۹۹
۱۱۴۸۱۵۹۰	۴۹	۸۰۲۲۷۲۶	۳۴,۳	۳۹۰۴۵۴۷	۱۶,۷	پاییز ۱۳۹۹
۱۱۶۶۶۵۶۲	۵۰,۴	۷۸۱۳۲۳۹	۳۳,۸	۳۶۵۳۸۲۷	۱۵,۸	زمستان ۱۳۹۹

منبع: مرکز آمار ایران

روند تحول سهم بخش‌های اقتصادی از اشتغال به‌گونه‌ای بوده که تا زمستان ۱۳۹۸ یعنی قبل از شیوع کرونا، سهم بخش خدمات از کل اشتغال کشور افزایش داشته و بخش کشاورزی نیز مسیر عکس بخش خدمات را طی کرده است. سهم بخش صنعت نسبتاً بدون تغییر بوده است. بعد از شیوع ویروس کرونا شاهد کاهش سه درصدی سهم بخش خدمات در بهار ۱۳۹۹ بوده‌ایم و در مقابل، سهم بخش‌های کشاورزی و صنعت افزایش یافته است. اشتغال در هر یک از بخش‌های خدمات و صنعت به ترتیب کاهش ۹۵۰ هزار نفری و ۱۴۰ هزار نفری و بخش کشاورزی افزایش ۶۰۰ هزار نفری داشته است. لازم به ذکر است که افزایش اشتغال بخش کشاورزی نیز ناشی از اشتغال فصلی است.

۲-۲-۴- تهدیدها و فرصت‌ها

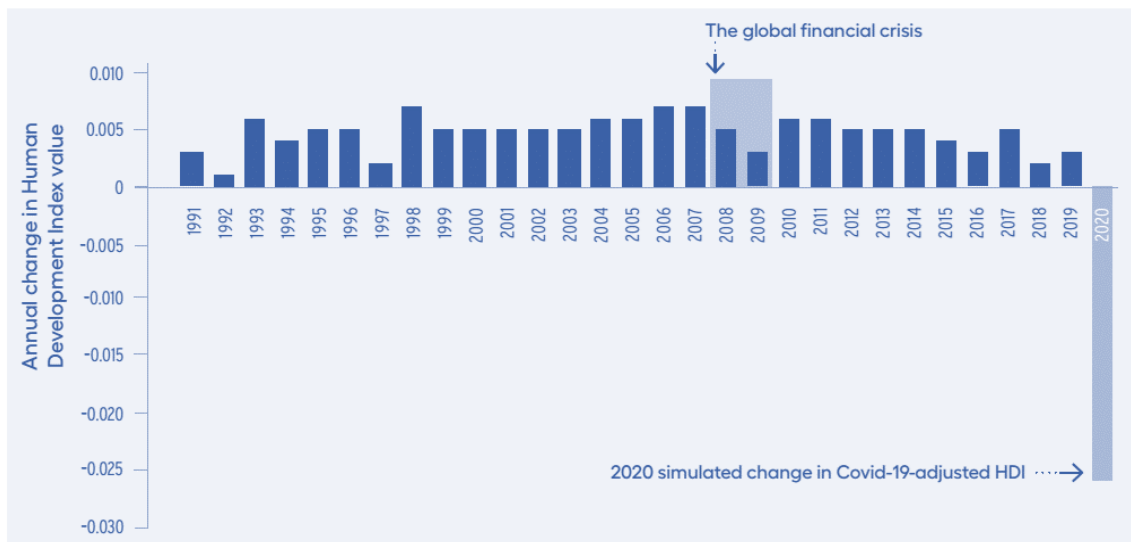
هر جامعه‌ای در برابر شوک‌ها و مصائب^۱ آسیب‌پذیر است، اما برخی از آن‌ها آسیب‌های کمتری متحمل می‌شوند و سریع‌تر از سایرین بهبود می‌یابند. کشورهایی که در سطح پایینی از توسعه انسانی قرار دارند هنگام بروز

1. Adversities

بحران در معرض خطر بیشتری قرار دارند. نابرابری در آسیب‌پذیری در برابر برخی از وقایع یا شرایط نامطلوب مانند بیماری فراگیر فعلی آشکار است.

گزارش‌ها حاکی از آن است که این همه‌گیری با ضربه بر بخش سلامت، آموزش و درآمد، برای نخستین بار از سال ۱۹۹۰ تا سال ۲۰۲۰ باعث کاهش شاخص توسعه انسانی در سراسر جهان شده است.

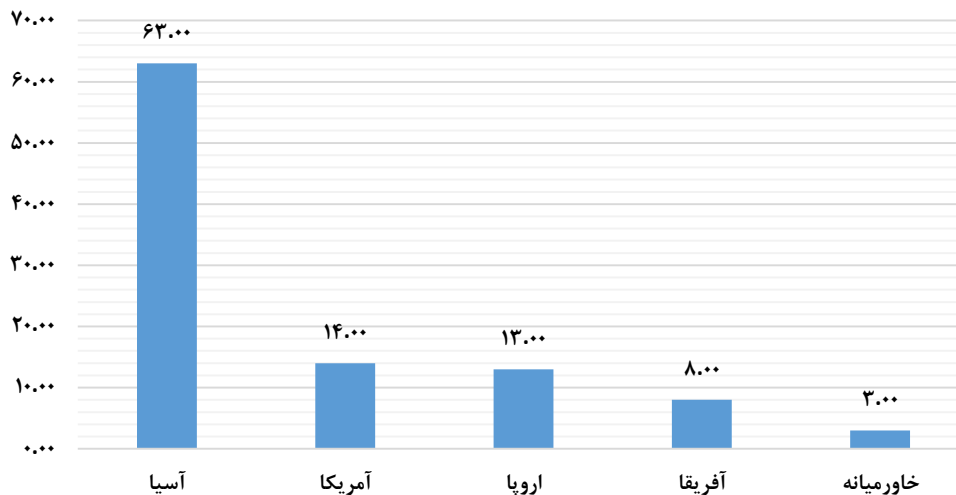
شکل (۲-۲۵): شوک بی‌سابقه کووید-۱۹ به توسعه انسانی

منبع: کمیته هماهنگی فعالیت‌های آماری سازمان ملل متحد، ۲۰۲۰

تأثیرات این بیماری همه‌گیر در شهرها، به‌ویژه برای ساکنان فقیر شهری و ساکنان مناطق پرجمعیت، ویران‌کننده است. آخرین داده‌های پیمایش خانوارها برای ۱۶۶ کشور در PovcalNet (یک ابزار آنلاین که توسط بانک جهانی برای برآورد فقر جهانی ارائه شده است) در خصوص چشم‌انداز اقتصاد جهانی نشان می‌دهد که کووید-۱۹ احتمالاً باعث افزایش فقر جهانی بعد از سال ۱۹۹۸ (زمان رخداد بحران مالی آسیا) شده است. با پیش‌بینی‌های جدید، فقر جهانی (بخشی از جمعیت جهان که با کمتر از ۱٫۹۰ دلار در روز زندگی می‌کنند) از ۸٫۲ درصد در سال ۲۰۱۹ به ۸٫۸ درصد در سال ۲۰۲۰ و یا از ۶۳۲ میلیون نفر به ۶۸۴ میلیون نفر از سال ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۰ افزایش یافته‌اند. به طور مطلق، برآورد می‌شود که این بیماری همه‌گیر، ۷۱ میلیون نفر از مردم را در سال ۲۰۲۰ وارد فقر مطلق خواهد کرد و بر اساس یک سناریوی بدبینانه در صورت شیوع طولانی‌تر از حد انتظار کووید-۱۹ که منجر به ادامه و یا اتخاذ اقدامات جدید قرنطینه‌ای می‌شود، ۱۰۰ میلیون نفر وارد فقر خواهند شد.

از نظر حوزه‌های شغلی و به دلیل منع سفر، حوزه مسافرت و گردشگری بیشترین نرخ بیکاری را تجربه کرده است. در یک بحران بی‌سابقه برای بخش گردشگری، سناریوهای احتمالی بسته به سرعت مهار بیماری و مدت‌زمان محدودیت‌های سفر و بستن مرزها، حکایت از کاهش ۶۰ تا ۸۰ درصدی در ورود گردشگران

بین‌المللی برای امسال دارد. همچنین پیش‌بینی می‌شود آسیا بیشترین نسبت را در از دست دادن شغل در حوزه‌های مسافرت و گردشگری داشته باشد.

شکل (۲-۲۶): میزان از دست رفتن شغل در حوزه سفر و گردشگری (میلیون نفر)

منبع: سازمان گردشگری و جهانگردی جهان

کاهش اشتغال نشان می‌دهد بسیاری از کارگران در سراسر جهان، با از دست دادن درآمد مواجهند و یا مواجه خواهند شد که در بسیاری از موارد سبب سوق دادن آن‌ها و خانواده‌هایشان به سمت فقر (عمیق‌تر) می‌شود. از دست دادن درآمد برای کارگرانی که در مشاغل متزلزل، مشغول بوده‌اند احتمالاً فقر و محرومیت را افزایش می‌دهد که نتایج آن تأثیر بسیار مهمی بر شاخص توسعه انسانی دارد.

بررسی تعداد افراد شاغل در هر یک از فعالیت‌های آسیب‌دیده نشان می‌دهد که:

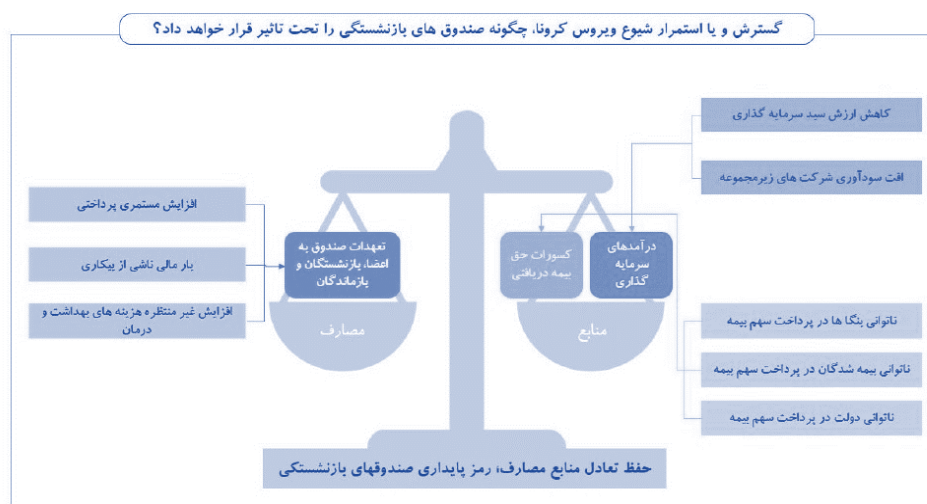
- میانگین سنی شاغلان این فعالیت‌ها در بازه ۳۵ تا ۳۷ سال هستند و با توجه به پس‌انداز ناچیز شاغلان در این بازه سنی، بیکاری این افراد می‌تواند در گسترش فقر اثرگذار باشد؛
- در بین مشاغل آسیب‌پذیر، زنان بیشترین سهم را در تولید پوشاک دارند؛
- سهم زنان سرپرست خانوار در مشاغل آسیب‌پذیر ناچیز است.

در میان فقرا و گروه‌های آسیب‌پذیر درآمد ناشی از شغل اصلی‌ترین یا حتی تنها منبع درآمدی است. بنابراین از دست دادن شغل و یا کاهش درآمد ناشی از شغل به شدت بر وضعیت معیشتی فقرا اثرگذار خواهد بود. در حالی که در دوره شیوع کرونا و تعطیلی‌های ناشی از آن، کارمندان بخش دولتی کمترین آسیب را خواهند دید، شاغلان در بخش خصوصی و به‌خصوص «کارکنان مستقل» در مشاغل متأثر از کرونا، بسیار تحت تأثیر قرار خواهند گرفت. نگاهی به چگونگی توزیع کارکنان بخش دولتی و خصوصی نشان می‌دهد که از میان گروه شغلی «مشاغل ساده» که دارای کمترین درآمد از میان مشاغل هستند، تقریباً هیچ یک از کارکنان دولت در میان فقرا قرار ندارند.

گزارش تلفیق و جمع‌بندی مطالعات پستیان‌دین برنامہ ساکرونا

استمرار شیوع ویروس در بلندمدت و حتی میان‌مدت، همچون سایر بخش‌های اقتصادی و مالی می‌تواند صندوق‌های بازنشستگی را، در مسیری که شکل ۲-۲۷ نشان داده است تحت‌الشعاع خود قرار داده و آن‌ها را با چالش‌ها و آسیب‌هایی مواجه سازد. منابع مالی مورد نیاز صندوق‌های بازنشستگی از دو بخش اصلی تشکیل شده‌اند: کسورات پرداختی ذی‌نفعان در قالب حق بیمه‌های پرداختی و درآمدهای حاصل از سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته بر روی انباشت منابع مالی. هر دو بخش مستقیماً از شرایط کلان اقتصادی تأثیر می‌پذیرند و شوک‌های اقتصادی ناشی از شیوع کرونا می‌توانند آن‌ها را تضعیف کنند.

کاهش کسورات دریافتی، ناتوانی بنگاه‌ها در پرداخت سهم بیمه، ناتوانی بیمه‌شدگان در پرداخت سهم بیمه، ناتوانی دولت در پرداخت سهم بیمه، کاهش درآمد حاصل از سرمایه‌گذاری، کاهش ارزش سبد سرمایه‌گذاری‌ها و افت سودآوری شرکت‌های زیرمجموعه از جمله آثار مخرب شیوع ویروس کرونا روی صندوق‌های بازنشستگی است.

شکل (۲-۲۷): آثار شیوع ویروس کرونا بر روی منابع و مصارف صندوق‌های بازنشستگی

گزارش‌ها نشان می‌دهد درآمد ناشی از امهال حق بیمه سهم کارفرمایی ۱۳ رسته فعالیت شغلی آسیب‌دیده از کرونا، ۲۹۰۶ میلیارد تومان کاهش به همراه داشته است. کاهش درآمد بنگاه‌ها از حیث دیگری هم بر منابع سازمان اثرگذار است: بنگاه‌ها در شرایط کاهش درآمد توان پرداخت بدهی‌های قبلی خود را هم از دست می‌دهند. بنابراین، وصولی‌های سازمان از ناحیه مطالبات از کارفرمایان هم کاهش خواهد یافت. به این ترتیب با تأخیر در تعیین تکلیف و در نتیجه عدم قطعیت مطالبات سازمان ناشی از توقف و تعلیق فعالیت، ۱۸۰۰ میلیارد تومان منابع وصولی حق بیمه سازمان کاهش می‌یابد. مهم‌ترین مسیرهایی که کرونا از طریق آن‌ها بر هزینه‌های سازمان اثر داشته که در شکل ۲-۲۸ نشان داده شده است.

شکل (۲-۲۸): کانال‌های اثرگذاری ویروس کرونا بر مصارف و هزینه‌های سازمان تأمین اجتماعی

از مهم‌ترین عوامل ایجادکننده فقر شدید در شرایط همه‌گیری این بیماری، سقوط رشد اقتصادی است که در حال افزایش فقر و تشدید نابرابری‌های موجود است. کارخانه‌ها بسته شده‌اند، تقاضای داخلی کاهش یافته، سرمایه‌گذاری‌ها به تعویق افتاده و تجارت جهانی به شدت کاهش یافته است؛ بنابراین، مشاغل بی‌شماری را به خطر می‌اندازد. در سطح خانوارها، بیکاری و از دست دادن درآمد و هزینه‌های بالای بهداشت و درمان مهم‌ترین دلیل سقوط مردم در فقر است.

مهم‌ترین خدمتی که توسط صندوق بازنشستگی کشوری ارائه می‌شود، پرداخت مستمری بازنشستگی و بازماندگانی است که از بحران کرونا نیز متأثر خواهد شد. با وقوع این بحران انتظار می‌رود بخشی از فوت‌شدگان ناشی از کرونا تحت پوشش این صندوق و در جایگاه بیمه‌شده یا وظیفه‌بگیر قرار داشته باشند. فوت این افراد از دو جهت بر هزینه‌های صندوق بازنشستگی کشوری تأثیر دارد. نخست اینکه، حق بیمه‌ای که فرد بیمه‌شده می‌توانست تا رسیدن به سن بازنشستگی پرداخت کند، از دست خواهد رفت. دوم اینکه، با فوت یک بیمه‌شده، پرونده مستمری‌بگیری جدیدی ایجاد می‌شود که صندوق متعهد به پرداخت مستمری به بازماندگان فرد مورد نظر است.

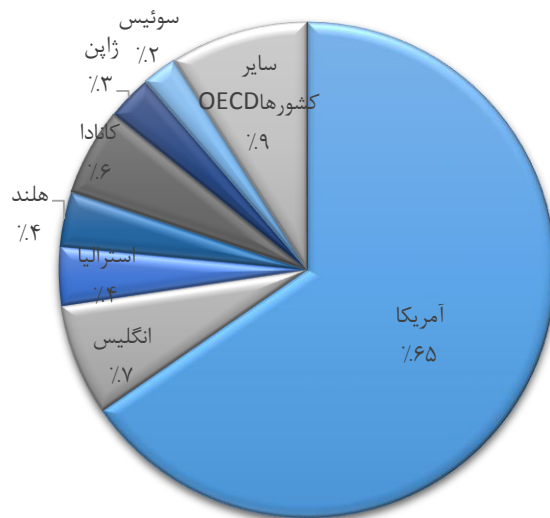
جدول (۲-۳۲): خسارات وارده بر صندوق بازنشستگی کشوری در مواجهه با ویروس کرونا (میلیارد تومان)

آمارهای قطعی ^۱	عنوان
۶۳۴۰	تعداد کل افراد فوتی
۴۴	شاغلان متوفی عضو سانا
۰,۳	حق بیمه از دست رفته
۲۸,۵	افزایش هزینه مستمری به قیمت جاری
۸,۷	افزایش هزینه مستمری به قیمت روز (ثابت ۱۳۹۹)
۹	کل هزینه صندوق به قیمت روز (میلیارد تومان)

منبع: گزارش هیئت انما سازمان تأمین اجتماعی و معاونت رفاه اجتماعی، ۱۳۹۹

نتایج نشان می‌دهد ارزش روز زیان ناشی از این بیماری برای صندوق‌های بازنشستگی (به جز تأمین اجتماعی) در سناریوی قطعی شده حداقل برابر ۳۸ میلیارد تومان است. آثار مالی این ویروس بر سازمان تأمین اجتماعی، عدد به مراتب بزرگ‌تری است و این سازمان متحمل هزینه‌ای معادل ۱۹۵۰۵ میلیارد تومان خواهد شد که بخش عمده آن ناشی از بیکاری حدود ۶۷۰ هزار نفر از شاغلین بیمه شده این صندوق طبق گزارش سامانه وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی است. این امر بیانگر آن است که چرخه کسری نقدینگی و وابستگی به دولت به‌ویژه در صندوق تأمین اجتماعی که از سال‌های پیش آغاز شده، تشدید خواهد شد. پس‌انداز بازنشستگی در صندوق‌های بازنشستگی، قراردادهای بیمه بازنشستگی و سایر حوزه‌ها برای نخستین بار در سراسر جهان از بازار ۵۰ تریلیون دلار فراتر رفت، در پایان سال ۲۰۱۹، ۴۹,۲ تریلیون دلار در منطقه OECD و ۱,۷ تریلیون دلار در سایر کشورها گزارش شده است.

۱. آمارهای قطعی تا تاریخ ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۹ است.

شکل (۲-۲۹): دارایی‌های صندوق‌های بازنشستگی در سال ۲۰۱۹

شیوع کووید-۱۹ بی‌ثباتی در بازارهای مالی ایجاد کرده و باعث خسارت سرمایه‌گذاری برای برنامه‌های پس‌انداز بازنشستگی در سه ماهه اول سال ۲۰۲۰ شده است. پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که دارایی‌های بازنشستگی در سه ماهه اول سال ۲۰۲۰ در منطقه OECD با کاهش ۱۰ درصدی، از ۴۹٫۲ تریلیون دلار در پایان دسامبر ۲۰۱۹ به ۴۴٫۳ تریلیون دلار در پایان مارس ۲۰۲۰ برسد.

۲-۳- سکونتگاه، مسکن، حمل و نقل و محیط‌زیست

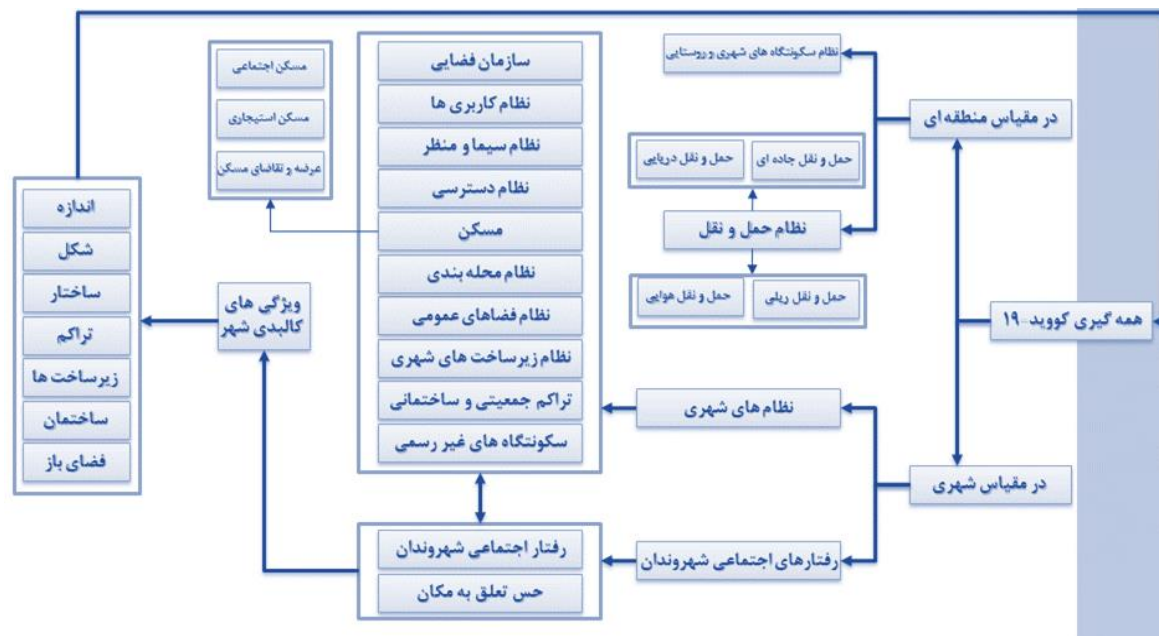
۲-۳-۱- بیان مسئله

با شرایط بحرانی حاصل از همه‌گیری کووید-۱۹، نظام سکونتگاهی با آشوب مواجه و کاربری‌های شهری و روستایی دچار نوعی دگردیسی شده است. تغییر نحوه استفاده از مساجد، مراکز بسیج، مال‌ها و استفاده از فضاهای بزرگ مثل پادگان‌ها و مراکز نظامی برای تبدیل به کاربری و عملکردهای بهداشتی، درمانی و تولید محصولات مورد نیاز، نموده‌هایی از این راهبرد شکل‌گیری نظم در بی‌نظمی‌های کاربری‌ها و کاربری‌های شهری است. از طرفی با اعمال محدودیت‌ها و کاهش تردد در شهر، فضاهای عمومی شهری نیز تعطیل گردید و به دنبال آن تعاملات اجتماعی با کاهش روبه‌رو شد. برخی از این دگرگونی‌ها موجب بازتولید سازمان فضایی و اثرگذاری بر عملکردها و روابط میان آن‌ها می‌شود. این موارد هر یک سازوکار خاصی در برنامه‌ریزی و نحوه مواجهه با آن‌ها را ایجاد کرده است که نیازمند بازتولید فضا و نحوه برنامه‌ریزی سکونتگاه‌هایی پایدارتر و تاب‌آورتر است. از دیگر مشکلاتی که در شیوع این همه‌گیری نمایان شده می‌توان به عدم پاسخگویی محلات با ساختار فعلی به نیازهای زمان بحران اشاره کرد.

شیوع بیماری تأثیر قابل توجهی بر درآمد مالیاتی شهر، درآمد شهروندان، گردشگری و مهمان‌نوازی شهروندان، شرکت‌های کوچک و متوسط، زنجیره تأمین غذای شهری و کارگران مهاجر داشته است. به طور کلی، این

بیماری همه‌گیر، اساس مالیاتی بسیاری از شهرها و توانایی آن‌ها برای اجرای برنامه‌های توسعه شهری را کاهش داده است. بیماری همه‌گیری کووید-۱۹ یک هشدار بیداری برای مقامات شهری در خصوص افرادی است که در شهرک‌های غیررسمی زندگی می‌کنند. در زمان این بحران به دلیل تراکم جمعیتی بالا در این سکونتگاه‌ها، دسترسی اندک به امکانات، کمبود زیرساخت‌های بهداشتی و دشواری کنترل این همه‌گیری موجب گسترش سریع این بیماری در سکونتگاه‌های غیررسمی شده است. به طور کلی همه‌گیری کووید-۱۹ علاوه بر اقلیت‌ها، به سایر گروه‌های آسیب‌پذیر مانند فقرا نیز ضربه زده است.

همه‌گیری کووید-۱۹ نیز تحولاتی را در خصوص رفتار شهروندی در پی داشته و منجر به تغییراتی در خصوص رفتارهای اجتماعی شهروندان شده است. این تغییرات عمدتاً تأثیراتی منفی به دنبال داشته است، اما در مواردی نیز تغییراتی مثبت مشاهده می‌گردد. تأثیرات همه‌گیری کووید-۱۹ در قالب مدل مفهومی ۲-۳۰ نشان داده شده است.

شکل (۲-۳۰): مدل مفهومی تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل

از دیگر جنبه‌های آسیب‌دیده در این حوزه که در ارتباط تنگاتنگ با حیات روزمره انسان‌ها قرار دارد، بخش مسکن و اجاره‌داری است. در مجموع، سهم عمده‌ای از خانوارها در ایران اجاره‌نشین هستند. مستأجرینی که در میانه بحران، مدت قراردادشان به اتمام رسیده است یا قادر به پرداخت اجاره نیستند، از یک سو با دشواری‌های جست‌وجو برای خانه در ایام همه‌گیری کووید-۱۹ و از سوی دیگر با افزایش شدید نرخ اجاره‌بها روبه‌رو هستند. آمارها حاکی از حرکت بسیاری از اجاره‌نشین‌ها به سوی مراکز حاشیه‌ای شهرها و سکونتگاه‌های حاشیه‌ای است. مسئله البته فقط مختص به کلانشهرها نیست و مشاهدات حاکی از افزایش قیمت مسکن و به تبع آن، اجاره‌بها در سایر شهرها نیز می‌باشد. از دیگر اثرات ناشی از این همه‌گیری بر بخش مسکن می‌توان به کاهش میزان ساخت و ساز در یک سال اخیر، افزایش قیمت مصالح ساختمانی در این دوران، افزایش ۴۰ درصدی

هزینه‌های تولید مسکن، رکود معاملاتی سنگین، چالش در تأمین نهاده‌های تولید مصالح و تجهیزات ساختمانی در ساخت مسکن، توقف الزامی یا خودخواسته فعالیت کارگاه‌های ساختمانی، کاهش تقاضای مسکن در محلات با تراکم بالای جمعیت و شکاف بین استطاعت خرید مسکن خانوار و تقاضای مصرفی مسکن با قیمت‌های عرضه اشاره کرد. سرایت کووید-۱۹ در مسکن‌های اجتماعی و قابل استطاعت نیز موجب قرنطینه، محدودیت و ایجاد چالش‌های جدی‌تر در آن‌ها شده است. همه‌گیری کووید-۱۹ موجب گردیده نرخ بی‌خانمانی با از دست دادن شغل و به دنبال آن با تخلیه خانه‌ها، به طور چشم‌گیری افزایش یابد.

در حوزه حمل و نقل در راستای کنترل این ویروس، کاهش حداکثری تردد غیرضروری عملی شد. از طرفی وجود ازدحام در استفاده از حمل و نقل عمومی میزان تقاضا را کاهش داد و به دنبال استفاده از خودروهای شخصی، آلودگی محیطی نیز در شهرها افزایش پیدا کرد. با ممنوعیت پروازها، حمل و نقل هوایی نیز از این همه‌گیری آسیب جدی دید. با برقراری محدودیت‌های تردد، تعداد سفرهای ریلی، هوایی و همگانی در سرتاسر جهان کاهش یافت. این تأثیر در حمل و نقل عمومی بسیار محسوس‌تر بود و محدودیت‌هایی را برای این حوزه دربر داشت. در بخش حمل و نقل جاده‌ای این بحران منجر به کاهش تردد در جاده‌های کشور گردید، به گونه‌ای که تعداد مسافران جابجا شده بین سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۸ حدود ۴۵ درصد کاهش یافت. از دیگر اثرات در این بخش می‌توان به کاهش ۱۵ درصدی ضریب اشغال صندلی در ناوگان اتوبوسی، کاهش ۲۰۰۰ میلیارد تومان درآمد بخش حمل و نقل مسافر و کاهش ۱۵ درصدی تصادفات فوتی با ۵۵۸ فقره کاهش و ۱۷ درصد کاهش در کشته‌های سر صحنه با ۸۲۶ نفر کاهش اشاره کرد. با این حال، همه‌گیر شدن کووید-۱۹ یک ضربه بزرگ به تقاضای حمل و نقل در سطح جهانی وارد ساخت.

همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش حمل و نقل ریلی موجب شتاب توسعه حتی در کشورهای با سطح نسبتاً پایین خدمات دیجیتال شد. در بخش حمل و نقل هوایی ظرفیت مسافر در خطوط هوایی ایران در ماه فوریه ۲۰۲۰ نسبت به مقدار پیش‌بینی شده، به میزان ۱۸ درصد کاهش داشته و این در حالی است که میانگین کاهش در سطح جهانی در همین ماه برابر ۸ درصد بود. میزان درآمدهای از دست رفته شرکت‌های هواپیمایی خاورمیانه و آفریقا بالغ بر ۲۳ میلیارد دلار اعلام شده که ۱۹ میلیارد دلار آن به خاورمیانه و ۴ میلیارد دلار آن به آفریقا مربوط می‌شود. در بخش حمل و نقل دریایی نیز افزایش تعداد کشتی‌های معطل در لنگرگاه‌ها برای جمع شدن بار، تعویق تحویل‌دهی کشتی‌های جدید، لغو سفارش‌های جدید ساخت کشتی‌ها و کاهش تقاضا از جمله اثرات این بحران بوده است. در بخش حمل و نقل عمومی نیز منجر به کاهش تقاضا و استفاده از حمل و نقل عمومی شده است. کاهش شدید تقاضای حمل و نقل عمومی به دلیل همه‌گیری کووید-۱۹ با افزایش هزینه‌های ناشی از بهداشت و استانداردهای نظافت همراه بوده و تحت این شرایط، چندین نهاد حمل و نقل عمومی بر دولت‌ها فشار وارد می‌کنند.

در کنار موارد فوق، بخش محیط‌زیست نیز از آسیب این بحران مصون نبوده و به شدت تحت تأثیر این بیماری فراگیر قرار گرفته است. هرچند در نتیجه کاهش فعالیت‌های اقتصادی به‌ویژه در بخش‌های صنعت، حمل و نقل و گردشگری و سایر بخش‌ها به شدت مصرف انرژی سوخت‌های فسیلی و به دنبال آن انتشار انواع گازهای

گلخانه‌ای و گازهای آلاینده هوا کاسته شده است، اما در نتیجه افزایش مصرف انواع تجهیزات مراقبت‌های شخصی^۱ و تولید طیف گسترده‌ای از پسماندهای پزشکی و دفع آن‌ها، اثرات پیامدهای گوناگونی را بر محیط‌زیست تحمیل کرده است. بحران شیوع کرونا اثرات شدیدی بر منابع و انرژی، فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات، خرده‌فروشی‌ها، صنعت و بخش حمل و نقل داشته و به شدت باعث کاهش فعالیت‌ها شده است. تا اواسط آوریل سال ۲۰۲۰، ۴۰ تا ۵۰ درصد کاهش در فعالیت‌های اقتصادی در نتیجه اعمال سیاست‌های قرنطینه در بسیاری از مناطق جهان مشاهده شده است. کاهش شدید فعالیت‌ها طی این دوره، اثرات و پیامدهای آن‌ها در کیفیت هوای بسیاری از شهرهای منطقه مشاهده گردید. از طرفی، کاهش فعالیت‌های صنعتی و همچنین کاهش رفت و آمدهای درون‌شهری ناشی از قرنطینه خانگی تحت تأثیر کرونا باعث شده غلظت ذرات آلاینده در هوای شهرهای دارای سابقه آلودگی به شکل قابل توجهی در بسیاری از مناطق جهان کاهش پیدا کند. با توجه به شیوع کرونا بسیاری از کشورها مسافرت‌های هوایی را به شدت محدود کردند که در نتیجه آن از میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای ناشی از حمل و نقل هوایی به شدت کاسته شد. همچنین در کشور چین به عنوان مهم‌ترین مصرف‌کننده زغال سنگ در جهان، مصرف این ماده در نتیجه شیوع کرونا حدود ۳۶ درصد در مقایسه با سال گذشته (از اوایل فوریه تا اواسط مارس) کاهش پیدا کرد. دفع تجهیزات بهداشتی محافظتی مانند تجهیزات مراقبت بهداشتی شخصی، انواع ماسک‌ها و ورود آن‌ها به منابع آبی یکی دیگر از اثرات ویروس کرونا است. بررسی‌ها در بسیاری از کشورها از وجود حجم زیادی از انواع ماسک‌ها در منابع آبی، مناطق ساحلی و دریایی در کشورهایی مانند هنگ‌کنگ و کانادا حکایت دارد.

جدول (۲-۲۳): برآورد مصرف روزانه ماسک صورت و دستکش یک‌بار مصرف در تهران در دوران پاندمی کووید-۱۹

طی دوران پاندمی (پس از اجباری شدن)	طی دوران پاندمی (پیش از اجباری شدن)					پارامتر
	میانگین	ژوئن ۲۰۲۰	می ۲۰۲۰	آوریل ۲۰۲۰	مارس ۲۰۲۰	
۱۰۰	۲۶	۹	۱۱	۲۳	۶۲	میزان پذیرش ماسک صورت (%)
۲	۲	۲	۲	۲	۲	میانگین سرانه استفاده از ماسک صورت
۱۷۳۸۷۴۱۲	۴۵۲۰۷۲۸	۱۵۶۴۸۶۷	۱۹۱۲۶۱۶	۳۹۹۱۰۵	۱۰۷۸۰۱۹۶	تعداد دفع ماسک‌های استفاده شده در روز
۹	۲۶	۹	۱۱	۲۳	۶۲	میزان پذیرش دستکش یکبار مصرف (%)
۴	۴	۴	۴	۴	۴	میانگین سرانه استفاده از دستکش یکبار مصرف
۳۱۲۹۷۳۴	۹۰۴۱۵۶۴	۳۱۲۹۷۳۴	۳۸۲۵۲۳۱	۷۹۹۸۲۱۰	۲۱۵۶۰۳۹۱	تعداد دفع دستکش یکبار مصرف استفاده شده در روز

با شیوع کووید-۱۹ میزان تولید پسماندهای جامد بیمارستانی و همچنین پسماندهای مراقبت‌های بهداشتی مانند ماسک و دستکش‌های یک‌بار مصرف به میزان قابل توجه در زباله‌های خانگی افزایش پیدا کرده است. از دیگر اثرات میان‌مدت کرونا در این حوزه می‌توان به تغییر اولویت‌ها برای توسعه زیرساخت‌های آبی به سوی

ایجاد سایر زیرساخت‌ها و کاهش سرمایه‌گذاری‌ها در بخش آب اشاره کرد. افزایش شستشوی دست‌ها و همچنین افزایش ضدعفونی کردن مواد مصرفی خریداری شده باعث افزایش بیشتر مصرف آب شرب و همچنین ورود هرچه بیشتر مواد شوینده و ضدعفونی‌کننده به منابع آب شده است. به همین دلیل پیش‌بینی می‌شود در نواحی که تراکم جمعیت در آن‌ها بسیار زیاد و حاشیه‌نشینی در آن‌ها مشاهده می‌شود، بسیاری از فاضلاب‌ها به خوبی تصفیه نشده و به همین دلیل احتمال ابتلا به انواع بیماری‌های ویروسی مانند کووید-۱۹، به‌ویژه در نواحی که شرایط دمایی برای ویروس مناسب است، همچنان زیاد است. همچنین شیوع کووید-۱۹ سبک زندگی و کمیت و کیفیت پسماندهای تولید شده و مدیریت آن‌ها را در بسیاری از کشورهای جهان تغییر داده است. مدیریت غیراصولی و نامناسب پسماندهای جامد در بسیاری از کشورهای در حال توسعه باعث شده است تا مدیریت پسماندها در این کشورها بسیار آسیب‌پذیرتر شود.

برای مثال، در ایران به مانند سایر کشورهای در حال توسعه، به‌استثنای برخی از کلانشهرها، پسماندها عموماً به صورت روباز دفع و در مکان‌های دفن سوزانده می‌شوند. در خصوص وضعیت خاک از مهم‌ترین اثرات پاندمی کرونا و سایر بلايا بر خاک می‌توان به افزایش ریسک تهدید امنیت غذایی و اختلال در زنجیره تولید و عرضه مواد غذایی اشاره کرد.

شکل (۲-۳۱): اثرات مثبت و منفی کووید-۱۹ بر محیط‌زیست

این همه‌گیری ثابت کرد که بسیاری از موافقت‌نامه‌های بین‌المللی در زمینه محیط‌زیست و منابع طبیعی آن‌گونه که باید از کارایی و ضمانت اجرایی برخوردار نبوده‌اند. این بیماری به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر اهداف مختلف آرمان‌های ۱۷‌گانه توسعه پایدار تأثیر می‌گذارد که می‌تواند دسترسی به این اهداف را برای بسیاری از کشورهای کمتر توسعه یافته که این سیاست‌ها را پذیرفته و آن‌ها را در برنامه‌های خود دنبال می‌کنند، دور از دسترس قرار دهد (قابل ذکر است که برخی از این اهداف از جمله در حوزه آموزش، در ایران متناقض با سیاست‌های ملی تشخیص داده و پیگیری نمی‌شوند).

جدول (۲-۳۴): اثرات بالقوه و بالفعل پاندمی کووید-۱۹ بر اهداف توسعه پایدار

شماره	نام آرمان	اثرات بالفعل و بالقوه پاندمی کووید-۱۹	مقیاس زمانی اثرات
۱	پایان دادن به فقر در همه اشکال آن	بحران‌های شدید اقتصادی و مالی می‌تواند به افزایش فقر شدید منتهی شود	روزها تا دهه‌ها
۲	پایان دادن به گرسنگی، دستیابی به امنیت غذایی و بهبود تغذیه و ترویج کشاورزی پایدار	این بحران باعث کاهش شدید سرمایه‌گذاری‌ها از طریق همکاری‌های بین‌المللی شده است.	روزها تا دهه‌ها
۳	تأمین زندگی‌های سالم و ترویج و ارتقای رفاه برای همه در همه سنین	افزایش توجهات به سالمندان و جمعیت آسیب‌پذیر و افزایش خدمات برای دسترسی به منابع غذایی و درمانی	روزها تا دهه‌ها
۴	تأمین آموزش کیفی فراگیر و عادلانه و ترویج فرصت‌های یادگیری مادام‌العمر برای همه	نظام‌های آموزشی مجبور به تغییر ناگهانی روش‌های آموزش شد و از آموزش چهره به چهره به سوی آموزش‌های مجازی گذر کرد.	روزها تا دهه‌ها
۵	تأمین برابری جنسیتی و توانمند کردن همه زنان و دختران	نابرابری جنسیتی در بازار کار عمیق‌تر شده است	روزها تا سال‌ها
۶	تأمین مدیریت پایدار و قابلیت دسترسی به آب و بهداشت برای همه	شناسایی ویروس در آب‌های سطحی و زیرزمینی و بازنگری در سیستم‌های تصفیه و بهداشتی	روزها تا سال‌ها
۷	تأمین دسترسی به انرژی پایدار، مطمئن، قابل تهیه و پیشرفته و مدرن برای همه	منابع جایگزین انرژی و توسعه سیستم‌های پشتیبان حمل و نقل برای حمایت از امنیت اجتماعی در هنگام بروز بحران‌ها	سال‌ها تا دهه‌ها
۸	ترویج رشد اقتصادی مستمر، فراگیر و پایدار؛ و اشتغال کامل و مولد و کار شایسته برای همه	پاندمی کووید-۱۹ نشان داده است که گروه‌هایی از کارگران وجود دارند که بیشتر در معرض مخاطرات بهداشتی قرار دارند.	ماه‌ها تا دهه‌ها
۹	ایجاد زیرساخت‌های مقاوم، ترویج صنعت پایدار و فراگیر پرورش نوآوری‌ها	نوآوری‌های فنی و ارتباط تنگاتنگ با پژوهش و همچنین تحول در روش‌های تولید ثابت کرده است که از عوامل اصلی حل و فصل مشکلات جهانی هستند.	ماه‌ها تا دهه‌ها
۱۰	کاهش نابرابری درون و مابین کشورها	بهبود و افزایش دسترسی به فناوری اطلاعات برای کاهش نابرابری‌های خانواده‌های فقیر و بزرگی که مجبورند از راه دور به سیستم آموزش ببینند و به سایر منابع دسترسی داشته باشند.	روزها تا ماه‌ها
۱۱	ساخت شهرها و سکونتگاه‌های انسانی فراگیر، ایمن، تاب آور و پایدار	تجدیدنظر و بازبینی برنامه‌ها و طرح‌های سازگاری برای توسعه شهرهای بزرگ در راستای افزایش تاب‌آوری بهداشتی شهروندان و حمایت بهتر و بیشتر از سالمندان افزایش انعطاف‌پذیری سلامت در شهروندان و محافظت بهتر از سالمندان.	ماه‌ها تا دهه‌ها

۱۲	تأمین الگوهای پایدار تولید و مصرف	تجدیدنظر و بازبینی نظام‌های تولید از مقیاس جهانی به محلی برای تضمین و دسترسی و توزیع منابع راهبردی به منظور افزایش فعالیت‌ها در مرزهای کشور	ماه‌ها تا دهه‌ها
۱۳	انجام اقدامات عاجل برای رویارویی با تغییرات اقلیمی و پیامدهای آن	انتقال مفاهیم و آموزه‌های حاصل از پاندمی کووید-۱۹ برای توسعه و به‌کارگیری در مباحث تغییر اقلیم	ماه‌ها تا دهه‌ها
۱۴	حفاظت و بهره‌برداری پایدار از اقیانوس‌ها، دریاها و منابع دریایی برای توسعه پایدار	هنوز شواهد و مستندات معنی‌دار و مهمی در مورد اثرات بالقوه پاندمی بر این آرمان ارائه نشده است.	-
۱۵	حفاظت، ترمیم و ترویج بهره‌برداری پایدار از زیست‌بوم‌های خشکی، مدیریت پایدار جنگل، مبارزه با بیابان‌زایی و متوقف ساختن تخریب سرزمین و احیاء آن‌ها و معکوس کردن کاهش تنوع زیستی	کمیود و کاهش منابع مالی برای حفاظت از مناطق حفاظت شده کاهش پیدا می‌کند. میکرو پلاستیک‌ها در آب و خاک افزایش می‌یابد. مقابله با تجارت حیات وحش افزایش پیدا می‌کند. نگرانی‌ها در مورد تأثیر تخریب زیستگاه‌ها و زیست‌بوم‌ها بر افزایش رخدادهای پاندمی بیشتر می‌شود.	ماه‌ها تا دهه‌ها
۱۶	ارتقاء جوامعی فراگیر و صلح‌طلب برای توسعه پایدار و فراهم نمودن دسترسی به عدالت برای همه و ایجاد نهادهای فراگیر، پاسخگو و مؤثر در همه سطوح	اهمیت هماهنگی‌ها بین نهادها برای کشورها مشخص شد، اما فراتر از این، اهمیت مبادله و به اشتراک‌گذاری اطلاعات اهمیت این موضوع را برای حل و فصل مشکلات در سطح جهانی بیش از گذشته مشخص کرد.	ماه‌ها تا دهه‌ها
۱۷	تقویت روش‌های اجرا و احیاء و تقویت مشارکت جهانی برای توسعه پایدار	کارایی موافقت‌نامه‌های بین‌المللی به صورت قابل توجهی به عنوان یک چالش مطرح شده است و نیاز به بازاندیشی در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی دارد.	روزها تا دهه‌ها

۲-۳-۲- تهدیدها و فرصت‌ها

ظهور هر پدیده غیرمترقبه‌ای می‌تواند دارای ابعاد مثبت و منفی متعددی بر شهرها باشد. اهمیت این موضوع و تأثیرگذاری آن در همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، محیط زیستی و... بر شهرها و کل جهان، بر کسی پوشیده نیست. در بخش سکونتگاه نیز علاوه بر ایجاد چالش‌ها و تهدیدهایی همچون تعطیلی دائم فضاهای عمومی، ثبات قیمت مسکن، کاهش استفاده از حمل و نقل عمومی و غیره می‌توان به فرصت‌های فراهم شده نیز اشاره کرد:

- مشارکت همگانی مردم در کنترل بیماری؛
- پی بردن به نقطه ضعف زیرساخت‌های شهری؛
- طراحی مجدد فضاهای عمومی؛
- تغییر در نحوه طراحی ایستگاه‌های اتوبوس؛
- افزایش پیاده‌مداری و تعریض پیاده‌روها در مکان‌های شلوغ و تجاری؛
- طراحی مسیر دوچرخه.

در بخش مسکن نیز در کنار احتمال ادامه روند کاهش میزان ساخت و ساز در یک سال اخیر، افزایش قیمت مصالح ساختمانی در این دوران، افزایش ۴۰ درصدی هزینه‌های تولید مسکن، رکود معاملاتی سنگین، چالش در تأمین نهادهای تولید مصالح و تجهیزات ساختمانی در ساخت مسکن، توقف الزامی یا خودخواسته فعالیت کارگاه‌های ساختمانی، کاهش تقاضای مسکن در محلات با تراکم بالای جمعیت و شکاف بین استطاعت خرید

مسکن خانوار و تقاضای مصرفی مسکن با قیمت‌های عرضه به عنوان تهدید، طراحی هوشمند ساختمان‌های سازگار با شرایط دوران همه‌گیری می‌تواند از فرصت‌های پیش رو باشد.

همچنین شیوع کووید-۱۹ باعث شد تا نگاه جامعه جهانی به محیط‌زیست و تأثیر آن بر شیوع بیماری‌های همه‌گیر و امنیت سلامت جوامع بیش از پیش تغییر نماید. در واقع، شیوع این همه‌گیری فرصت‌ها و تهدیدهایی را از منظر محیط‌زیست مطرح کرده است. این پاندمی نشان داده است که پیش‌شرط و شالوده‌گذار به پایداری کاهش فشار بر روی محیط‌زیست به‌ویژه کاهش فشار بر تنوع زیستی، جلوگیری هر چه بیشتر از صید و قاچاق گونه‌های در معرض خطر و انقراض و ممنوعیت تجارت آن‌ها در چارچوب کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های جانوری و گیاهی در معرض خطر^۱، تغییر الگوهای تولید و مصرف برای گذار از توسعه ناپایدار مبتنی بر سوخت‌های فسیلی و بهره‌برداری ناپایدار از منابع طبیعی و زیست‌محیطی، اولویت دادن به حفاظت از محیط‌زیست، به‌ویژه حفاظت از تنوع زیستی، تغییر جهت و بازنگری در تأمین انرژی و جایگزینی سوخت‌های فسیلی با انرژی‌های تجدیدپذیر، کاهش انتشار آلاینده‌ها و گازهای گلخانه‌ای برای رویارویی از آثار و پیامدهای تغییر اقلیم، سازگاری و ارتقای تاب‌آوری جوامع برای رویارویی با تغییر اقلیم و بیماری‌های آندومیک و پاندمیک، واکنش‌های سریع و آنی برای جلوگیری از شیوع بیماری‌های آندومیک، تقویت و توانمندسازی کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته برای گریز از فقر و شرایط بهداشتی نامناسب و سرانجام آموختن هر چه بیشتر از این پاندمی جهانی و استفاده از فرصت‌هایی که این بیماری همه‌گیر فراروی بشر قرار داده است.

از جمله فرصت‌های فراهم شده برای بخش محیط‌زیست، بازنگری در تعامل و رابطه انسان و محیط‌زیست است. شاید یکی از مهم‌ترین و طولانی‌مدت‌ترین اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی بیماری کووید-۱۹، ایجاد نوعی آگاهی جدید ذهنی از جایگاه انسان بر روی کره زمین و تعامل انسان با طبیعت است. به همین دلیل، این فرضیه که انسان اشرف مخلوقات است و تسلط کامل به طبیعت و فرایندهای حاکم بر آن دارد، با همه‌گیری کووید-۱۹ کاملاً شکسته شد و نشان داد که چگونه رخدادهای کوچک در یک منطقه جغرافیایی محدود می‌تواند به سرعت به بحرانی جهانی تبدیل شوند. تقویت نقش و کارکردهای نهادهای ملی و بین‌المللی مرتبط با محیط‌زیست و سلامت فرصتی است که شیوع همه‌گیری کووید-۱۹ و همچنین بروز انواع مخاطرات زیست‌محیطی در سال‌های اخیر نشان داده است که چقدر نهادهای ملی و بین‌المللی مرتبط با محیط‌زیست و سلامت برای پاسخ و واکنش در برابر این مخاطرات منفعل بوده و از کارایی مناسبی برخوردار نبوده‌اند. به همین دلیل، شیوع این همه‌گیری فرصت مغتنمی را برای نهادهای ملی و همچنین بین‌المللی و منطقه‌ای مرتبط با محیط‌زیست و سلامت مانند برنامه محیط‌زیست سازمان ملل متحد^۲، تسهیلات جهانی محیط‌زیست^۳، سازمان بهداشت جهانی^۴، مرکز همکار سازمان جهانی بهداشت در منطقه مدیترانه شرقی^۵، آژانس محیط‌زیست اروپا^۶

1. Convention on International Trade in Endangered Species (CITES)

2. United Nations Environment Programme

3. Global Environment facility

4. World Health Organization

3. WHO Regional Office for the Eastern Mediterranean

6. European Environmental Area

کمیسیون اقتصادی - اجتماعی سازمان ملل متحد برای آسیا و اقیانوسیه^۱ و سایر نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای فراهم کرده است تا نقش و جایگاه خود را در سطوح ملی و بین‌المللی تقویت کنند. ارتقای کارایی سیستم‌های هشدار اولیه منطقه‌ای، به اشتراک‌گذاری داده‌ها، اطلاعات و تجربیات و توسعه فعالیت‌های پایش و نظارت بر فرایندهای تخریب محیط‌زیست و بیماری‌های همه‌گیر فرصت دیگری است، زیرا تجربه کووید-۱۹ به خوبی ضعف اطلاعات و مبادله تجربیات و همچنین فرایندهای پایش و نظارت بر تخریب محیط‌زیست و شیوع بیماری‌های همه‌گیر را در بسیاری از کشورها نمایان ساخته است. به نظر می‌رسد با توجه به پیشرفت فناوری‌ها و به کارگیری علوم و فناوری برای بهبود و توسعه اقدامات کاهش ریسک بلایا و بیماری‌های همه‌گیر، این همه‌گیری فرصت‌هایی را برای بهبود و ارتقای مبادله اطلاعات فراهم می‌کند که می‌تواند به افزایش تاب‌آوری جامعه جهانی، به‌ویژه کشورهای کمتر توسعه یافته در برابر انواع بلایای طبیعی و بیماری‌های همه‌گیر منتهی شود. بحران کووید-۱۹ و وجود نابرابری‌های ساختاری درون منطقه‌ای (داخل کشورها) و برون منطقه‌ای (بین کشورها) از منظر برخورداری از نظام‌های سلامت، تأمین اجتماعی، نابرابری و شکاف‌های دیجیتال، دسترسی به آموزش، نابرابری‌های جنسیتی و قومی، نابرابری در برخورداری از مواهب طبیعی، نابرابری درآمدها و برخورداری از فرصت‌های شغلی و سایر انواع نابرابری‌ها را نمایان ساخت. به همین دلیل، این بحران فرصت‌هایی را فراروی جامعه بین‌المللی و همچنین دولت‌ها قرار داده است تا در مورد رفع و کاهش این نابرابری‌ها در سطوح ملی و بین‌المللی اقدام نمایند. از این‌رو بازنگری و بازاندیشی برای کاهش نابرابری‌ها و تضمین اجرای تعهدات مندرج در اهداف توسعه پایدار فرصت مطلوبی محسوب می‌شود.

علاوه بر این، ادغام و یکپارچه‌سازی ملاحظات ریسک بلایای طبیعی، محیط‌زیست، تغییر اقلیم و سلامت در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه نشانگر این است که شیوع بیماری کووید-۱۹ فرصت‌های زیادی را برای جامعه جهانی و دولت‌ها فراهم کرد تا سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه خود را بازنگری کنند و از فرصت‌های به دست آمده برای ادغام و یکپارچه‌سازی ملاحظات ریسک‌های بلایای طبیعی، محیط‌زیست، تغییر اقلیم و سلامت استفاده نمایند. به همین دلیل، در اهداف توسعه پایدار^۲ بر ضرورت کاهش ریسک بلایا در سیاست‌ها و برنامه‌های حوزه‌هایی مانند ریشه‌کنی فقر، امنیت غذایی، زیربناها و توسعه شهری و غیره تأکید شده است. در فرصتی دیگر می‌توان به کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و رعایت مفاد موافقت‌نامه پاریس در مورد تغییر اقلیم اشاره کرد. مطابق آمار ارائه شده، کیفیت هوا در شهرهای بزرگ جهان در ماه‌های مارس و آوریل میلادی به میزان قابل ملاحظه‌ای بهبود یافت. در واقع، کیفیت هوا به علت کاهش انتشار دی‌اکسید کربن، اکسیدهای نیتروژن (NOx) و ازن (O3) و ذرات معلق (PM) بهبود یافته است. در همین بازه زمانی، ترافیک هوایی جهانی تا ۶۰ درصد کاهش یافت. در مجموع، این کاهش در انتشار آلاینده‌های مختلف به افت موقت انتشار دی‌اکسید کربن در مقایسه با سطوح پیش از بحران منجر شده است. این امر امیدواری‌هایی را به وجود آورده که جامعه جهانی در عمل بتواند در درازمدت، راهکارهایی برای کاهش چشمگیر انتشار گازهای گلخانه‌ای بیابد تا از عوارض و

1. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP)
2. Sustainable Development Goals (SDGs)

تبعات قریب‌الوقوع و شدیدتر تغییرات اقلیمی پیشگیری کند. فرصت دیگری که بحران همه‌گیری و تعطیلی اقتصاد برای محیط‌زیست فراهم می‌کند، فرصت بازنگری در مدل اقتصادی با رویکرد توسعه پایدار است. در واقع، مدل فعلی که مبتنی بر صادرات مواد خام ضد محیط‌زیستی است و به تحلیل و تخریب سرمایه‌ها و منابع طبیعی کشورها و نیز آلودگی‌های مختلف زیست‌محیطی می‌انجامد، باید مورد تجدیدنظر قرار گیرد. در کشورهای نفت‌خیز، افت شدید قیمت نفت در ماه مارس ۲۰۲۰ به خوبی نشان داد که مدل تکیه بر صادرات مواد خام طبیعی، غیر از آثار زیست‌محیطی می‌تواند در مواقع بحرانی، آثار رفاهی بسیاری بر جمعیت و اقتصاد داشته باشد.

این بیماری همه‌گیر علاوه بر فراهم نمودن فرصت‌ها، تهدیدهای بسیاری را سبب شده است. بیماری‌های مسری قابل انتقال متعددی بین انسان و حیوانات (زئونوزها) وجود دارند که به صورت مستمر می‌توانند بین انسان و حیوانات منتقل شوند که نمونه‌های متعددی از این همه‌گیری‌ها مانند سارس و ابولا در سال‌های اخیر اشاره کرد. به نظر می‌رسد ویروس کووید-۱۹ نیز از این قاعده مستثنا نبوده و احتمال سرایت آن به حیوانات بسیار زیاد است. از این‌رو انتقال ویروس کرونا به گونه‌های جانوری یکی از تهدیدهایی بوده که این بیماری همه‌گیر فراهم ساخته است. تغییر اولویت‌ها و کاهش حفاظت از زیست‌بوم‌ها نیز تهدید دیگری است که می‌توان بیان کرد در نتیجه شیوع کووید-۱۹ بسیاری از فعالیت‌های حفاظت از محیط‌زیست مانند توسعه ایجاد زیرساخت‌های حفاظت از محیط‌زیست مانند ایجاد شبکه‌های تصفیه فاضلاب، توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر، توسعه سیستم‌های حفاظت از مناطق حفاظت شده و سایر اقدامات زیربنایی برای حفاظت از محیط‌زیست به سوی سایر بخش‌ها از جمله بخش سلامت گرایش پیدا کرده است.

۲-۴- آموزش، پژوهش و فناوری

۲-۴-۱- بیان مسئله

در ماه‌های ابتدایی همه‌گیری ویروس کرونا، مراکز علمی بیش از ۲۰۰ کشور جهان یا تعطیل و یا دچار اختلال جدی شدند. تقریباً ۸۷ درصد از ۱/۵ میلیارد ثبت نام شدگان مراکز آموزشی در تمام سطوح آموزش، در کشورها تحت تأثیر شرایط موجود قرار گرفته‌اند. آثار کوتاه‌مدت این همه‌گیری شامل از هم‌گسیختگی مؤسسات در مقیاس بزرگ، بیماری کارکنان، معلمان و اساتید دانشگاه‌ها و ضرورت حمایت از آن‌ها، عدم امکان گردهم آمدن انبوه دانش‌آموزان و دانشجویان در زیر یک سقف و در نتیجه تعطیلی آموزش حضوری و رودرو، معضل فناوری‌های قدیمی در مؤسسات عرضه‌کننده آموزش، چگونگی تداوم فعالیت آموزشی، تعطیلی پروژه‌های پژوهشی و ضرورت تداوم فعالیت‌های پژوهشی به‌ویژه آن‌ها که نیازمند حضور در آزمایشگاه و کارگاه هستند، بحران روحی و روانی ناشی از شرایط جدید برای همه ذینفعان ناشی از آسیب و مرگ و میر اقوام یا دوستان یا شرایط تحمیل شده و عدم تعامل و ارتباط حضوری، نبود فرصت‌های برابر برای همه دانش‌آموزان و دانشجویان به دلیل تفاوت در ویژگی‌های خانوادگی از جمله میزان تمکن و دسترسی به رایانه، موبایل و فضای مناسب و

فقر آن‌ها، مسئله دانشجویان بین‌المللی و حفظ آن‌ها، حفظ و نگهداشت وام‌های دانشجویی، مشکلات مربوط به توانایی پرداخت شهریه توسط خانواده در نتیجه شرایط جدید و افت درآمد خانوار یا بیکاری برخی از آن‌ها، همه و همه گوشه‌هایی از این مسائل بودند که به سرعت خود را عیان نمودند. در اینجا برخی از مهم‌ترین آثار این همه‌گیری در فعالیت‌های آموزش‌های عمومی و عالی و پژوهش و فناوری آورده می‌شوند.

به باور صاحب‌نظران تعلیم و تربیت اثرات دقیقی که کووید-۱۹ بر نظام تعلیم و تربیت و ذینفعان آن وارد کرده است سال‌ها طول می‌کشد تا آشکار شود. آنچه در حال حاضر می‌توان گفت این است که اصلی‌ترین ذینفعان تعلیم و تربیت، یعنی دانش‌آموز، معلم و والدین با تهدیدها و فرصت‌های متعددی روبه‌رو شده‌اند و باید اقدامات و سیاست‌هایی شناسایی شوند که به آن‌ها کمک کند تا در واکنش به شرایط موجود پاسخی کاملاً برنامه‌ریزی شده و در عین حال سریع بدهند تا تهدیدها به میزان کمتری منجر به آسیب شوند و بهره‌برداری از فرصت‌های پدید آمده نیز سبب شود تعلیم و تربیت در مقایسه با پیش از این پاندمی، بهسازی گردد.

نابرابری در آموزش آشکارتر دیده می‌شود و با تعطیلی مدارس و تبدیل شدن خانه به مدرسه، کیفیت مداخلات والدین در فرایند یادگیری تفاوت پیدا کرده است. دانش‌آموزان خانواده‌هایی که از نظر علمی و مالی برخوردارتر هستند، حمایت بیشتری برای یادگیری دریافت می‌کنند. والدین آن‌ها از دانش آکادمیک لازم برای آموزش به فرزندان خود برخوردار هستند و در صورت نیاز از تدریس خصوصی مجازی بهره می‌گیرند. این دانش‌آموزان از تجهیزات رایانه‌ای برخوردارند، فضایی برای مطالعه دارند و همچنین می‌توانند حمایت انگیزشی و عاطفی از والدین دریافت کنند. با شیوع کرونا، برخی از دانش‌آموزان چنین حمایتی را دریافت نمی‌کنند یا میزان آن بسیار اندک است. دانش‌آموزان با نیازهای ویژه مانند اوتیسم و اختلالات یادگیری نیز در موقعیت محروم‌تری نسبت به گذشته قرار گرفته‌اند. این دانش‌آموزان به درمان‌های رفتاری، گفتاری و کاردرمانی نیاز دارند و مراکز آموزش به دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، برای ارائه خدمات از پلتفرم‌های دیجیتال و مداخلات مبتنی بر خانه استفاده نمی‌کنند.

بسته بودن مدارس، ایزوله بودن ناشی از فاصله اجتماعی، رخدادهای تلخی مانند مرگ عزیزان و دوستان در اثر ابتلا به کرونا، ترس از کووید-۱۹ و اختلالات اقتصادی و اجتماعی سبب می‌شود دانش‌آموزان و خانواده آن‌ها دچار استرس، اضطراب و افسردگی شوند. پژوهش نشان داده است که استرس طولانی مدت می‌تواند به یادگیری دانش‌آموزان آسیب برساند و مسیر رشد و بالندگی آن‌ها را تهدید کند. شمار قابل توجهی از خانواده‌ها نیز چون سطح سواد سلامت بالایی ندارند، نمی‌دانند چگونه این استرس و اضطراب را مهار کنند و چگونه حمایتگر عاطفی و روانی فرزندان خود باشند. افزون بر آن، پیش از وقوع کرونا ۱۰ تا ۲۰ درصد دانش‌آموزان جهان، از اختلالات روانی رنج می‌بردند و پژوهش‌ها نشان داده است که در پی بحران‌های طبیعی و دیگر بحران‌ها سلامت روان دانش‌آموزان آسیب می‌بیند. چنین وضعیتی می‌تواند سبب افزایش خشونت در خانواده شود. تهدید سلامت به بعد روانی آن محدود نمی‌شود. بعد جسمانی سلامت دانش‌آموزان نیز آسیب می‌بیند. از نظر بعد جسمانی سلامت در برخی مدارس، دانش‌آموزان برای تغذیه کاملاً وابسته به مدرسه هستند و از آنجا

مواد غذایی دریافت می‌کنند. دانش‌آموزان در مدارس مکمل‌های مختلفی مانند آهن و ویتامین دی دریافت می‌کردند که در برخی از کشورها مانند ایران فقر این منابع در دانش‌آموزان دیده می‌شود.

شوک اقتصادی کووید-۱۹ سبب می‌شود بودجه کمتری به تعلیم و تربیت اختصاص داده شود و بیم آن می‌رود که حمایت مالی کمتری از معلمان شود. در حال حاضر، کووید-۱۹ شرایط معلمان را نیز دچار تغییر کرده است. از یک طرف برخی از آنان همانند افراد دیگر جامعه به صورت مستقیم از بحران کرونا ضربه خورده‌اند و از طرف دیگر، آن‌ها با نقش‌های تازه‌ای روبه‌رو شده‌اند و باید از عهده وظایف تازه‌ای برآیند.

دسترسی محدود به ابزارهای الکترونیکی (تبلت‌ها و رایانه‌ها)، اینترنت و توسعه حرفه‌ای محدود معلمان در زمینه تدریس مبتنی بر وب سبب شده است یادگیری از راه دور چالش‌برانگیزتر از آن چیزی شود که تصور می‌شد. هرچند آموزش الکترونیکی بسیار مفید و موفقیت‌آمیز است و در این شرایط، بسیاری از کشورها به عنوان راهکاری برای حفظ و رشد سرمایه انسانی از آن استفاده می‌کنند؛ اما کیفیت و دسترسی‌پذیر بودن آن پرسش‌برانگیز است. در حال حاضر، ۶۰۰ میلیون دانش‌آموز از دسترسی به آموزش مجازی به دلایل مختلف بازمانده‌اند.

شایان ذکر است که یادگیری، فرایندی اجتماعی است که در تعامل و گفت و شنود میان یادگیرندگان که یکی از آنها معلم است رخ می‌دهد. هرچند پلتفرم‌های یادگیری آنلاین، می‌توانند فضایی برای تعامل و گفت و شنود ایجاد کنند، اما دانش‌آموزان دوره دبستان به تجربیات کلاسی نیاز دارند که سرشار از تعامل چهره به چهره با معلم و همسالان آنهاست. نبود این تعامل و گفت و شنود، نه تنها کیفیت یادگیری را کاهش می‌دهد بلکه پرورش شایستگی‌ها و مهارت‌های اجتماعی که شامل کنار آمدن با دیگران، برقراری ارتباط‌های صمیمی و حفظ آن و پاسخ به موقعیت‌های مختلف اجتماعی به شیوه‌های سازگارانه است نیز دچار وقفه می‌شود. موضوع دیگر میزان مواجهه دانش‌آموزان با صفحه نمایش تلویزیون، موبایل، رایانه و غیره است که در این روزها به میزان زیادی افزایش یافته است. در پژوهش‌ها مشخص شده است که مواجهه طولانی‌مدت دانش‌آموزان ۱۲ تا ۱۸ ساله با صفحه نمایش تلویزیون، موبایل و غیره با افسردگی، درد اسکلتی-عضلانی و اختلال خواب همبستگی مثبت داشت. در کنار این دشواری‌ها، نظارت والدین بر فعالیت فرزندان در فضای مجازی هم قابل ذکر است که به دلیل شرایط موجود این امر امکان کمتری پیدا کرده است و سبب شده برخی از دانش‌آموزان در معرض محتوای نامناسب با سن خود قرار گرفته و برخی در معرض سوءاستفاده جنسی از طریق فضای مجازی قرار بگیرند.

در جمع‌بندی اثراتی که کووید-۱۹ بر تعلیم و تربیت گذاشته است، می‌توان از شکلی که بانک جهانی (۲۰۲۰) ارائه داده کمک گرفت (شکل ۲-۳۲):

شکل (۲-۳۲): اثرات کووید-۱۹ بر تعلیم و تربیت

منبع: گزارش بانک جهانی، ۲۰۲۰

در آموزش عالی، گزارش بانک جهانی حاکی از آن است که مسیر بازسازی صدمات کرونا به نظام و بازگشت به عملیات عادی آن، طولانی و پرسنگلاخ است و برخی زخم‌ها که این بحران بر بدنه نظام بر جای می‌گذارد، به زودی و سهولت، ترمیم شدنی نیستند. در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره شده است. آینده مالی ناخوشایندی که بسیاری از مراکز دانشگاهی باید با آن روبه‌رو شوند، محتمل است. به طوری که برخی از مؤسسات در معرض خطر بسته شدن فعالیت‌های خود هستند و این امر ظرفیت وزارتخانه را برای به عهده گرفتن مسئولیت اجتماعی تضعیف می‌کند. دانشجویان و کارکنان باید تحت حمایت و کمک قرار گیرند. به علاوه، نهادها و نظام‌ها باید حمایت شوند. روشن است که آینده آموزش عالی از بسیاری جهات نیاز به تجدیدنظر دارد. همکاری‌های بین‌المللی و چندجانبه در بخش آموزش عالی و سیاست‌گذاری و سایر ذی‌نفعان نیاز به افزایش و تقویت دارد. به نظر می‌رسد تجارب آموخته شده باید بتواند پیشرفت‌های آتی دانشگاه‌ها را به طور کلی هدایت و راهبری کند.

با شروع بحران کرونا، پژوهشگران نیز مانند بسیاری از مشاغل دیگر با یک شوک ناشی از تغییر سبک زندگی مواجه شدند. با ممزوج شدن زندگی شخصی و حرفه‌ای، آن‌ها نیز مجبور شدند که در کنار خانواده و فرزندان خود، کارهای پژوهشی و آموزشی را جلو ببرند. در این سبک جدید زندگی، بسیاری از پروژه‌هایی که از قبل بحران همه‌گیری کرونا شروع شده بودند با تأخیر در پیشرفت مواجه شدند. به دلیل این مسائل، شورای تحقیقات اروپا در ماه مارس سال ۲۰۲۰ اعلام کرد که بسیاری از پروژه‌های تحقیقاتی اروپا به دلیل کرونا دچار اختلال شده است. با محدودیت‌های ایجاد شده در مسافرت‌های خارجی، آن دسته از فعالیت‌های پژوهشی که مربوط

به مشارکت‌های بین‌المللی هستند دچار اختلال شدند. به عنوان نمونه، در کشور آلمان دانشجویانی که دروس خود را در نیمسال پاییز ۲۰۲۰ به صورت آنلاین گرفته‌اند، نمی‌توانند ویزا اخذ کنند و کشور آمریکا صدور ویزای تخصصی - حرفه‌ای H1B را تا آخر سال ۲۰۲۰ به حالت تعلیق درآورده است. در کشور آمریکا بیش از ۴۰۰ دانشگاه، استخدام جدیدی از کشورهای دیگر (و حتی داخلی) نخواهند داشت.

مسئله دیگر در آموزش عالی و فعالیت‌های آن، چگونگی انتخاب بین روش حضوری، غیرحضوری یا ترکیبی از این دو است. انتخاب هر یک از آنها در شرایط پسا کرونا، اثرات منحصر به خود را خواهد داشت؛ اما یک نکته مهم این است که در هر حال، آموزش غیرحضوری و استفاده از انواع فناوری‌های سخت و نرم، جای خود را در دوران کرونا و پسا کرونا در آموزش عالی و دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی باز نموده است. به همین دلیل، مسائل ناشی از این انتخاب ناگزیر مانند میزان آمادگی زیرساخت‌ها، تبعات این روش بر کیفیت آموزش، ضرورت تغییرات نهادی از جمله در قوانین و مقررات مختلف آموزشی، پژوهشی و دانشجویی، تغییرات ضروری در برنامه درسی، فراهم بودن محتوی مورد نیاز و با کیفیت، دروس عملی آزمایشگاهی و کارگاهی، روابط بین‌المللی، شیوه‌های ارزیابی آشکار شدند که نظام آموزش عالی در سطوح کلان و خرد باید به آن‌ها بپردازد.

محور بعدی مربوط به تأمین مالی می‌شود که به وضوح دو بخش جداگانه خواهد داشت و می‌تواند شامل حال دانشجویان یا مؤسسات آموزش عالی شود. این موضوع از جنبه دانشجویان، به‌ویژه با دانشجویان شهریه‌پرداز مرتبط می‌شود که در ایران، خانواده‌های آن‌ها از نظر درآمدی با کاهش یا توقف جریان کسب درآمد مواجه شدند و از طرف دیگر، ترکیب مخارج زندگی آن‌ها نیز به دلیل تورم قیمت انواع مواد خوراکی و مسکن دچار تغییر شد. به این دلیل روشن، تقاضا برای ورود جدید یا استمرار فعالیت آموزشی ثبت‌نام‌شدگان قبلی را در معرض آسیب و کاهش قرار داد. از جنبه مؤسسات نیز کاهش قدرت خرید منابع، ریسک کاهش بودجه دولت و کاهش منابع درآمدی ناشی از کاهش خدمات یا توقف پروژه‌های تحقیقاتی، آن‌ها را دچار مسئله کرد. در این خصوص، مثلاً در ایالات متحده آمریکا، ایجاد یک صندوق اضطراری در نظر گرفته شد که بخشی از منابع آن شامل ۱۴/۵ میلیارد دلار به آموزش عالی اختصاص می‌یابد. همچنین بازپرداخت وام‌های دانشجویی از ماه مارس تا سپتامبر به تعویق افتاد و این اقدام به صورت خودکار و بدون هماهنگی با دانشجویان ممکن گردید. برای بدهکارانی که در پرداخت‌های قبلی تأخیر داشتند نیز تسهیلاتی در نظر گرفته شد. نرخ بهره وام‌ها در این دوره نیز، به صفر کاهش یافت. در استرالیا، شرایط کمک ۴۰ میلیارد دلاری برای آموزش عالی، شامل ۲۳۰ هزار دانشجو که کمک مستقیم دریافت می‌کرده‌اند، همچنین دانشجویانی که کار دانشجویی یا کار پاره‌وقت را از دست داده بودند نیز شده است. در نروژ، دولت علی‌رغم وجود مشاغل نیمه وقت دانشجویی، پرداخت وام جدید بدون بخشش وام‌های دریافتی قبلی را تسهیل نمود. در آلمان برای دانشجویان بین‌المللی که کار پاره‌وقت داشتند و اکنون در شرایط دشواری قرار گرفته بودند حمایت‌هایی برقرار شد. در شیلی منابع برای ایجاد زیرساخت و شبکه‌های از راه دور تأمین و مورد استفاده قرار گرفتند. در آرژانتین هم تعویق بازپرداخت وام‌ها از جمله سیاست‌های مورد استفاده بود. یکی از سیاست‌های مطرح، اعتباربخشی به شهریه دانشجویانی بود که شهریه را پرداخت کرده اما آن ترم را منصرف شده بودند. به این صورت که پادار شدن این پرداخت به عنوان

اعتبار برای نیمسال بعدی بتواند به تداوم آموزش آن‌ها کمک کند. انگلستان این سیاست را برای اجاره پرداختی بابت مسکن و خوابگاه به کار گرفت.

درنهایت، مسئله مهم دیگر در ارتباط با این همه‌گیری موضوع حکمرانی در آموزش عالی، تداخل وظایف ستاد و صف و چگونگی تاب‌آور نمودن بخش است. اینکه سرعت واکنش به بحران چه اندازه مناسب بوده است، تقسیم کار و هماهنگی اجزای نظام و زیرنظام‌های آن در این ارتباط را می‌توان در این مقوله جای داد.

پژوهش و فناوری نیز تحت تأثیر این بحران قرار گرفته است. به طور مثال، اقتصاد کشورها را با همه‌گیری کووید-۱۹، ضعیف‌تر کرده و موجب کاهش جهت‌گیری بودجه‌ها به سمت تحقیق و توسعه شده است. در انگلستان، سازمان تأمین بودجه برای تحقیقات سلامت، تمام تحقیقات غیرمرتبط با کووید-۱۹ را متوقف کرد تا به کارکنان آموزش‌دیده بالینی که در حالت عادی در بخش‌های دانشگاهی هستند، اجازه دهد تا به خط مقدم برگردند. در ایالات متحده آمریکا نیز اقدام مشابهی توسط مؤسسه ملی سلامت انجام شد تا به کلیه تحقیقات غیرضروری خاتمه دهند و کارکنان و منابع برای تحقیقات در مورد بیماری، آزادی عمل بیشتری داشته باشند. اتحادیه اروپا نیز تخمین زده است که هزینه تحقیق و توسعه در سال ۲۰۲۰، به دلیل اثرات منفی کرونا بر تولید ناخالص داخلی، حدود ۲۵ میلیارد یورو کاهش می‌یابد.

این ویروس، تحقیقات آکادمیک را با اختلال قابل توجهی روبه‌رو کرده است. آزمایشگاه‌ها تعطیل شده‌اند و کارهای میدانی^۱ تا حد زیادی به حالت تعلیق درآمده است. دانشمندان برنامه‌های تحقیقاتی را با آنچه اکنون اولویت است و آنچه ممکن است اولویت شود، تطبیق می‌دهند. مریدان در حال تغییر شیوه آموزش نسل بعدی محققان هستند و کنفرانس‌های شاخص در بسیاری از زمینه‌ها لغو، تعویق و به طور اساسی دگرگون شده‌اند. دانشگاه‌ها بسیاری از فعالیت‌های خود از جمله کلاس‌ها، تحقیقات و کنفرانس‌ها را به سرعت به آنلاین تبدیل کرده‌اند. تعلیق سفر و قطع تماس حضوری در دانشگاه‌های جهان تأثیر پایدار بر تحقیقات دانشگاهی خواهد داشت. مطالعاتی که در اواسط جمع‌آوری داده‌ها بودند مجبور به توقف شدند و دیگر مطالعاتی که در شرف شروع بودند، انجام نشدند و تا به امروز مشخص نیست که تحصیلات حضوری آکادمیک چه زمانی دوباره در امنیت خواهد بود.

این بیماری و عواقب آن قطعاً تحقیقات پزشکی را نیز در کوتاه‌مدت و بلندمدت عمیق تحت تأثیر قرار خواهد داد. دانشمندان در تحقیقات پزشکی پیشرفت چشمگیری در ویروس‌شناسی، پزشکی بالینی، اپیدمیولوژی، داروشناسی و واکسن‌های مرتبط با کووید-۱۹ داشته‌اند. تا ۶ اکتبر ۲۰۲۰، بیش از ۹۳،۰۰۰ نشریه علمی، پیشرفت در این زمینه‌ها را گزارش کرده‌اند. این مطالعات تحقیقات پزشکی به درک کووید-۱۹ و شناسایی درمان و پیشگیری از بیماری کمک کرده است. قبل از همه‌گیری کووید-۱۹، تحقیقات ویروس‌شناسی (از جمله آنفلوانزا) کمتر از ۲ درصد از کل تحقیقات زیست پزشکی را شامل می‌شد. اما تعداد آزمایشگاه‌ها و محققانی که برای پرداختن به سؤالات تحقیقاتی مرتبط با کووید-۱۹ متمرکز شده‌اند، حیرت‌انگیز است. احتمالاً ۱۰ تا ۲۰ درصد از تحقیقات زیست پزشکی فعلی را شامل می‌شود که نشان‌دهنده سازگاری باورنکردنی جامعه تحقیق

1. Fieldwork

است. به اشتراک‌گذاری یافته‌های تحقیق و داده‌های تحقیق هرگز به این سرعت و کارایی نبوده است. حمایت بین‌المللی که به سرعت برای تحقیقات کووید-۱۹ تزریق می‌شود، میلیاردها یورو است. علاوه بر این، همان‌طور که کووید-۱۹ نابرابری در سلامت اجتماعی، نژادی و اقتصادی را افزایش داده است، به نظر می‌رسد این همه‌گیری نابرابری‌های جنسیتی موجود را نیز در زمینه تحقیق برجسته کرده است. در واقع، تجزیه و تحلیل‌های اولیه نشان می‌دهد که محققان زن نسبت به محققان مرد کمتر در حال چاپ و انتشار پروژه‌های تحقیقاتی هستند.

از مسائل مهم دیگر همه‌گیری برای پژوهش و فناوری می‌توان به این موارد اشاره کرد، تحمیل هزینه‌های پیش‌بینی نشده، ضرورت حفظ فاصله‌گذاری اجتماعی، ابتلای تعدادی از پژوهشگران و خانواده‌هایشان، بستن مرزها و کاهش سفرها، کاهش توان و تمایل شرکت‌ها به سرمایه‌گذاری در پروژه‌های تحقیق و توسعه، کاهش کنفرانس‌ها و تعاملات حضوری بین‌المللی، کاهش توان و تمرکز پژوهشگران، غالب شدن فضای اضطراب، تنش و افسردگی بر محققان، کاهش فعالیت‌های پژوهشی بانوان، کاهش دسترسی به تجهیزات، مواد اولیه و الزامات پژوهشی، کاهش پژوهش‌های میدانی و متکی بر فیلد یا زمینه، احتمال کاهش توجه به سایر موضوعات پژوهش کووید-۱۹، کاهش هم‌افزایی‌ها و مراودات بین‌المللی، مسائل ناشی از ضرورت دورکاری در پژوهش هستند که خود مسائل بعدی را ایجاد خواهند کرد.

گزارش دستگاه‌های سیاست‌گذار در بخش پژوهش و فناوری در ایران حاکی از آن است که با وجود استفاده روزافزون از فناوری و توسعه استارت‌آپ‌ها در حوزه‌های خدماتی اما در مجموع تأثیرات منفی نیز در این حوزه مشهود است. برای مثال، استارت‌آپ‌های حوزه گردشگری و فروش آنلاین بلیت‌ها به دلیل فراهم نبودن زیرساخت‌های لازم با رکود و کاهش درآمد روبه‌رو شده‌اند. برخی کارخانجات و بنگاه‌های تولیدی با فناوری متوسط و بالا به دلیل مشکل در تأمین مواد اولیه به دلیل محدودیت‌های بخش حمل و نقل با مشکل مواجه شده‌اند و به نوعی باعث تعطیل شدن کارگاه‌های آموزشی و آزمایشگاه‌های تحقیقات پژوهشگران شده است. قطع زنجیره تأمین و اختلال در عرضه تجهیزات و قطعات الکترونیکی و سخت‌افزاری و کاهش تولید تجهیزات مورد نیاز از مشکلات به وجود آمده در بخش فناوری است. از طرفی، شرایط کرونا زمینه‌های جدیدی را برای تحقیق و پژوهش ایجاد کرده است. در شرایط کرونا بیش از ۴۵۰ شرکت در حوزه کرونا فعالیت می‌کنند که همگی از شرکت‌های زیر نظر در پارک‌های علم و فناوری هستند و این تعداد شرکت در ماه‌های اولیه کرونا، بیش از یک میلیون ماسک و محلول ضدعفونی تولید کردند. در عین حال بیش از ۱۵۰ شرکت نیز در زمینه تولید تجهیزات پزشکی مرتبط با حوزه کرونا فعالیت می‌کنند. این موارد را می‌توان از اثرات مثبت کرونا در زمینه تحقیقات و پژوهش دانست.

۲-۴-۲- تهدیدها و فرصت‌ها

گسترش ویروس کرونا علاوه بر صدمات جانی، مالی، کاهش سرمایه‌های انسانی و تأثیر بر فعالیت‌های بخش‌های گوناگون که شدت و دامنه و عمق آن نیز متفاوت بوده است، به همراه خود واجد تهدیدها و فرصت‌هایی نیز بوده است که کاربرد صحیح سیاست‌ها و اقدامات بهنگام برای کاهش این تهدیدها و استفاده از فرصت‌ها، می‌تواند آثار مثبتی را برای بخش‌ها، از جمله در آموزش، پژوهش و فناوری فراهم آورد. اهم موارد مورد اشاره مطالعات در این خصوص به قرار زیر هستند.

در آموزش عمومی، تهدید گسترش فقر خانوارها ناشی از مشکلات اقتصادی و در نتیجه، کاهش سرمایه انسانی، پایین بودن سطح آگاهی و سواد سلامت خانواده‌ها برای مقابله با بحران‌های روحی و روانی و گسترش خشونت در خانوار هم از سمت والدین و هم فرزندان آن‌ها، ریسک و خطر کاهش بودجه عمومی دولت در آموزش و پرورش، مواجهه طولانی‌مدت دانش‌آموزان با انواع صفحات تصویری مثل تلویزیون، موبایل و تبلت و آثار منفی آن به عنوان تهدیدهای اصلی آورده شده‌اند. در کنار آنها فرصت‌هایی مطرح هستند از جمله:

نخست، در ارتباط با دانش‌آموزان در شش زمینه خانواده، جامعه، سلامت جسمی، سلامت روانی، یادگیری و فناوری این فرصت‌ها قابل تحلیل و کاربرد هستند که شامل، تحکیم پایه‌های خانواده از طریق تعامل بیشتر با اعضای خانواده در صورت برخورداری از مهارت‌های بین فردی و لذت بردن از این تعامل. افزایش مشارکت جامعه محلی، درگیری بیشتر از طرف والدین در آموزش، انتشار و نفوذ فناوری در نظام آموزشی و اثرات مثبت قابل بهره‌برداری، تغییر اجباری در ارزشیابی‌ها و زمینه‌سازی ذهنی برای انواع تحولات بنیادین از جمله در برنامه درسی، افزایش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموز برای یادگیری در برخی دانش‌آموزان، رشد آموزش فردی شده، تمرین یادگیری خودتنظیمی، فرصتی برای کشف فضاهای یادگیری جدید هستند. کاهش مهاجرت برای آموزش، فرصتی برای دسترسی به آموزش تحصیل زاغه‌نشین‌ها، جوامع بومی، خانواده‌های فقیر، مهاجران، پناهندگان است. امکان استفاده از بازی و گیمیفیکیشن^۱ (بازی گونه‌سازی آموزشی) و رونق صنعت گیمیفیکیشن، دسترسی رایگان دانش‌آموزان به انبوهی از منابع و دوره‌های آموزشی، امکان تکرار تجربه کلاس برگزار شده به صورت مجازی از طریق مشاهده فیلم ضبط شده از نکات درخور هستند. در مضمون سلامت، دانش‌آموزانی که اضطراب سخنرانی دارند، در کلاس مجازی امنیت بیشتری دارند و با اعتماد به نفس بیشتر در فضای مجازی ابراز وجود می‌کنند.

دوم، در مورد فرصت‌های جدید برای معلمان در سه مضمون خود معلم، ارتباط با دیگران و ابزار و فنون، مواردی قابل ذکر هستند. افزایش وجاهت معلم و مدرسه به طور غیرمستقیم چون والدین در تدریس فرزندان خود مشارکت داشتند، لذا اهمیت کار معلم را دریافتند. حذف بسیاری از دستورالعمل‌ها مثلاً حذف آزمون‌های استاندارد شده و دستورات نهادی، معلمان را از محدودیت دستورالعمل‌ها بیرون آورده است. ارائه فرصتی برای تمرکز بر رویکرد ترومای آگاهانه، باز شدن پنجره فرصت برای تحول در تعلیم و تربیت، یعنی بازه زمانی کوتاهی

1. Gamification

فراهم شده است که طی آن می‌توان به بازاندیشی و بازسازی نظام تعلیم و تربیت اقدام کرد تا به بروندادی مطلوب دست یافت و اگر این پنجره بسته شود، فرصت از دست می‌رود. به چالش کشیده شدن شیوه‌های سنتی برای آموزش و فراهم شدن امکان حرکت از مدل معلم‌محور به دانش‌آموز‌محور. فرصتی ناب برای فاصله گرفتن و گسستن از برخی سنجش‌های سنگین و فرایندهایی که نظام آموزشی را به یک ابزارسازی دانش تبدیل کرده نیز، ایجاد شده است (فرصتی برای کشف فضاهای یادگیری جدید. دسترسی رایگان معلمان به بسیاری از منابع و دوره‌های آموزشی).

سوم، در ارتباط با والدین، تغییر نقش والد به والد-معلم نیز، فرصتی برای کشف فضاهای یادگیری جدید است. نظیر رضایت برخی از مادران به‌ویژه مادران دانش‌آموزان با نیازهای ویژه از مشارکت فرزند خود در کلاس درس و کم شدن حجم کاری آنان، درک تازه والدین از یادگیری فرزندان خود و افزایش اعتماد به نفس آنان در کمک کردن به یادگیری فرزندان خود، افزایش مشارکت والدین با مدارس و تبدیل شدن آنان به حمایتگر یادگیری فرزندان خود، لذت برخی از والدین از تجربه درگیر شدن در فرایند آموزش فرزندان خود.

در آموزش عالی نیز عمده تهدیدهای محیطی به کاهش تقاضای ناشی از گسترش فقر خانواده‌های شهریه‌پرداز، ریسک کاهش منابع دانشگاهی از بودجه عمومی، از میان رفتن سرمایه‌گذاری‌های گذشته بخش خصوصی در آموزش عالی، از دست دادن تقاضا برای پژوهش‌بنگاه‌های بزرگ دولتی و غیردولتی مطرح شده‌اند. در کنار آن‌ها، فرصت‌های عدیده مانند توجه به علم نزد جامعه و پذیرش اهمیت راه‌حل‌های علمی، انتشار و نفوذ فناوری و کاربرد آن در آموزش، ایجاد ظرفیت‌های جدید و کم‌هزینه‌تر برای ارتباطات بین‌المللی، حل مسئله یا چالش مزمن عدم کفایت ارتباط با جامعه و در نتیجه گسترش جامعه‌محوری، ایجاد شرایط محیطی برای گذار سریع‌تر دانشگاه‌های مستعد به دانشگاه‌های نسل سوم، مواردی هستند که باید از آن‌ها بهره لازم را گرفت.

کرونا در حوزه پژوهش و فناوری، فرصت توسعه زیرساخت‌های فناورانه در بخش پژوهش را فراهم کرده است. گذار از رویکرد سنتی و فرایندهای کلاسیک پژوهش به رویکرد مبتنی بر فناوری فرصت‌های بسیاری در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و حتی زیستی به وجود آورده است. نکته یا فرصت دیگر این است که فناوری به عنوان موتور محرک تغییرات، تحت تأثیر رویدادهایی همچون کرونا، با سرعت متفاوتی در جامعه منتشر شده و مورد پذیرش قرار می‌گیرد و به عبارت بهتر، خلق، اشاعه و به‌کارگیری فناوری در جامعه در شرایط کرونایی بسیار متفاوت از شرایط غیرکرونایی است. همچنین، اهمیت و ضرورت پژوهش برای یافتن واکنش بر کسی پوشیده نیست. شرایط کرونایی باعث شده است تا اتکای به پژوهش و نیازمندی انسان به توسعه پژوهش‌های بنیادین در زمینه‌های مختلف، بیش از پیش اهمیت یافته و برای سیاستگذاران و تصمیم‌گیران ضرورت پیدا کند. در عین حال، کرونا با ایجاد محدودیت‌های گسترده در تعاملات حضوری، حضور فیزیکی و مراودات علمی بین‌المللی و همچنین آسیب‌های اقتصادی و انسانی، تهدید عمیق و دیرپایی در دو حوزه علم و فناوری ایجاد کرده است.

۲-۵- فرهنگ، ورزش و گردشگری

۲-۵-۱- بیان مسئله

تأثیر بحران همه‌گیری کووید-۱۹ بر ارزش‌های عمومی و فعالیت‌های فرهنگی، چنان اساسی بوده است که جامعه را به دوره‌ای متفاوت وارد کرده و سیاست‌ها و اقدامات متفاوتی را ضروری ساخته است. در ابتدای این همه‌گیری با تعطیلی رویدادهایی مانند جشنواره‌ها، همایش‌ها، نمایشگاه‌ها و سایر برنامه‌های گروهی فرهنگی و هنری، مشاغل این بخش تحت تأثیر قرار گرفت و برگزاری رویدادها به صورت مجازی در اولویت قرار داده شده‌اند. با توجه به وابستگی بازار مصرف این بخش به مخاطب، آسیب‌ها و خسارات جبران‌ناپذیری بر پیکره کسب و کارهای بخش خصوصی این حوزه نیز وارد شده است. زیان وارده به کسب و کارها در سه رشته اصلی فرهنگی، هنری، رسانه‌ای و تولید محتوای دیجیتال قابل تأمل بوده و مبنایی برای تخصیص تسهیلات کرونایی قرار گرفته است. میزان ثبت تقاضای کسب و کارهای آسیب‌دیده برای دریافت تسهیلات کرونایی در سامانه تا شهریورماه ۱۳۹۹، حدود ۷۰۰۰ میلیارد ریال بوده است. از طرفی آیین‌های گوناگون جمعی به‌عنوان بخش مهمی از فرهنگ به حالت تعلیق درآمده و در برخی موارد جای خود را به آیین‌های فردی و خصوصی داده‌اند. به دنبال تصمیمات ستاد مقابله با کرونا و تعطیلی فعالیت‌های فرهنگی از جمله سینماها، آموزشگاه‌ها و غیره فعالیت حدود ۶۰۹ سالن و ۲۲۹ سینمای دولتی و خصوصی متوقف شد و سه هزار نیروی کار آن‌ها با بحران و آسیب‌های ناشی از بیکاری مواجه شدند. از طرفی با برقراری قرنطینه و لزوم ماندن در خانه، کسب و کارهای مبتنی بر شبکه‌های ارتباطی رونق گرفتند. با رونق شبکه‌های نمایش خانگی و برنامه‌هایی همچون نماوا و فیلمو، اتفاق بسیار مثبتی در این بخش رقم خورد.

در بخش فرهنگ شیوع این همه‌گیری باعث ورود به دوره‌ای جدید از حوزه اقتصاد فرهنگ و هنر شده است. با بروز نشانه‌های اولیه بحران و اعلام قرنطینه، مشاغل و فعالیت‌های فرهنگی و هنری نیز متوقف و تعطیل شدند. گردش نقدینگی و درآمد در اقتصاد فرهنگ شدیداً تنزل یافت و دوره دیگری از رکود اقتصاد فرهنگ آغاز شد و اثرات ناشی از تحریم را تشدید کرده و برخی کسب و کارها را تا آستانه ورشکستگی پیش رانده است. تأثیرات اقتصادی بحران کرونا در حوزه اقتصاد فرهنگ، به‌ویژه در کشورهایی مانند ایران که سازوکارهای اقتصاد فرهنگ در آن‌ها نهادینه نشده و همچنان به حوزه فرهنگ نه در قالب یک صنعت فرهنگی، بلکه در قالب فعالیتی فرهنگی نگاه می‌کنند، مخرب‌تر بوده است. مسائل معیشتی جمعیت هنری و فرهنگی ایران به دلیل تعلیق تقریباً کامل اقتصاد فرهنگ و هنر، به مسئله‌ای جدی تبدیل شد و مسائل و مشکلات نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی و اقتصاد فرهنگ در مواجهه با این بحران، از مباحث مهم دوره کرونا بوده است.

از دیگر پیامدهای این بحران تأثیر بر فرهنگ جهانی بوده است. همکاری و همبستگی جهانی، سازوکار عبور از بحران است. سرمایه اجتماعی جهانی نیز، کاهش یافته است در زمانه‌ای که جهان بیش از هر زمانی نیاز به سرمایه اجتماعی در سطح جهانی دارد.

کرونا بر شرایط زندگی تأثیراتی را داشته و همچنین شهرنشینان بیشتری در مقایسه با روستائیان بیان کرده‌اند که کرونا بر جریان زندگی‌شان تأثیراتی داشته است.

این بحران به شدت موجب افزایش اضطراب و نگرانی و ترس از ابتلا به کرونا، احساس افسردگی و تنهایی، ناامیدی از آینده و ... شده است. روابط بین اعضای خانواده از موضوعات مهم دوران کرونا بوده است.

از طرف دیگر، شیوع این ویروس مخرب آثار جدی اقتصادی و ساختاری بر بخش ورزش وارد کرده است، به نحوی که به بخش خصوصی و مردمی ورزش بیشترین صدمه را وارد ساخته است. البته بخش‌های دولتی و ملی نیز از این گزند در امان نبوده‌اند. اثرات این بحران در حوزه ورزش بر بخش ورزش تربیتی، ورزش همگانی، ورزش قهرمانی و ورزش حرفه‌ای بوده است. مشکلات و خسارات مالی در شش حوزه کالاها و تجهیزات ورزشی، فناوری‌های ورزشی، گردشگری و تفریحات ورزشی، ورزش حرفه‌ای و قهرمانی، ورزش غیرحرفه‌ای و آموزش ورزش مورد توجه است. از طرفی حضور مردم در خانه‌ها و عدم تحرک منجر به افزایش وزن و در نتیجه افزایش بیماری‌های قلبی و عروقی و دیابت و ... شده و کارآمدی نظام ورزش همگانی کشور را با چالش جدی مواجه نموده و بخش‌های ورزش شهرداری‌ها را با تعطیلی گسترده روبه‌رو ساخته است. این شرایط، افزایش هزینه‌های بهداشتی و درمانی ناشی از بیماری‌های گوناگون را در پی داشته است.

از جمله اثرات بر بخش ورزش شامل: برنامه‌ها و پروژه‌های جدید و راه‌اندازی زیرساخت و اماکن ورزشی، فعالیت‌های درآمدزایی هیئت‌های ورزشی و فدراسیون‌ها، حقوق و هزینه‌های عملیاتی مربیان و بازیکنان تیم‌ها، فعالیت ورزش‌های تفریحی در پارک‌ها و بوستان‌ها، فعالیت خدمات مشاوره‌ای و تخصصی ورزشی، فعالیت خدمات حقوقی در ورزش، ایجاد استارت‌آپ‌های جدید ورزشی، فعالیت سایت‌های فروش و فروش تلفنی کالا و خدمات ورزشی، فعالیت همایش‌ها و سمینارهای علمی، فعالیت ورزش دانشگاهی، صادرات و واردات محصولات ورزشی، فعالیت تولیدکنندگان تجهیزات ورزشی و فعالیت تولیدکنندگان پوشاک ورزشی بوده است.

در بخش ورزش غیرحرفه‌ای با وجود فعالیت ۲۵۰۰۰ باشگاه ورزشی و ۲۸۰۰ استخر شنا که در اکثر مواقع تعطیل بوده‌اند، خسارت قابل توجهی به بخش ورزش وارد شده است. در حوزه ورزش حرفه‌ای و قهرمانی نیز می‌توان به حذف درآمدهای حاصل از بلیت‌فروشی برای تماشای رویدادهای ورزشی و افزایش هزینه‌های مربوط به پرداخت قراردادهای بازیکنان، تمدید قرارداد مربیان و کادرهای فنی و برگزاری مجدد اردوهای آماده‌سازی اشاره کرد. به دلیل تعطیلی اماکن ورزشی و عدم امکان پرداختن به ورزش همانند سابق، در نتیجه مردم بسیار کمتر از گذشته نسبت به خرید لوازم و البسه ورزشی احساس نیاز می‌کنند و در حوزه آموزش ورزش نیز موجب کاهش فعالیت‌های مربیان و داوران شده است.

جدول (۲-۳۵): جمع‌بندی از برآورد هزینه‌های ناشی از تأثیر شیوع کرونا بر بخش ورزش

ردیف	ابعاد اقتصادی	منابع درآمدی	نوع کسب و کار	میزان زیان درآمدی ماهانه (میلیارد تومان)	میزان زیان درآمدی سالانه (میلیارد تومان)
۱	ورزش غیرحرفه‌ای	درآمدهای ناشی از ارائه خدمات توسط باشگاه‌های ورزشی استخرهای ورزشی	غالباً خصوصی و بخشی دولتی	۳۷۵	۴۵۰۰
			غالباً خصوصی و بخشی دولتی	۱۲۶	۱۵۱۲
۲	کالاها و تجهیزات ورزشی	فروش لوازم و البسه ورزشی مورد نیاز عموم جامعه فروش لوازم ورزشی مورد استفاده در باشگاه‌ها و ارائه خدمات تعمیر و نگهداری وسایل	خصوصی	۵۰۰	۶۰۰۰
			خصوصی	۶۲	۷۵۰
۳	آموزش ورزش	درآمد حاصل از برگزاری دوره‌های آموزشی و مربی‌گری، داوری و...	فدراسیون‌ها، دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی	۱	۱۲
۴	گردشگری و تفریحات ورزشی	گردشگری ورزشی	بخش خصوصی- باشگاه‌های حرفه‌ای	۱	۱۲
۵	ورزش حرفه‌ای و قهرمانی	حامی‌گری، هواداری، تبلیغات ورزشی بلیت‌فروشی برای تماشای رویدادهای ورزشی	باشگاه‌های ورزشی	۳۳	۴۰۰
			باشگاه‌ها فدراسیون‌های ورزشی	۶	۷۲
جمع کل				۱۱۰۴	۱۳۲۴۸

در بخش گردشگری نیز همه‌گیری بیماری کووید-۱۹ منجر به اختلال بی‌سابقه‌ای در سفرهای داخلی و بین‌المللی شده که مقاصد و بازارهای اصلی جهان را به حالت آماده‌باش درآورده و خسارت‌ها و آسیب‌های بسیاری را به این بازار وارد کرده است. به گونه‌ای که تعداد گردشگران بین‌المللی از ژانویه تا آوریل ۲۰۲۰ با کاهش ۴۴ درصدی همراه بوده است.

محدودیت‌های مسافرتی در تمام مناطق جهان منجر به تعطیلی فرودگاه‌ها و بسته شدن مرزهای ملی تمام مقاصد گردشگری جهان شده است. با توجه به تحولات سریع و ناپایدار بودن وضعیت جهان ناشی از ویروس کرونا، چشم‌اندازها مدام در حال تغییر است. سازمان جهانی گردشگری کاهش احتمالی تعداد گردشگر بین‌المللی تا پایان سال ۲۰۲۰ را بین ۵۸ تا ۷۸ درصد ارزیابی کرده که این روند کاهشی به سرعت مهار این

بیماری، مدت‌زمان محدودیت سفر و سرعت باز شدن مرزها بستگی دارد. بر اساس آمار شورای جهانی سفر و جهانگردی،^۱ شیوع کرونا ۵۰ میلیون شغل را در بخش سفر و گردشگری در معرض نابودی قرار داده است. رکود و تعطیلی واحدها موجب آسیب به کسب و کارهای خرد، کاهش سطح اشتغال و کاهش درآمد شاغلین این بخش شده است که این خسارات شامل دفاتر خدمات مسافرتی و گردشگری، تأسیسات گردشگری، راهنمایان گردشگری و مؤسسات و مراکز آموزشی گردشگری است.

از طرفی برخی از سرمایه‌گذاران این بخش، سرمایه خود را از بخش گردشگری خارج کرده و به بازارهای دیگر وارد کردند. این امر باعث شده که احیای این صنعت با مشکل جدی روبه‌رو شود، چراکه از یک سو نیروی انسانی کارآمد از آن خارج شده است و از سوی دیگر، کارآفرینان علاقه‌ای به سرمایه‌گذاری در این بخش ندارند. در این میان می‌توان به کاهش درآمد ملی کشور از محل گردشگران ورودی خارجی اشاره کرد.

۲-۵-۲- تهدیدها و فرصتها

کرونا علاوه بر تهدیدها، فرصتی برای تجربه‌های نوین در حوزه فرهنگ و هنر نیز بوده است. این بحران، امکان تجربیات نوین و خلاقانه‌ای را در ارائه راهکارهای جدید در عرضه آثار هنری فراهم آورده است. از مهم‌ترین این تجربیات، افزایش بهره‌مندی و حتی تغییر نحوه استفاده از فضای دیجیتال برای نمایش آثار هنری و عرضه محصولات فرهنگی است، به‌گونه‌ای که قابلیت‌های بالقوه فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی در عرصه آموزش و عرضه محصولات فرهنگی و هنری، در حال بالفعل شدن است. فضای دیجیتال، راه‌های جدید و خلاقانه را برای نمایش آثار هنری ارائه می‌دهد که پیش از این هرگز تا این اندازه مورد توجه و استفاده قرار نگرفته بود. در شرایط کرونایی، سعی شده است در بستر پلتفرم‌ها و فضای مجازی، فعالیت‌های تولید و مصرف فرهنگی تداوم یابد.

ظهور پدیده کرونا برابر است با ورود بخش ورزش کشور به شرایطی متلاطم و پیچیده که در آن تهدیدها و فرصت‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، بهداشتی و سیاسی، بخش ورزش را از یک سو با چالش‌ها و مشکلات و از سوی دیگر با ظرفیت‌هایی جدید مواجه ساخته است. از مهم‌ترین تهدیدها در این حوزه می‌توان به خطر فروپاشی بخش خصوصی ورزش، انقطاع در حرکت ساختارها و نهادهای ورزش ملی و باشگاهی، افت نشاط اجتماعی و روانی و سلامت عمومی و آمادگی جسمانی اقشار مختلف مردم، افت جایگاه بین‌المللی و تضعیف غرور ملی اشاره کرد.

مهم‌ترین فرصت‌ها را نیز می‌توان در رویه‌ها و ظرفیت‌های ایجاد شده برای آموزش در حوزه ورزش و همچنین مشارکت مؤثر خانواده ورزش در مقابله با این بلای عمومی و مشارکت در امور خیریه دانست.

در حوزه گردشگری می‌توان بیان داشت که کسب و کارهای خرد در ابتدای بحران با مشکل روبه‌رو شدند و کسب و کارهای بزرگ‌تر به مرور به عمق فاجعه پی بردند. کرونا باعث شده است اقتصاد گردشگری مانند اقتصاد

1. World Travel & Tourism Council (WTTC)

کشوری که درگیر بحران جنگ شده، دچار ویرانی گسترده‌ای شود و در صورتی که سیاست مناسبی اخذ نشود، وارد شدن به عرصه رقابت در دوران پسا کرونا به شدت سخت و مشکل خواهد بود.

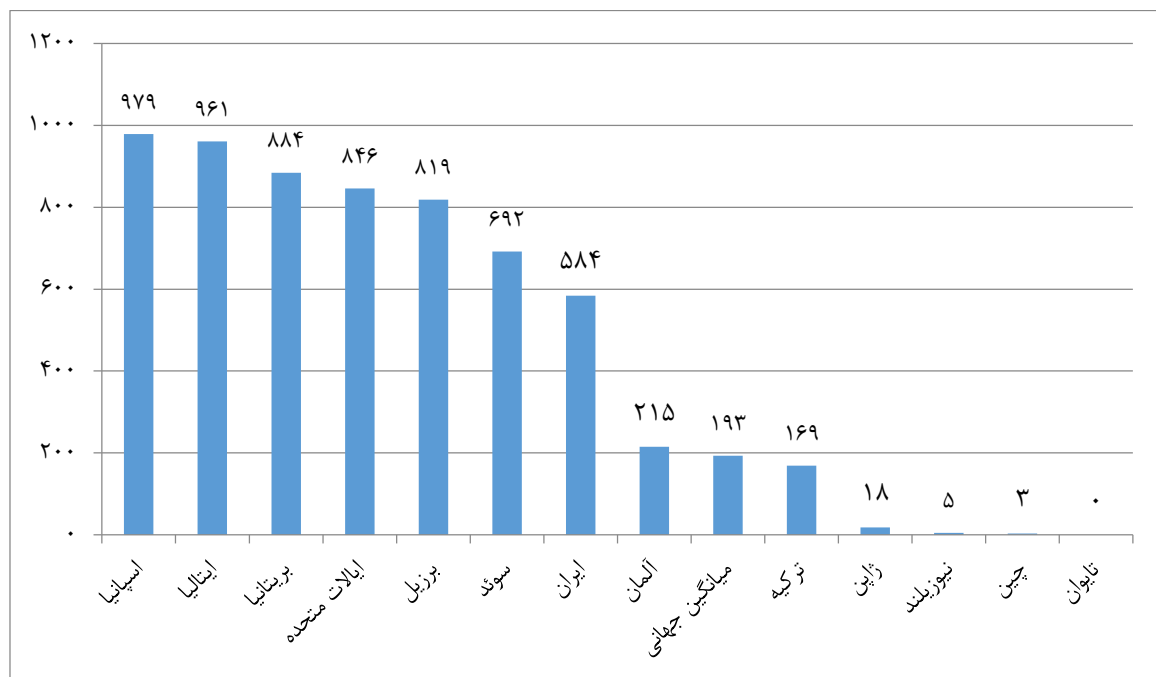
تنها فرصتی که در این میان می‌توان از آن یاد کرد تمایل افراد برای سفر در دوران پسا کرونا است. شرایط قرنطینه باعث شده افراد زیادی تمایل فراوانی برای سفر به مقاصد دیگر بعد از بهتر شدن شرایط دارند که حتی می‌تواند به انفجاری بزرگ در حجم سفر تبدیل شود. از این رو مهم‌ترین فرصت را می‌توان تمایل افراد برای سفر و گردشگری در نظر گرفت که باعث می‌شود تقاضای سفر به نحو مؤثری افزایش پیدا کند. از طرفی بحران کرونا باعث شده است تمام ارکان فعال در گردشگری دچار مشکل شوند. از این رو، این امکان میسر شده است تا با هم به مسائل گردشگری بپردازند و این امر باعث کاهش رقابت‌های بی‌فایده برای مقاصد شده است.

۲-۶- حکمرانی و مدیریت بحران

۲-۶-۱- بیان مسئله

تا اواخر بهمن ۱۳۹۹، بیش از ۱۱۰ میلیون نفر در سراسر جهان به بیماری کرونا مبتلا شدند و حدود دو و نیم میلیون نفر جان خود را بر اثر آن از دست دادند. کشورها به صورت دومی‌نوییی یکی پس از دیگری به مصاف این مهمان ناخوانده ناخوشایند رفتند، اما میزبانی‌ها بسیار متفاوت بود. تندباد کرونا تمام کشورها را آزار داد، اما تنها در برخی کشورها تبدیل به توفانی تمام‌عیار شد. نتایج متفاوت کشورها در مقابله با ویروس کرونا تأمل‌برانگیز است. در آمریکای شمالی، ایالات متحده آمریکا وضعیت فاجعه‌باری را تحمل کرد. تا اواخر بهمن ماه ۱۳۹۹ (نیمه‌های فوریه ۲۰۲۰) ایالات متحده با بیش از ۲۸ میلیون مبتلا، حدود یک چهارم مبتلایان جهان را به خود اختصاص داده است، در حالی که این کشور فقط حدود ۴ درصد معادل یک بیست و پنجم جمعیت جهان را در خود جای داده است. در آمریکای جنوبی، برزیل تحت حکومت بولسونارو که بسیاری او را شبیه‌ترین شخصیت به ترامپ می‌دانند، شبیه‌ترین عملکرد را به ایالات متحده تحت رهبری ترامپ داشت؛ در حالی که اروگوئه و کاستاریکا نسبتاً موفق بودند. روسیه، اسپانیا، بریتانیا، ایتالیا و فرانسه از مردودین قاره اروپا بودند و در آسیا، ایران با بیش از یک و نیم میلیون مبتلا و حدود ۶۰ هزار قربانی تا آن زمان یکی از بدترین کارنامه‌ها را داشته است. ایران یکی از طولانی‌ترین مواجهات با روزهای اوج بحران را داشت و نخستین کشوری در جهان بود که به سرعت (از اواسط خرداد) موج دوم و از اوایل مهر، موج سوم را تجربه کرد که بسیار وخیم‌تر و مرگبارتر از موج نخست بود. در روزهای اوج بحران، حدود ۲۰ درصد مرگ‌های روزانه در ایران بر اثر ابتلا به کرونا بود و اگر متغیر جمعیت را کنترل کنیم، ایران با ۷۰۰ مرگ به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت، یکی از بالاترین آمارهای قربانیان کرونا را در قاره آسیا (پس از ارمنستان جنگ‌زده و گرجستان) به خود اختصاص داده است. این در حالی است که برخی کشورهای آسیای شرقی به سرعت و با کمترین تلفات و هزینه بر بحران غلبه کردند و برای عملکرد موفقیت‌آمیز خود مورد تمجید قرار گرفتند. کره جنوبی طی کمتر از یک ماه، نمودار

مبتلایان را نزولی کرد و تاکنون با حدود ۸۶ هزار مبتلا و فقط حدود ۱۵۰۰ قربانی، تبدیل به یک الگوی بسیار موفق شد. این کشور چنان بیماری را تحت کنترل گرفت که توانست در اواسط ماه آوریل حتی انتخابات پارلمانی را نیز در مقابل چشمان حیرت‌زدهٔ جهانیان برگزار کند. در شکل (۲-۳۳)، تفاوت‌های کارنامهٔ برخی کشورها در جهان و آسیا بر اساس شاخص میزان مرگ و میر به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت به تصویر کشیده شده است.

شکل (۲-۳۳): تعداد مرگ و میر در برخی کشورهای جهان به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت

منبع: <https://www.worldometers.info/coronavirus>

پرسش اساسی این است که چه چیزی این تفاوت‌ها را توضیح می‌دهد؟ چرا کرهٔ جنوبی در کمتر از یک ماه و با فقط ۵۳۰ قربانی (در کل حدود ۱۰ ماه) بحران را به سرعت تحت کنترل درآورده است، اما ایران پس از حدود ۸ ماه از آغاز بحران، در اوایل آبان فقط در یک روز بیش از ۳۰۰ قربانی را ثبت می‌کند تا مشخص شود که بحران تازه اوج گرفته است؟ چرا سوئد ثروتمند و مرفه که از نظر شاخص‌های توسعه انسانی و اقتصادی جزء کشورهای سرآمد جهان است، حدود ۷ هزار قربانی (۶۹۲ قربانی به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت) ثبت می‌کند؛ اما یونان، عضو ضعیف و نیمه ورشکستهٔ اتحادیه اروپا کمتر از نیمی از این مقدار، یعنی ۳۰۰۰ قربانی (۲۶۰ مرگ به ازای هر یک میلیون نفر جمعیت) را ثبت می‌کند؟^۱ چرا چین به مثابه کانون بحران و نقطهٔ شروع آن به روایت آمارها یکی از بهترین کارنامه‌های مدیریت بحران را به خود اختصاص داد (فقط حدود ۸۶

۱. باید توجه داشت که رتبه‌بندی نمودار مربوط به منتخبی از کشورها و آمار آذرماه ۱۳۹۹ است. بر اساس آمار نیمه فروردین ۱۴۰۰، ایران در بین ۲۲۱ کشور در شاخص مرگ و میر در هر یک میلیون نفر جمعیت رتبه ۵۳ را دارد. همچنین وضعیت یونان بسیار متفاوت شده است.

هزار مبتلا و ۴۶۰۰ قربانی) و ایالات متحدهٔ ثروتمند، هزاران کیلومتر آن طرف‌تر تا آبان‌ماه بیش از یک پنجم مبتلایان و قربانیان جهان (به ترتیب حدود ۱۴ میلیون نفر و ۲۸۰ هزار نفر) را به خود اختصاص داده است؟ چرا در ماه سپتامبر (شهریور ۱۳۹۹) روزانه حدود ۹۰ هزار نفر در هند به کرونا مبتلا می‌شدند، در حالی که کل تعداد مبتلایان چین طی ۹ ماه بحران تا همین ماه فقط ۸۵ هزار مورد بوده است؟

آیا می‌توان این تفاوت‌ها را اتفاقی، محصول ژنتیک متفاوت مردمان ساکن این سرزمین‌ها، یا نوع ویروس وارد شده به آن‌ها دانست؟ آیا سطح ثروت و فناوری متفاوت این کشورها، توضیحی کافی برای تحلیل این تفاوت‌ها ارائه خواهد داد؟ شواهدی برای هیچ یک از این ادعاها در دست نداریم. هرگونه فرضیه دربارهٔ رابطهٔ بین سطح ثروت، سطح فناوری و میزان جمعیت کشورها و تعداد مبتلایان و قربانیان آن‌ها، به سادگی شواهد نقض فراوانی می‌یابد. بسیاری نیز ادعا کردند که آنچه در جهان رخ داد نشانگر برتری اشکال اقتدارگرایانه و غیردموکراتیک حکومت بر الگوهای دموکراتیک و باز است. این ادعا نیز اگرچه ممکن است شواهدی داشته باشد، اما به راحتی موارد نقض بسیاری می‌یابد. درواقع، موفق‌ترین کشورها در اغلب موارد غیردموکراتیک نبودند (کرهٔ جنوبی، نیوزیلند، نروژ و فنلاند)، هرچند دموکراسی‌های ناموفق (ایتالیا، بریتانیا و ایالات متحده) و غیردموکراسی‌های موفق (سنگاپور و چین) هم وجود داشتند. به نظر می‌رسد شکل حکومت و حتی ساختار قدرت هیچ ارزش تبیینی برای آنچه رخ داد و آنچه در حال رخ دادن است، ندارد؛ هرچند سیاستمداران تلاش (عمدتاً بیهوده‌ای) کردند تا نتایج بحران را به نفع الگوی سیاسی مطلوب خود تفسیر کنند. برخی پا را از این فراتر گذاشته و با ایجاد نوعی دوگانگی تمدنی، سخن از افول غرب به رهبری آمریکا و ظهور شرق به رهبری چین گفتند. این درست است که غرب به رهبری آمریکا در این بحران از نوعی شکاف آشکار بین انتظاراتی که از او می‌رفت و عملکردش رنج برد، اما الگوی حکمرانی بحران کرونا را نمی‌توان الگویی تمدنی دانست، چه اینکه نه شرق به مثابهٔ یک تمدن و یک کل منسجم عمل کرد و نه غرب و نه کشورهای شرقی نزدیک به مدل چینی لزوماً همه از کامیابان بودند و نه کشورهای غربی همه از ناکامان. به نظر می‌رسد چنین فرضیاتی بیش از آنکه ارزش علمی و اهمیت راهبردی داشته باشند، خوراکی برای مواجهات ایدئولوژیک آینده فراهم خواهند کرد.

همچنین سطح ثروت و فناوری قطعاً می‌تواند تسهیل‌کننده باشد، اما آشکار است که این تأثیرگذاری به قدری نیست که تفاوت بین عملکرد نامطلوب ایالات متحده و بریتانیا و عملکرد مطلوب کرهٔ جنوبی و آلمان را توضیح دهد. حتی به نظر می‌رسد شاخص‌های مربوط به حوزهٔ سلامت، از جمله جامع‌ترین آن‌ها که شاخص جهانی امنیت سلامت^۱ است نیز نمی‌تواند برون‌دادهای بسیار متفاوت کشورها در این بحران را توضیح دهد. در گزارش مربوط به شاخص جهانی امنیت سلامت که در اکتبر ۲۰۱۹؛ یعنی فقط چند ماه قبل از آغاز بحران عالم‌گیر کرونا منتشر شد، بسیاری از ناکامان امروز جهان در صدر فهرست ۱۹۵ کشور قرار داشتند. ایالات متحدهٔ آمریکا و بریتانیا رتبه‌های اول و دوم این فهرست را در اختیار داشتند، کشورهایی که امروزه هر پژوهشگر منصفی قطعاً آن‌ها را در ذیل بزرگ‌ترین ناکامان و حتی سوءالگوها قرار خواهد داد. در حالی که در همین فهرست، کرهٔ

1. Global Health Security Index

جنوبی در جایگاه نهم، سنگاپور در جایگاه بیست و چهارم و نیوزیلند در جایگاه سی و پنجم قرار گرفته بودند.^۱ در این رتبه‌بندی، برزیل جایگاه بیست و دوم را داشت و از این نظر در کنار ژاپن با رتبه ۲۱ و بالاتر از سنگاپور و نیوزیلند و بسیار بالاتر از چین با رتبه ۵۱ بود. یونان به دلیل مشکلات اقتصادی سال‌های اخیر، به عنوان یکی از ضعیف‌ترین اعضای اتحادیه اروپا زبازد شده است؛ اما عملکردش در مقابل بحران کرونا بسیار فراتر از انتظار بود.

از جمله سست‌ترین تحلیل‌هایی که برای توضیح تفاوت‌ها به کار رفته است توضیح بر اساس فرهنگ عمومی و الگوهای رفتاری مردم است. زیرا اولاً جلوه‌های باشکوه همیاری، ایثار و همراهی در میان مردم را به‌ویژه در روزهای نخست بحران نادیده می‌گیرند و ثانیاً تعامل و برهم اثرگذاری متقابل بین رفتار حکومت و رفتار مردم را از نظر دور می‌دارند. تبیین فرهنگی نتایج متفاوت بحران کرونا، در مورد سایر جوامع نیز به اندازه جامعه ایران قابل تردید است.

با توجه به این طرح مسئله، چهار پرسش اصلی قابل طرح هستند:

نخست اینکه، چگونه می‌توان نتایج متفاوت کشورها در بحران جهانگیر کرونا را تبیین کرد؟ در واقع، متغیر تعیین‌کننده اصلی که می‌تواند توضیحی قانع‌کننده و با حداقل مثال‌های نقض در این مورد ارائه دهد کدام است؟

پرسش دوم این است که عملکرد ایران در بحران کرونا، به‌ویژه هنگامی که آن را با عملکرد کشورهای موفق و ناموفق در این بحران مقایسه می‌کنیم، نشانگر چه بحران‌ها، معضلات و چالش‌های بنیادین در نظام حکمرانی کشور است؟ و بالاخره اینکه چنانچه در فردای این بحران بخواهیم به بازسازی کشتی آسیب‌دیده حکمرانی در کشور پردازیم، باید دست روی کدام بخش‌ها، کدام نهادها و کدام سیاست‌های کلان بگذاریم؟

پرسش سوم نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در مدیریت بحران کرونا در ایران امروز چه می‌تواند باشد؟

پرسش چهارم، جایگاه دولت الکترونیک در شرایط بحران چیست و چه کارکردی دارد؟

یکی دیگر از مؤلفه‌های پراهمیت در حکمرانی برای مدیریت هر نوع بحرانی، چگونگی سازماندهی، مدیریت و به‌کارگیری ظرفیت بزرگ مردمی در مقابله با بحران است. در نظریات متأخر حکمرانی، گذار به شیوه مشارکتی در تصمیم‌گیری‌ها، برنامه‌ریزی و اداره امور، یک ضرورت تلقی می‌شود. مشارکت‌های مردمی می‌تواند بازویی توانمند برای پیشبرد اهداف و سیاست‌های دولت در جامعه باشد. مهم‌ترین ابزار اصلی نیل به این مقصود را می‌توان در تشکیل نهادهای سازماندهی شده غیردولتی (سمن‌ها) دانست که بر اساس نیاز و توانایی گروه‌های مختلف در موضوعات متنوع و ضروری جهت اجرای برنامه‌های توسعه ایجاد می‌شوند و رابط بین مردم با دولت هستند. این سازمان‌ها به سبب فارغ بودن از بوروکراسی دست و پاگیر بخش دولتی، به فعالیت در جهت ارائه خدمات به بخش‌های نیازمند جامعه پرداخته و سعی می‌کنند تسهیلگر فرایندهای تحول اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در سطوح گروه‌ها و افراد جامعه باشند و همچنین می‌کوشند میان واحدها و سازمان‌های مختلف نوعی

۲. نگاه کنید به: <https://www.ghsindex.org/wp-content/uploads/2020/04/2019-Global-Health-Security-Index.pdf>

هم‌افزایی و اتفاق و اتحاد ایجاد کنند و روحیه مشارکت جمعی میان افراد در جامعه و سازمان‌ها را عملی سازند. در بحران‌های مختلف در مرحله پیشگیری، سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند به عنوان ارزیاب و ناظر سطح آمادگی و ایمنی در بخش‌های مختلف جامعه عمل کنند و در موقع لزوم با ارزیابی نقاط ضعف و آسیب‌های موجود، به ارائه هشدار اولیه بپردازند. در مرحله آمادگی نیز می‌توانند در زمینه ارتقای آگاهی عمومی و همچنین آموزش عموم مردم مؤثر باشند.

در مجموع بررسی‌های صورت گرفته در زمینه سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد می‌توان به اهم مسائل مرتبط با حضور سمن‌ها در مقابله با همه‌گیری کرونا به غیرانتفاعی بودن، وابسته نبودن به دولت، مدیریت مشارکتی و دموکراتیک، خودگردانی، غیرسیاسی بودن و برخوردار از معافیت مالیاتی تأکید کرد.

۲-۶-۲- تهدیدها و فرصت‌ها

گسترش ویروس کرونا علاوه بر صدمات جانی، مالی و کاهش سرمایه‌های انسانی و تأثیر بر فعالیت‌های بخش‌های گوناگون که شدت و دامنه و عمق آن نیز متفاوت است، به همراه خود واجد تهدیدها و فرصت‌هایی نیز بوده که کاربرد صحیح سیاست‌ها و اقدامات بهنگام، برای کاهش این تهدیدها و استفاده از فرصت‌ها، می‌تواند آثار مثبتی را فراهم آورد. اهم فرصت‌ها در این خصوص عبارتند از:

- بسیج گسترده‌تر ظرفیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد در مقابله با بحران‌های انسانی؛
  - آشنایی و درک عمیق‌تر از نحوه تعامل نهادهای دولتی و سازمان‌های مردم‌نهاد.
- در موارد یادشده، ظرفیت‌های بالقوه زیر به عنوان یک فرصت جدید و گسترده در حوزه سلامت می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های بعدی مورد توجه قرار گیرد.
- در تمام مراحل توسعه برنامه‌های مراقبت‌های بهداشتی اولیه، سمن‌ها می‌توانند مؤثر باشند. به رسمیت شناختن مشارکت‌هایی که سمن‌ها می‌توانند در حمایت از مراقبت‌های بهداشتی اولیه انجام دهند، حداکثر مزایای این کمک‌ها به برنامه سلامت در سطح ملی را تضمین می‌کند.
- سازمان‌های غیردولتی می‌توانند برای درک بیشتر و نگرش مثبت نسبت به مراقبت‌های بهداشتی اولیه از طریق ارتقاء گفتگو در داخل و بین سازمان‌های غیردولتی، برقراری گفتگو با مقامات دولتی، ارائه اطلاعات و ایجاد روش‌های جدید برای توضیح مراقبت‌های بهداشتی اولیه برای عموم مردم، تقویت ابزارهای ارتباطی برای تحقق این امر، مؤثر باشند.

سازمان‌های غیردولتی می‌توانند در اجرای سیاست‌های ملی در زمینه مراقبت‌های بهداشتی و توسعه یکپارچه انسانی کمک کنند. آن‌ها می‌توانند نیازهای مراقبت‌های بهداشتی را بر اساس ارتباطشان با جوامع ارائه دهند.

با توجه به مطالب یادشده، به منظور ارتقاء سلامت جامعه ضروری است با آسیب‌شناسی ساختار و عملکرد این تشکل‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها و نقاط ضعف و قوت شناسایی و افق‌های آرمانی و قابل دسترس تبیین گردد.

پس از آن، با یک حرکت نظام‌مند و هدف‌گرا در ایجاد و گسترش تشکل‌های غیردولتی بومی، بر پایه نیازسنجی و مشکلات حوزه سلامت و اولویت‌بندی آن‌ها، برای طراحی و ارائه برنامه‌های آموزشی ارتقاء سلامت در سطوح مختلف (فرد، خانواده، جامعه، سازمان‌ها)، از طریق تأسیس و گسترش نهادهای غیردولتی در سطح استانی منطقه‌ای و ملی، با توجه به نیاز و ضرورت منطقه، به تقویت سامانه‌های مردم‌نهاد همت گماشت. در حالی که بیشتر سازمان‌های دولتی بر روی درمان تمرکز دارند، سمن‌ها می‌توانند خلأ در آموزش، پیشگیری، توانمندسازی و توان‌بخشی روانی-اجتماعی را به‌خصوص در تأثیر پیامدهای روانی ناشی از کرونا بر جامعه پر کنند. در کشورهای توسعه یافته بسیاری از سازمان‌های غیردولتی ایجاد واحدهای توان‌بخشی روانی-اجتماعی در مناطق شهری و روستایی را به عهده گرفته‌اند. این برنامه‌ها شامل طیفی از فعالیت‌ها مانند مشاوره فردی و گروهی، آموزشی توان‌بخشی حرفه‌ای، بازآموزی شناختی، حمایت از خانواده‌ها، گروه‌های خودیاری، فعالیت‌های تفریحی، اوقات فراغت است. اکثر سمن‌های فعال در این زمینه خدمات جامعی دارند که هم بر کنترل علائم مرحله حاد بیماری و هم توان‌بخشی برای اطمینان از عملکرد مطلوب در طولانی‌مدت تمرکز دارند؛ بنابراین در شرایط بحرانی نیز، سمن‌های سلامت روان وظیفه دارند در زمینه افزایش آگاهی در بخش‌های مختلف جامعه مانند کارکنان بهداشت، معلمان را در اولویت خود در نظر بگیرند.

۲-۷- بیان یک نکته و تأکید مشترک بین بخشی

یکی دیگر از مسائلی که در اغلب گزارش‌ها، از جمله مطالعه میدانی، مورد توجه و تذکر بخش‌ها و فرابخش‌های مختلف قرار گرفته بود، ضعف‌های موجود در دولت الکترونیک، به مثابه یک کل یکپارچه و دربرگیرنده فعالیت‌ها و خدمات عمومی و پیوندیافته با خدمات بخش خصوصی بود. اکثر بخش‌ها بر این موضوع تأکید داشته‌اند که شکل‌گیری فعالیت‌ها بر بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات موجب افزایش دورکاری کارکنان شده و با تقویت زیرساخت‌های مربوطه، نقش دولت الکترونیک پررنگ‌تر خواهد شد.

در بخش اقتصاد نقش دولت الکترونیک به عنوان اتصال پایگاه‌های داده و تبادل داده در قالب‌های مختلف تعریف شده است و دولت الکترونیک را به عنوان محور اصلی تمام فعالیت‌های دستگاه‌ها قلمداد کردند. توسعه خدمات الکترونیک در حوزه بانک و بیمه به گسترش دولت الکترونیک کمک خواهد کرد. از طرفی توسعه دسترسی به اینترنت به عنوان پیش‌نیاز استفاده از ابزارهای الکترونیک به عنوان یک ضرورت اشاره شده است. در بخش انرژی نیز بر حداقل نمودن مراجعات حضوری و گسترش نقش دولت الکترونیک تأکید شده است و پیش‌بینی شده که این امر موجب تسریع در انجام امور، کاهش میزان خطا، کاهش هزینه‌ها، تمرکززدایی امور از طریق واگذاری اختیارات و ... خواهد شد.

در آموزش عمومی، دسترسی محدود به ابزارهای الکترونیکی (تبلت‌ها و رایانه‌ها)، اینترنت و توسعه حرفه‌ای محدود معلمان در زمینه تدریس مبتنی بر وب سبب شده یادگیری از راه دور، چالش‌برانگیزتر از آن چیزی گردد که تصور می‌شد. هرچند آموزش الکترونیکی بسیار مفید و موفقیت‌آمیز است و در این شرایط، بسیاری

از کشورها به عنوان راهکاری برای حفظ و رشد سرمایه انسانی از آن استفاده می‌کنند، اما کیفیت و دسترسی پذیر بودن آن پرسش برانگیز است.

در بخش آموزش عالی که تأثیرپذیری بسیاری را از این بحران داشته و به نوعی شیوه‌های آموزش را تغییر داده است، به فراهم شدن زیرساخت‌ها جهت بهره‌مندی از آموزش‌های مجازی تأکید صورت گرفته و گزارش شده است که دولت الکترونیک باید با تأمین اعتبارات به فراهم‌سازی زیرساخت‌های لازم کمک کند. همچنین اشاره شده که همکاری‌های پژوهشی نیز با فراهم شدن بستر فضای مجازی ارتقاء خواهد یافت.

در بخش پژوهش و فناوری نیز به ایجاد یک پلتفرم یکپارچه برای انسجام‌بخشی به داده‌ها و فراهم کردن امکان سیاستگذاری و مدیریت اثربخش و کارا به عنوان نقش جدید دولت الکترونیک در اولویت‌ها تأکید شده است. همچنین اشاره شده که فناوری اطلاعات و ارتباطات به عنوان توانمندساز و هسته اصلی اقتصاد دیجیتال به‌ویژه در دوران کرونا نقش مرکزی و محوری دارد و اثرات سرریز آن و کاربردهای آن در همه بخش‌های اقتصادی کشور قابل توجه است. به‌ویژه در حوزه دورکاری، سلامت، صنعت، حمل و نقل و... به نقش مهم دولت الکترونیک در رضایت مردم، تسهیل فرایندها و تسریع فعالیت‌ها، صرفه‌جویی در زمان و هزینه و ... نیز اشاره شده است.

در توسعه بخش کشاورزی، فناوری اطلاعات و ارتباطات به عنوان اولویت اصلی قلمداد شده و بر اساس گزارش‌ها، سازمان فائو کشورها را جهت بازسازی سیستم غذایی و کشاورزی به این سمت و سو تشویق کرده است. با توسعه دولت الکترونیک شفافیت اطلاعات، نظارت عمومی و همگانی از طریق فرایندهای مجازی و افشای فساد و رانت، ارتباط مسئولین با بهره‌برداران و ذی‌نفعان به صورت مجازی، اتوماسیون کردن مراحل انجام کار و ... در این بخش در نظر گرفته شده است.

در بخش حکمرانی و مدیریت بحران، در گزارش‌ها بیان شده که استفاده از زیرساخت‌های فناورانه، در ارائه بهتر خدمات تأثیرگذار خواهد بود و توسعه دولت الکترونیک به عنوان تحولی در نظام اداری، موجب تعاملات بهتر بین دستگاهی، ارتقاء کیفیت ارائه خدمات و... خواهد شد. آموزش و توانمندسازی نیروی انسانی دستگاه‌های اجرایی برای استقرار نظام نوین مدیریت در بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات از دیگر نقش‌ها در اولویت‌های این بخش است.

در نظام فنی و اجرایی پیرامون نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در اولویت‌ها به همسویی با دستاوردهای جهانی و گذر از بوروکراسی‌های ناکارآمد و منسوخ اشاره شده و همچنین نقش پررنگ دولت الکترونیک در افزایش کارایی نظام تولید و عرضه خدمات و تأثیر بر فعالیت‌های اقتصادی مدنظر قرار گرفته است.

در بخش فرهنگ با توجه به رواج دورکاری و افزایش محتواهای رسانه‌ای، فرهنگی و هنری، بازار مناسبی برای فعالان در این عرصه فراهم شده و بخش‌های اقتصادی این حوزه افزایش قابل توجهی یافته است. دولت به‌عنوان مهم‌ترین بازیگر در عرصه توسعه فرهنگی، دستگاه‌های بخش فرهنگ و هنر را از طریق به‌کارگیری فناوری

اطلاعات و ارتباطات و توسعه دولت الکترونیک تقویت می‌کند تا با همکاری بیشتر صنوف و نیروهای پیشران توسعه، رونق اقتصاد فرهنگ و هنر را رقم بزنند. تقویت ظرفیت دولت برای ایجاد فرایندهای مشورتی و مشارکتی تصمیم‌گیری از طریق تسهیل و افزایش تعامل بین شهروندان، بخش خصوصی و بخش دولتی به‌وسیله در خدمت گرفتن فناوری اطلاعات و ارتباطات زمینه مساعدی را برای تحقق سریع‌تر اهداف تعیین شده در بخش توسعه فرهنگی فراهم می‌کند، به همین منظور استقرار سامانه‌های ارتباطی درون حاکمیتی ضروری به نظر می‌رسد.

در بخش دفاعی بر تقویت زیرساخت‌های فناوری تأکید شده و تلاش برای تغییر روش فعالیت‌های دولتی از سنتی به استفاده از فناوری‌های جدید مدنظر قرار گرفته تا دولت الکترونیک در رأس تمام فعالیت‌های این بخش لحاظ گردد.

در بخش گردشگری به نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش کارکنان و تبلیغات این بخش در فضای مجازی اشاره شده و نقش دولت الکترونیک به عنوان محور فعالیت‌ها جهت تسهیل دسترسی‌ها و استفاده بیشتر از سامانه‌ها با هدف کاهش مراجعات در اولویت‌ها در نظر گرفته شده است. در بخش ورزش نیز به ارتقاء کیفیت ارائه خدمات و نیاز به فراهم‌سازی زیرساخت‌های مربوطه مطابق اولویت‌ها تأکید شده است.

فصل ۳ - توصیه‌های سیاستی

۳-۱-۳- صنعت، معدن و بازرگانی

۳-۱-۱-۳- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

افزایش تاب‌آوری اقتصاد (به‌ویژه بخش صنعت، معدن و تجارت) در برابر تکانه‌های برونزا نظیر کرونا

- ارزیابی سیاست‌های حمایتی اعمال‌شده برای کسب و کارهای آسیب‌دیده؛
- اولویت‌دهی به اعطای تسهیلات به شرکت‌های فعال در حوزه دارو و فناوری‌های مربوط به شناسایی، کنترل و درمان بیماری کرونا با توجه به مزیت‌های صادراتی موجود.

توسعه و تعمیق تولید با تأکید ویژه بر فناوری‌های نوین

- بازبینی اولویت‌بندی کالاهای وارداتی با هدف استمرار و افزایش تولید صنعتی داخلی؛
- معافیت عوارض برای ماشین‌آلات و کالاهای واسطه‌ای موردنیاز تولید اقلام گلوگاهی؛
- ایجاد پایگاه اطلاعاتی و نظام آماری مرتبط با اقلام گلوگاهی؛
- برنامه به هم رسانی عرضه و تقاضای اقلام گلوگاهی؛
- اعطای اعتبار مالیاتی^۱ به شرکت‌های دانش‌بنیان فعال؛
- عقد قراردادهای مربوط به ضمانت خرید وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی کشور با شرکت‌های دانش‌بنیان و داروساز فعال در حوزه تولید داروی کرونا.

استمرار حمایت از کسب‌وکارهای آسیب‌دیده به‌ویژه در حوزه خدمات

- معافیت‌های مرتبط با حقوق دولتی نظیر تأمین بخشی از هزینه‌های تأمین اجتماعی، بیمه و ... در راستای پوشش بخشی از زیان وارده به کسب‌وکارها و گذار از بحران؛
- اختصاص اعتبار مالیاتی برای کسب و کارهای آسیب‌دیده؛
- عملیاتی‌سازی مکانیسم‌های تهاتر بدهی بخش خصوصی با مطالبات از دولت و بخش عمومی؛
- استمهال بدهی.

تأمین مالی و سرمایه‌گذاری

- تأمین سرمایه در گردش بنگاه‌های آسیب‌دیده با نرخ‌های ترجیحی (بنگاه‌هایی که کارگران خود را تعدیل نکردند)؛
- نرخ مالیات صفر برای سود توزیع نشده شرکت‌هایی که آن را به عنوان افزایش سرمایه ثبت نمایند.

مدیریت هدفمند واردات و توسعه صادرات غیرنفتی

ایجاد زیرساخت‌های لازم برای صادراتی شدن محصولات برخوردار از افزایش تولید و اشباع بازار داخلی از طریق:

- توسعه اعتبار خریدار محصولات صادراتی؛
- توسعه میزهای کالایی صادراتی به کشورهای ۱۹ گانه همسایه؛
- بهبود روابط با بازارهای هدف و پشتیبانی از بنگاه‌های صادرکننده در آن بازارها از کانال رایزنان تجاری و وزارت امور خارجه؛
- تسهیل و تسریع فرایندهای گمرکی، صدور ضمانت‌نامه و نقل و انتقال ارز.
- تسهیل واردات اقلام ضروری (کالاهای اساسی، اقلام بهداشتی و درمانی و کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای گلوگاهی تولید) و محدودیت صادرات با اولویت تأمین نیاز داخلی.

مدیریت بازار داخلی

- بهبود ساختار تأمین کالاهای اساسی و نهاده‌های تولید از طریق متنوع‌سازی مبادی تأمین کالا به‌ویژه کالاهای اولویت‌دار؛
- تقویت بازرسی و نظارت بر بازار اقلام ضروری (کالاهای اساسی، اقلام بهداشتی و درمانی و کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای گلوگاهی تولید)؛
- کاهش انحصارات در بخش خصوصی و عمومی و تنظیم مقررات در موارد غیررقابتی.

۳-۱-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

افزایش تاب‌آوری اقتصاد (به‌ویژه بخش صنعت، معدن و تجارت) در برابر تکانه‌های برون‌زا نظیر کرونا

- تدوین دستورالعمل‌های حمایت از کسب و کارهای تولیدی و خدماتی تحت سناریوهای مختلف؛
- ایجاد زیرساخت‌های لازم برای دیجیتالی شدن حداکثری فعالیت‌های ضروری بخش (تجارت الکترونیک)؛
- توسعه فناوری‌های مرتبط با پیشگیری و بهبود عملکرد صنعتی و تجاری از جمله فناوری‌های پایش و کنترل سلامت (مبتنی بر هوش مصنوعی)،
- فناوری‌های مرتبط با عرضه محصولات و خدمات به‌صورت مجازی (مانند برگزاری نمایشگاه‌های مجازی، روش‌های نوین پرداخت و تشخیص هویت و ...)، اتوماسیون و رباتیک صنعتی و فناوری‌های تولیدی (مانند چاپ سه‌بعدی دستگاه‌های ونتیلاتور).

توسعه و تعمیق تولید با تأکید ویژه فناوری‌های نوین

- ایجاد صندوق حمایت از ساخت داخل؛
- توسعه فناوری و نوآوری در سطح بنگاه‌های اقتصادی و افزایش رقابت‌پذیری از طریق ارتقاء همکاری‌های بین‌المللی میان شرکت‌های داخلی با شرکت‌های پیشروی خارجی.

تنوع‌بخشی به تأمین مالی و سرمایه‌گذاری

- ایجاد «صندوق سرمایه‌گذاری صنعتی» از محل عرضه بخشی از سهام شرکت‌های وابسته به بخش دولتی و عمومی و تخصیص منابع مربوطه برای توسعه سرمایه‌گذاری در حلقه‌های مفقوده زنجیره تولید صنایع خودرو، فولاد، لاستیک و پلاستیک، ماشین‌سازی، تجهیزات الکترونیک، کاغذ، محصولات شیمیایی و صنعت غذا با بیشترین آسیب از ناحیه تأمین کالاهای واسطه‌ای وارداتی؛
- ایجاد صندوق‌های بیمه برای جبران ضرر بنگاه‌های آسیب‌دیده؛
- پیگیری رفع مشکلات (ایجاد ابزارهای نوین، تسریع در پیوستن به بازار سرمایه و ...) و تسریع فرایند پذیرش حضور بنگاه‌های کوچک و متوسط در بازار سرمایه با توجه به محدودیت‌های تأمین مالی بنگاه‌ها از نظام بانکی.

بهبود مدیریت هدفمند واردات و توسعه صادرات غیرنفتی

- استفاده از ظرفیت موافقت‌نامه‌های تجاری در راستای افزایش درآمدهای ارزی جهت تأمین و ذخیره‌سازی اقلام اساسی در حوزه‌های مصرفی و تولیدی؛
- واردات کالاهای راهبردی و نگهداری ذخایر راهبردی؛
- متنوع‌سازی در کنار تخصصی‌سازی واردکنندگان کالاهای راهبردی.

بهبود مدیریت بازار داخلی

- نوین‌سازی نظام توزیع و توسعه زیرساخت‌های مربوطه با تأکید بر به‌کارگیری فناوری‌های نوین و تجارت الکترونیک؛
- ارتقای زیرساخت‌های حمل‌ونقل و لجستیک مرتبط با تنظیم بازار؛
- مجهز کردن کلیه واحدهای صنفی به ترازوی الکترونیک جهت شناسایی واحدهای آسیب‌دیده در زمان‌های بحرانی.

حمایت و توسعه فرصت‌های ایجاد شده در دوران کرونا

- حمایت از کسب و کارهای ایجاد شده در دوران کرونا از طریق اعطای تسهیلات لازم با نرخ‌های ترجیحی؛
- اعطای اعتبار مالیاتی به این واحدها جهت گسترش فعالیت‌ها.

۳-۲- کشاورزی و امنیت غذایی

۳-۲-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

اعمال نظارت و کنترل بیشتر بر فرایند تهیه غذا (خصوصاً مواد خام) بر اساس استانداردهای بهداشتی و غذای سالم و ارائه گزارشات آن به منظور اطمینان نظاره‌گران خارجی از سلامت غذا به منظور کاهش تهدید صادرات مواد غذایی و خام بخش کشاورزی توسط تمامی نهادهای نظارتی و کنترلی؛

پایش مستمر بازارهای هدف صادراتی ایران برحسب محصول و استخراج موانع صادراتی توسط وزارت جهاد کشاورزی به منظور اقدام و عمل سریع با همکاری وزارت امور خارجه برای رفع موانع مزبور و یا چانه‌زنی با کشور مقابل؛

تأمین مواد اولیه و نهادهای حمایتی بخش کشاورزی با یارانه دولتی به منظور کنترل قیمت بازار و جلوگیری از افزایش قیمت تمام شده توسط بانک مرکزی؛

حمایت از سبد غذایی خانوارهای آسیب‌پذیر شهری، روستایی و کشاورز به منظور تأمین امنیت غذایی آنان که تعیین نوع اقلام و میزان آن در سبد غذایی خانوار توسط وزارت بهداشت صورت می‌گیرد و متناسب با شرایط بحران ویروس کروناست. لذا ضرورت دارد وزارت جهاد کشاورزی فهرست خانوارهای مشمول این بسته حمایتی را در اختیار وزارت تعاون قرار دهد.

برقراری فرصت و امکان پرداخت حق بیمه محصولات کشاورزی و حق بیمه اجتماعی در زمان اتمام بحران ویروس کرونا توسط صندوق بیمه کشاورزی و صندوق بیمه اجتماعی کشاورزان، روستائیان و عشایر به منظور تأمین امنیت درآمدی و روانی کشاورزان و روستائیان و عشایر.

- حمایت اجتماعی از بازماندگان کشاورزان و روستائیان که جان خود را بابت ویروس کرونا از دست داده و فاقد بیمه تأمین اجتماعی بوده‌اند. نوع و میزان حمایت اجتماعی مناسب از بازماندگان می‌تواند با مشارکت کمیته امداد و صندوق بیمه اجتماعی کشاورزان، روستائیان و عشایر تدوین و به دولت پیشنهاد داده شود.

- حمایت از کسب‌وکارهای کشاورزی و روستایی کوچک و متوسط مقیاس به منظور تأمین سرمایه در گردش آنان و ایجاد شتاب‌دهنده‌هایی که تاب‌آوری اقتصادی و پایداری تولید آنان را تقویت نماید. همانند اعطای وام برای تأمین نهادهای کشاورزی، کاهش هزینه‌های بازاریابی و فروش. لذا ضرورت دارد وزارت جهاد کشاورزی فهرست خانوارهای مشمول را در اختیار وزارت اقتصاد قرار دهد.

- برگزاری دوره‌های آموزشی و ترویجی برای فعالان اقتصادی بخش کشاورزی و تولیدات روستایی به منظور رعایت موازین بهداشتی در فرایند کار به منظور امنیت سلامت غذا و فرد توسط وزارت جهاد کشاورزی با همکاری وزارت بهداشت؛

- تهیه برنامه‌های تلویزیونی، رسانه‌ای، کلیپ و ویدئو مخصوص تلفن همراه و... برای کشاورزان و روستائیان به منظور رعایت موازین بهداشتی (در کار و محل زندگی و روستا)، کاهش انتشار ویروس کرونا و

- برقراری امنیت روحی و روانی توسط وزارت جهاد کشاورزی با همکاری وزارت بهداشت و وزارت ارتباطات؛
- ایجاد پایگاه اطلاعاتی روزآمد از شیوع ویروس کووید-۱۹ در مناطق روستایی و تولیدی بخش کشاورزی به تفکیک آبادی و محل فعالیت و بر اساس خصوصیات جمعیتی و اقتصادی همانند سن، جنس و شغل و نوع فعالیت، نوع و میزان خسارت وارد شده ناشی از ویروس کرونا و... به منظور مدیریت پیشگیری، هشدار و درمان و تحلیل اطلاعات برای تدوین برنامه و راهکارهای جبران خسارات ویروس کرونا. لذا ضرورت دارد مرکز آمار ایران با همکاری وزارت جهاد کشاورزی تمهیدات آن را فراهم سازند.
  - اعزام اکیپ‌های بهداشتی به روستاهای فاقد خانه بهداشت به منظور شناخت دقیق وضعیت موجود از شیوع بیماری و تمهیدات لازم برای پیشگیری و ارائه وسایل مورد نیاز بهداشتی به روستاییان توسط وزارت بهداشت با همکاری دهیار و شورای روستا؛
  - حمایت از عشایر کوچنده و زنبورداران که در شرایط شیوع ویروس کرونا احتمال کوچ را نداشته و یا هزینه کوچ برای آنان افزایش یافته است. شناخت این افراد و هزینه‌های ایجاد شده، توسط سازمان عشایر و معاونت امور دام ضرورت دارد.
  - تقویت و افزایش ذخایر استراتژیک کالاها و مواد غذایی به منظور تأمین تقاضا و کنترل قیمت در بازار؛
  - تعیین استان‌های معین برای تأمین غذای استان‌هایی که احتمال شدت شیوع ویروس کرونا در آن‌ها زیاد است به منظور تأمین غذا و امنیت روانی و اجتماعی؛
  - بازنگری در سیاست‌های تجاری بخش کشاورزی و اعمال سیاست‌های متناسب با شرایط موجود بر حسب محصول به منظور پایداری صادرات و تأمین نیازهای وارداتی؛
  - کاهش رفت‌وآمد و هزینه‌های اداری فعالین اقتصادی بخش کشاورزی و روستایی از طریق درگاه خدمات الکترونیکی، بخشودگی عوارض، هزینه خدمات و... به منظور کاهش قیمت تمام شده و استمرار تولید؛
  - حمایت از حمل‌ونقل محصولات کشاورزی و مواد غذایی و نهاده‌های مورد نیاز تولید و کسب‌وکار که احتمال دارد به دلیل نگرانی از ابتلا به ویروس کرونا، کاهش عرضه خدمات اتفاق افتاده و قیمت حمل‌ونقل افزایش یابد. هدف از این نوع حمایت، کاهش قیمت تمام شده و استمرار تولید و کاهش قیمت مصرف‌کننده است. حمایت می‌تواند به صورت پرداخت یارانه حمل‌ونقل، معافیت مالیاتی به درآمد کامیوندارها، بخشودگی چند قسط وام آنان و... باشد.

۳-۲-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

- جبران خسارات با ابزارهای حمایت منطقی و هوشمند با رویکرد افزایش بهره‌وری و ایجاد ارزش افزوده؛
- تدوین و کاربرد بسته‌های حمایتی کارآمد به منظور تقویت توان اقتصادی فعالیت‌های بخش کشاورزی و روستایی آسیب‌دیده از بحران شیوع ویروس کرونا؛
- ساماندهی و قانون‌مداری زنجیره ارزش و توانمندسازی آنان برای مقابله با بحران‌ها و مخاطرات پیش‌رو.

۳-۳- سلامت

۳-۳-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

- سازماندهی، کنترل و پایش بیماری‌ها (به‌خصوص بیماری‌های واگیردار) در تشکیلات سلامت کشور:
- تجمیع گزارش اطلاعات مربوط به بیماری‌های محلی، استانی و کشوری و تهیه گزارش‌های دوره‌ای؛
  - تهیه شواهد علمی برای عوامل بیماری‌زای بیماری‌ها و عوامل خطر و زمینه‌ساز آن؛
  - نظارت بر جمع‌آوری اطلاعات بیماری‌ها؛
  - مدیریت اطلاع‌رسانی و تشکیل تیم رسانه‌ای در بیماری‌های همه‌گیر؛
  - ارائه گزارشات دوره‌ای به سازمان غذا و دارو جهت تأمین کافی داروها جهت کنترل بیماری؛
  - مدیریت آزمایشگاهی برای بیماری‌های با خصوصیت همه‌گیری؛
  - بازنگری در فرایند کنترل و تشخیص بیماری‌ها؛
  - تدوین استانداردهای آزمایشگاهی برای بیماری‌های مختلف جهت تأیید آزمایش‌ها.
- حمایت از خدمات بهداشتی و درمانی پیرامون ایمن‌سازی و غربالگری اجتماع:
- برنامه‌ریزی و ارتقاء ایمن‌سازی؛
  - افزایش آگاهی رهبران و آموزش نیروی کار جهت ایجاد و حفظ بهداشت عمومی؛
  - توسعه نیروی انسانی برای کنترل بیماری؛
  - هدایت و نظارت بر سازمان‌های بهداشت محلی برای کنترل بیماری؛
  - آماده‌سازی و پاسخگویی بهداشت عمومی در مواقع اضطراری.

۳-۳-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

- برنامه‌ریزی و مدیریت واکنش سریع در بیماری‌های همه‌گیر (بخش دولتی، عمومی، خصوصی و تعاونی) با:
- طراحی سامانه دیده‌بانی ملی^۱؛
  - برنامه‌ریزی سیستم پیشگیری و کنترل بیماری و تهیه قوانین و مقررات مربوطه؛
  - ارتقاء نیروی انسانی متخصص در حوزه سلامت عمومی؛
  - برنامه‌ریزی و ارتقاء ایمن‌سازی و واکسیناسیون؛
  - تأسیس آزمایشگاه‌های جامع تحقیقاتی در کشور.

1. National Surveillance

۳-۴- تأمین اجتماعی

۳-۴-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

- ساماندهی و تنظیم بسته‌های حمایتی از بنگاه‌ها و کسب و کارهای آسیب‌دیده از همه‌گیری کووید-۱۹:
- ارائه مشوق‌ها و کمک‌های مالی به شرکت‌ها برای حفظ کارمندان با پرداخت حقوق و دستمزد؛
  - تخصیص مبلغی به صندوق بیکاری به منظور حمایت از اشخاصی که به صورت غیرارادی شغل خود را از دست داده‌اند؛
  - تعویق سه‌ماهه پرداخت‌های وام‌های رهنی برای کسب و کارهای خوداشتغال متأثر از این بحران؛
  - تعویق پرداخت‌های هزینه‌های تأمین اجتماعی کارگران توسط کارفرمایان؛
  - تعویق بدون بهره هزینه‌های تأمین اجتماعی اشخاص خوداشتغال؛
  - استمهال سه ماهه در پرداخت حق بیمه تأمین اجتماعی؛
  - تعویق بازپرداخت اقساط تسهیلات اعطا شده به ۱۰ رسته شغلی آسیب‌پذیر؛
  - حمایت از کارفرمایان و اشتغال و تولید با تقسیط بدهی‌های معوقه در صورت ارائه درخواست؛
  - پرداخت وام به صاحبان مشاغل بی‌ثبات؛
  - تعویق تعهدات مالیاتی در حقوق و دستمزد؛
  - افزایش اعتبار مالیاتی برای مالیات بر فروش کالاها؛
  - ارائه وام و ضمانت‌نامه برای فعالیت تجاری و پشتیبانی از دستمزد و اجاره کسب و کارهای کوچک؛
  - کاهش مالیات بر ارزش افزوده برای افراد خوداشتغال؛
  - تعویق پرداخت مالیات که شامل طیف گسترده‌ای از مالیات‌های مشاغل کوچک و افراد خوداشتغال در بخش‌های پزشکی، گردشگری، ساخت، مهمانداری و سایر بخش‌های متأثر از همه‌گیری کووید-۱۹؛
  - امضای تفاهم‌نامه چهارجانبه بین معاونت تعاون وزارت تعاون، بانک توسعه تعاون، صندوق کارآفرینی امید و صندوق ضمانت سرمایه‌گذاری برای پرداخت یارانه حمایتی به تعاونی‌هایی که در ۲۸ استان در زمینه تولید محصولات مقابله با کرونا فعالیت می‌کنند؛
  - تسهیل فرایندهای اداری و نظارتی برای شرکت‌ها به منظور افزایش مهلت تسلیم اظهارنامه مالیاتی، اعلام ورشکستگی و تهیه صورت‌های مالی؛
  - تخصیص وام و کمک‌های مالی به بنگاه‌های تولیدکننده مواد ضدعفونی‌کننده، ماسک‌های پزشکی و سایر مواد محافظتی برای کارکنان بهداشت و سلامت؛
  - ارائه سازوکارهای جدید به منظور تعویق قراردادهای عمومی و پیش‌بینی میزان غرامت در برخی از موارد خاص.
- تنظیم بسته‌های حمایتی ویژه از بیمه‌شدگان تأمین اجتماعی:

- تعلیق استعلام از سازمان تأمین اجتماعی در خصوص تمدید و یا صدور کارت هوشمند رانندگان و پذیرش تداوم بیمه‌پردازی بیمه‌شدگان؛
- حذف مراجعه حضوری متقاضیان بهره‌مندی از مزایای مستمری بازنشستگی جهت ارائه و ثبت درخواست به واحدهای اجرایی؛
- پرداخت غرامت دستمزد ایام بیماری به کلیه بیمه‌شدگان مبتلا به بیماری کووید-۱۹ صرفاً به استناد گواهی مراجع پزشکی مربوطه و بدون نیاز به انجام سایر تشریفات مقرر تا زمان بهبود کامل؛
- تعلیق بازرسی بیمه بیکاری برای استمرار مقرر؛
- فراهم نمودن زمینه پرداخت علی‌الحساب غرامت دستمزد ایام بیماری و بارداری بدون نیاز به تأیید مراجع پزشکی سازمان؛
- پرداخت حقوق دوران مرخصی استعلاجی مبتلایان به کووید-۱۹ توسط دولت.
اعطای تسهیلات خرد و کمک حمایت معیشتی به خانوارها در ایام همه‌گیری کووید-۱۹:
اعطای تسهیلات خرد به خانوارها یکی از اقداماتی است که موجب بهبود وضعیت معیشت مردم می‌شود و گسترده بودن سطح پوشش این تسهیلات نشان‌دهنده موفقیت در سیستم مالی و رفاهی هر کشوری است. شیوع ویروس کرونا در کشور و آسیب دیدن خانوارها از این بیماری همه‌گیر، دولت‌ها را بر آن داشت تا به اعطای تسهیلات اقدام نمایند. اعطای این تسهیلات در صورت فراهم نبودن زیرساخت‌های آن، با مشکلات متعددی مواجه می‌شود. در واقع این سیستم حمایت اجتماعی می‌تواند در مدت‌زمان کوتاهی، تسهیلات خرد را به میلیون‌ها خانوار ارائه دهد و این طرح در واقع یکی از فراگیرترین طرح‌های حمایتی است که در سطح دنیا انجام می‌شود و می‌تواند در مدت‌زمان کوتاهی، تعداد بسیار زیادی از خانوارها را تحت پوشش قرار دهد.
- پرداخت نقدی بلاعوض به دهک‌های پایین درآمدی.

۳-۴-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

ایجاد صندوق‌های حمایتی برای حمایت از بنگاه‌های کوچک و افراد خود اشتغال:
صندوق‌های حمایتی برای حمایت از بنگاه‌های بسیار کوچک و افراد خوداشتغال که با کاهش گردش مالی مواجهند، ایجاد خواهد شد. آن‌ها امکان دریافت خسارت را دارند اگر گردش مالی یکساله آن‌ها افت ۷۰ درصد یا بیشتر را تجربه کند.

۳-۵- سکونتگاه

۳-۵-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

- افزایش خدمات شهری مبتنی بر ظرفیت‌های موجود در شهر در شرایط بحران:
- استفاده از تبلیغات محیطی در راستای اطلاع‌رسانی به مردم در سطح شهر؛
- فرهنگ‌سازی از طریق اطلاع‌رسانی‌های گسترده در فضاهای عمومی، حمل و نقل عمومی و ...؛
- استفاده از ظرفیت نهادهای محلی، سمن‌ها و ... جهت مشارکت؛
- توسعه حیات شبانه در شهرها در جهت کاهش تراکم و ازدحام ناشی در روز و رونق فعالیت‌های شبانه؛
- در نظر گرفتن خدماتی برای شهرداری‌ها جهت حمایت از سالمندان و گروه‌های آسیب‌پذیر؛
- مدیریت پسماند مربوط به افراد مبتلا؛
- افزایش تعداد کارگران در جمع‌آوری پسماند؛
- ضدغفونی مستمر متروها، آسانسورها و پله‌های برقی موجود در سطح شهرها.

۳-۵-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

- افزایش تاب‌آوری در مقابله با بلا یا از طریق یکپارچه‌سازی برنامه‌ریزی شهری و مدیریت شهری
- تقویت مدیریت بحران در سطح شهرها؛
- افزایش مشارکت و مسئولیت‌پذیری افراد؛
- ارزیابی خطرات و آنالیز آسیب‌پذیری؛
- افزایش آمادگی و پاسخگویی در برابر مخاطرات؛
- یکپارچگی بین سیاست‌های توسعه و برنامه‌ریزی؛
- تربیت نیروی کار متبحر.
- بازطراحی و توسعه فضاهای شهری مبتنی بر پایداری شهرها در بروز بحران
- توسعه مسیرهای دوچرخه‌سواری و پیاده‌روی؛
- بازطراحی خیابان‌ها با هدف ایجاد ضوابط مرتبط با فاصله‌گذاری اجتماعی؛
- در نظر گرفتن مسیرهای پیاده‌روی جهت استفاده افراد از فضای باز و عمومی با رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی.
- برقراری عدالت فضایی و اجتماعی در شهرها
- اولویت‌بندی اقدامات جامع نسبت به کاهش نابرابری‌ها جهت حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر؛
- توزیع متوازن خدمات و امکانات؛
- حمایت از سکونتگاه‌های غیررسمی در دوران همه‌گیری کووید-۱۹؛
- سطح‌بندی مناسب خدمات جهت تحقق عدالت در شهرها؛

- افزایش دسترسی به امکانات درمانی برای گروه‌های حاشیه‌ای و سکونتگاه‌های روستایی؛
- افزایش سطح سرانه کاربری درمانی.
- ارائه بسته‌های حمایتی از طریق
- توانمندسازی و حمایت از مشاغل؛
- تخصیص بودجه جهت حمایت از سکونتگاه‌های غیررسمی در شرایط همه‌گیری کووید-۱۹؛
- تخصیص بودجه مناسب به امر مطالعاتی و مشاوره‌ای در طرح‌های توسعه و عمران کشور جهت سازگاری با شرایط پیش‌آمده و پیش‌رو.

۳-۶- مسکن

۳-۶-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

- حمایت‌های مالی از املاک و مستأجران با:
- پرداخت وام استیجاری به مستأجران؛
- معافیت یک ماهه اجاره بهاء املاک دولتی و نهادهای عمومی؛
- کاهش نرخ سود و افزایش مدت بازپرداخت وام‌های بانکی برای هر سوی عرضه و تقاضای مسکن؛
- معافیت از پرداخت جریمه دیرکرد اجاره؛
- در نظر گرفتن یارانه برای پرداخت اجاره مستأجرین؛
- به تعویق انداختن تخلیه و نظارت بیشتر بر روابط موجر و مستأجر.

۳-۶-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

- طراحی مسکن با منظور نمودن سازگاری و انعطاف‌پذیری در شرایط همه‌گیری کووید-۱۹:
- طراحی مسکن هوشمند؛
- تقویت فضاهای سبز در دسترس و قابل رؤیت در ساختمان؛
- انعطاف‌پذیری، سازگاری و اشتراک‌گذاری فضاهای زندگی و بخش‌هایی که در ساختمان‌ها واقع شده است؛
- طراحی بام سبز.

۳-۷- حمل و نقل

۳-۷-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

- وضع مقررات لازم جهت مقابله با همه‌گیری کووید-۱۹ در حمل و نقل عمومی:
- محدود نمودن تعداد افراد استفاده‌کننده از حمل و نقل عمومی؛
- الزام مسافرین به استفاده از ماسک و دستکش؛

- نشانه‌گذاری صندلی‌ها؛
  - کاهش فاصله زمانی رسیدن قطار به ایستگاه؛
  - ضدعفونی کردن مستمر مترو و اتوبوس؛
  - مکانیزه کردن جمع‌آوری کرایه و حذف پول کاغذی در تاکسیرانی‌ها؛
  - افزایش ناوگان اتوبوس‌رانی در مناطق شهری پرتراکم؛
  - بهبود و توسعه سامانه‌های حمل و نقل عمومی؛
  - یکپارچه‌سازی حمل و نقل عمومی در شهر و حومه؛
  - کنترل‌های مربوطه و استقرار در قرنطینه‌های انسانی پایانه‌های مرزی و پیش‌بینی فضای مورد نیاز در سالن مسافری و کریدورهای عبوری.
- مدیریت تقاضای سفر**
- کاهش تقاضای سفر از طریق اعمال محدودیت‌ها برای سفرهای آموزشی، تفریحی، زیارتی نظیر:
  - تعطیلی مراکز آموزشی (دانشگاه‌ها، مدارس، مؤسسات آموزشی و ...) یا اجرای آموزش از راه دور؛
  - تعطیلی مراکز تفریحی یا زمان‌بندی فعالیت آن‌ها به نحوی که تردد در ساعات‌های اوج صبح و عصر را به حداقل ممکن برساند؛
  - بسته بودن مراکز زیارتی حداقل در ساعات‌های اوج عصر.
- مدیریت عرضه در سیستم حمل و نقل همگانی**
- استفاده حداکثری از ناوگان و تخصیص بهینه در سیستم مترو، اتوبوس تندرو در راستای افزایش ظرفیت خطوط با اجرای طراحی نظیر:
  - ایجاد قطار یا اتوبوس ویژه که در ساعات‌های اوج تنها در ایستگاه‌های مهم توقف می‌کنند؛
  - ارسال قطار یا اتوبوس تندروی خالی در ساعات‌های اوج به منظور سوار کردن مسافری بیشتر در ایستگاه‌های پرتراکم؛
  - حذف موقت یا کاهش محدوده زمانی سرویس‌دهی برخی از خطوط کم تقاضای اتوبوس‌رانی و تاکسیرانی و انتقال ناوگان آن‌ها به خطوط پرمقاضی.
- ارائه بسته‌های حمایتی برای رانندگان، شرکت‌های حمل و نقلی و سایر بخش‌های حمل و نقل**
- پشتیبانی مالی از حمل و نقل هوایی و دریایی؛
  - پرداخت اجاره‌های معوق قراردادهای اجاره هواپیما، استمهال پرداخت مالیات بر ارزش افزوده
  - معوق نمودن پرداخت حق بیمه رانندگان؛
  - ارائه تسهیلات بانکی به رانندگان و شرکت‌های حمل و نقل؛
  - بخشودگی اجاره بهای غرف حمل و نقلی، هزینه آب و برق مصرفی، مالیات عملکرد سه ماهه و عوارض جابجایی مسافر به دستگاه‌های ذی‌ربط؛

- اجرای طرح‌های حمایت مالی از بخش خصوصی فعال در ناوگان اتوبوس‌رانی شهرها (طرح‌هایی نظیر ارائه سوبسید به ازای کیلو متر اژ طی شده، ارائه رایگان خدمات فنی، ارائه وسایل مصرفی ناوگان با قیمت‌های مناسب و ...)
- ارائه خدمات فنی رایگان (نظیر معاینه فنی رایگان به تاکسی‌ها، اتوبوس و ...) و اقلام مصرفی یارانه‌ای (نظیر تایر و ...) به تاکسیرانی شهری.

۳-۷-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

- توجه به حمل و نقل مبتنی بر تقاضا؛
- افزایش و نوسازی ناوگان حمل و نقل همگانی؛
- توسعه حمل و نقل پاک:
  - افزایش مسیرهای دوچرخه؛
  - افزایش سهم پیاده‌مداری؛
  - تعریض پیاده‌روهای متراکم؛
  - افزایش میزان سرمایه‌گذاری در توسعه حمل و نقل پاک؛

۳-۸- محیط‌زیست

۳-۸-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

توانمندسازی نهادها، دستگاه‌ها و ... در زمینه مدیریت بحران با:

- افزایش مهارت‌ها و ظرفیت‌ها برای مقابله با شکاف‌های موجود و چالش‌های نوظهور از طریق نهادهای منطقه‌ای وابسته به سازمان ملل متحد از جمله کمیسیون اقتصادی- اجتماعی آسیا و اقیانوسیه (اسکاپ) در زمینه مخاطرات محیط‌زیست و سلامت؛
- برگزاری مستمر دوره‌های آموزشی عمومی و تخصصی برای گروه‌ها و نهادهای غیردولتی و داوطلب؛
- تقویت و توانمندسازی تشکلهای مدیریت بحران محله‌محور؛
- تقویت و توانمندسازی نهادهای خیریه و داوطلب و سازمان‌های غیردولتی (NGO) مرتبط با محیط‌زیست و سلامت.

۳-۸-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

- افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در بخش‌های مختلف برای کاهش ریسک بلایای طبیعی با تأکید بر تغییر اقلیم و بیماری‌های همه‌گیر؛^۱
- تدوین دستورالعمل‌های ارزیابی ملی ریسک بلایا (NDRA) و تهیه ارزیابی ملی ریسک مخاطرات سلامت؛
- ارتقاء تاب‌آوری از طریق مدیریت مؤثر ریسک مخاطرات محیط زیستی و سلامت.

۳-۹- آموزش عمومی

۳-۹-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

راهبری و مدیریت جامعه‌محور، مشارکتی و متکی بر سرمایه انسانی موجود در آموزش و پرورش با محوریت

- تدارک بسته‌های حمایتی در سطح ملی با محوریت یادگیری؛
- باز نگه داشتن باب گفت و شنود معلمان، دانش‌آموزان و دیگر ذینفعان تعلیم و تربیت در بستر فضای مجازی؛
- توجه به نقش حیاتی والدین، دیگر اعضای خانواده و جامعه محلی در تسهیل یادگیری در زمان تعطیلی مدارس در بحران‌ها و روشن‌سازی این نقش‌ها؛
- تدارک زیرساخت‌های لازم برای تقویت راه‌های ارتباطی مختلف با والدین برای دریافت بازخورد منظم، مکرر و اثبات از والدین درباره علایق، نیازها، نقاط قوت و رشد فرزندان؛
- تدوین ضوابط و پیش‌بینی مشوق‌های لازم برای همکاری مددکاران اجتماعی با مدارس؛
- ایجاد پایگاه و آرشیوی از تدریس‌های اثربخش انجام شده به منظور استفاده دانش‌آموزان و معلمان و فراهم کردن فرصت‌های مختلف برای تأمل بر این آرشیو و جرح و تعدیل در آن‌ها؛
- کاهش روزهای تدریس به چهار روز و اختصاص روز پنجم به همکاری، مشارکت و مشورت معلمان با یکدیگر در شرایط بحران و تداوم آن؛
- پیش‌بینی سازوکارهای لازم برای استمرار خدمات مختل شده مانند دسترسی به وعده‌های غذایی، دریافت مکمل‌ها، فلورایدتراپی؛
- حمایت از سلامت کودکان، والدین و معلمان در هر سه بعد جسمانی، روانی و اجتماعی؛
- بازبینی دستورالعمل‌های ارتقای پایه تحصیلی دانش‌آموزان و آزمون‌های حساس و تعیین‌کننده با توجه به شرایط خاص دانش‌آموزان در دوران تعطیلی مدارس؛

۱. بر اساس برآوردهای کمیسیون اقتصادی- اجتماعی آسیا و اقیانوسیه (اسکاپ) انجام مداخله برای کاهش ریسک دارای نرخ بازگشت ۴ تا ۷ برابر است.

- اجرای طرح بازآموزی معلمان بازنشسته و غیرفعال به منظور بازگشت به حرفه معلمی و کمک به دانش‌آموزان عقب‌مانده از تحصیل؛
  - فراهم کردن زمینه جلب دانش‌آموختگان دانشگاهی برای حمایت از یادگیری دانش‌آموزان آسیب‌دیده به‌ویژه در مناطق محروم؛
  - بازنگری در ضوابط مربوط به حقوق معلمان متناسب با شرایط جدید؛
  - تدارک سازوکارهایی برای ارائه مشاوره مجازی و آنلاین به دانش‌آموزان با نیازهای ویژه.
- کاربرد بهینه ظرفیت‌های موجود در پیشبرد امر آموزش در شرایط بحران با**
- اجرای طرح بازآموزی معلمان بازنشسته و غیرفعال به منظور بازگشت به حرفه معلمی و کمک به دانش‌آموزان عقب‌مانده از تحصیل؛
  - فراهم کردن زمینه جلب دانش‌آموختگان دانشگاهی برای حمایت از یادگیری دانش‌آموزان آسیب‌دیده به‌ویژه در مناطق محروم؛
  - بازنگری در ضوابط مربوط به حقوق معلمان متناسب با شرایط جدید؛
  - تدارک سازوکارهایی برای ارائه مشاوره مجازی و آنلاین به دانش‌آموزان با نیازهای ویژه؛
  - استفاده از ظرفیت هنرستان‌ها و مدارس کار و دانش در قالب گروه‌های جهادی و حرفه‌ای و تأمین لوازم بهداشتی مانند ماسک؛
  - پیش‌بینی راهکارهایی برای بهبود وضعیت دانش‌آموزان آسیب‌پذیر.

روزآوری برنامه درسی، تدریس و یادگیری مبتنی بر مقتضیات شرایط بحرانی با توجه به اقدامات زیر:

- کاهش زمان زنگ آموزشی در برنامه‌های درسی در سطح کلاس (در آموزش‌های غیرحضوری)؛
- تمرکز بر علوم، ریاضی، مطالعات اجتماعی و خواندن و نوشتن (در آموزش‌های غیرحضوری)؛
- استفاده از روش‌های نوین سنجش مانند سنجش تلفنی؛
- تمرکز بر محتوای ضروری و پرهیز از گذاشتن بار اضافی بر دوش والدین، معلم و دانش‌آموز؛
- قرار دادن دانش‌آموزان در گروه‌های کوچک تحت نظارت و راهیاری (منتورینگ) یک معلم و تدارک فعالیت‌های مفرح و شادی‌آفرین برای دانش‌آموزان؛
- شناسایی و ترویج شیوه‌های پرداختن به حوزه‌های یادگیری هنر، مطالعات و تربیت بدنی و اجرای خلاقانه آن در بستر یادگیری غیرحضوری.

تجدیدنظر و بازنگری امکان‌پذیر در کوتاه‌مدت در محتوی، شیوه‌ها و نقش‌ها در تربیت معلم شامل:

- در نظر گرفتن نقش‌های تازه برای دانشجو معلمان از طریق بازنگری سرفصل درس کارورزی و متناسب‌سازی آن برای اجرا در آموزش از راه دور و ترکیبی؛
- گنجانیدن یادگیری آنلاین در دروس تربیت معلم؛
- بازنگری استانداردهای تربیت معلم؛
- به رسمیت شناختن کاربرد فناوری و دارا بودن مهارت‌های سواد دیجیتال به عنوان یک ضرورت برای حرفه معلمی؛
- کوتاه‌تر، انعطاف‌پذیرتر و تعاملی‌تر کردن دوره‌های آموزش ضمن خدمت معلمان و اطمینان از این که این دوره‌ها شش ویژگی زیر را دارند: همه سویه، توانمندساز، مبتنی بر حقوق بشر، دوستانه، مثبت و جامع؛
- اعطای گواهینامه کسب خرده مهارت‌ها به معلمانی که در حوزه‌های خاصی مهارت‌هایی را کسب کرده‌اند؛
- اعطاء گواهینامه صلاحیت والد-مربی به والدین با رعایت استانداردهای دانشگاه علمی کاربردی توسط مراجع ذیصلاح؛
- آموزش مراقبان و پرستاران کودکان با نیازهای ویژه در زمینه آموزش از راه دور برای درگیر شدن کودکان.

تعیین اولویت در تخصیص منابع به‌ویژه برای:

- جبران عقب‌افتادگی‌های دانش‌آموزان و حمایت دانش‌آموزان کم‌بضاعت؛
- توزیع ابزارهای هوشمند و اینترنت رایگان توسط دولت به دانش‌آموزان کم‌بضاعت و معلمان؛
- کاهش میزان ترک تحصیل با اعطای هزینه کمک‌تحصیلی به خانواده‌های نیازمند؛
- اطمینان بخشی به مدیران آموزش و پرورش در زمینه تاب‌آوری منابع در مقابله با بحران‌ها؛
- توجه به جبران خدمات معلمان مبتنی بر میزان کارآمدی آن‌ها و مشارکت در بازگشت و حفظ دانش‌آموزان در مدرسه حفظ نسبت معلم به دانش‌آموز در سطح مورد نظر؛
- بازاندیشی در استفاده از فضای فیزیکی مدارس که خالی از دانش‌آموز است و استفاده از آن در راستای درآمدزایی برای نظام تعلیم و تربیت.

آماده‌سازی فضای آموزشی و تجهیز آن‌ها در شرایط بحران با استفاده از مشارکت ذینفعان و خیرین با تأکید بر:

- تجهیز مدارس و کلاس‌های درس به تجهیزات و زیرساخت‌های تازه برای عمل مطابق با شیوه‌نامه‌های بهداشتی و مدیریت الکترونیک فضای مدرسه با استفاده از نرم‌افزارهای شبیه‌سازی شده جهت اطمینان از رعایت شیوه‌نامه‌های بهداشتی؛

- تخصیص منابع لازم برای توزیع ابزارهای هوشمند و اینترنت رایگان توسط دولت به دانش‌آموزان کم‌بضاعت و معلمان؛
- بازتعریف مصادیق خیر متناسب با شرایط جدید از جمله در تشویق خیرین به تأمین لپ‌تاپ برای خانواده‌های نیازمند؛
- بسترسازی برای مشارکت دانش‌آموزان ماهر در کار کردن با ابزارهای دیجیتال در حمایت از یادگیری همسالان خود و کمک به تدریس معلم؛
- توسعه استفاده از فضای باز به عنوان کلاس درس با شناسایی فضاهای باز مانند پارک‌ها و ورزشگاه‌ها و استفاده از آن‌ها برای برگزاری کلاس‌های درس به منظور رعایت فاصله اجتماعی.

۳-۹-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

بازنگری در ساختارها و فرایندهای مدیریت و راهبری:

- تدارک سیاست‌هایی برای حفظ و استمرار بخشیدن به میراث‌های ارزشمند آموزش و پرورش در دوره شیوع کووید-۱۹؛
- نهادسازی تخصصی در وزارتخانه برای آماده نگه داشتن و مدیریت اضطراری مدارس با تعدیل تشکیلات غیرضرور؛
- ایجاد پایگاه‌های یادگیری محله مجهز به اینترنت رایگان و معلمان یا افراد داوطلب (جهادی) توانمند؛
- بسترسازی برای مشارکت جدی نهادهای فرهنگی مانند تئاتر و موزه با آموزش و پرورش؛
- بسترسازی برای مشارکت افراد، نهادها و سازمان‌های دیگر و تشکیل شبکه ارتباطی توأم با امنیت اطلاعاتی و روانشناختی به منظور سنجش وضعیت روانی اجتماعی دانش‌آموزان، معلمان، والدین و سایر ذینفعان تعلیم و تربیت؛
- کاهش تمرکز در نظام آموزشی و واگذاری مسئولیت‌ها و تفویض اختیار به سطوح پایین‌تر در چارچوب سیاست‌های ملی برای تضمین مواجهه مؤثر و چابک؛
- توجیه نقش تازه مدیران مدرسه به عنوان راهبران دیجیتال و حمایت‌گران رشد؛
- افزایش اختیار معلمان و در عین حال حمایت از آنان به منظور انجام اقدامات آگاهانه در بحران‌ها و آمادگی برای پذیرش مسئولیت‌ها، خطر کردن و فداکاری‌های شخصی؛
- راه‌اندازی سیستم‌های آموزشی و یا اطلاعاتی پشتیبان برای پایش فرایند یادگیری دانش‌آموزان؛
- مصون نگاه داشتن تعلیم و تربیت در دوران بحران از تعارضات سیاسی و راهنمایی‌های نامطمئن؛
- افزایش توانمندی مدیران، معلمان، دانش‌آموزان و دیگر ذینفعان تعلیم و تربیت برای طراحی، اجرا و ارزشیابی دوره‌های آموزشی غیرحضوری و آموزش‌های در زمان بحران؛

- کاهش شکاف دیجیتال و افزایش شمول (فراگیری) و برابری از طریق حرکت به سوی منابع و روش‌های آموزشی (تربیتی) باز؛
- توجه بیشتر به جلب و جذب مشارکت شرکت‌های دارای امکانات زیرساختی برای همکاری با آموزشگاه-ها در زمینه آموزش‌های مجازی؛
- تسهیل در برخی مقررات و دستورالعمل‌ها به منظور ایجاد فضای فعالیت به آموزشگاه‌ها از جمله امکان همکاری در فضای مشترک با حفظ هویت و استقلال؛
- تقویت مدیریت یکپارچه در واحدهای ستادی و اجرایی با گسترش زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات؛
- تخصیص یارانه‌های شرطی (به شرط تولید و تحقق اهداف)؛
- توسعه فضاهای کاری و آموزشی و خلاقانه؛
- بسترسازی برای ورود دانش‌آموزان به جریان تولید محتوای الکترونیکی با تغییر نگاه به دانش‌آموزان از مصرف‌کننده صرف اطلاعات و دانش به تولیدکننده و کاربر هوشمند.

بازنگری در اهداف و روش‌های تعلیم و تربیت به منظور اطمینان از پرورش شایستگی‌های اساسی مقتضی دوران برای دوران کرونا و پساکرونا در دانش‌آموزان و دیگر ذینفعان تعلیم و تربیت:

- گسترش آموزش ترکیبی^۱ با توجه به نیازهای اجتماعی دانش‌آموزان و ضرورت‌های دیگر؛
- فرهنگ‌سازی و رشد نگرش مثبت به فناوری در خدمت یادگیری در تمامی ذینفعان تعلیم و تربیت؛
- استفاده از شیوه‌های نوین برای حفظ عاملیت یادگیرنده در فرایند سنجش؛
- تحقق عدالت شناختی از طریق سرمایه‌گذاری بلافاصل، عمده و شاید فداکارانه بر منابع مختلف یادگیری سازگار با درس خواندن در خانه و درس خواندن در مدرسه؛
- تحقق عدالت شناختی از طریق طراحی منابع آموزشی چندرسانه‌ای قابل استفاده برای افراد با نیازهای ویژه؛
- بازآموزی و هدایت نویسندگان کتاب‌های درسی و تولیدکنندگان منابع یادگیری برای تولید منابع یادگیری متناسب با دوران پاندمی و آموزش غیرحضور و آزمایش و ارزشیابی مواد آموزشی تولید شده؛
- تغییر نگرش نسبت به منابع یادگیری و چرخش از کتاب درسی به منابع، اطلاعات و شیوه‌های آموزشی معتبر و متکثر دادن حق انتخاب به معلمان و والدین؛
- اولویت دادن به محتوا و اهداف یادگیری که به درک بهتری از بحران و پاسخ بهتر به آن منجر می‌شوند؛

- تلفیق موضوعات مرتبط با بهداشت، خودمراقبتی و به طور کلی، ارتقای سلامت جسمانی و روانی خود و دیگران در محتوای برنامه درسی؛
- تأکید محتوا بر شهروندی جهانی؛ احترام متقابل؛ گفت و شنود مشارکتی؛ و حسی از عاملیت در یادگیرنده؛
- پرداختن به درک روندهای اقتصادی و اجتماعی در محتوا؛
- تأکید بر سواد دیجیتال در محتوا؛
- تأکید بر موقعیت و بستر جهان کنونی به عنوان محتوای غنی برای یادگیری اصیل و طراحی کاوشگری‌های هدفمند برای کاوش آن؛
- تلفیق یادگیری عاطفی اجتماعی در تمام برنامه‌های درسی تربیت معلم؛
- توانمندسازی روانشناسان تربیتی و دیگر کارگزاران مربوطه برای افزایش دقت در تشخیص اختلالات یادگیری کودکان.

ابتنای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری به پژوهش و مطالعه در آموزش و پرورش با تأکید بر زمینه‌های:

- شناسایی عناصر برنامه درسی و پداگوژی ویژه تروما؛
- شناسایی ایده‌ها، پیشنهادها و راهبردهای هر مدرسه برای کمک به کاهش شکاف دیجیتال؛
- شناسایی راهبردهای انتخابی مدارس و معلمان برای ارتقای سطح سواد فناوری ذینفعان مختلف؛
- تعلیم و تربیت در دوران کرونا و تعیین اثربخشی آن‌ها؛
- شناسایی ویژگی‌های تدریس مبتنی بر کنش انطباقی^۱؛
- شناسایی ویژگی‌های پداگوژی متناسب با شرایط تروما و بحران^۲؛
- شناسایی ویژگی‌های نظام تعلیم و تربیت تاب آور و راهکارهای تحقق آن؛
- بررسی اثربخشی شیوه‌های بدیل ارائه خدمات تربیتی به آسیب‌پذیرترین افراد که ممکن است تلفن، رادیو یا تلویزیون و دسترسی به اینترنت نداشته باشند؛
- ملاک‌های ارزشیابی از کارکرد پلتفرم‌ها؛
- شناسایی شیوه‌های انگیزه‌بخشی به معلمان و دانش‌آموزان در آموزش غیرحضوری در بحران‌ها؛
- بررسی تجربیات زیسته معلمان و مدیران مدارس از فناوری‌های آموزشی به کار گرفته شده در دوران پاندمی؛
- تعیین میزان اثربخشی آموزش غیرحضوری در دوران پاندمی کووید-۱۹؛
- بررسی تجربیات معلمان، مدیران مدارس و والدین در دوران پاندمی کووید-۱۹؛

1. Adaptive Teaching
2. Trauma-Informed Pedagogy

- شناسایی سیاست‌هایی در تعلیم و تربیت برای تصمیم‌گیری مبتنی بر داده و نه مبتنی بر خواسته؛
- شناسایی ویژگی‌های سنجش متناسب با آموزش غیرحضوری در بحران‌ها؛
- شناسایی منابع و راهکارهای مناسب و چگونگی استفاده از آن برای حمایت روانی اجتماعی از معلمان؛
- تدوین ملاک‌هایی برای تعیین اثربخشی دوره‌های آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه‌ای در دوران کرونا؛
- سنجش نیازهای آکادمیک و عاطفی اجتماعی دانش‌آموزان به منظور تدوین برنامه‌های اصلاحی و جبرانی؛
- شناسایی استراتژی‌های اصلاحی و برنامه‌های جبرانی برای دوره بازگشایی مدارس؛
- بررسی جامع اثرات تعلیم و تربیت آنلاین در دوران کرونا بر دانش‌آموزان دبستان و دبیرستان؛
- بررسی جامع اثرات روانشناختی قرنطینه و محدودیت‌ها بر سلامت روان‌شناختی دانش‌آموزان از طریق سیستم ارزشیابی کودکان و نوجوانان؛
- شناسایی شیوه‌های طراحی و اجرای برنامه درسی در کلاس‌های چندپایه در دوران بحران؛
- شناسایی راهبردهای ممکن برای جبران عقب‌ماندگی تحصیلی (برنامه‌های ترمیمی، برنامه‌های شتابی و غیره) و تعیین اثربخشی هر یک.

۳-۱۰- آموزش عالی

۳-۱۰-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

زمینه‌سازی برای تداوم فعالیت‌های پژوهشی با:

- برنامه‌ریزی برای بازگشایی پژوهش به صورت تدریجی و مرحله به مرحله و متوازن با شرایط موجود؛
- راهبری مؤسسات به سمت طراحی پروتکل‌های بهداشتی برای فعالیت، در اولویت قرار دادن مسائل مرتبط با سلامت، ایمنی و محیط‌زیست؛
- اولویت ادامه پژوهش به صورت از راه دور؛
- اولویت پروژه‌هایی که از قبل بحران همه‌گیری کرونا شروع شده بودند؛
- حفظ سلامت افراد با دخالت و نظارت مستقیم مسئول اصلی هر آزمایشگاه و مدیران.

تداوم فعالیت‌های آموزشی در شرایط بحران با رعایت:

- تمرکز اصلی در دانشگاه بر آموزش‌های مجازی؛
- کاربرد ترکیبی از آموزش مجازی و به طور محدودتر آموزش حضوری با رعایت شیوه‌نامه‌های بهداشتی و فاصله‌گذاری اجتماعی؛
- تعریف سطوح مختلف خطر و تعیین فعالیت‌های مجاز در هر سطح از خطر؛

- طراحی پروتکل‌های بهداشتی برای فعالیت، در اولویت قرار دادن مسائل مرتبط با سلامت، ایمنی و محیط‌زیست؛
- حمایت مادی و معنوی از اساتید و کارکنان آسیب‌دیده از بیماری کرونا؛
- بازنگری در مقررات آموزشی مبتنی بر نیاز و شرایط ناشی از بحران؛
- حفظ و تقویت تحرک دانشجویان/استاد.

توجه به پایداری منابع و اولویت توزیعی در بودجه در موارد:

- اولویت در تخصیص منابع صندوق‌های رفاه دانشجویی؛
- اولویت‌دهی به هدایت تخصیص منابع صندوق‌های رفاه دانشجویی به سمت تأمین وام‌های شهریه؛
- تغییر جهت مبانی توزیع بودجه‌های متمرکز هزینه‌ای و تملک دارایی سرمایه‌ای وزارتخانه‌ها مبتنی بر شرایط بحران؛
- اولویت‌دهی پروژه‌های ساخت و ساز مبتنی بر اولویت پربازده‌ترین آن‌ها و هدایت اعتبارات سال آتی به موارد نیاز در شرایط جدید؛
- درج عناوین و عبارات مشخص برای موضوع تبصره ۱۸ قانون بودجه سال ۱۳۹۹ برای استفاده از زمینه‌های ایجاد ثبات در اشتغال موجود و اشتغال جدید دانش‌آموختگان؛
- توجه به اعتبار تحقیقات علوم پایه و تحقیقات بین‌رشته‌ای در زمینه ویروس کووید-۱۹ و انواع آثار اقتصادی و اجتماعی آن؛
- تداوم افزایش اعتبارات پارک‌های علم و فناوری و مراکز رشد و نوآوری دانشگاه‌ها مبتنی بر ارزیابی عملکرد آن‌ها؛
- ادامه تأمین اعتبار توسط دولت به دانشگاه‌ها با رشد بیشتر نسبت به نرخ تورم سالانه با در نظر گرفتن توان بودجه دولت و رعایت سهم دانشگاه‌های ضعیف‌تر از منابع دولتی در شرایط بحران، به‌ویژه در تأمین زیرساخت‌ها؛
- تسهیل در استفاده از ابزارها و نهادهای مالی بازار سرمایه؛
- ارائه یارانه سود و کارمزد یا کمک خاص به دانشگاه‌ها و مؤسسات خصوصی برای پرداخت حق‌الزحمه کارکنان این بخش؛
- اختصاص اعتبار برای جذب دانشجویان خارجی در نظام آموزش غیرحضوری؛
- اختصاص اعتبار برای موارد مرتبط با مواجهه کرونا (ضدعفونی و...)
- تغییر در جهت‌گیری اعتبارات برای آموزش اعضای هیئت علمی با توجه به محدودیت‌های مربوط به فرصت‌های مطالعاتی داخل و خارج کشور؛
- اختصاص یارانه پیرامون برخورداری از امکانات مجازی.

حمایت‌های فوری دانشجویی در بحران با:

- تدوین برنامه و تأمین مالی حمایت از دانشجویان آسیب‌پذیر برای استمرار ماندگاری و افزایش کیفیت این حضور؛
- گسترش وام‌های شهریه‌ای و معیشتی؛
- برقراری اعتبار شهریه پرداخت شده در نیمسالی که در ابتدای آن انصراف از ترم داده شده؛
- بخشش جرائم وام‌های شهریه یا معیشتی قبلی؛
- تمدید یا استمهال بازپرداخت اقساط وامی تأخیر شده؛
- حمایت مالی از دانشجویان غیربرخوردار و تحت تأثیر کووید-۱۹؛
- رایگان نمودن یا تعیین یارانه برای اینترنت اساتید و دانشجویان؛
- ارتباط گسترده‌تر با سازمان فنی‌و حرفه‌ای برای مهارت‌آموزی دانشجویان با استفاده از منابع مشترک بین‌دستگاهی برای افزایش احتمال اشتغال‌پذیری.

۳-۱۰-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

توسعه فعالیت‌های علمی، پژوهشی و فناورانه بین‌المللی با:

- استفاده حداکثری از فضای مجازی برای انواع فعالیت‌های بین‌المللی دانشگاه‌ها؛
- گسترش آموزش عالی بین‌المللی و جذب دانشجویان خارجی به شیوه غیرحضور؛
- توسعه دوره‌های مشترک بین‌المللی؛
- تشویق و تسهیل حضور فعال و با کیفیت دانشگاه‌ها در بازار آموزش آزاد و الکترونیکی با ارائه محتوای الکترونیکی با کیفیت عربی و انگلیسی؛
- تغییر در آیین‌نامه‌های ترفیع و ارتقاء؛
- تغییر و اصلاحات هدفمند در شاخص‌ها و وزن‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها.

تنوع‌بخشی به منابع و پایدار نمودن آن با:

- حمایت دولت از شکل‌گیری و تأسیس شرکت‌های سرمایه‌گذاری در زیرمجموعه بنیاد خیرین و حامیان دانشگاه‌ها برای مدیریت بودجه وقف و خیرین دانشگاه؛
- حمایت از جایگاه قانونی بنیاد خیرین و حامیان دانشگاه‌ها برای افزایش ارزش افزوده دارایی‌های وقفی و خیرین؛
- گسترش وام‌های شهریه برای دانشجویان شهریه‌پرداز در دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی کشور؛
- تأسیس صندوق توسعه علمی و پژوهشی کشور و تأمین سرمایه مورد نیاز آن؛

- حمایت از تقویت فعالیت‌های نوآوری و تجاری‌سازی فناوری در دانشگاه‌ها و افزایش شرکت‌های دانش‌بنیان دانشگاهی و اعضای هیئت علمی با رویکرد ثروت آفرینی با سهمی از دانشگاه‌ها در آن شرکت‌ها؛
- تسهیل در ارتباط بنگاه‌های اقتصادی با دانشگاه‌ها؛
- تسهیل در استفاده دانشگاه‌ها از نهادها و ابزارهای جدید مالی برای ورود به بازار پول و سرمایه؛
- مشارکت‌های اقتصادی با کارآفرینان بخش خصوصی؛
- پیگیری تشکیل صندوق‌های سرمایه‌گذاری؛
- سازماندهی امکانات و دارایی‌های دانشگاه برای اجرای طرح‌های مشترک سرمایه‌گذاری با کارآفرینان بخش خصوصی و بنگاه‌های اقتصادی.

افزایش کارایی اجرای برنامه‌ها در و فعالیت‌ها در سطح خرد یا دانشگاهی:

ارتقاء بازده اقتصادی دانشگاه، واحدهای فعالیت دانشگاه‌ها با:

- توانمندسازی اقتصادی دانشگاه با تمرکز بر ارتقای روحیه کارآفرینی در افراد و واحدهای صنفی دانشگاه (گروه‌ها و دانشکده‌ها).

عملیاتی نمودن انضباط مالی دانشگاه‌ها با:

- افزایش شفافیت نظام مالی برای اطلاع و آگاهی از اثربخشی و کارایی تخصیص منابع دانشگاه؛
- رعایت اولویت‌های راهبردی دانشگاه در تخصیص منابع بودجه؛
- شناسایی اندازه مطلوب دانشگاه؛
- کاهش شکاف ساختاری- منابع دانشگاه (تناسب اندازه دانشگاه با مأموریت‌های تعریف شده)؛
- متناسب‌سازی و تعدیل اندازه در همه سطوح؛
- حذف فعالیت‌های موازی، هم‌پوشان و غیرضرور و در صورت امکان تعریف فعالیت جدید و پیشران و مرتبط با مأموریت دانشگاه؛
- بهره‌وری بیشتر فعالیت‌های فعلی (با تأکید بر پویایی و توانمندسازی نیروی انسانی).

کاربرد مؤثر مدیریت مصارف در دانشگاه با:

- شناسایی ارکان هزینه‌ای دانشگاه؛
- اولویت‌بندی ارکان هزینه‌ای اداره دانشگاه و تخصیص منابع به اولویت‌های هزینه‌ای دانشگاه.

کاهش بهای تمام شده فعالیت‌های دانشگاه با:

- کاهش فعالیت‌های زائد در فرایندهای فعلی؛
- دستیابی به هزینه‌های منطقی در انجام فرایندهای فعلی؛

افزایش کارایی اجرای برنامه‌ها در و فعالیت‌ها در سطح مدیریت کلان:

- تقویت انضباط مالی و پرهیز از توسعه کمی مراکز آموزش عالی در شرایط کرونا و پس از آن؛
- پیاده‌سازی طرح ساماندهی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی؛
- برنامه‌ریزی مبتنی بر آمایش آموزش عالی؛
- افزایش کارایی در تخصیص منابع به دانشگاه‌ها از طریق کاربرد بیشتر شاخص‌های نماینده کارایی و اثربخشی؛
- کاهش تصدی‌گری دانشگاه‌ها در خصوص اسکان (مانند دانشگاه‌های بزرگ جهان) و ساخت خوابگاه به صورت واحدهای کوچک یک یا دو نفره؛
- استقرار کامل نظام تعیین بهای تمام شده و بودجه بر مبنای عملکرد؛
- تمرکززدایی از ستاد وزارتخانه و تفویض اختیار به دانشگاه‌ها.

۳-۱۱- پژوهش و فناوری

۳-۱۱-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

حمایت از فعالیت‌های تحقیق و توسعه شامل:

- پروژه‌های مشترک تحقیق و توسعه شرکت‌ها با تقبل سهم مشخص از هزینه‌ها توسط دولت؛
- ایده‌های خلاقانه در حوزه ابزارها و روش‌های پژوهشی نو؛
- توسعه باشگاه خیرین دانشگاه‌ها و استفاده از ظرفیت «وقف» با تأکید بر حوزه پژوهش؛
- تداوم فعالیت‌های کسب و کارهای کوچک و متوسط فناوری و نوآور و استارت‌آپ‌ها از طریق ابزارهای تأمین جریان مالی شرکت؛
- استفاده ابزارهای محرک از طرف تقاضای نوآوری (مانند خریدهای دولتی)؛
- توانمندسازی شرکت‌های دانش‌بنیان تولیدکننده محصولات دارویی و تجهیزات پزشکی.

۳-۱۱-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

تعیین اولویت‌های پژوهشی کشور و توسعه فناوری‌های دیجیتال و نوظهور:

- بازنگری و تعیین اولویت‌های پژوهشی برحسب نیازهای فعلی و آتی کشور؛
- حمایت از توسعه مهارت‌های بین‌رشته‌ای و فرارشته‌ای پژوهش‌ها؛

- اصلاح دوره‌های دکتری و پسادکتری (تربیت گروهی از پژوهشگران) برای افزایش تاب‌آوری جوامع در مقابل بحران‌های آینده (مانند تغییر اقلیم)؛
- شفاف‌سازی مکانیسم‌های تعریف و تخصیص پروژه‌ها با تأکید بر اصل رقابتی بودن؛
- سرمایه‌گذاری بر روی دیپلماسی عمومی علم در فضای مجازی؛
- سازماندهی سیستم ثبت و یکپارچه‌سازی داده‌ها (بالاخص داده‌های دارای حساسیت بالا)؛
- به‌کارگیری فناوری‌های نوظهور و مخاطرات آن‌ها و تدوین پیوست‌های امنیتی، حقوقی و اخلاقی برای این فناوری‌ها؛ مبتنی بر آینده‌نگری؛
- حمایت از توسعه فناوری‌های مرتبط با بحران کووید-۱۹ شامل فناوری‌های تولید دارو، تجهیزات پزشکی، فناوری اطلاعات و ارتباطات و فناوری‌های نوظهور مؤثر در رفع یا کاهش پیامدهای کووید-۱۹ (مانند هوش مصنوعی، بلاکچین، رباتیک و...) با حفظ چارچوب‌های رقابتی و گرینش‌کنشگران شایسته؛
- حمایت و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات؛
- تدوین سند «مواد حیاتی» و سرمایه‌گذاری برای تولید داخلی؛
- سرمایه‌گذاری در زمینه تولید داخلی مواد و تجهیزات مورد استفاده در پژوهش؛
- فعال‌سازی سامانه‌های عرضه و تقاضا یعنی بازار پژوهش همچون سانع و افزایش بودجه پژوهشی به نسبت بودجه به ۱ درصد از تولید ناخالص داخلی در سال پایانی برنامه؛
- دسته‌بندی آزمایشگاه‌ها از لحاظ کیفی و پیاده‌سازی سیستم ایمنی، بهداشت و محیط‌زیست^۱ و توسعه آزمایشگاه‌های مرجع از طریق منابع صندوق توسعه ملی؛
- ارائه تسهیلات ویژه برای همکاری‌های بین‌المللی اعضای هیئت علمی و دانشگاه‌ها؛
- تقویت سازوکار گزنت در وزارت عتف جهت کمک به اجرای پژوهش‌های کاربردی؛
- تجهیز و تنوع‌بخشی به منابع.

۳-۱۲- فرهنگ

۳-۱۲-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

توانمندسازی و حمایت از کسب و کارهای هنری:

- حمایت از ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش فرهنگ، هنر و رسانه؛
- تدارک بسته‌های بودجه اضطراری و رسیدگی به وضعیت معیشت هنرمندان، فعالان صنایع فرهنگی و متخصصان خلاق؛
- تخصیص عادلانه و دقیق‌تر تسهیلات حمایتی بنگاه‌های فرهنگی و هنری؛

1. Health, Safety & Environment (HSE)

- کمک‌های حمایتی جهت معافیت مالیات ناشران و کتاب‌فروشی‌ها و تشکیل صندوق‌های حمایتی ناشران؛
  - تأمین تمام یا بخشی از بیمه اجتماعی اصحاب فرهنگ و هنر در شرایط بحران؛
  - حمایت مالی از آن بخش از فعالیت‌های فرهنگی که تاکنون بر بستر مجازی جریان نیافته‌اند یا به راحتی قابلیت دیجیتالی شدن را ندارند؛
  - رصد مستمر وضعیت کسب و کارها و صنایع فرهنگی، هنری و رسانه‌ای به صورت دوره‌ای و ثبت اطلاعات و داده‌های آماری وضعیت صنایع فرهنگی در شبکه ملی رصد کرنا.
- توسعه فرهنگ عمومی:**
- برگزاری مسابقات، جشنواره‌ها و رویدادهای فرهنگی مجازی جهت ایجاد نشاط و روحیه اجتماعی؛
  - ترویج صحیح و اصولی فرهنگ بهداشت و سلامت؛
  - تولید محتوای فرهنگی، هنری و رسانه‌ای خلاق.

۳-۱۲-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

توسعه صنایع فرهنگی و خلاق در بستر اقتصاد اطلاعات و ارتباطات و تقویت نهادهای مدنی حوزه فرهنگ و هنر:

- حمایت از کارآفرینان نوآور در صنایع فرهنگی و خلاق؛
- حمایت از نهادهای صنفی در اشکال مختلف (اتحادیه‌ها، انجمن‌ها، کانون‌ها و ...)
- حمایت از تولیدکنندگان محصولات فرهنگ‌بنیان برای حضور در بازارهای منطقه‌ای و جهانی؛
- فعال‌سازی ظرفیت‌های محلی به منظور رونق اقتصاد فرهنگ در اتصال به بازار؛
- کاربست اقدامات آینده‌نگرانه در تولید، توزیع و مصرف فرهنگی؛

۳-۱۳-۲- ورزش

۳-۱۳-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

- عملی نمودن سیاست‌های حمایتی از باشگاه‌ها و اماکن ورزشی با:
- حمایت از اماکن ورزشی آسیب‌دیده و تزریق کمک‌های دولتی در صنعت ورزش؛
  - ایجاد بسترهای حمایتی و پشتیبانی مالی برای باشگاه‌داران و مربیان ورزشی (سهولت دسترسی به سرمایه و منابع مالی، حمایت‌های مالی برای دسترسی عادلانه همه سرمایه‌گذاران و باشگاه‌داران)؛
  - حمایت نظام مالی از منافع سهام‌داران در بخش ورزش؛
  - رشد اعتبارات حمایتی از برنامه‌های توسعه اشتغال نوین در دوران کرونا و پساکرونا؛
  - کمک‌های دولتی، کمک‌های داوطلبانه و جامعه خیرین به اماکن ورزشی؛

- حمایت از ورزش ملی و قهرمانی از منظر برگزاری اردوها و اعزام‌ها؛
- پرداخت حقوق بیکاری به ورزشکاران و کادرهای فنی و منظور نمودن بیمه بیکاری؛
- در نظر گرفتن معافیت‌های مالیاتی با توجه به کاهش درآمدهای ورزشی؛
- مشارکت بخش‌های غیردولتی در سرمایه‌گذاری و تأمین منابع مالی بخش‌های آسیب‌دیده؛

۳-۱۳-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

توسعه و بهبود فرهنگ ورزش در خانه:

ورزش به عنوان پدیده‌ای اجتماعی و انگیزشی، افراد را در یک شبکه اجتماعی که دارای روابط اجتماعی پیچیده است، به تعامل و کنش متقابل واداشته و عرصه ظهور رفتارها، نگرش‌ها، ارزش‌ها و بازنمایی‌هایی معنادار بوده است. با همه‌گیری کووید-۱۹ بسیاری از فعالیت‌های روزانه تحت تأثیر قرار گرفت و قرنطینه شهرهای بزرگ و مواردی از حصر در خانه حتی برای افراد مواجهه نشده با این ویروس به وقوع پیوست. بدین ترتیب خانه به مثابه عنصری کلیدی در دسترس شهروندان تلقی شد. بدین منظور توسعه و بهبود فرهنگ ورزش در خانه از عواملی تأثیرگذار و مهم محسوب می‌گردد که به عنوان یک پدیده اجتماعی و ابزاری برای تغییرات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، سلامتی را بهبود می‌دهد و احتمال مبتلا شدن به بیماری را کاهش می‌دهد.

نوآوری در فعالیت‌های ورزشی:

نوآوری در محصولات یا خدمات و یا روش خلق و عرضه آن‌ها، با هدف پاسخگویی یا ایجاد بازارهای جدید و نیازهای متغیر مشتریان و مخاطبان است. موفقیت نوآوری وابسته به شناسایی و کشف فرصت‌ها و استفاده مناسب از آن‌ها است. در ورزش نیز نوآوری تمام فرایندها و اقدامات جدید اتخاذ شده برای تسهیل یک مزیت رقابتی است. در حوزه ورزش، نوآوری‌ها و فناوری‌هایی که راه‌حلی برای یک مشکل یا نیاز از پیش شناسایی شده هستند، برای توسعه ورزش و به حداکثر رساندن تجربیات و عملکردهای افراد و سازمان‌ها بسیار مهم هستند. در این راستا پیشرفت‌های فناوری ورزشی بخشی از صنعت رو به رشد ورزش جهانی است که در رویدادهایی چون همه‌گیری کووید-۱۹ تأثیرات قابل تأملی به همراه دارد.

توسعه صنعت ورزش مبتنی بر اصلاح حکمرانی ورزش و کاربست مدیریت ریسک در سیستم مدیریتی:

فرایند مدیریت ریسک می‌تواند به عنوان بخشی از سیستم مدیریتی در حوزه ورزش و بخش‌های مختلف آن به اجرا درآید. این فرایند قادر است عوامل خطرزایی که ممکن است منجر به آسیب‌دیدگی شود را شناسایی کرده و سطوح خطر را تخمین و ارزیابی نماید. این اطلاعات پیشگیرانه می‌تواند در صنعت ورزش برای کاهش تکرار رویدادها یا شدت صدمات به کار گرفته شود. برخی از اقدامات مؤثر در این زمینه عبارتند از:

- استفاده از استراتژی کاهش در سازمان‌های ورزشی؛
- استفاده از مدیریت و ارزیابی ریسک در صنعت ورزش؛

- کمک به سازمان‌های ورزشی برای حمایت از صنعت ورزش.

۳-۱۴-گردشگری

۳-۱۴-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

حمایت‌های مالی از کسب و کارهای حوزه گردشگری:

- شناسایی واحدهای آسیب‌دیده و تعیین میزان خسارت در حوزه گردشگری و صنایع دستی؛
  - اولویت‌بندی فعالیت‌های بخش دولتی و اختصاص بودجه و اعتبارات بر اساس اولویت‌ها؛
  - تدوین دستورالعمل اجرایی معرفی واحدهای آسیب‌دیده به بانک‌ها؛
  - پرداخت وام‌های بلندمدت و کم‌بهره به واحدهای آسیب‌دیده؛
  - تعیین دستورالعمل بخشودگی مالیاتی واحدهای گردشگری؛
  - تشکیل صندوق گردشگری حمایتی برای کسب و کارهای کوچک؛
  - پرداخت اعتبارات بلاعوض حمایتی و تسهیلات قرض‌الحسنه از طریق صندوق گردشگری حمایتی؛
  - کمک به حفظ زیرساخت‌های گردشگری از طریق کمک‌های مالی و اعطای مجوزها و معافیت دوره‌ای؛
- تولید محتوا و تبلیغات گردشگری به عنوان یک مقصد امن و سالم برای دوران بعد از کرونا با:**

- به روز رسانی و چاپ نقشه‌های گردشگری با زبان‌های مختلف؛
- تبلیغات شهری در شهرهای هدف گردشگران داخلی با رویکرد معرفی مقصد امن (بیلبرد، تلویزیون شهری)؛
- ساخت نمادها و کلیپ‌های کوتاه با زیرنویس به زبان‌های بین‌المللی؛
- معرفی پروتکل بهداشتی با ترویج سفر امن؛
- تبلیغات رسانه‌ای؛
- تبلیغات تحت وب با معرفی ایران به عنوان مقصد امن (وب سایت‌های کشورهای هدف)؛
- تولید اقلام تبلیغی به زبان‌های مختلف و ارسال به سفارتخانه‌های کشورهای هدف گردشگری (نرم‌افزاری و سخت‌افزاری).

تنظیم مقررات و پروتکل بهداشتی سفر در دوران کرونا با:

- تدوین و اجرای مقررات مربوط به بهداشت و فاصله‌گذاری اجتماعی؛
- تولید محتوای تبلیغات فاصله‌گذاری اجتماعی؛
- تبلیغات فاصله‌گذاری اجتماعی در شهرهای هدف؛

– تشکیل ستاد بحران گردشگری در دوران کرونا و پسا کرونا با حضور تصمیم‌گیران در سطح ملی و استانی.

احیا، تقویت و توسعه مراسم‌های آیینی، ملی و مذهبی با:

- تدوین شیوه‌نامه برگزاری رویدادها؛
- تبلیغات شهری برای هر رویداد در شهرهای هدف گردشگری (بیلبرد، تلویزیون شهری)؛
- ساخت کلیپ‌های کوتاه تبلیغاتی به زبان‌های مختلف؛
- تبلیغات رسانه‌ای (شبکه‌های تلویزیونی، شبکه‌های رادیویی و...)
- تبلیغات گسترده در فضای مجازی و وبسایت‌های مطرح (وبسایت‌های کشورهای هدف، وبسایت‌های پربیننده و ...).

برنامه‌ریزی در جهت رفع تمام نیازهای گردشگری خانواده با:

- شناسایی نیازهای گردشگری خانواده؛
- تدوین دستورالعمل اجرایی رفع کمبودهای گردشگری خانواده؛
- ابلاغ دستورالعمل اجرایی رفع کمبودهای زیرساختی گردشگری خانواده به سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط.

افزایش کمیت و کیفیت تورهای یک روزه و دو روزه طبیعت‌گردی برای گردشگران داخلی با:

- تعیین مسیرهای طبیعت‌گردی؛
- تعیین استانداردهای زیرساخت‌های کمپ‌ها و پارک‌های طبیعت‌گردی موجود؛
- افزایش نظارت بر کمپ‌ها و پارک‌ها؛
- انجام تبلیغات شهری با موضوع طبیعت‌گردی؛
- ایجاد و توسعه زیرساخت‌های مورد نیاز جهت ایجاد کمپ‌های طبیعت‌گردی (آب، برق، گاز، جاده، اینترنت و ...)
- تأمین امنیت مجموعه‌های طبیعت‌گردی.

افزایش نظارت بر اماکن اقامتی با رویکرد افزایش سطح خدمات به گردشگران:

- تدوین برنامه زمان‌بندی بازدید، ثبت و بایگانی مدارک نظارت بر اماکن اقامتی؛
- شناسایی و ساماندهی خانه‌های مسافر مجاز.

۳-۱۴-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

توجه به فرصت‌های سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری با:

- شناسایی و ایجاد ارتباط مؤثر با سرمایه‌گذاران در بخش گردشگری؛
- ایجاد مشوق‌های سرمایه‌گذاری برای سرمایه‌گذاران در حوزه زیرساخت‌های گردشگری؛
- تدوین تقویم رویداد و جشنواره‌های گردشگری؛
- صدور مجوز برگزاری جشنواره‌ها و رویدادهای گردشگری؛
- شناسایی راهکارهای توسعه سیستم بازاریابی و فروش صنایع دستی.

۳-۱۵-۳- حکمرانی و مدیریت بحران

۳-۱۵-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

راهبری و مدیریت بحران با ابتدای کلیه تصمیمات و اقدامات بر یافته‌های علمی و تصمیم‌گیری گواه‌محور

اگرچه سرعت گسترش بحران و تازگی و گریزپایی آن یافته‌های علمی را نیز متزلزل می‌کند، با این همه علم و تخصص همچنان سفت‌ترین زمینی بود که می‌شد روی آن ایستاد و تصمیم گرفت. این علم‌گرایی، هنگامی که با میزان معتنا بهی همدلی، شفافیت و صداقت ترکیب می‌شود، به ویژگی طلایی اعتماد می‌انجامد. به این ترتیب، اگرچه اغلب حکومت‌ها در جهان امروز و از جمله برخی از حکومت‌هایی که عملکردی مطلوب در بحران کرونا داشتند، از بحران شدید اعتماد نیز رنج می‌برند، با این همه گفتار و رفتار رهبران این کشورها توانست در کوتاه‌مدت اعتماد از دست رفته را تا اندازه‌ای بازسازی کند.

تصویرسازی از بحران به عنوان عامل همبستگی و کاربرد بهینه ظرفیت‌های موجود در مقابله با شرایط بحران

ویژگی کشورهای موفق این بود که تلاش کردند بحران را عامل همبستگی و پیوند در کشورشان قرار دهند و نه عامل گسیختگی و گسست. آن‌ها نه از دشمن سخن گفتند نه از توطئه و نه از بهره‌برداری سیاسی رقیبان سیاسی‌شان نگران بودند. دشمن اصلی را ویروس اپیدمیک می‌دانستند و مأموریت خود را محافظت از تمام مردم در برابر این ویروس و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و روانی آن می‌دانستند.

استفاده از تجربیات جهانی و الگوهای موفق و سازگار

توسل و احترام برای اصل یادگیری از «الگوهای در دسترس»^۱ یک عامل اساسی در مدیریت بحران بود. چین و برخی از کشورهای آسیای شرقی که بحران زودهنگام بر آن‌ها وارد شد هیچ الگوی در دسترس از کشوری که پیش‌تر درگیر این بحران شده باشد، نداشتند (البته آنها از تجربه پیشین خود در بحران اپیدمی سارس و مرس بسیار آموختند)؛ اما کشورهایی چون ایران، تمام کشورهای اروپایی و تمام کشورهای قاره آمریکا که پس از آن درگیر شدند می‌توانستند از تجربه چین و کشورهای شرق آسیا بیاموزند.

۱. مفهوم از جرد دایموند در کتاب «آشوب: نقاط عطف برای کشورهای بحران‌زده».

هماهنگی دولت و سازمان‌های مردم‌نهاد در شرایط بحران:

- هماهنگی فوری میان دستگاه‌های ذی‌ربط جهت تبادل نظر در مورد نحوه استفاده بهینه‌تر از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد؛
- هماهنگی میان نهادهای متولی حوزه سمن‌ها و نمایندگان سمن‌ها جهت هم‌اندیشی، بررسی مشکلات و راه‌حل‌های آن‌ها؛
- تعیین یک کارگروه ویژه در ستاد ملی مبارزه با کرونا جهت احصای مهم‌ترین نیازها و هدایت سمن‌ها در آن جهت.

۳-۱۵-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

توانمندسازی دولت و حکمرانی خوب

در عرصه سیاست‌گذاری کلان کشور، در چارچوب سرزمینی ایران، گذار از پارادایم کوچک‌سازی دولت که طی ۳۰ سال گذشته بر بسیاری از مباحث سیاستگذارانه راجع به دولت در ایران غلبه داشته، به پارادایم توانمندسازی دولت یک ضرورت است. در این پارادایم جدید که امروزه در جهان نیز به تدریج جای خود را باز می‌کند، به جای استدلال «حکومت، مدیر خوبی نیست پس باید مدیریت بخش‌های مختلف را به بخش خصوصی واگذار کرد»، در جستجوی راهکارهایی برای ایجاد حکومت خوب (حکمرانی خوب) برمی‌آیند. بحران کرونا در سطح جهانی نشان داد که حضور کمتر دولت نه تنها مطلوب نیست، بلکه می‌تواند فاجعه‌آفرین باشد. در واقع «کووید-۱۹» این واقعیت را برجسته ساخته که تنها راه‌حل عملی برای برخی از بزرگ‌ترین چالش‌های امروز دولت است و نه بازار» در سطح جهانی، بحران کرونا تأثیر زیادی بر تغییر محور مباحثات سیاسی از شکل حکومت و اندازه آن، به شیوه حکمرانی و کیفیت حکومت داشته است. چنان‌که فرید زکریا به خوبی اشاره کرد: «در سراسر سده بیستم، مباحثه سیاسی بزرگ درباره اندازه و نقش حکومت در اقتصاد بوده است، یعنی درباره کمیت حکومت. اما به نظر می‌رسد آنچه در این بحران مهم‌ترین بود، کیفیت حکومت است.» در سطح ملی، بحران کرونا ثابت کرد که دولت به مفهوم وسیع آن در ایران، علی‌رغم بزرگی تشکیلات و پرسنل، در مقایسه نمونه‌های موفق بین‌المللی در مواجهه با کرونا، عقب‌تر بوده است. اما این بحران همچنین نشان داد که سیاست جایگزین هرگز نمی‌تواند کوچک کردن دولت و واگذاری کارکردهایش به بازیگران بازار باشد. منطق سودمحور بخش خصوصی، اساساً نمی‌تواند کارکردهایی را که دولت، به مثابه خیر عمومی در اختیار می‌گذارد، فراهم کند.

پشتیبانی و حمایت کامل سیاست عمومی از بخش سلامت

بحران کرونا آشکار کرد که کارآمدی بخش سلامت را نمی‌توان جدای از کارآمدی سیاست‌گذاری عمومی در سطح کلان ملی در نظر گرفت. فراعرصه‌ای بودن، ویژگی اساسی بحران کروناویروس بود. این بحران به خودی خود در عرصه سلامت و بهداشت قابل تعریف است، اما نیازمند پاسخی است که تمام عرصه‌های حکمرانی از جمله اقتصاد، سیاست، آموزش، رسانه، فرهنگ، نظام اداری و حتی نیروهای نظامی را درگیر

می‌کند. تصمیماتی که باید اتخاذ شوند به شدت پیچیده و چندبعدی‌اند و بنابراین هماهنگی و هم‌نیروی بخشی این عرصه‌ها در تعیین برون‌دادها بسیار مؤثرند. در کشورهایی که بخش سلامت در مهار بحران موفق بود، از پشتیبانی کامل سیاست عمومی هم برخوردار بود. به عنوان مثال تصمیمات ناظر به قرنطینه، فاصله‌گذاری اجتماعی و محدودیت‌ها و ممنوعیت‌ها در کشورهایی بیشترین توفیق اجرایی را یافت که در آنها توسط نظام مالی تأمین مالی می‌شد (به عنوان مثال در قالب پرداخت کمک‌هزینه‌های معیشتی و مانند آن)، توسط نیروهای نظامی ضمانت اجرایی می‌یافت و از سوی نظام رسانه‌ای ترویج و تبلیغ می‌شد.

۳-۱۶- توسعه حکمرانی و دولت الکترونیک مبتنی بر فناوری‌های نوین

۳-۱۶-۱- توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت

توسعه زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری (در بخش صنعت، معدن و بازرگانی):

- رفع مشکلات زیرساخت‌ها و کمبود دانش فنی پنجره واحد امور گمرکی؛
  - اتصال کلیه سامانه‌های آماری و اجرایی در حوزه تجارت؛
  - تدوین و اجرایی‌سازی چارچوب حقوقی حمایتی برای تجارت الکترونیکی با لحاظ مواردی نظیر به رسمیت شناختن امضای الکترونیکی، محکمه‌پسند بودن قراردادهای الکترونیک، ایجاد الزامات جهت حفظ حقوق مالکیت فکری، تعیین تعهدات و مسئولیت‌های شرکت‌های ارائه‌کننده خدمات اینترنتی، وضع سازوکارهایی برای حل اختلاف در معاملات تجارت الکترونیکی؛
  - ایجاد زیرساخت‌های قانونی و سخت‌افزاری مورد نیاز برای توسعه کسب‌وکارهای آنلاین با الزام کسب‌وکارهای آنلاین به استفاده از درگاه‌های پرداخت آنلاین جهت رصد تراکنش‌های صورت گرفته و جلوگیری از سرقت‌های اینترنتی و فیشینگ؛
  - کاهش هزینه‌های دسترسی به اینترنت و کاهش هزینه‌های پرداخت‌های الکترونیک؛
  - به‌کارگیری فناوری‌های نوین جهت ره‌گیری محموله‌های تولیدی و وارداتی نظیر GS1.
- حمایت از گسترش اپلیکیشن‌های بازاریابی، توزیع و فروش و تجارت اینترنتی (در حوزه کشاورزی و امنیت غذایی):

- به منظور توزیع و فروش محصولات تولیدکنندگان و تأمین نیاز مصرف‌کننده با حداقل هزینه و بدون نیاز به حضور فیزیکی در بازار. ضرورت دارد نوع حمایت و میزان آن و شرایط تعلق توسط وزارت جهاد کشاورزی پیشنهاد شود.

توسعه حمل و نقل هوشمند:

- توسعه و حمایت از استارت‌آپ‌های حمل و نقلی؛
- اعطای مجوز به شرکت‌های حمل و نقل هوشمند؛
- توسعه دوچرخه‌های اشتراکی و افزایش استفاده از آن‌ها در سطح شهر؛

- توسعه و بهبود استفاده از سامانه‌های هوشمند در مدیریت حمل و نقل درون‌شهری.
- تجهیز و کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات (در بخش آموزش عمومی):
- سرمایه‌گذاری برای تولید سیمولاتورها (شبیه‌سازها) با استفاده از فناوری‌های جدید برای پاسخ به نیازهای آموزش فنی‌وحرفه‌ای؛
- سرمایه‌گذاری برای تولید کارگاه‌ها و آزمایشگاه‌های مجازی جهت پاسخ به نیازهای آموزش فنی‌وحرفه‌ای.

۳-۱۶-۲- توصیه‌های سیاستی میان‌مدت

تحول در ارتباط و همکاری دولت و سازمان‌های مردم‌نهاد، شبکه‌سازی و کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات (در بخش حکمرانی):

- ایجاد مرکز راهبری واحد برای ساماندهی کمک‌های سمن‌ها در همه بحران‌ها از جمله کرونا با هدف نیازسنجی و اولویت‌سنجی در شرایط بحران و هدایت متوازن و هدفمند کمک‌رسانی سمن‌ها؛
  - رفع مشکلات و خلأهای قانونی ورود سمن‌ها به حوزه کمک‌رسانی؛
  - تهیه نقشه راه مدیریت بحران با همکاری سازمان مدیریت بحران و سازمان اجتماعی کشور شامل ایجاد بانک اطلاعاتی جامع و یکپارچه در مورد سمن‌های کشور و نوع فعالیت آنها، به منظور شناسایی ظرفیت‌ها و کمبودهای هر استان در این زمینه؛
  - ایجاد سامانه یکپارچه در مورد اطلاعات مددجویان به منظور جهت‌دهی مناسب به کمک‌ها و جلوگیری از موازی‌کاری و کمک‌های چندباره به یک مددجو از سوی سمن‌های مختلف؛
  - تقویت سازوکارهای شفافیت در عملکرد سمن‌ها؛
  - ایجاد شبکه ملی سمن‌ها با حضور نمایندگان همه سمن‌ها جهت هم‌افزایی.
- #### توسعه زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری (در بخش صنعت، معدن و بازرگانی):
- ارتقاء ارتباطات اینترنتی با فناوری‌های بی‌سیم و باسیم مانند افزایش دسترسی نقاط روستایی به اینترنت و تسریع در گسترش شبکه‌های 5G؛
  - توسعه زیرساخت‌های داده با ساخت مراکز کلان‌داده و یا ابررایانش، به‌کارگیری راه‌حل‌های ابری امن برای کاربردهای تجاری و دولتی و بهره‌گیری از اینترنت اشیاء و حسگرها جهت جمع‌آوری داده‌ها؛
  - توسعه راه‌حل‌های دیجیتال در زمینه هوش مصنوعی، یادگیری ماشینی و کسب‌وکارهای دیجیتالی جدید از طریق تحریک نوآوری‌های دیجیتال، پشتیبانی از دیجیتالی شدن کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و به‌روزرسانی و اتوماسیون سیستم‌های کسب‌وکارها و دیجیتالی کردن فرایندهای اداری برای ارائه خدمات دولت الکترونیک.

ارتقاء سیستم مدیریت پیشگیری، هشدار و بحران هوشمند در بخش کشاورزی و روستایی مبتنی بر پژوهش:

– با توجه به تجارب گذشته به منظور آمادگی برای مقابله با هر بحران و کاهش آسیب و ضرر و زیان. ایجاد پایگاه اطلاعاتی اقتصادی و اجتماعی روزآمد بازیگران زنجیره ارزش هر محصول (در بخش کشاورزی و امنیت غذایی):

- به منظور کنترل، نظارت و پایش وضعیت موجود و چشم‌انداز آینده.
- کاربرد فناوری اطلاعات در ساز و کارهای حوزه تأمین اجتماعی:
- حمایت از دیجیتالی کردن شرکت‌های کوچک و متوسط از طریق تأمین مالی نصب تجهیزات دیجیتالی و کنترل از راه دور؛
- تقویت زیرساخت‌های لازم برای توسعه بیمه الکترونیک؛
- ارسال و ثبت لیست حق بیمه و پرداخت آن به صورت اینترنتی؛
- حمایت مالی از استارت‌آپ‌های این حوزه.

برنامه‌ریزی جهت توسعه شهرهای هوشمند:

- استفاده از قابلیت استارت‌آپ‌ها جهت ارائه خدمات و امکانات؛
- استفاده از استارت‌آپ‌ها برای کنترل و نظارت هوشمند بر شهرها؛
- توسعه خلاقانه فضاهای عمومی با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات؛
- طراحی خیابان‌های هوشمند؛
- استفاده از دولت الکترونیک در فرایند توسعه شهرها؛
- تقویت زیرساخت‌ها جهت تحقق شهر هوشمند.

تجهیز و کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات (در بخش آموزش عمومی):

- زمینه‌سازی برای ارائه آموزش‌های ترکیبی (غیرحضوری و حضوری)؛
- ارتقاء سواد فناوری اطلاعات و ارتباطات در تمام ذینفعان تعلیم و تربیت؛
- هوشمندسازی مدارس بر اساس اسناد بالادستی آموزش و پرورش.

ارتقاء کیفیت آموزش و پژوهش با محوریت فناوری‌های ترکیبی (در بخش آموزش عالی):

- سیاست‌گذاری برای رسیدن به درصد مشخصی از تحقیقات راهبردی و کیفی اما مستقل از تجهیزات پیشرفته و مستقل از حضور فیزیکی در دانشگاه؛
- تعریف برنامه‌ها و فعالیت‌های مشترک آموزشی و تحقیقاتی مرتبط با کرونا بین وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی؛
- حفظ و تقویت تحرک دانشجو/استاد؛

- توجه به فن‌آوری‌های نوین کاربردی در آموزش دانشگاهی و به‌ویژه تخصیص اعتبارات مناسب برای آن؛
- بازنگری و ایجاد انعطاف در اجرای برنامه درسی با کاربرد انواع شیوه‌های الکترونیکی و حضوری؛
- راهبری استقرار و پیاده‌سازی یکی از استانداردهای ملی (استاندارد ۱۰۰۰۰ با موضوع آموزش الکترونیکی سازمان ملی استاندارد) یا بین‌المللی آموزش الکترونیکی در دانشگاه‌ها برای حصول اطمینان از دسترسی همه دانشجویان به آموزش مجازی با کیفیت؛
- ایجاد یک نظام قوی برای نظارت بر کیفیت ارائه آموزش در دانشگاه‌ها؛
- تقویت و توسعه ظرفیت‌های آموزشی و فناورانه از طریق تشویق نوآوری‌ها و شرکت‌های نوپا در حوزه آموزش الکترونیکی (واقعیت مجازی، واقعیت افزوده و ...)، پیشگیری و درمان و سلامت الکترونیک و دولت الکترونیک؛
- راه‌اندازی پلتفرم‌هایی برای تولید محتوا و ارائه آموزش الکترونیکی با کیفیت بالا با استفاده از ظرفیت اساتید بهترین دانشگاه‌ها؛
- توانمندسازی اساتید برای ارائه مؤثر آموزش مجازی، استفاده از شیوه‌های نوین آموزشی (کلاس وارون، مسئله‌محور، پروژه‌محور و...)، تولید محتوای الکترونیکی؛
- توجه به اعتبار تحقیقات علوم پایه و تحقیقات بین‌رشته‌ای؛
- حمایت و کمک به توسعه زیرساخت‌های سیستم پردازش سریع ابری.^۱

توسعه صنایع فرهنگی و خلاق در بستر اقتصاد اطلاعات و ارتباطات و تقویت نهادهای مدنی حوزه فرهنگ و هنر:

- حمایت از توسعه کسب و کارهای فرهنگی دیجیتال به عنوان یک عرصه نوین در اشتغال و اقتصاد؛
- حمایت از پرورش نیروی کار متخصص در حوزه تولید محتوای دیجیتال؛
- تدوین نظام جامع اقتصاد دیجیتال فرهنگی به عنوان بخش مهمی از اقتصاد خلاق؛
- توسعه سامانه‌های فرهنگی و هنری، در راستای ارائه خدمات به بخش‌های تولید و عرضه محصولات؛
- توسعه زمینه‌های تولید و مصرف محصولات فرهنگی در فضای مجازی؛
- توسعه مناسبات عادلانه بین تولیدکنندگان محتوا و صاحبان زیرساخت به‌ویژه پلتفرم‌ها؛
- توسعه پلتفرم‌های داخلی با کیفیت جهت ارائه محتوا و کالاهای فرهنگی و هنری به مصرف‌کنندگان؛
- کمک‌های فنی و مالی جهت ایجاد زیرساخت‌های لازم برای تولید کتاب‌های الکترونیکی و صوتی.

کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در ورزش:

- طراحی و ساخت اپلیکیشن‌های ورزشی مختص باشگاه ورزشی؛

1. High Performance Computing Systems (HPC₂)

- ایجاد سامانه مدیریت ارتباط با مشتریان در باشگاه‌های ورزشی و تدوین سامانه‌های ثبت اطلاعات مدیران باشگاه‌های ورزشی و مربیان آن‌ها و ارائه خدمات مختلف در زمان‌های خاص.
- توسعه گردشگری پایدار و الکترونیک مبتنی بر:**
- رونق استارت آپ حوزه گردشگری الکترونیک و حمایت از ایده‌های برتر؛
- تبلیغات رسانه‌ای (شبکه‌های تلویزیونی، شبکه‌های رادیویی و ...).
- طراحی و اجرای نظام ثبت دیجیتال بیماری‌ها و پیامدهای سلامت:**
- پشتیبانی فنی از داده‌ها و اطلاعات دیجیتال؛
- ساختارها، متدولوژی‌ها و الگوهای رفتاری دیجیتال؛
- نظارت سلامت در محیط‌های کاری به شکل هوشمند.

فصل ۴ - مضامین خط‌دهنده

در این بخش بر اساس تحلیل وضعیت و فرصت‌هایی که همه‌گیری کووید-۱۹ برای فرابخش‌ها و بخش‌های مختلف کشور ایجاد کرده است و بر مبنای توصیه‌های سیاستی فصل قبل، کلان‌پروژه‌ها یا مضامین خط‌دهنده، به منظور رفع یک مانع توسعه و یا ایجاد یک قطب توسعه در حوزه‌های مختلف استخراج و پیشنهاد می‌شود.

۴-۱ - سلامت و تأمین اجتماعی

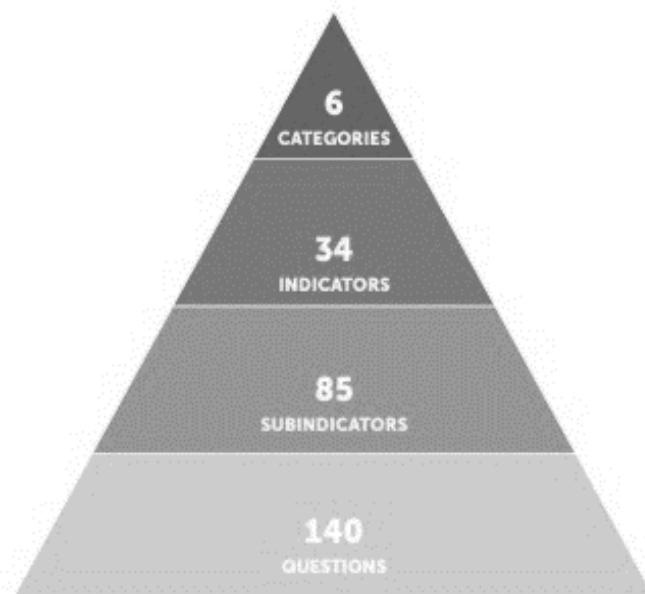
در بخش سلامت و برای ارتقاء ظرفیت پیشگیری و کنترل بیماری‌ها در شرایط بحرانی، بازنگری در ساختار موجود و ارتقاء کمی و کیفی ساختاری پیشنهاد شده است که بر اساس آن می‌توان مضمون خط‌دهنده با عنوان ایجاد سازمان پیشگیری و کنترل بیماری‌ها در ایران بر پایه تجربیات جهانی و مدیریت بحران همه‌گیری کرونا، تعریف کرد. بدیهی است که این اصلاح مدیریتی، به عنوان یکی از حلقه‌های مدیریتی در مدیریت بحران در کشور خواهد بود و همان‌طور که در موضوع حکمرانی و مدیریت بحران نیز مطرح شده است، برای اثربخش نمودن آن، سایر چالش‌های مرتبط با مدیریت بحران در کشور نیز باید همزمان مورد توجه قرار گیرند.

شاخص امنیت سلامت جهانی^۱ که توسط دانشکده سلامت عمومی دانشگاه جان هاپکینز^۲ و واحد اطلاعاتی گروه اکونومیست^۳ طراحی شده است به بررسی امکانات و قدرت کشورهای دنیا در مقابله با اپیدمی و پاندمی می‌پردازد. در گزارش سال ۲۰۱۹ این شاخص، ایالات متحده آمریکا و بریتانیا به ترتیب دو کشور قدرتمند دنیا در خصوص مقابله با شیوع بیماری‌ها عنوان شده‌اند. در بین ده کشور اول، دو کشور آسیایی (کره جنوبی و تایلند) نیز به چشم می‌خورند. در گزارش تکمیلی گروه طراح این شاخص به تاریخ ۲۷ آوریل ۲۰۲۰، علی‌به‌عنوان عدم موفقیت ایالات متحده در مواجهه با کرونا علی‌رغم امتیاز بالای آن در این شاخص ذکر شده است. پیش‌بینی علمی گروه طراح شاخص امنیت سلامت جهانی قبل از بروز همه‌گیری کووید-۱۹ از این که جامعه جهانی آمادگی لازم برای مواجهه با یک همه‌گیری را ندارد در نوع خود قابل توجه و پیگیری است. صرف‌نظر از رتبه‌بندی کشورها بر اساس این شاخص، معیارهای اصلی و زیرمعیارهای این شاخص می‌تواند در کمی‌سازی و عینیت‌بخشی مفاهیم سلامتی و امنیت کمک‌کننده باشد. شاخص امنیت سلامت جهانی در شش حوزه پیشگیری، ردیابی و گزارش، پاسخ سریع، سیستم سلامتی، سازگاری با استانداردهای بین‌المللی و محیط خطر امتیازبندی شده است و جهت طراحی این شاخص ۱۴۰ سؤال، ۸۵ زیرمعیار و ۳۴ معیار و لحاظ شده است.

1. Global Health Security Index (GHS)

2. Johns Hopkins

3. The Economist Intelligence Unit

شکل (۴-۱): چارچوب شاخص امنیت سلامت جهانی

بنابراین ایجاد سازمانی با استفاده از تجربه بین‌المللی و شرایط بومی ایران برای مدیریت کارا و اثربخش بحران در حوزه سلامت، ضروری است (بدیهی است در این ساختارسازی می‌توان از تعدیل ساختارهای موجود نیز استفاده کرد). مطالعه بخش سلامت، ساختاری را برای ایران نیز پیشنهاد کرده که در برنامه پسا کرونا می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

در بخش تأمین اجتماعی نیز مضمون بازنگری در طرح‌های حمایتی از اقشار ضعیف، مشاغل، بنگاه‌ها و ایجاد تمهیدات ویژه برای نیروی کار به عنوان کلان‌پروژه خط‌دهنده مطرح است. معیشت مردم همواره جزء مسائل اساسی در ساز و کارهای اجرایی جوامع و دولت‌ها بوده است و بدین طریق توجه به این مقوله و تنظیم طرح‌های حمایتی از اهمیت قابل تأملی برخوردار است. با شیوع ویروس کووید-۱۹، مشاغل و بنگاه‌های متعددی از تبعات حاصل از آن دچار آسیب شده و بسیاری از کسب و کارها تعطیل و کارگران و کارفرمایان خانه‌نشین شدند و اقشار ضعیف جامعه بیش از پیش در تنگنا قرار گرفتند. بنابراین، بررسی ابعاد زیست اجتماعی گروه‌های آسیب‌پذیر و کم‌برخوردار جامعه نشان می‌دهد که چالش‌های بسیاری برای مقابله با شیوع ویروس کرونا در بین این گروه‌ها وجود دارد. بخش قابل توجهی از سیاست‌ها، توصیه‌ها و اقدامات جهت پیشگیری و مقابله با ویروس کرونا در کشور، متناسب با ظرفیت و امکانات طبقات متوسط و بالای جامعه است. این در حالی است که طبقات پایین و محروم جامعه به دلیل محدودیت دسترسی به امکانات بهداشتی، تغذیه نامناسب، اشتغال غیررسمی و حضور در محیط‌های شلوغ و پرخطر، بیشتر در معرض ابتلا و انتقال قرار دارند. از طرف دیگر، مناطق حاشیه و محلات فقیرنشین شهری بعضاً به دلیل قرار گرفتن در خارج از محدوده خدمات شهری و آلودگی‌های ناشی از زباله‌های خانگی، فاضلاب و نخاله‌های ساختمانی در این مناطق، محیط مساعدی را برای

انتشار ویروس کرونا فراهم می‌آورد. همچنین کاهش قدرت خرید اقلام بهداشتی به واسطه افزایش قیمت این اقلام در سطح جامعه، موجب شده‌اند که این قشر در ابتلا به ویروس کرونا آسیب‌پذیرتر شوند. به‌ویژه که گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی مانند کودکان کار و خیابان، متکدیان، زباله‌گردها، معتادین متجاهر و ... به دلیل شرایط بی‌خانمانی و حضور مستمر در اماکن و فضاهای عمومی در صورت ابتلا، استعداد فراوانی جهت انتشار ویروس در میان خود و سطح جامعه دارند. افراد طبقات پایین و محروم جامعه معمولاً در مشاغل غیررسمی و روزمزد مشغول به فعالیت هستند و از امکانات و تسهیلات در نظر گرفته شده برای کارکنان مشاغل رسمی نظیر دورکاری، شیفتی نمودن کار و مرخصی، محروم هستند. لذا این اقشار به دلیل تنگناهای مالی و معیشتی مجبور به حضور و عدم ترک محیط کار خود هستند و داوطلبانه در معرض خطر بودن را می‌پذیرند و به کار خود ادامه می‌دهند. بر این اساس، لزوم بازنگری در طرح‌های حمایتی از اقشار ضعیف با توجه به همه‌گیری کووید-۱۹ و شرایط به وجود آمده ضروری و حیاتی است. از طرفی ساماندهی و حمایت از گسترش بنگاه‌های پشتیبان کسب و کارهای خانگی، خرد و کوچک به منظور پایدارسازی کسب و کارهای خانگی، خرد و کوچک از طریق تکمیل و توسعه زنجیره ارزش، توسعه ظرفیت‌های اشتغال‌زائی و ایجاد و توسعه زمینه‌های افزایش درآمد و بهبود معیشت افراد جامعه علاوه بر توانمندسازی اقشار مختلف جامعه خصوصاً اقشار ضعیف و کارگران، منجر به بازگشت توان بازیابی مشاغل و بنگاه‌ها نیز می‌شود.

۴-۲- زیربنایی

در بخش سکونتگاه کلان‌پروژه خط‌دهنده با عنوان بازنگری در برنامه‌های توسعه سکونتگاه‌های شهری و روستایی مبتنی بر رویکرد تاب‌آوری و هوشمندسازی تعیین شده است. درواقع، تاب‌آوری مفهومی است که در مواجهه با غافلگیری‌ها و اختلالات معنی پیدا می‌کند. با توسعه شهرنشینی، شهرها به مراکز توجه تبدیل شده‌اند و تقاضا برای منابع طبیعی و توجه به تأثیرات محیطی جهانی آن‌ها افزایش یافته است. فعالیت‌های شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری موجب افزایش فشار بر طبیعت و تضعیف تاب‌آوری آن شده است که اغلب پیامدهای مخربی برای شهرها و ساکنان آن در پی داشته است. شهرهای تاب‌آور با ویژگی‌هایی همچون انعطاف‌پذیری، پاسخگویی، سازگاری و ... در شرایط بحران موجب بهبود وضعیت در مقابل هر نوع آسیب خواهد شد. از این‌رو، می‌توان بیان کرد که امروزه تاب‌آوری کرونا به یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های شهرها تبدیل شده است. از طرفی بنا به تجربه کشورها در مقابله با این بحران می‌توان به توسعه شهرهای هوشمند نیز اشاره کرد. در میان این بحران، شهرداری‌ها دریافتند که برای رسیدن به شرایط بهبود، به‌تنهایی قادر به ارائه خدمات نبوده و نیاز به همکاری شرکت‌های فناوری‌محور احساس می‌شود. در بسیاری از کشورها با اقداماتی همچون استفاده از ظرفیت استارت‌آپ‌ها در تشخیص بیماری، استفاده از برنامه‌های هوشمند و امکانات شهری برای رعایت قوانین و ... مشاهده شد. این اقدامات تأثیر بسیاری در ارائه خدمات در شهرها داشته‌اند و با توجه به اینکه همه‌گیری کووید-۱۹ تأثیرات بسیاری را بر شهرها بر جای گذاشته است، تاب‌آوری و هوشمندسازی شهرها اقدامی مؤثر محسوب خواهد شد.

در بخش مسکن کلان‌پروژه خط‌دهنده دیگر با عنوان بازطراحی مسکن‌های سازگار و پایدار در شرایط بحران تعیین شده است. در واقع، مسکن پایدار تلاش می‌کند که کیفیت همه‌جانبه را در زندگی شامل اقتصاد، جامعه و محیط‌زیست در نظر داشته باشد. از نظر زیست‌محیطی مسکن پایدار باید بوم‌محور باشد و از منابع طبیعی و بومی برای ساخت استفاده کند. به منظور بهبود شرایط زندگی در دوران همه‌گیری‌های ویروسی از جمله ویروس کرونا و با توجه به شرایط قرنطینه و ماندن در خانه و تأثیراتی را که این ویروس بر جای گذاشته، ضروری است مسکن‌های هوشمند و سازگار با شرایط همه‌گیری کووید-۱۹ مدنظر قرار گیرد.

در بخش حمل و نقل کلان‌پروژه خط‌دهنده با عنوان توسعه حمل و نقل هوشمند مطرح شده است. در شرایط بحران، بسیاری از مسافران تمایلی به مراجعه به فضاهای شلوغ و استفاده از حمل و نقل عمومی ندارند. از این‌رو بسیاری از شهرها در پیچه ایمنی را برای این مانع ایجاد کردند. سیستم‌های حمل و نقل هوشمند (ITS)، سیستم‌هایی متشکل از فناوری‌های نوین الکترونیک، کامپیوتر، IT، الکترومکانیک و ... هستند که در برنامه‌ریزی سیستم‌های حمل و نقل زمینی، امروزه نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند. حمل و نقل هوشمند با عملکردهای متفاوتی همچون مدیریت و بهینه‌سازی جریان ترافیک، کنترل حوادث، مدیریت و پشتیبانی وسایل نقلیه امدادی، مدیریت حمل و نقل عمومی، مدیریت و پشتیبانی عابر پیاده و ... نقش بسیار مؤثری در شرایط همه‌گیری این ویروس دارد. از این‌رو، می‌توان بیان کرد این بیماری تبدیل به یک اقدام برای یک تغییر بزرگ در حوزه حمل و نقل شده است.

در بخش محیط‌زیست کلان‌پروژه خط‌دهنده با عنوان یکپارچه‌سازی ملاحظات ریسک بلایای طبیعی، محیط‌زیست، تغییر اقلیم و سلامت در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه تعیین شده است. ضرورت کاهش ریسک بلایا در سیاست‌ها و برنامه‌های حوزه‌هایی مانند ریشه‌کنی فقر، امنیت غذایی، زیربنایها و توسعه شهری و غیره و همچنین در اهداف توسعه پایدار مورد تأکید قرار گرفته است. به نظر می‌رسد شیوع کووید-۱۹ به خوبی این ضعف ساختاری را در سیاست‌ها و برنامه‌های بسیاری از کشورها نمایان ساخته است، لذا برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های مبتنی بر شناخت از ریسک بلایا و ادغام و یکپارچه‌سازی ملاحظات ریسک بلایا مانند ریسک‌های محیط‌زیستی و سلامت بیش از گذشته در کانون توجه دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی قرار خواهد گرفت.

۴-۳- آموزش، پژوهش و فناوری

در آموزش عمومی و فنی و حرفه‌ای می‌توان عنوان این کلان‌پروژه خط‌دهنده را بازنگری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مبتنی بر ارزیابی اجرایی و تجربه و فرصت‌های نوین در دوران پسا کرونا، نام نهاد. وجود و تعبیه ساختار و سازوکار اصلاح سند یاد شده در مواد مصوب آن، فرایند این اقدام را تسهیل می‌نماید. این بازنگری، همه ساحت‌های تعلیم و تربیت را در شش زیرنظام راهبری و مدیریت؛ برنامه درسی، تدریس و منابع یادگیری؛ تربیت معلم و تأمین منابع انسانی؛ تأمین و تخصیص منابع مالی؛ تأمین فضا، تجهیزات و فن‌آوری و همچنین پژوهش و ارزشیابی دربر می‌گیرد. بر اساس یافته‌های پژوهش، با به کار بستن سیاست‌ها و

استانداردهای مناسب هنگام گذر از این بحران و پس از آن، کیفیت آموزش و پرورش نه تنها آسیب نمی‌بیند، بلکه با حفظ میراث‌های ارزشمند کووید-۱۹ نظام آموزش و پرورش بهسازی نیز خواهد شد. برخی از این توصیه‌ها عبارتند از بازنگری تمام سیاست‌های تعلیم و تربیت و اسناد بالادستی جهت چرخش به سوی معیارها و وضعیت جدید^۱ یا روال جدید زندگی روزانه؛ تدارک سیاست‌هایی برای حفظ میراث‌های ارزشمند کووید-۱۹؛ رشد آموزش فردی شده، تمرین یادگیری خودتنظیمی، برنامه‌ریزی برای استفاده از فرصت و افزایش دسترسی به آموزش تحصیل زاغه‌نشین‌ها، جوامع بومی، خانواده‌های فقیر، مهاجران، پناهندگان، افزایش وجاهت معلم و مدرسه، حرکت از مدل معلم محور به دانش‌آموزمحور، تغییر نقش والد به والد-معلم، حمایت فنی، آمادگی و مدیریت اضطراری مدارس در وزارتخانه به منظور اتخاذ تصمیمات مشارکتی روشن، پاسخ‌های گروهی چند تخصصی و عملیات یکپارچه برای حل مسائل مرتبط با بحران؛ پیشگیری از خطر فرسودگی و خستگی معلمان و کارکنان آموزشی با طراحی و اجرای برنامه‌های حمایتی همه‌جانبه؛ پرورش شایستگی‌های مختلف و در ابعاد گوناگون در معلمان (متناسب با نظم جدید جهانی)؛ پیشگیری از خطر «فرسایش والدگری» با طراحی و اجرای دوره‌ها و برنامه‌های آموزشی توانمندساز برای والدین بر پایه نقشه محتوایی همه‌جانبه.

در آموزش عالی نیز کلان‌پروژه خط‌دهنده با مضمون تحول به فناوری ترکیبی و گذار به نسل نوین دانشگاهی جامعه‌محور قابل تعریف است. توازن و تناسب در آموزش، پژوهش و فناوری در فعالیتهای دانشگاهی، پایداری و تاب‌آوری، جامعه‌محوری، کارایی و اثربخشی در فعالیتهای بین‌المللی بودن، تکیه بر منابع پایدار، برقراری حکمرانی مناسب و مؤثر و ایجاد فرصت‌های برابر برای دسترسی به آموزش با کیفیت، از ویژگی‌های آموزش عالی خواهند بود. در این رویکرد، دانشگاه‌ها ضمن استفاده از تجارب ارزشمند یکدیگر، راه‌های متمایزی را برای رقابت دنبال می‌کنند، دانشگاه باید بر خلق ارزشی متمایز برای ذینفعان هدفش متمرکز شود، نه بر روی تقلید و کپی‌برداری از دانشگاه‌های رقیب. در رقابت برای منحصر به فرد بودن، موفقیت یک دانشگاه در گرو شکست رقبایش نیست. پایه و اساس رقابت برای بهترین بودن، تقلید است، ولی رقابت برای منحصر به فرد بودن نیازمند نوآوری است. با این مفهوم، رقابت چندبعدی و به مزیت رقابتی دانشگاه وابسته است. مزیت رقابتی به معنای شکست دادن رقبا نیست؛ بلکه به معنای خلق ارزش ممتاز نسبت به رقبا است.

در پژوهش و فناوری، کلان‌پروژه خط‌دهنده را می‌توان با عنوان افزایش توجه و محوریت پژوهش‌های پایه، سواد دیجیتالی و توسعه فناوری‌های دیجیتال و فناوری‌های نوظهور پیشنهاد کرد. کاربرد فرصت جدید و افزایش سرعت پذیرش فناوری اطلاعات و ارتباطات در جامعه، ظهور پیامدهای منفی زیست‌محیطی بیماری کووید-۱۹ و افزایش تمرکز بر فناوری‌های دوستدار محیط‌زیست، ایجاد بازارهای جدید و فرصت‌های صادرات برای محصولات فناورانه، کودک پایه شدن به‌کارگیری فناوری، افزایش تقاضا برای بهبود فناوری‌ها و نوآوری در محصولات، ایجاد پنجره فرصت فناورانه مانند فرصت‌های مرتبط با انقلاب تولید بعدی (که از طریق تلاقی طیف وسیعی از فناوری‌ها مانند هوش مصنوعی، 5G، مواد جدید، چاپ سه‌بعدی، فناوری نانو و زیست‌فناوری

صنعتی اتفاق می‌افتد و زمینه را برای حمایت و مقررات‌گذاری در حوزه نوآوری کسب‌وکارها فراهم کرده است تا این حوزه به پیشرانی برای دستیابی به استقلال فناورانه مولد تبدیل شود، افزایش همکاری شرکت‌های بزرگ با شرکت‌های کوچک فناوری‌محور، ضرورت توسعه و عمومی‌سازی علم به‌ویژه علوم پایه، همگی مؤلفه‌های توجیه‌کننده این پروژه خواهند بود.

نقشی که توسط فناوری‌های دیجیتال، تحلیل بیگ‌دیتا و هوش مصنوعی در طول بحران کووید-۱۹ در اقتصاد و جامعه ایفا می‌شود، یک نقطه محوری مهم است. تغییرات در سازماندهی کار (با افزایش تعاملات مجازی و دورکاری)؛ گسترش سریع خدمات دیجیتال (مانند ابزارهای دیجیتال بهداشت و آموزش)؛ و استفاده بیشتر از تحلیل بیگ‌دیتا، هوش مصنوعی و ابزارهای دیجیتال توسط صنعت و دولت، این فناوری‌ها را در معرض آزمون قرار داده است. شورای آتلانتیک ژئوتکنیک^۱ برای ثبت انتظارات خود در مورد تأثیر کووید-۱۹ بر آینده فضای کار و همچنین چهار فناوری نوظهور کلیدی شامل داده‌ها و هوش مصنوعی، زنجیره‌های تأمین، علوم فضایی و همچنین مهندسی پزشکی، یک پرسشنامه با حضور بیش از ۱۰۰ نفر از کارشناسان فناوری تهیه کرده است. اکثریت قریب به اتفاق پاسخ‌دهندگان معتقدند که بیماری همه‌گیر کرونا باعث نوآوری در سه زمینه از چهار زمینه مطرح شده در حوزه فناوری می‌شود، در حالی که تأثیر کمی بر نوآوری در فناوری فضایی دارد؛ به عبارت دیگر، تلاش برای رفع نیاز بشر در شرایط جدید حاکم بر جهان، بالاجبار انسان را به سمت توسعه فناوری‌های جدید برای سازگاری با شرایط جدید سوق خواهد داد.

از اثرات فراگیری بحران کرونا بر روابط اجتماعی می‌توان به افزایش تنش‌های مرتبط با قرنطینه‌های سراسری اشاره کرد که در همه جوامع، افرادی که حاضر به قبول قرنطینه نبوده‌اند موجب بروز اخلاص در سیستم شده و از اثرگذاری این امر کاسته‌اند. در عرصه فناوری، به منظور استفاده حداکثری فناوری برای پاسخ به تبعات اجتماعی کرونا می‌توان به تلاش برای به‌کارگیری ابزارهای فناورانه و سامانه‌های مبتنی بر تعامل‌های اجتماعی در راستای بهبود روند شناسایی، کنترل و درمان در فرایند کرونا اشاره کرد (شبکه کرونانت به عنوان ابزار رصد تعاملات اجتماعی و تلاش برای قطع زنجیره انتقال ویروس).

مطالعات نشان می‌دهد که همراه با شتاب چندساله دیجیتال، این بحران باعث ایجاد تغییراتی در ذهنیت‌های اجرایی در مورد نقش فناوری در کسب و کار شده است. در نظرسنجی سال ۲۰۱۷، تقریباً نیمی از مدیران، صرفه‌جویی در هزینه را به عنوان یکی از مهم‌ترین اولویت‌های استراتژی‌های دیجیتالی خود ارزیابی کرده‌اند. در حال حاضر، تنها ۱۰ درصد به فناوری به همان شیوه نگاه می‌کنند. در واقع، بیش از نیمی از آن‌ها می‌گویند که در فناوری برای مزیت رقابتی سرمایه‌گذاری می‌کنند و یا کل کسب و کار خود را حول فناوری‌های دیجیتال متمرکز می‌کنند؛ به عبارت دیگر، بحران کرونا باعث شده است تا استفاده از فناوری‌های نوین و صرف هزینه

1. Atlantic Council's GeoTech

برای توسعه این موارد، از رویکرد صرفاً هزینه‌محور بودن، به سمت دستیابی به مزیت‌های رقابتی، تلاش برای متمرکز کردن کل کسب‌وکار در بستر دیجیتال و همچنین ارتقای ظرفیت‌های کسب‌وکار تغییر پیدا کند.

تجزیه و تحلیل مبتنی بر یادگیری ماشین و هوش مصنوعی می‌تواند تشخیص ناهنجاری خودکار ارائه دهد و کمک کند تا ناهنجاری‌های ایجاد شده در فعالیت‌ها، حتی در نبود کارکنان نیز بسیار مؤثرتر و دقیق‌تر از اپراتور انسانی بررسی و پاسخ داده شوند. به عبارت دیگر، استفاده از اطلاعات و داده‌های جمع‌آوری شده از فعالیت شرکت‌هایی که در دوران کرونا مجبور به قبول دورکاری شده‌اند می‌تواند با استفاده از ابزارهای فناورانه و نوظهوری چون علم داده و یادگیری ماشین در بلندمدت، آسیب‌های حاصل از نبود و یا کاهش حضور انسان را کاهش داده و کسب و کارها را خصوصاً در حوزه فناوری با حضور محدودتر نیروی انسانی توسعه دهد.

با ادامه رشد سرویس‌های ابری و جمع‌آوری داده‌ها از چندین نقطه تماس، مدیریت و ادغام داده‌ها رشد چشمگیرتری را شاهد هستند. این شامل استفاده از قابلیت‌های یادگیری ماشین و موتورهای مبتنی بر هوش مصنوعی برای ایجاد دسته‌های مدیریت اطلاعات شرکت، از جمله کیفیت داده‌ها، مدیریت فراداده، مدیریت داده‌های اصلی، یکپارچه‌سازی داده‌ها و همچنین پیکربندی خودکار و تنظیم خودکار سیستم‌های مدیریت پایگاه داده^۱ نیز خواهد بود. درنهایت، می‌توان گفت که بهره‌مندی از فناوری‌های نوظهور و توسعه این موارد در بسیاری از فعالیت‌ها باعث می‌شود تا بخش عمده فعالیت‌هایی که تا پیش از این وابسته به نیروی انسانی بوده است، با کمک فناوری‌های جدید به صورت خودکار اتفاق افتاده و با کاهش حضور انسان در فرایندهای اجرایی، فرصت تمرکز نیروی انسانی را بر روی فعالیت‌های با ارزش‌تری چون حوزه تحقیق و توسعه فراهم آورد.

حوزه‌های مطالعاتی مرتبط با کووید-۱۹، به عنوان مثال حوزه سلامت، دارو و توسعه واکسن، نظارت، ارتباطات، بازارهای دیجیتال و آموزش از راه دور و غیره توانسته‌اند بودجه بیشتری دریافت کنند. همچنین حمایت بین‌المللی که به سرعت برای تحقیقات کووید-۱۹ تزریق می‌شود، میلیاردها یورو است. بودجه تحقیقاتی به طور فزاینده‌ای در (علوم، فناوری، مهندسی و ریاضیات)^۲ و حوزه‌های بهداشتی تمرکز دارد که به‌طور مستقیم با همه‌گیری و پیامدهای آن مرتبط هستند. با توجه به اقدامات فاصله‌گذاری اجتماعی تا حد امکان، شیوه‌های دورکاری به جای حضور در محل جایگزین خواهد شد. از آنجا که همیشه انسان‌ها در شرایط سخت و محدودیت‌ها به دنبال استفاده از روش‌های نوآورانه و ابزارهای جدیدی برای از بین بردن محدودیت‌ها هستند، شرایط اضطراری کووید-۱۹ نیز منجر به نوآوری قابل توجهی در همکاری‌های تحقیقاتی و ارتباطات علمی شد. واکنش به کووید-۱۹ نوآوری‌هایی را به وجود آورده است که باعث پیشبرد انجام تحقیقات بالینی شده است. از آنجا که شرایط همه‌گیری باعث کاهش تعاملات چهره به چهره انسانی بود، محققان در پی استفاده از ابزارهای جایگزین و استفاده از فضاها و ابزارهای جدید برای ادامه تحقیقاتشان بودند. اکثر محققان از روش‌هایی مانند جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از ابزارهای دیجیتال یا اجرای کل پروژه با ابزارهای دیجیتال استفاده کردند. در

1. Database Management System (DBMS)
2. Science, technology, engineering, and mathematics (STEM)

دوران همه‌گیری کرونا، بسیاری از مصاحبه‌ها آنلاین شده‌اند و از روش‌های تحقیق شهودی کمتر استفاده شده است. نوآوری در روش‌های همکاری تحقیقاتی و ارتباطات علمی و استفاده از روش‌های جایگزین و حرکت به سوی محیط مجازی از جمله دستاوردهای کووید-۱۹ در حوزه تحقیقات بوده است. یک راه‌حل آنلاین مطمئن و مقرون به صرفه که امکان انتقال سریع‌تر پروژه‌ها (از سنتی به مجازی) را فراهم می‌کند تا پروژه‌ها بیشتر به تأخیر نیفتد در تداوم یافتن تحقیقات، بسیار مهم است.

۴-۴- فرهنگ، ورزش و گردشگری

در بخش فرهنگ کلان‌پروژه یا مضمون توسعه صنایع فرهنگی و خلاق در بستر اقتصاد اطلاعات و ارتباطات و تقویت نهادهای مدنی حوزه فرهنگ و هنر تعریف شده است. در واقع، توسعه فرهنگی خلاقانه مبتنی بر ارزش‌ها و هنجارهایی است که پایه و اساس خلاقیت فرهنگی را شکل می‌دهد. ارزش‌هایی از قبیل تعامل فرهنگی، تنوع فرهنگی، مکان‌سازی و برندسازی، مجاری انتقال محتوای فرهنگی، آموزش و پرورش هنر و فرهنگ، توجه به میراث فرهنگی بومی و ملی، افزایش مصرف فرهنگی و در نتیجه انباشتگی جو فرهنگی و ارتقاء سرمایه‌های فرهنگی که به دنبال مفهوم فرهنگ و در قالب یک نظام معنایی حاوی اجزای مادی و غیرمادی نسبتاً مشترک بین اعضای یک گروه، با تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها تبلور یافته و سبب ارتقاء کیفیت زندگی آنان می‌شود. توسعه فرهنگی اساساً ماهیتی فرهنگی داشته و انواع توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را مبتنی بر فرهنگ شکل می‌دهد. بنابراین، همه‌گیری کووید-۱۹ در حوزه‌های گوناگونی از جمله فرهنگ اثرات متعددی بر جای گذاشته که مخل جریان توسعه است. از طرفی اثرگذاری کرونا و فرهنگ متقابل است که در صورت مدیریت نشدن، می‌تواند آسیب‌های بلندمدت فراوانی را به جامعه وارد سازد. توسعه صنایع فرهنگی و خلاق در بستر اقتصاد اطلاعات و ارتباطات از موضوعاتی است که نیاز به توجه اساسی دارد؛ زیرا در سال‌های اخیر، ظهور اقتصاد به اصطلاح خلاق و رشد صنایع فرهنگی، تأکید و تمرکز سیاست فرهنگی را به سمت بخش بالقوه اقتصادی فرهنگ و هنر تغییر داده است. از طرفی ایجاد و یا تقویت نهادها و اتحادیه‌های صنفی مدنی فرهنگی و هنری، از ضرورت‌های نظام فرهنگی و اقتصادی ما در حال حاضر و آینده است. نهادهای صنفی در اشکال مختلف (اتحادیه‌ها، انجمن‌ها، کانون‌ها و ...)، از ارکان جامعه مدنی هستند که افراد و مشاغل و ارتباط بین دولت و حرفه‌ها را سامان می‌دهند. دولت به تنهایی نمی‌تواند مسائل حوزه فرهنگی و هنری را ساماندهی کند و اصناف فرهنگی و هنری بهترین یار و مشارکت‌کننده در ساماندهی امور فرهنگی و هنری هستند. از این‌رو، تقویت نهادهای مدنی در حوزه فرهنگ و هنر امری ضروری محسوب می‌شود که علاوه بر ایجاد تحمل‌پذیری این بخش در مواجهه با مخاطرات ناگهانی و مطابقت‌پذیری با تغییرات، سهم و نقش فعالیت‌های فرهنگی را در سیستم اقتصادی یک جامعه پررنگ‌تر می‌کند.

در بخش گردشگری کلان‌پروژه یا مضمون توسعه گردشگری پایدار مبتنی بر فناوری اطلاعات / گردشگری هوشمند تعریف شده است. با ظهور پدیده همه‌گیری کووید-۱۹ به صنعت گردشگری و کسب و کارهای این

حوزه خسارات زیادی وارد شده است و از آنجایی که تا پیش از شیوع کرونا، سفر و گردشگری تبدیل به یکی از بزرگ‌ترین حوزه‌های کسب‌وکار در دنیا شده بود، لذا لازم است تا راهکارهایی جهت مقابله با پیامدهای این بحران اتخاذ شود. بدین منظور مقوله گردشگری هوشمند به عنوان یک رابط میان بازدیدکننده و مقصد مطرح است. یک مقصد گردشگری هوشمند با سطح بالایی از نوآوری و با استفاده از فناوری شناخته می‌شود. به‌طور خاص، این مقاصد از فناوری‌های پیشرفته و فناوری‌های باز، چندقطبی، یکپارچه و مشترک استفاده می‌کنند و نمونه خاصی از شهر هوشمند می‌باشند که مقصدی نوآور است و زیرساخت‌های آن با تکیه بر تکنولوژی ایجاد شده و نه تنها تضمین‌کننده توسعه پایدار در مناطق گردشگری است بلکه برای همه افراد قابل دسترس بوده و تعامل گردشگران را با محیط اطراف تسهیل می‌کند. مقصدهای گردشگری هوشمند، فضایی مناسب برای تقویت گردشگری هوشمند هستند. گردشگری هوشمند رویکرد جامعی است که با به‌کارگیری فناوری و تجهیزات اطلاع‌رسانی و اینترنتی دسترسی به فضا و مقصد گردشگری را از راه دور مهیا کرده و با تکیه بر فناوری واقعیت مجازی، مفهوم سفر از راه دور به واقعیت نزدیک شده است. بنابراین، تکیه بر فناوری‌هایی از قبیل واقعیت مجازی می‌تواند یک روش مقرون به صرفه و مستعد برای کمک به صنعت گردشگری مطرح شوند.

۴-۵- حکمرانی و مدیریت بحران

به طور کلی از تحلیل وضعیت و مؤلفه‌های حکمرانی در مدیریت همه‌گیری کووید-۱۹ می‌توان یک مضمون خط‌دهنده را که در کنه و ذات خود، خصلت تحولی رو به بهبود دارد را استخراج کرد. این مضمون را می‌توان با عنوان پروژه بازنگری و طراحی مدیریت بحران با ویژگی‌های، توان تصمیم‌گیری متناسب و بهنگام، مشارکت‌جویی، پذیرش همگانی، اقتدار و نفوذ اثربخش پیشنهاد نمود. در زیر برخی از نشانه‌ها و دلالت‌های مطالبه این کلان‌پروژه مهم آورده شده‌اند.

کرونا نشان داد که عرصه حکمرانی در ایران حداقل از چهار چالش نسبتاً پایدار و بلندمدت رنج می‌برد.

۱- چالش تصمیم‌گیری؛ یعنی توانایی اتخاذ تصمیمات سریع و قاطع، آنگاه که به آن‌ها نیاز است. سرعت تصمیم‌گیری و مداخله، نخستین و مهم‌ترین عامل ایجاد تفاوت بین کشورهای موفق و ناموفق در مهار ویروس کرونا بوده است. در وضعیت‌های بحران و اضطرار، تصمیماتی که در شرایط عادی نیازمند ماه‌ها و گاه سال‌ها هم‌اندیشی و ژرف‌اندیشی هستند، باید فقط طی چند ساعت اتخاذ شوند. این در حالی است که یکی از ویژگی‌های درازمدت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران، بحران تصمیم‌گیری بوده است؛ بدین معنا که دوایر تصمیم‌گیری در بسیاری از مواقع، از اتخاذ تصمیمات مهم و تأثیرگذار طی یک زمان منطقی و معین ناتوان بوده‌اند. بنابراین، در شرایطی که حتی چابک‌ترین نظام‌های تصمیم‌گیری دچار فشار فزاینده می‌شوند، استراتژی انکار و تعویق در مورد چنین بحرانی به سرعت ناکارآمد می‌شود. در بحران اپیدمی کرونا، تصمیم برای لغو کلیه پروازها به چین و از چین و در گام‌های بعدی تصمیم برای قرنطینه‌سازی شهر یا شهرهای اصلی محل انتشار،

تصمیم برای تعطیلی سریع مراسم دینی مستلزم تجمع و همچنین تعطیلی اماکن مذهبی و تصمیم برای تعطیلی عمومی و ایجاد شرایط قرنطینه محدود یا کامل از جمله این تصمیمات بودند که به موقع اتخاذ نشدند. مسئولین امر تصمیم به قرنطینه‌سازی را مدام به تعویق انداختند و حتی برخی، آن را سیاستی منسوخ و قرون وسطایی اعلام کردند، این در حالی بود که این سیاست کارآمدی خود را در چین به اثبات رسانده بود و در برخی کشورهای اروپایی با دقت در حال اجرا بود. در نهایت نیز پس از حدود ۴۰ روز که از بحران گذشت در عمل قرنطینه‌سازی محدود در دستور کار قرار گرفت، اما این بار به جای یک شهر تمام شهرها و استان‌های کشور درگیر قرنطینه‌سازی شد، سیاستی که با فلسفه قرنطینه‌سازی نیز نسبتی نداشت و بیشتر در راستای همان سیاستی بود که آن را فاصله‌گذاری اجتماعی می‌خواندند.

نمود دیگر چالش تصمیم‌گیری در الگوی حکمرانی ایرانی مقابله با ویروس کرونا، نبود یک استراتژی مشخص برای مقابله با این پاندمی و از جمله فقدان انتخاب قاطع بین دو استراتژی اصلی موجود؛ یعنی استراتژی ایمنی گله‌ای^۱ از یک سو و استراتژی مهار بیماری و سرکوب آن از سوی دیگر بود.

درست است که در ایران دستگاه تصمیم‌گیری بحران را یکسره انکار نکرد، اما در روزهای حساس نخست چنان مسئله را دست‌کم گرفت که در عمل روزهای طلایی نخست را از دست داد. کشور در دوم اسفند، یعنی دو روز پس از اعلام رسمی وجود بیماری در شهر قم، یک انتخابات سراسری برگزار کرد که در آن کمتر تدبیری برای جلوگیری از شیوع بیشتر بیماری اندیشیده شده بود. رئیس‌جمهور بارها در مواضع مختلف، علاقه‌اش را به بازگرداندن وضعیت به حالت عادی ابراز کرد. به هر حال ایران در نخستین مرحله از مواجهه با بحران، عملکرد مطلوبی را به نمایش نگذاشت. ایران علی‌رغم تمام هشدارهایی که پس از شیوع بیماری در چین داده شده بود، بزرگی بحران را دست‌کم گرفت و به تبع آن، تقریباً همه اقدامات و تصمیمات مورد نیاز را یا اتخاذ نکرد یا بسیار دیر اتخاذ کرد و سرانجام در مرحله اجرا این تصمیمات اغلب به توصیه فروکاسته شدند. کندی تصمیم‌گیری یا آنچه برخی پژوهشگران آن را «سندرم تأخیر» در نظام تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری ایران خوانده‌اند، چالشی عمیق و دیرینه بود که بار دیگر خود را نشان داد و پیامدهایش بلاواسطه‌تر و فوری‌تر از هر زمانی دامن کشور و جامعه را گرفت.

۲- چالش اعتماد سیاسی؛ یعنی اعتماد مردم به حکومت و نهادهای آن. اعتماد سیاسی زیربنای ثبات رژیم‌های سیاسی، بنیان مشروعیت آن‌ها و مقوم کارآمدی آن‌ها، به‌ویژه در شرایط بحران است. اعتماد سیاسی البته سطوح مختلفی دارد و حداقل می‌توان آن را در چهار سطح اعتماد به کارگزاران، اعتماد به سیاست‌ها، اعتماد به نهادها و اعتماد به آرمان‌ها و ارزش‌های بنیادین یک نظام سیاسی تعریف کرد. در سال ۱۳۹۸ چالش اعتماد در حکمرانی ایران حداقل در دو رویداد دیگر خود را آشکار کرد: نخست اعتراضات آبان ماه در پی افزایش قیمت بنزین که عمدتاً از جنس فقدان اعتماد به کارگزاران و سیاست‌ها بود (سطوح اول و دوم) و نرخ پایین مشارکت در انتخابات مجلس در ۲ اسفند که عمدتاً از جنس فقدان اعتماد به اثرگذاری نهادها بود (سطح سوم).

1. Herd Immunity

این در حالی است که در کشورهایی که تجربه موفق‌تری در مدیریت کروناویروس داشتند اعتماد عمومی به برنامه‌های حکومت به طرز قابل توجهی بالاتر از سایر کشورها بود. به عنوان مثال، نظرسنجی‌ها در کره جنوبی نشان می‌دهند که اکثریت مردم این کشور تلاش‌های حکومت برای مهار ویروس را تأیید کرده و اعتماد زیادی به آن‌ها دارند. در حالی که نظرسنجی‌های پراکنده انجام شده در ایران کاملاً خلاف این نکته را نشان می‌دهند. سه موج نظرسنجی ایسپا در مورد میزان بی‌اعتمادی به آمارهای رسمی در بحران کرونا نشان می‌دهد که حدود ۷۰ درصد مردم در نیمه اسفند ۱۳۹۸، ۵۵ درصد آن‌ها در پایان اسفند و ۴۸ درصد آن‌ها در نیمه فروردین ۱۳۹۹ به آمارهای رسمی بی‌اعتماد بوده‌اند. همچنین ۶۵ درصد در نیمه اسفند، ۵۶ درصد در پایان اسفند و ۴۶ درصد در نیمه فروردین رضایت کمی از عملکرد دولت و سایر نهادهای عمومی در مدیریت بحران داشته‌اند. میزان اعتماد به آمارها، اقدامات و سیاست‌های حکومت در مقابله با کرونا به‌ویژه در میان جوانان، اقشار شهرنشین و افراد دارای تحصیلات دانشگاهی به طرز معناداری کمتر از سایر افراد بوده است.

۳- چالش انسجام سیاستی؛ یعنی ناتوانی اتخاذ سیاست‌ها و راهبردهایی که بتواند اجماع نهادی کافی در میان نهادهای شریک در حاکمیت را ایجاد کند.

پیش‌تر گفته شد که دولت‌مردان ایران در پذیرش عمق و گستره بحران بسیار مردد و کند عمل کردند. نخستین مورد ابتلا در ۳۰ بهمن (۱۹ فوریه) به صورت رسمی (همزمان با اعلام فوت دو نفر بر اثر این بیماری) گزارش شد و انتظار می‌رفت از اینجا به بعد مسئولین امر بتوانند همچون چینی‌ها به سرعت بر یک استراتژی واحد، مشخص، منسجم و فراگیر منطبق با تجربیات علمی و جهانی که تا آن روز به دست آمده بود اجماع کنند و تصمیمات مهم به سرعت اتخاذ شود، اما چنین نشد. نه تنها پس از بیرون آمدن از شوک روزهای نخست بحران یک اجماع استراتژیک مشاهده نشد، بلکه همچنان استراتژی مشخص یگانه‌ای وجود نداشت. حتی برخی از تصمیمات مهم اما تأثیرگذار و کم‌هزینه، مانند اجبار به استفاده از ماسک در مکان‌های سرپوشیده عمومی تا نیمه تیرماه ۱۳۹۹ اتخاذ نشد و پس از اتخاذ هم در عمل ضمانت اجرایی نداشت. ایران هرگز نتوانست بین اولویت اقتصاد و اولویت سلامت دست به انتخاب بزند. قرنطینه سراسری به معنای واقعی کلمه هیچ‌گاه به اجرا گذاشته نشد و فقط مصادف با ایام تعطیلات نوروز ۱۳۹۹، تعطیلی‌های اعلامی رسمی هم به اجرا گذاشته شد. تعطیلاتی که دیر به اجرا گذاشته شد و علی‌رغم اجرای ناقص بسیار مؤثر بود، اما در نیمه دوم فروردین به سرعت از دستور کار خارج شد. برخی مقامات ایرانی، قرنطینه را نوعی سیاست قرون وسطایی منسوخ اعلام کردند که در جهان امروز کارایی ندارد. قرنطینه البته سیاستی قرون وسطایی بود، اما برخلاف آنچه برخی مقامات بهداشتی ایران می‌پنداشتند نه تنها به هیچ عنوان منسوخ نبود، بلکه در چین، اروپا و بسیاری از کشورهای دیگر به دقت در حال اجرا بود. به این ترتیب، روزهای اوج بحران طولانی شد و حتی همبستگی اجتماعی و روحیه همیاری و ایثاری که در ماه‌های اسفند و فروردین ایجاد شده بود نیز بر اثر طولانی شدن بحران و عدم دریافت حمایت مناسب توسط استراتژی دولتی کم‌رنگ شد. واقعیت این است که ایثار مردم هنگامی کارساز می‌شود که با اقدامات ضربتی و استراتژی منسجم حکومت همراه شود و گرنه به قول فوکویاما «می‌توان مردم را برای مدتی به اعمال قهرمانانه و ایثار جمعی فراخواند، اما نه برای همیشه».

۴- چالش نفوذ یا قابلیت؛ یعنی توانایی حکومت برای اعمال اقتدار در تمام قلمرو سرزمینی، پیشبرد سیاست‌ها و تعقیب اهداف.

دستگاه سیاست‌گذاری ایران اگرچه هیچ‌گاه به یک استراتژی منسجم و مشخص دست نیافت، اما بالاخره برخی تصمیمات مقطعی، اقتضایی و گسسته از هم اتخاذ شدند. درنهایت، ضعف در قابلیت اجرا در اکثر آن‌ها نمود داشت. نخستین نمود تمام‌عیار چالش قابلیت و نفوذ اجرایی طی این دوران، تشکیل چندین ستاد و تشکیلات برای مواجهه با پدیده‌ای واحد بود. ستاد ملی مبارزه با کرونا اوایل اسفند با مصوبه شورای عالی امنیت ملی و به ریاست وزیر بهداشت تشکیل شد. همین شورا همچنین تصویب کرد که همه دستگاه‌های کشور باید از تصمیمات این ستاد تبعیت کنند. همچنین مقام معظم رهبری به صراحت اعلام کردند: «تدابیر ستاد ملی و وزارت بهداشت برای جلوگیری از گسترش بیماری برای همه لازم‌الاجرا است». مصوبه بسیار شفاف بود، اما باز هم در حد مصوبه باقی ماند. نتیجه این بود که اجرای مصوبات ستاد ملی به گونه‌ای پیش رفت که حدود ۲۰ روز بعد رئیس مجلس وقت از تصمیم مشترک مجلس و ستاد ملی برای تشکیل شورای پشتیبانی از تصمیمات ستاد ملی مبارزه با کرونا خبر داد تا همان‌طور که از نام آن برمی‌آید اجرای تصمیمات ستاد نخست را تضمین کند.^۱ همچنین ریاست ستاد ملی در عمل از وزیر بهداشت به شخص رئیس‌جمهور منتقل شد که باز هم نشانی از نیاز به اقتدار بیشتر برای اجرایی ساختن تصمیمات بود. از سوی دیگر در تاریخ ۲۲ اسفند، مقام معظم رهبری، رئیس ستاد کل نیروهای مسلح ایران را مأمور تشکیل قرارگاه بهداشتی و درمانی مقابله با کرونا نمودند تا نهایت قدرت فائده یک کشور برای این امر بسیج شود. چند ماه بعد مشخص شد هیچ‌یک از این ستادها و قرارگاه‌ها نتوانسته قدرت اجرایی کافی برای اجرای تصمیمات اتخاذ شده فراهم کند تا آنجاکه در عمل نه نظارتی در کار بود و نه محدودیت‌های وضع شده حالت اجرایی یافت. درنهایت، با انتقاد شدید وزیر بهداشت و حتی رئیس‌جمهور ایران از عدم اجرای تصمیمات ستاد ملی مبارزه با کرونا، در اوایل آبان ۱۳۹۹ یک قرارگاه عملیاتی دیگر هم برای اجرایی ساختن و نظارت بر اجرای تصمیمات ستاد ملی مبارزه با کرونا تشکیل شد که ریاست آن بر عهده وزیر کشور قرار گرفت. به نظر می‌رسد از نظر قانونی با ریاست رئیس قوه مجریه بر ستاد ملی مبارزه با کرونا دیگر نباید هیچ محدودیت اجرایی برای این ستاد باقی می‌ماند. با وجود اینکه از همان ابتدا بر اساس مصوبه شورای عالی امنیت ملی و فرمان صریح رهبر معظم انقلاب، تمام دستگاه‌ها و از جمله نیروهای مسلح نیز ملزم به اطاعت و اجرای دستورات این ستاد شدند، وضعیت اجرای مصوبات به نحوی پیش رفت که با گذشت بیش از ۸ ماه نیاز به تشکیل قرارگاه عملیاتی احساس شد.

در زمینه جلب مشارکت و به‌کارگیری ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد نیز آسیب‌شناسی انجام شده، نکات زیر را نشان داده است:

— نبود مرکز هماهنگی واحد برای جهت‌دهی و ساماندهی کمک‌های سمن‌ها.

۱. البته هیچ‌گاه مشخص نشد که آیا این شورا در عمل تشکیل شده یا در حد تصمیم باقی مانده است. البته این احتمال که چنین شورایی هرگز در عمل تشکیل نشده خود بار دیگر دشواری‌های اجرای تصمیمات را نشان می‌دهد.

- عدم واسپاری مسئولیت متناسب به وزارت کشور در زمینه هماهنگی سازمان‌های مردم‌نهاد.
  - نبود قانون جامع برای ورود سمن‌ها به حوزه کمک‌رسانی در زمینه کرونا.
  - موازی‌کاری سمن‌ها با یکدیگر و با دولت.
  - عدم وجود آمار دقیق امکانات و محدودیت‌ها
  - نبود سامانه جامع و یکپارچه اطلاعات سمن‌ها.
  - فقدان سامانه یکپارچه ثبت اطلاعات مددجویان که همه نهادهای مردم‌نهاد به آن وصل باشند.
  - نبود شفافیت حساب‌های مالی در سمن‌ها.
  - فقدان یک استراتژی مشخص در مورد سمن‌ها در سطح ملی در مقابله با بحران‌ها (ازجمله کرونا).
- مضمون دیگری که در این مرحله می‌تواند مورد توجه باشد (اگرچه در اسناد مختلف به اهمیت آن اشاره شده و برنامه‌هایی نیز برای آن مصوب و به اجرا گذارده شده است) **بازطراحی و استقرار دولت - شهرهای الکترونیکی مبتنی بر فناوری‌های نوین با ویژگی پایداری در توسعه، پیوسته با تمام فعالیت‌ها، ارزان و سریع در خدمت‌رسانی، شفاف و در دسترس است.**
- این پیشنهاد را می‌توان از دو منظر مورد توجه قرار داد. نخست، از دیدگاه نقش عمومی فناوری و کاربرد آن و استقرار دولت الکترونیک. این نقش به طور عمده در خدمت استمرار تولید کالاها و خدمات عمومی، خصوصی و شکل‌دهی روابط، فرایندها و محیط‌های حقوقی جدید در این عرصه بین دولت، در سطوح مختلف دولت ملی، استانی یا محلی با مردم خواهد بود. دوم، از دید نقشی که حکمرانی در کاربرد فناوری برای درگیر شدن، رصد، مدیریت و سیاست‌گذاری در شرایط بحران خواهد داشت. در خصوص نقش و ضرورت دولت الکترونیک در بیان مسئله توضیح داده شد. در اینجا به اهمیت نقش‌پذیری حکمرانی در مقوله دوم هم باید اشاره کرد.
- همه‌گیری کروناویروس موسوم به کووید-۱۹ در جهان، یک بحران عجیب و کم‌سابقه است، شاید بتوان آن را بحران قرن نامید که در آن برخلاف دیگر بحران‌ها که فقط بخش محدودی از جامعه احساس درگیری با بحران داشت، در این بحران، عموم مردم با بحران مواجه می‌شوند و تأثیرات آن را در زندگی فردی و خانوادگی احساس می‌کنند. در این میان، نحوه چیدمان ابزارهای فناوری‌محور و بهره‌گیری از آن در مدیریت اقدامات دولت، مسئله مهمی است که نشان از بلوغ فناوری در دولت‌های مختلف جهان دارد. به طور مرسوم، انسان‌ها و سازمان‌ها در اولین سطح از استفاده از فناوری‌ها، به شیوه جایگزین عمل می‌کنند؛ یعنی کار یا فرایند کاری که پیش‌تر، یک فرایند شناخته شده انسانی بود را به فناوری‌های جدید محول می‌کنند. کاربران و به طور خاص دولت‌های سطح دوم، دولت‌هایی هستند که بنا به تجربه پیشین از توسعه یک فناوری، به این دیدگاه می‌رسند که در شرایط بحران نیز، به اقتضای نیاز می‌توانند نیاز جدید را نیز به سامانه فناوری‌محور محول کنند؛ یعنی بنا به تجربه فناورانه، کارکرد جدیدی برای فناوری تعریف کرده و از آن برای مدیریت بحران خود استفاده می‌کنند. در ایران، اشتیاق به رویکردهای فناورانه در مدیران سازمان‌ها در سطح بالایی ارزیابی می‌شود، با این

حال مشارکت سازمانی در طراحی سامانه‌ها در سطح مطلوبی نیست و نقصان کارکردی در سامانه‌ها، تشتت جریان داده و ناپیوستگی آن، مشکل بودن توسعه سامانه‌های گسترده و فراسازمانی، شواهدی بر مدیریت ناقص سامانه‌های اطلاعاتی است.

برای نقش‌پذیری فناورانه در این عرصه، دولت و حکمرانی دولتی یک مؤلفه مهم است. برخی از چالش‌های مهم پیش‌رو برای کاربرد سامانه‌های مشترک در شرایط بحران، به این نکته مهم رهنمون می‌شوند که محوریت این اقدام بزرگ باید در قالب حاکمیت دولت الکترونیک صورت پذیرد. یک پژوهش در این راستا، چهار چالش را برشمرده است، چالش عمومی بودن، چالش اقدام برای یادگیری، چالش مؤثر بودن و چالش محرمانگی.^۱ در این میان، حداقل دو چالش؛ یعنی ضرورت عمومی بودن و محرمانگی، توجیهی برای دخالت دولت در این امر هستند.

همچنین تمام مواردی که در قسمت توصیه‌های سیاستی به آن‌ها اشاره شده است، به شرح زیر می‌توانند زیرپروژه‌های این کلان‌پروژه باشند:

- حمایت از گسترش اپلیکیشن‌های بازاریابی، توزیع و فروش و تجارت اینترنتی در حوزه کشاورزی و امنیت غذایی؛
- توسعه حمل و نقل هوشمند؛
- تحول در ارتباط و همکاری دولت و سازمان‌های مردم‌نهاد، شبکه‌سازی و کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات؛
- توسعه زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری در بخش صنعت، معدن و بازرگانی؛
- ارتقاء سیستم مدیریت پیشگیری، هشدار و بحران هوشمند در بخش کشاورزی و روستایی؛
- ایجاد پایگاه اطلاعاتی اقتصادی و اجتماعی روزآمد بازیگران زنجیره ارزش هر محصول؛
- کاربرد فناوری اطلاعات در ساز و کارهای حوزه تأمین اجتماعی؛
- برنامه‌ریزی جهت توسعه شهرهای هوشمند؛
- تجهیز و کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش عمومی؛
- ارتقاء کیفیت آموزش و پژوهش با محوریت فناوری‌های ترکیبی؛
- توسعه صنایع فرهنگی و خلاق در بستر اقتصاد اطلاعات و ارتباطات؛
- کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در ورزش؛
- توسعه گردشگری پایدار و الکترونیک؛
- طراحی و اجرای نظام ثبت دیجیتال بیماری‌ها و پیامدهای سلامت.

۱. گزارش سیاستی ۲: مشق فناوری در مقابله با کرونا، سعید قاسمی‌زاده تهر، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

حکمرانی در عصر شبکه‌های اجتماعی، نیازمند نقش‌آفرینی دستگاه دولت به‌عنوان تسهیلگر هم‌افزایی‌های اجتماعی برای مقابله با بحران‌های پیچیده مثل کرونا است. در همه جای دنیا، دولت‌مردان در قالب پروژه‌های کوچک، در حال مشق حکمرانی جدید هستند.

۴-۶- جمع‌بندی

در انتهای فرایند جمع‌بندی و تلفیق مطالعات، مضامینی خط‌دهنده به منظور رفع یک مانع توسعه و یا ایجاد یک قطب توسعه در حوزه‌های گوناگون پیشنهاد شد. این مضامین از معضلات اصلی و بحرانی کشور بوده که حداقل یکی از موانع اصلی رشد و توسعه کشور را رفع و یا به‌عنوان یکی از عوامل اصلی پیشران رشد و توسعه کشور ایفای نقش می‌نمایند. در مجموع این موارد در حوزه‌هایی اعم از سلامت، تأمین اجتماعی، زیربنایی، آموزش، پژوهش و فناوری و ... به قرار زیر پیشنهاد شده است.

سلامت و تأمین اجتماعی:

- ایجاد سازمان پیشگیری و کنترل بیماری‌ها در ایران بر پایه تجربیات جهانی و مدیریت بحران همه‌گیری کرونا؛

- بازنگری در طرح‌های حمایتی از اقشار ضعیف، مشاغل و بنگاه‌ها و ایجاد تمهیدات ویژه برای نیروی کار.

زیربنایی:

- بازنگری در برنامه‌های توسعه سکونتگاه‌های شهری و روستایی مبتنی بر رویکرد تاب‌آوری و هوشمندسازی؛

- بازطراحی مسکن‌های سازگار و پایدار در شرایط بحران؛

- توسعه حمل و نقل هوشمند؛

- یکپارچه‌سازی ملاحظات ریسک بلایای طبیعی، محیط‌زیست، تغییر اقلیم و سلامت در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه.

آموزش، پژوهش و فناوری:

- بازنگری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مبتنی بر ارزیابی اجرایی و تجربه و فرصت‌های نوین در دوران پساکرونا؛

- تحول به فناوری ترکیبی و گذار به نسل نوین دانشگاهی جامعه‌محور؛

- افزایش توجه و محوریت پژوهش‌های پایه، سواد دیجیتالی و توسعه فناوری‌های دیجیتال و فناوری‌های نوظهور.

فرهنگ و گردشگری:

- توسعه صنایع فرهنگی و خلاق در بستر اقتصاد اطلاعات و ارتباطات و تقویت نهادهای مدنی حوزه فرهنگ و هنر؛

– توسعه گردشگری پایدار مبتنی بر فناوری اطلاعات/ گردشگری هوشمند.

حکمرانی و مدیریت بحران:

- بازننگری و طراحی مدیریت بحران با ویژگی‌های توان تصمیم‌گیری متناسب و بهنگام، مشارکت‌جویی، پذیرش همگانی، اقتدار و نفوذ اثربخش؛
- بازطراحی و استقرار دولت-شهرهای الکترونیکی مبتنی بر فناوری‌های نوین با ویژگی پایداری در توسعه، پیوسته با تمام فعالیت‌ها، ارزان و سریع در خدمت‌رسانی، شفاف و در دسترس.

منابع^۱

- آخوندزاده بستی، شاهین (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش سلامت و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- باصولی، مهدی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش گردشگری و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- پوراصغر، فرزاد و سجاد بهرامی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش محیط‌زیست و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- درخشه، جلال (۱۳۹۹). نگاهی به نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در مدیریت بحران کرونا در ایران، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- سلگی، محمد، اسماعیل غلامی پور، فاطمه فلاح و اسماعیل شیرعلی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش فرهنگ و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- شریعتی نیاسر، مجتبی، محمد جوان و غلامرضا گرائی‌نژاد (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش آموزش عالی و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- طباطبائیان، سید حبیب‌الله و فاطمه کنعانی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش پژوهش و فناوری و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- علی بیکی علوی، حانیه و علی خانی (۱۳۹۹). گزارش تلفیق موضوعی-جلد ششم (بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ و احصاء توصیه‌های سیاستی در حوزه فرهنگ، ورزش و گردشگری)، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- علی بیکی علوی، حانیه، علی خانی و غلامرضا گرائی‌نژاد (۱۳۹۹). گزارش تلفیق موضوعی-جلد پنجم (بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ و احصاء توصیه‌های سیاستی در حوزه سلامت و تأمین اجتماعی)، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- قاسمی‌زاده تمر، سعید (۱۳۹۹). گزارش سیاستی ۲: مشق فناوری در مقابله با کرونا، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- قراخانلو، رضا، حسین، زارعیان، محمدحسین قربانی، مرجان صفاری، کاوه صدقی و شهپر مرادی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش ورزش و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- قلی‌پور، مجتبی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش حکمرانی و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- کیانی راد، علی و فاطمه پاسبان (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش کشاورزی و امنیت غذایی و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت. سازمان برنامه و بودجه کشور: مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، تهران.
- گرائی‌نژاد، غلامرضا، حانیه علی‌بیکی‌علوی و علی خانی (۱۳۹۹). بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ بر فعالیت و خدمات بخش‌ها و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- گرائی‌نژاد، غلامرضا (۱۳۹۹). گزارش تلفیق موضوعی-جلد اول (بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ و احصاء توصیه‌های سیاستی در حوزه آموزش، پژوهش و فناوری)، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

۱. برای دسترسی به منابع متعدد ذکر شده در گزارش حاضر، به گزارشات پایه و تلفیق موضوعی که عناوین آن در فهرست منابع آورده شده رجوع شود.

گرائی نژاد، غلامرضا و الهام وفايي، (۱۳۹۹). گزارش تلفيق موضوعي-جلد دوم (بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ و احصاء توصیه‌های سیاستی در حوزه زنجیره ارزش تولید و امنیت غذایی)، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

گرائی نژاد، غلامرضا (۱۳۹۹). گزارش تلفيق موضوعي-جلد سوم (بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ و احصاء توصیه‌های سیاستی در حوزه حکمرانی و مدیریت بحران)، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

محمدی، حمید، حانیه علی بیکی علوی و علی خانی (۱۳۹۹). گزارش تلفيق موضوعي-جلد چهارم (بررسی اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ و احصاء توصیه‌های سیاستی در حوزه زیربنایی)، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

محمدی، حمید، حانیه علی بیکی علوی و علی خانی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش سکونتگاه و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

محمدی، حمید، حانیه علی بیکی علوی و علی خانی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش مسکن و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

محمدی، حمید، حانیه علی بیکی علوی و علی خانی، (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش حمل و نقل و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

مهرمحمدی، محمود و فاطمه‌زهره احمدی (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش آموزش عمومی و فنی حرفه‌ای و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

میرزایی، حجت‌الله (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش تأمین اجتماعی و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

ولی‌بیگی، حسن (۱۳۹۹). بررسی آثار همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش صنعت، معدن و تجارت و احصاء توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت و میان‌مدت. سازمان برنامه و بودجه کشور: مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، تهران.

پیوست

پیوست ۱: پرسشنامه

پرسشنامه: برنامه‌ها و سیاست‌های دستگاه‌های سیاست‌گذار در دوره پسا کرونا

توضیحات: هدف پرسشنامه ذیل احصاء نظرات برنامه‌ای (میان‌مدت) و بودجه‌ای (سال مالی ۱۴۰۰) دستگاه‌های اصلی و سیاست‌گذار برای دوره پسا کرونا است. فرض بر این است که این پرسشنامه دستگاهی/بخشی توسط اموربخشی (با محوریت نماینده یا نمایندگانی که معرفی شده‌اند یا خواهند شد) و در تعامل با دستگاه اجرایی و به صورت یگانه تکمیل می‌شود. در اینجا منظور از دستگاه/بخش، دستگاه اجرایی سیاست‌گذار و اصلی و بخش‌هایی است که بر اساس بودجه سال ۱۳۹۹ توسط دستگاه اجرایی اصلی، برنامه‌ریزی و مدیریت می‌شوند. بخش‌های منتخب و بعضاً موضوع منتخب به شرح زیر پیشنهاد شده‌اند:

- کشاورزی و منابع طبیعی
- صنعت و معدن
- بازرگانی داخلی
- انرژی
- مسکن و سکونت‌گاه
- حمل و نقل
- ارتباطات و فناوری اطلاعات
- سلامت و ارتقای کیفیت زندگی و بیمه سلامت
- بیمه‌های اجتماعی
- امور حمایتی و توانمندسازی
- فرهنگ، هنر و رسانه
- ورزش و جوانان
- گردشگری
- آموزش عمومی
- آموزش عالی
- پژوهش و فناوری
- امور عمومی
- دفاعی و امنیتی

این پرسشنامه از سه بخش تشکیل شده است:

بخش اول دیدگاه‌ها نسبت به اثرات پاندمی در دوره کرونا و پساکرونا بر برنامه‌ها و فعالیت‌های دستگاه/بخش است که این قسمت مشتمل بر سؤالات چندگزینه‌ای است. حداکثر در دو خط علت انتخاب گزینه در زیر آن بیان می‌شود.

در بخش دوم، ابتدا تحلیل باز و اجمالی از وضعیت بخش، صرفاً در ارتباط با پرسش‌های مطرح شده و مبتنی بر داده‌ها انجام می‌شود، سپس پیشنهادات دستگاه/بخش برای بودجه سال ۱۴۰۰ برای موضوع این پرسشنامه و نه برای کل بخش ارائه خواهد شد.

در بخش سوم باز هم در قالب پرسش یا نظرخواهی باز، در نهایت، اولویت اصلی دستگاه/بخش در میان مدت و برای موضوع این پرسشنامه و بسته سیاستی آن پیشنهاد خواهد شد.

تقاضا این است که امور محترم بخشی با تعامل با دستگاه‌ها (با فرض اینکه مطالعات انجام شده تاکنون و نظرات صاحب‌نظران متخصص را نیز لحاظ نموده‌اند) توضیح و تفسیر خود را به صورت اجمالی اما در حد بسنده ارائه کنند تا امکان استفاده هرچه بهتر برای اهداف بودجه سال آینده و برنامه میان‌مدت فراهم شود.

با تشکر از شما

بخش اول) دیدگاه‌ها نسبت به اثرات پاندمی بر برنامه‌ها فعالیت‌های بخش...

۱-۱) تغییر مسیر توسعه جهانی بین مناطق شرق (آسیا) و غرب (اروپا) به سمت آسیا، در بعد از برهه زمانی پاندمی کرونا (۲۰۲۰-۲۰۱۹) وجود دارد که واجد فرصت توسعه برای آن بخش است.

□ خیلی کم □ کم □ متوسط □ زیاد □ خیلی زیاد
استدلال:

۲-۱) به دلیل تأثیر پاندمی بر افزایش تغییر مکان تولید جهانی به سمت آسیا، امکان افزایش فعالیت‌های بین‌المللی برای بخش در دوره پساکرونا به دلیل نزدیکی به کشورهای آسیایی وجود دارد.

□ خیلی کم □ کم □ متوسط □ زیاد □ خیلی زیاد
استدلال:

۳-۱) کرونا عرضه محصولات یا خدمات آن بخش (کمیت) را به نحو قابل ملاحظه کاهش داده است.

□ خیلی کم □ کم □ متوسط □ زیاد □ خیلی زیاد
استدلال:

۴-۱) کرونا، به دلیل افزایش تقاضا و ضرورت ارائه خدمت، عرضه محصولات یا خدمات (کمیت) آن بخش را به نحو قابل ملاحظه افزایش داده است.

□ خیلی کم □ کم □ متوسط □ زیاد □ خیلی زیاد

استدلال:				
.....				
۵-۱) کرونا کیفیت محصولات یا خدمات آن بخش را به نحو قابل ملاحظه کاهش داده است.				
خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
استدلال:				
.....				
۶-۱) در پساکرونا عرضه محصولات یا خدمات آن بخش به نحو قابل ملاحظه کاهش خواهد یافت.				
خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
استدلال:				
.....				
۷-۱) در پساکرونا عرضه محصولات یا خدمات آن بخش به نحو قابل ملاحظه افزایش خواهد یافت.				
خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
استدلال:				
.....				
۸-۱) در پساکرونا فناوری (تکنولوژی) عرضه محصولات یا خدمات آن بخش به نحو قابل ملاحظه تغییر خواهد یافت.				
خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
استدلال:				
.....				
۹-۱) در پساکرونا کیفیت عرضه محصولات یا خدمات آن بخش بهبود خواهد یافت.				
خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
استدلال:				
.....				
بخش دوم) توصیف اجمالی موارد بخش اول و پیشنهادها				
۱-۲) توصیفی اجمالی از داده‌ها، آمار و پیش‌بینی‌های آتی (میان‌مدت) اثرات مشکل کرونا بر تولید یا عرضه کالاها و خدمات در اصلی‌ترین برنامه‌ها و فعالیت‌های بخش در وضعیت فعلی و پساکرونا ارائه نمایید.				
.....				
۲-۲) این تحولات بر تولیدات و فعالیت‌ها در بخش خصوصی چه اثرات مهمی به جای گذارده است؟				
.....				
۳-۲) این تحولات بر تولیدات و فعالیت‌ها در بخش دولتی چه اثرات مهمی به جای گذارده است؟				

۴-۲) این تحولات بر فعالیت‌های بین‌المللی چه اثرات مهمی بر جای گذارده است؟

۵-۲) توضیح اجمالی از وضعیت درآمدها و پیش‌بینی آتی از آنها ارائه نمایید.

۶-۲) کدام فعالیت‌های حمایتی (دادن یارانه، کمک، خرید خدمت و نظایر آن) از بخش خصوصی در آن دستگاه/بخش به شدت آسیب دیده‌اند و پیش‌بینی از آینده آنها چیست؟

۷-۲) آیا کرونا یک تغییر ماندگار (از جمله در فناوری) در بخش ایجاد می‌کند و الزامات تطبیق با شرایط جدید چیست؟

۸-۲) با توجه به وضعیت مالی دولت، محورهای پیشنهادی شما برای گذار از بحران کرونا و ایجاد آمادگی پساکرونا برای بودجه ۱۴۰۰ چیست؟ در این خصوص، بسته‌سیاستی و عملیاتی را شامل پیشنهادات شفاف برای سه حوزه، تغییر مقررات مورد عمل، استفاده دگرگون از منابع موجود (برای مثال تغییر اعتبار، به یارانه به بخش خصوصی، خاتمه دادن به یک فعالیت و ایجاد فعالیت جدید برای این شرایط) و بودجه خاص و اهداف آن برای مقابله با آثار کرونا، ارائه نمایید.

۹-۲) با توجه به وضعیت مالی دولت، محورهای پیشنهادی شما برای حمایت از بخش خصوصی فعال در بخش، برای گذار از بحران کرونا و ایجاد آمادگی پساکرونا برای بودجه ۱۴۰۰ چیست؟ در این خصوص، برای تغییر مقررات مورد عمل، استفاده دگرگون از منابع موجود (تغییر برنامه یا فعالیت) و سیاست بودجه‌ای خاص شامل ابزارها (کمک/ یارانه/ تسهیلات/ تهاتر بدهی/ خرید خدمات و نظیر آنها) و اهداف آن برای مقابله با آثار کرونا، پیشنهادات را ارائه نمایید.

۱۰-۲) نتایج و پی‌آمدهای حاصل از اجرای برنامه سالیانه (بودجه) پیشنهادی شما برای گذار از بحران کرونا چیست؟

بخش سوم) برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه‌ای میان‌مدت متناسب و در ارتباط با دوره پساکرونا
۱-۳) مهم‌ترین تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر اهداف پیش‌بینی شده قبلی آن بخش در برنامه توسعه ششم، در دولت و بخش خصوصی چه بوده است؟

۲-۳) مهم‌ترین تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر زیرساخت‌های آن بخش در دولت و بخش خصوصی چه بوده است؟

۳-۳) مهم‌ترین چالش آن دستگاه/بخش در دوره پسا کرونا در برنامه‌ریزی توسعه بعدی چیست؟ (حداکثر دو چالش بیان شود)

۴-۳) حداکثر سه اولویت اصلی یا محور اصلی برنامه پیشنهادی شما را برای گذار از بحران کرونا و برای دوران پسا کرونا اعلام نمایید.

۵-۳) نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در دستیابی به اهداف اولویت/اولویت‌های یاد شده چیست؟

۶-۳) چه نقش جدیدی برای دولت الکترونیک در این اولویت/اولویت‌ها در نظر گرفته شده است؟

۷-۳) بسته سیاستی آن دستگاه/بخش برای اولویت/اولویت‌های بالا، در میان‌مدت چه خواهد بود؟*
الف) هدف یا اهداف کلی.....

ب) راهبردها، برنامه اجرایی، اهداف (پیش‌بینی فقط برای ۱۳۹۹ و ۱۴۰۵).....
ج) منابع مالی (فعلی و مجموع طول سال‌های برنامه به تفکیک منابع عمومی، منابع اختصاصی، تسهیلات)

*توضیحات پرسش ۳-۷

-هدف کلی در ارتباط با اولویت مطرح شده بیان می‌شود.

-راهبرد، مشخص‌کننده مسیر ممکن و انتخاب شده برای رسیدن به آن هدف است.

- برنامه اجرایی شامل عنوان برنامه/فعالیت و اهداف آن است تا بتواند با بودجه‌های سالیانه هماهنگ شود و به طور ضمنی دربرگیرنده تعطیلی یا خاتمه یک فعالیت، تغییر در جهت‌گیری یک فعالیت و پیشنهاد فعالیت جدید نیز خواهد بود.

- برای اعتبار مورد نیاز، برای سال ۱۳۹۹ ابلاغی در مورد منابع عمومی و پیش‌بینی شده برای سایر موارد را درج نموده و سپس پیش‌بینی کل دوره ۵ ساله، ۱۴۰۵-۱۴۰۱ با همان تفکیک، اعلام شود.

-در خصوص منابع، بیان نکردن و باز گذاردن آن به معنای احتمال طراحی و پیشنهاد ایده‌ال و دور از واقع خواهد بود. از طرف دیگر، به دلیل شرایط نامطمئن فعلی و عدم اعلام پیش‌بینی منابع و تورم توسط سازمان برنامه و بودجه، در پیش‌بینی موارد مالی با فرض اینکه نرخ تورم صفر باشد، پیشنهاد برای این بسته سیاستی ارائه شود. بدیهی است در مراحل تنظیم برنامه توسعه و با گذشت زمان، با فرض وجود یک برنامه خاص برای این موضوع کرونا و پسا کرونا یا زیربرنامه از برنامه توسعه بخش‌ها و فرابخش‌ها، دقیق نمودن اهداف و

منابع میسر خواهد بود. درنهایت، این موارد به تعیین فرایندها و تصمیمات سازمان برنامه و بودجه در این ارتباط، بستگی دارد.

شماره: ۱۴۱۶۵۵	تاریخ: ۱۳۹۹/۰۳/۳۱	پوست: ندارد	 ریاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور	معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان
بسمه تعالی				
جناب آقای دکتر پورمحمدی معاون محترم امور اقتصادی و هماهنگی برنامه و بودجه جناب آقای دکتر پوراصغری معاون محترم امور علمی، فرهنگی و اجتماعی جناب آقای دکتر عدل معاون محترم فنی، امور زیربنایی و تولیدی				
با سلام و احترام؛				
ضروری است تحلیل درستی از پسا کرونا داشته باشیم تا بر مبنای آن برنامه ویژه‌ای تهیه و تدوین شود. لذا پیشنهاد می‌کنم با استفاده از ظرفیت مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری و جامعه علمی کشور در اسرع وقت تحلیل مورد نیاز به همراه برنامه مرتبط صورت گیرد. حداکثر زمان مورد نیاز ۳ ماه پیش‌بینی و تعیین می‌شود.				
با احترام مجدد				
 محمد باقر نوبخت				
تهران - میدان بهارستان - خیابان دانشسرا مرکز تلفن: ۴-۲۲۲۷۱ در نگار مرکزی: ۲۲۱۱۶۱۴۶ ش.ش: ۴۲۷-۴۱۸۰				

معاون رئیس جمهور
و
رئیس سازمان

سازمان برنامه و بودجه کشور
ریاست جمهوری

شماره: ۳۱۱۰۳۰
تاریخ: ۱۳۹۷/۰۶/۱۷
پست: ندارد

بسمه تعالی

برادر ارجمند جناب آقای دکتر علیرضا آزموده اردلان
رئیس محترم مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

با سلام و احترام؛

پیرو مذاکره، همان‌طور که آگاهی دارید، وظایف اساسنامه‌ای آن مرکز، آگاهانه و عامدانه در ارتباط مستقیم با اهداف سازمان برنامه و بودجه کشور تعیین و تعریف شده است. در این راستا ضروری است برای ایفای وظایف یاد شده، از ظرفیت‌ها و فرصت‌های پیش رو، حداکثر استفاده لازم به عمل آید و این مهم، به ویژه موارد ارجاع شده از طرف سازمان، حسب مورد و موضوع، با همکاری تنگاتنگ، نهادینه و مستمر با معاونت‌ها و امور سازمان پی‌گیری و اجرایی شود. بنابراین مجدداً بر انجام به‌هنگام مطالعات مرتبط با آثار کوتاه‌مدت و میان‌مدت پدیده کووید-۱۹ بر فرابخش‌ها و بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی آسیب‌دیده، به گونه‌ای که بتوان از نتایج آنها در تنظیم بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور و تهیه برنامه میان‌مدت، بهره‌برداری لازم را به عمل آورد، تاکید می‌نماید. به این منظور و برای انجام این مطالعه مهم و گسترده، معاونت‌ها و امور بخشی و فرابخشی مرتبط در سازمان نیز مانند گذشته، با استفاده از ظرفیت مناسب کارشناسی موجود، هرگونه همکاری و مساعدت لازم را به عمل خواهند آورد.

با احترام مجدد

محمد باقر نوبخت

رونوشت:

جناب آقای پورمحمدی معاون محترم امور اقتصادی و هماهنگی برنامه و بودجه برای استحضار و اقدام لازم
سرکار خانم اریایی معاون محترم توسعه منابع انسانی و پشتیبانی برای استحضار و اقدام لازم
جناب آقای پوراصغری معاون محترم امور علمی، فرهنگی و اجتماعی برای استحضار و اقدام لازم
جناب آقای عدل معاون محترم فنی، امور زیربنایی و تولیدی برای استحضار و اقدام لازم
جناب آقای رضانیور نرگسی معاون محترم مجلس و توسعه متعلقه ای برای استحضار و اقدام لازم

ش.ش: ۲۲۵۲۲۷

دور محله مرکزی: ۲۲۱۱۶۱۴۶

مرکز تلفن: ۴-۲۲۲۷۱

تران- میدان بهارستان- خیابان دانشسرا

پیوست ۳: عناوین کلان پروژه و پروژه‌ها

جدول پروژه های پیشنهادی ذیل کلان پروژه بررسی تحولات در ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تکنولوژیک پسا کرونا

ردیف	عنوان پروژه	کارشناس مسئول در سازمان	هيات علمی پیشنهادی	معاونت امور مربوطه
معاونت امور علمی، فرهنگی و اجتماعی				
۱	بررسی اثرات، پیامدهای توسعه آموزش الکترونیک در پسا کرونا بر نظام آموزش عمومی مهارتی و دانشگاهی در افق چشم انداز ۱۴۰۶	طاهره عدل بندا / ملیحه اخلاقی / مهرداد راهداری		امور آموزش و پرورش عمومی و فنی و حرفه‌ای و امور آموزش عالی تحقیقات و فناوری
۲	شکل گیری و ندلوم فعالیت شرکت های استارت آپی و دانش بنیان و الزامات جدید در پسا کرونا	آقای حمزه میرزایی	دکتر غلامرضا گرابی زاد	امور آموزش عالی تحقیقات و فناوری
۳	بررسی میزان گسترش آسیب‌های اجتماعی در حوزه های مختلف در دوران کرونا و الزامات اجرایی برای کنترل آن در پسا کرونا	خانم نیره الزمان عظیمی ۰۹۱۸۸۶۳۲۱ ۱۹	آقای دکتر روح‌الله عباسی (مدرس دانشگاه شاهد) ۰۹۱۲۶۶۰۳۴۴۳	امور عمومی، قضایی، دفاعی و امنیتی
۴	بررسی نتایج حاصل از تجربه کاهش تعداد زندانیان در دوره کرونا و امکان توسعه ابزار جایگزین زندان در مجازات های قانونی	آقای احمد شمسیان ۰۹۱۲۴۰۴۱۶ ۸۲	آقای زارع زاده ۰۹۱۲۶۴۷۹۹۷۶	امور عمومی، قضایی، دفاعی و امنیتی
۵	ارزیابی اهمیت دفاع زیستی در مجموع قدرت دفاعی کشور با توجه به تجربه کرونا	آقای توحید شیرباز ۰۹۱۲۴۴۲۰۶ ۸۹	آقای دکتر محمد کریمی ۰۹۱۲۱۴۸۴۹۵۳	امور عمومی، قضایی، دفاعی و امنیتی
۶	بررسی دلایل ضعف و ناتوانی سیستم های دولت الکترونیک در جلوگیری از مراجعات حضوری مردم به ادارات	محمد غیاث‌الدین ۰۹۱۲۴۷۴۴۲ ۷۱		امور عمومی، قضایی، دفاعی و امنیتی
۶	بررسی ساز و کارهای لازم برای صیانت از حقوق گردشگران در بحران های مشابه کرونا در آینده	خانم زهرا نیک‌سیرت		امور فرهنگ، گردشگری و ورزش

۷	بررسی و ارزیابی تحولات مربوط به رویدادهای فرهنگی (سینما، تئاتر، نشر، کتابخوانی و...) در پسا کرونا	آقای مهدی خشکباری	امور فرهنگ، گردشگری و ورزش
۸	بررسی وضعیت سلامت روان جامعه قبل و بعد از کرونا و ارائه سیاستهای اجرایی بهبود آن برای ایام پسا کرونا	مجید فراهانی الناز قناتی	سلامت و رفاه اجتماعی
۹	طراحی متدولوژی و ارائه مدل اجرایی برای ارائه خدمات پزشکی الکترونیک در پسا کرونا	مجید فراهانی الناز قناتی	سلامت و رفاه اجتماعی
۱۰	ارائه مدل مشارکت در تامین مالی نظام سلامت و بیمه بیکاری در مواقع بروز بحران‌های بیماری	مجید فراهانی الناز قناتی	سلامت و رفاه اجتماعی
۱۱	بررسی اثرات کرونا بر وضعیت اقتصادی و رفاهی گروه های آسیب پذیر (زنان سرپرست خانوار، معلولان، سالمندان، گروه های بیکار، شاغلین فصلی و روزمزه، دستفروشان و ...) و ارائه الگوی مالی مناسب برای حمایت از این گروه ها	آقای واعظ دلایی	سلامت و رفاه اجتماعی
معاونت امور اقتصادی و هماهنگی برنامه و بودجه			
۱۲	بازتعریف چشم انداز اقتصادی کشور در افق ۱۴۰۵	دکتر رحمتی	امور اقتصادی/ امور کلان
۱۳	ارزیابی ساختار حکمرانی در دوران بحران کرونا	فرهادی کیا	امور اقتصادی/ امور کلان
۱۴	تحلیل شرایط تجارت خارجی در دوران پسا کرونا	طاهری فرد	امور اقتصادی/ امور کلان
۱۵	بررسی پیامدهای ناشی از کرونا بر پایداری بازار بدهی و راهکارهای تعمیق بازار	امین اسکندریان	امور اقتصادی/ امور پایش
۱۶	بازتعریف نقش و کارکرد صندوق‌های ثروت حاکمیتی در دوران پسا کرونا	عزیزی	امور اقتصادی/ امور اقتصاد مقاومتی
۱۷	تحلیل اثربخشی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و برنامه های جهش تولید در کاهش اقت اقتصادی کشور در بحران های مشابه کرونا و بهبود سریع آثار منفی کرونا بر اقتصاد کشور	عزیزی	امور اقتصادی/ امور اقتصاد مقاومتی
۱۸	تاثیر کرونا بر روند های جهانی محیط زیست با تاکید بر ایران	دکتر جباری	امور آمایش سرزمین پورا صغری
معاونت فنی و امور زیربنایی و تولیدی			
۱۹	تحلیل اثرات کرونا بر منابع سازمان هدفمندی در بخش انرژی در زمان فراگیری	سالار عبداللهی حقی	امور انرژی

۲۰	تحولات بازار نفت خام و معیانات گازی کشور در زمان فراگیری و اثرات آن بر درآمدهای کشور	احمد زارعتکار	امور انرژی
۲۱	تحلیل اثرات و چالش‌های فراگیری کرونا در بازار محصولات کشاورزی و اثر آن بر تولید	ایوب غفوری وایغان	آب، کشاورزی و محیط زیست
۲۲	شناسایی و ارائه راهکار برای حذف فرایندها و عوامل مخل پروتکل های بهداشتی در نظام فنی و اجرایی در سه سطح (ستاد و صف و کارگاه)	آقای فتح الهی -آقای سیادت	نظام فنی، اجرایی، مشاورین و پیمانکاران
۲۳	تعیین اثرات مالی و زمانی اجرایی پروتکل های بهداشتی و مطالعه و اجرای پروژه ها	آقای فتح الهی -آقای سیادت	نظام فنی، اجرایی، مشاورین و پیمانکاران
۲۴	ارزیابی تغییرات الگو و میزان سفرهای درونشهری در دوران شیوع بیماری کرونا و بررسی میزان پاسخگویی ظرفیتهای کنونی ناوگان و شبکه و ارائه راهکارهای مواجهه با محدودیتهای	آقای نقدی زاده	راه و ترابری و مدیریت عمران شهری و روستایی
۲۵	بررسی چالشهای پیشروی صنعت هوایی در دوران شیوع بیماری کرونا و روشهای مقابله با آن	آقای زاهدی	راه و ترابری و مدیریت عمران شهری و روستایی
۲۶	بازنگری در سیاستهای تامین امنیت غذایی در شرایط محدودیت تجارت مواد غذایی و راهکارهای تامین کالاهای اساسی با رویکرد تقویت تولید داخلی و ایجاد ثبات در بازار داخلی یا تمرکز بر خوراک دام و طیور و دانه های روغنی و انواع کود شیمیایی ترکیبی	سید محمود حسینی درویشانی	صنعت، معدن، بازرگانی و ارتباطات
۲۷	برنامه توسعه کسب و کارهای مبتنی بر تجارت الکترونیک با ملاحظات عدم تمرکز و حفظ و توسعه کسب و کارهای کوچک و فرصتهای شغلی و آرایه راهکارهای سازگاری، تطبیق، تغییر ساختار و با ماهیت آنها برای تاب آوری در صورت وقوع بحرانهای مشابه آتی.	رضا آذری محیی اتنا میری	صنعت، معدن، بازرگانی و ارتباطات
۲۸	پروژه جمع‌بندی و گزارش تلفیقی		

پیوست ۴: جلسات شورای هماهنگی

		<p>صورت جلسه (خلاصه): «شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>				
تاریخ جلسه:	شماره جلسه:	ساعت جلسه:	محل جلسه:	رئیس جلسه:	حاضرین جلسه:	
۱۸ آبان ماه ۱۳۹۹	نخستین جلسه شورای هماهنگی	ساعت ۱۰ الی ۱۲	اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز	جناب آقای دکتر آزموه اردلان	<p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-امضاء دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>	
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-تشریح ابعاد مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا و مروری بر ساختار، زمان بندی و فرایند انجام مطالعات</p>						
<p>کلیات جلسه:</p> <p>در نخستین جلسه هماهنگی مدیران کارگروه‌های مطالعاتی بررسی آثار کوتاه مدت و میان مدت پدیده کووید-۱۹ بر فرابخش‌ها و بخش‌ها، جناب آقای دکتر کرانی نژاد ضمن تشریح اهداف و وظایف مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده نگری در پشتیبانی اندیشه‌ای از نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی کشور، به توضیحاتی در خصوص ابعاد مطالعاتی طرح پژوهشی تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تکنولوژیک تنوع ویروس کرونا (COVID-۱۹) بر بخش‌ها و فرابخش‌ها جهت استفاده در لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ و برنامه هفتم توسعه پرداختند. ایشان همچنین در ادامه در خصوص ساختار، زمان بندی و فرایند انجام مطالعات نیز توضیحاتی را بیان نمودند.</p>						
		<p>صورت جلسه (خلاصه): «شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>				
تاریخ جلسه:	شماره جلسه:	ساعت جلسه:	محل جلسه:	رئیس جلسه:	حاضرین جلسه:	
۲ آذرماه ۱۳۹۹	دومین جلسه شورای هماهنگی	ساعت ۱۰ الی ۱۲	اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز	جناب آقای دکتر آزموه اردلان	<p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-امضاء دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>	
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-ارائه روتن‌تناسی انجام مطالعات</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه کشاورزی و امنیت غذایی</p>						
<p>کلیات جلسه:</p> <p>در دومین جلسه شورای هماهنگی کارگروه‌های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، جناب آقای دکتر آتشک، مشاور محترم معاونت توسعه و پشتیبانی منابع انسانی سازمان برنامه و بودجه کشور، پیرامون روتن‌تناسی مطالعات به ارائه توضیحاتی پرداختند و روتن فرامطالعه (فراتحلیل-فرا ترکیب) را برای حاضرین در جلسه تبیین نمودند. در دستورکار دوم جلسه نیز جناب آقای دکتر کیانی‌راد مدیر محترم کارگروه کشاورزی و امنیت غذایی، ضمن بیان اهمیت موضوع، پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های موضوع محول شده به کارگروه خود، مطالبی را عنوان نمودند. در ادامه نیز مدیران کارگروه‌های مطالعاتی در خصوص روتن‌تناسی مطالعات و مطالب بیان شده توسط کارگروه کشاورزی و امنیت غذایی به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>						

	<p>صورت جلسه (خلاصه): «شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>	 ریاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری		
<p>تاریخ جلسه: ۹ آذرماه ۱۳۹۹</p>	<p>شماره جلسه: سومین جلسه شورای هماهنگی</p>	<p>ساعت جلسه: ساعت ۱۰ الی ۱۲</p>	<p>محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز</p>	<p>رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آزموه اردلان</p>
<p>حاضرین جلسه: رئیس مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته های پژوهشی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برکزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-نمایندگان دستگاه های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضاء دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>دستور کار جلسه: -بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های کارگروه آموزش عالی -بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های کارگروه تامین اجتماعی -بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های کارگروه حکمرانی و امور عمومی</p>				
<p>کلیات جلسه: در سومین جلسه شورای هماهنگی کارگروه های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، جناب آقای دکتر جوان، نماینده محترم کارگروه آموزش عالی، پژوهش و فناوری (بخش آموزش عالی)، جناب آقای دکتر حجت الله میرزایی، مدیر محترم کارگروه سلامت و تامین اجتماعی (بخش تامین اجتماعی) و جناب آقای دکتر قلی پور، نماینده محترم کارگروه حکمرانی و امور عمومی، ضمن بیان اهمیت موضوع و تاثیرات و آسیب های پدیده کووید-۱۹ بر بخش های مرتبط با کارگروه خود، پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های موضوع محول شده، مطالبی را عنوان نمودند. در ادامه نیز صاحب نظران حاضر در جلسه در خصوص مطالب بیان شده توسط کارگروه های پژوهشی فوق، به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>				
	<p>صورت جلسه (خلاصه): «شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>	 ریاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری		
<p>تاریخ جلسه: ۱۶ آذرماه ۱۳۹۹</p>	<p>شماره جلسه: چهارمین جلسه شورای هماهنگی</p>	<p>ساعت جلسه: ساعت ۱۰ الی ۱۲</p>	<p>محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز</p>	<p>رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آزموه اردلان</p>
<p>حاضرین جلسه: رئیس مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته های پژوهشی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برکزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-نمایندگان دستگاه های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضاء دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>دستور کار جلسه: -بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های کارگروه پژوهش و فناوری -بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های کارگروه سلامت -بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های کارگروه امنیتی و دفاعی</p>				
<p>کلیات جلسه: در چهارمین جلسه شورای هماهنگی کارگروه های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، سرکار خانم دکتر کتعمانی، نماینده محترم کارگروه آموزش عالی، پژوهش و فناوری (بخش پژوهش و فناوری)، جناب آقای دکتر آخوندزاده، مدیر محترم کارگروه سلامت و تامین اجتماعی (بخش سلامت) و جناب آقای دکتر پرتو، نماینده محترم کارگروه امنیتی و دفاعی، ضمن بیان اهمیت موضوع، رویکردهای پیش رو در مدیریت این بحران و آسیب های پدیده کووید-۱۹ بر بخش های مرتبط با کارگروه خود، پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش های موضوع محول شده، مطالبی را عنوان نمودند. در ادامه نیز صاحب نظران حاضر در جلسه در خصوص مطالب بیان شده توسط کارگروه های پژوهشی فوق، به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>				

	<p>صورت جلسه (خلاصه):</p> <p>«شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>	 <p>بیاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری</p>		
<p>تاریخ جلسه: ۲۳ آذرماه ۱۳۹۹</p>	<p>شماره جلسه: پنجمین جلسه شورای هماهنگی</p>	<p>ساعت جلسه: ساعت ۱۰ الی ۱۲</p>	<p>محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز</p>	<p>رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آزموئه اردلان</p>
<p>حاضرین جلسه:</p> <p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاريست ياقته های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-نمایندگان دستگاه‌های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضاء دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه اقتصادی</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه صنعت، معدن و بازرگانی</p>				
<p>کلیات جلسه:</p> <p>در پنجمین جلسه شورای هماهنگی کارگروه‌های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، جناب آقای دکتر بالونزاد، نماینده محترم کارگروه اقتصادی و جناب آقای دکتر ولی بیگی، نماینده محترم کارگروه صنعت، معدن و بازرگانی، ضمن تشریح اهمیت موضوع، مطالعات صورت گرفته، تجارب سایر کشورها و اسبب‌های پدیده کووید-۱۹ بر بخش‌های مرتبط با کارگروه خود، پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های موضوع محول شده، مطالبی را عنوان نمودند. در ادامه نیز صاحب نظران حاضر در جلسه در خصوص مطالب بیان شده توسط کارگروه‌های پژوهشی فوق، به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>				
	<p>صورت جلسه (خلاصه):</p> <p>«شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>	 <p>بیاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری</p>		
<p>تاریخ جلسه: ۲۰ آذرماه ۱۳۹۹</p>	<p>شماره جلسه: ششمین جلسه شورای هماهنگی</p>	<p>ساعت جلسه: ساعت ۱۰ الی ۱۲</p>	<p>محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز</p>	<p>رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آزموئه اردلان</p>
<p>حاضرین جلسه:</p> <p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاريست ياقته های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-نمایندگان دستگاه‌های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضاء دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه گردشگری</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه ورزش</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه فرهنگ</p>				
<p>کلیات جلسه:</p> <p>در ششمین جلسه شورای هماهنگی کارگروه‌های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، جناب آقای دکتر باصولی، نماینده محترم بخش گردشگری، ضمن بیان اهمیت موضوع در این حوزه و اسبب های وارده بر بخش گردشگری، به بیان اهداف و پرسش‌ها پرداختند. سپس جناب آقای دکتر قراخانو، مدیر محترم بخش ورزش، آثار و پیامدهای کووید-۱۹ را بر ورزش تریبیتی، همگانی، حرفه‌ای و قهرمانی بیان نمودند و پرسش‌های این بخش را مطرح کردند. در دستورکار سوم نیز سرکارخاتم قلاج، نماینده محترم بخش فرهنگ، ضمن تشریح اقدامات و مطالعات انجام گرفته در حوزه فرهنگ، نتایج نظرسنجی پیرامون تاثیر پدیده کووید-۱۹ بر مولفه‌های حوزه فرهنگ را عنوان نمودند. در ادامه نیز صاحب نظران حاضر در جلسه در خصوص مطالب بیان شده توسط کارگروه‌های پژوهشی فوق، به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>				

 <p>هیئت عالی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>	<p>صورت جلسه (خلاصه):</p> <p>«شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>	 <p>ریاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده نگری</p>		
<p>تاریخ جلسه: ۷ دی ماه ۱۳۹۹</p>	<p>شماره جلسه: هفتمین جلسه شورای هماهنگی</p>	<p>ساعت جلسه: ساعت ۱۰ الی ۱۲</p>	<p>محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز</p>	<p>رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آزموه اردلان</p>
<p>حاضرین جلسه:</p> <p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برکزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-نمایندگان دستگاه‌های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضای دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه انرژی</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه‌ای</p>				
<p>کلیات جلسه:</p> <p>در هفتمین جلسه‌تتواری هماهنگی کارگروه‌های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، جناب آقای دکتر سبحی، مدیر محترم بخش انرژی کارگروه زیربنایی و توسعه، ضمن بیان اهمیت موضوع و اهداف در این حوزه، به بیان چالش‌های ناشی از بحران پدیده کووید-۱۹ در بخش انرژی و همچنین فرصت‌ها و تهدیدهای به وجود آمده در این دوران پرداختند. سپس جناب آقای دکتر محمدی، مدیر محترم بخش‌های سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل کارگروه زیربنایی و توسعه، ضمن معرفی منابع مورد مطالعه در هر سه حوزه، مدل مفهومی تاثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر بخش سکونتگاه را تشریح نمودند و به دنبال آن بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های هر سه حوزه را مطرح کردند. در دستورکار سوم نیز سرکار خانم دکتر احمدی، نماینده محترم کارگروه آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه‌ای، ضمن تشریح مسئله و اهداف، پرسش‌های اصلی و پرسش‌های فرعی مطرح‌شده در زمینه اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ بر آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه‌ای را بیان نمودند. در ادامه نیز صاحب نظران حاضر در جلسه در خصوص مطالب بیان‌شده توسط کارگروه‌های پژوهشی فوق، به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>				
 <p>هیئت عالی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>	<p>صورت جلسه (خلاصه):</p> <p>«شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>	 <p>ریاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده نگری</p>		
<p>تاریخ جلسه: ۱۴ دی ماه ۱۳۹۹</p>	<p>شماره جلسه: هشتمین جلسه شورای هماهنگی</p>	<p>ساعت جلسه: ساعت ۱۰ الی ۱۲</p>	<p>محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز</p>	<p>رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آزموه اردلان</p>
<p>حاضرین جلسه:</p> <p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برکزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-نمایندگان دستگاه‌های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضای دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضاء کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-بحث و تبادل نظر پیرامون بیان مسئله، اهداف و پرسش‌های کارگروه محیط زیست</p> <p>-ارائه مطالعات اثرات پدیده کووید-۱۹ بر بخش خصوصی</p>				
<p>کلیات جلسه:</p> <p>در هشتمین جلسه‌تتواری هماهنگی کارگروه‌های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، جناب آقای دکتر پوراصغر، مدیر محترم بخش محیط زیست، ضمن بیان اهمیت تغییر اقلیم و رابطه آن با همه‌گیری بیماری‌هایی از قبیل کووید-۱۹، به ارائه بیان مسئله، چارچوب پژوهش، اهداف و پرسش‌های این بخش پرداختند. سپس سرکار خانم صدیدیان، نماینده محترم مرکز پژوهش‌های اتاق ایران، ضمن تشریح تاثیر تنوع وپروسی کرونا بر اقتصاد کشور و اثرات این ویروس بر کسب و کارها، آسیب‌های وارده بر بخش خصوصی را تبیین نمودند. در ادامه نیز صاحب نظران حاضر در جلسه در خصوص مطالب بیان‌شده، به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>				

		<p>صورت جلسه (خلاصه):</p> <p>دوره آموزشی «کاربست روش‌های آینده‌پژوهی در تدوین سیاست‌های کوتاه مدت و میان مدت دوران پساکرونا»</p>				
تاریخ جلسه:	شماره جلسه:	ساعت جلسه:	محل جلسه:	رئیس جلسه:		
۱ بهمن‌ماه ۱۳۹۹	نخستین جلسه دوره آموزشی (شصت)	ساعت ۹ الی ۱۲	اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز	جناب آقای دکتر آزموئه اربلان		
<p>حاضرین جلسه:</p> <p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته‌های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست‌های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-نمایندگان دستگاه‌های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضای دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پساکرونا-مدیران و اعضای کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پساکرونا-پژوهشگران و اعضای مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری</p>						
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-ارائه سیری در آینده پژوهی و معرفی برخی از رونق‌های آن</p> <p>-ارائه کاربرد آینده پژوهی در تدوین سیاست‌های دوران پساکرونا در حوزه سلامت</p> <p>-ارائه مروری بر تجارب جهانی آینده پژوهی و سیاست‌گذاری در دوران پساکرونا</p>						
<p>گلیات جلسه:</p> <p>در نخستین جلسه دوره آموزشی «کاربست رونق‌های آینده پژوهی در تدوین سیاست‌های کوتاه مدت و میان مدت دوران پساکرونا» که در قالب نشست علمی-تخصصی برگزار گردید، جناب آقای دکتر قاسمی‌زاده متخصص حوزه آینده پژوهی و عضو مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری به ارائه مباحثی و مفاهیم آینده‌پژوهی پرداخته و برخی از رونق‌های پر کاربرد در این زمینه را هم از سناریونگاری، چرخ آینده و ... را تشریح نمودند. سپس جناب آقای دکتر دهنویه متخصص آینده پژوهی و رئیس مرکز تحقیقات آینده‌نگری و نوآوری در سلامت، کاربرد رونق‌های آینده‌پژوهی در سیاست‌گذاری خصوصاً در دوران پساکرونا را تبیین نمودند و به تدوین سیاست‌های دوران پساکرونا در حوزه سلامت و با استفاده از رونق چرخ آینده پرداختند. در ادامه جناب آقای دکتر برادران متخصص حوزه آینده پژوهی و عضو مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، به ارائه تجارب جهانی پیرامون آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری در دوران پساکرونا پرداختند و تجارب همچون کشور تایوان را مورد واکاوی قرار دادند. در نهایت تترکت‌کنندگان در این نشست به پرسش و پاسخ پرداختند.</p>						
		<p>صورت جلسه (خلاصه):</p> <p>دوره آموزشی «کاربست روش‌های آینده‌پژوهی در تدوین سیاست‌های کوتاه مدت و میان مدت دوران پساکرونا»</p>				
تاریخ جلسه:	شماره جلسه:	ساعت جلسه:	محل جلسه:	رئیس جلسه:		
۸ بهمن‌ماه ۱۳۹۹	دومین جلسه دوره آموزشی (کارگاه)	ساعت ۹ الی ۱۲	اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز	جناب آقای دکتر آزموئه اربلان		
<p>حاضرین جلسه:</p> <p>رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربست یافته‌های پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست‌های علمی- تخصصی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری-نمایندگان دستگاه‌های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضای دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پساکرونا-مدیران و اعضای کارگروه‌های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پساکرونا-پژوهشگران و اعضای مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری</p>						
<p>دستور کار جلسه:</p> <p>-مروری بر رونق چرخ آینده و کاربست آن در مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پساکرونا</p>						
<p>گلیات جلسه:</p> <p>در دومین جلسه دوره آموزشی «کاربست رونق‌های آینده پژوهی در تدوین سیاست‌های کوتاه مدت و میان مدت دوران پساکرونا» که در قالب کارگاه آموزشی برگزار گردید، ابتدا جناب آقای دکتر دهنویه متخصص حوزه آینده‌پژوهی در رابطه با رونق چرخ آینده توضیحاتی را مطرح کرده و سپس سرکار خانم دکتر کنعانی عضو محترم کارگروه پژوهش و فناوری، نمونه انجام‌شده رونق چرخ آینده را در حوزه پژوهش و فناوری ارائه نمودند. در ادامه تترکت‌کنندگان در گروه‌های مجازی کارگاه توزیع‌شده و تسهیل‌گران هر گروه آقایان دکتر محمدی، دکتر برادران، دکتر قاسمی‌زاده و دکتر دهنویه براساس مباحث مطرح‌شده در ابتدای کارگاه، فرایند چرخ آینده را همراه با سرگروه‌های مشخص تسهیل‌گری نمودند. در نهایت دستورده هر یک از گروه‌ها در انتهای کارگاه ارائه گردید.</p>						

	<p>صورت جلسه (خلاصه): دوره آموزشی «کاربست روش های آینده پژوهی در تدوین سیاست های کوتاه مدت و میان مدت دوران پسا کرونا»</p>	 ریاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری		
رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آرموده اردلان	محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز	ساعت جلسه: ساعت ۹ الی ۱۲	شماره جلسه: سومین جلسه دوره آموزشی (کارگاه)	تاریخ جلسه: ۱۹ بهمن ماه ۱۳۹۹
<p>حاضرین جلسه: رئیس مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربری یافته های پژوهشی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-نمایندگان دستگاه های اجرایی کشور-نمایندگان امور تخصصی سازمان برنامه و بودجه کشور-اعضای دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضای کارگروه های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-پژوهشگران و اعضای مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری</p>				
<p>دستور کار جلسه: -مروری بر رونق سناریونگاری و کاربری آن در مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>کلیات جلسه: در سومین جلسه دوره آموزشی «کاربست روش های آینده پژوهی در تدوین سیاست های کوتاه مدت و میان مدت دوران پسا کرونا» که در قالب کارگاه آموزشی برگزار گردید، ابتدا جناب آقای دکتر برادران متخصص حوزه آینده پژوهی در رابطه با رونق سناریونگاری و مزایای آن توضیحاتی را مطرح کرده و سپس گام های این روش را به تفصیل بیان فرمودند. در ادامه دکتر کتکندگان در گروه های مجازی کارگاه توزیع تنگه و تسهیل گران هر گروه آقایان دکتر دکتر قاسمی زاده و دکتر دهنویه براساس مباحث طرح تنگه در ابتدای کارگاه، فرایند سناریونگاری را همراه با سئوالات مشخص تنگه پیگیری نمودند. در نهایت دستوراد هر یک از گروه ها در انتهای کارگاه ارائه گردید.</p>				
	<p>صورت جلسه (خلاصه): «شورای هماهنگی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا»</p>	 ریاست جمهوری سازمان برنامه و بودجه کشور مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری		
رئیس جلسه: جناب آقای دکتر آرموده اردلان	محل جلسه: اتاق جلسات و تالار مجازی مرکز	ساعت جلسه: ساعت ۱۰ الی ۱۲	شماره جلسه: نهمین جلسه شورای هماهنگی	تاریخ جلسه: ۲ آغسده ماه ۱۳۹۹
<p>حاضرین جلسه: رئیس مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-مدیرکل دفتر خدمات پژوهشی و کاربری یافته های پژوهشی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-معاون مدیرکل دفتر تدوین و نشر منابع علمی و برگزاری نشست های علمی- تخصصی مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری-اعضای دبیرخانه مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا-مدیران و اعضای کارگروه های پژوهشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>دستور کار جلسه: -بررسی گام های آتی مطالعات و نحوه برگزاری همایش ارائه نتایج مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا</p>				
<p>کلیات جلسه: در نهمین جلسه شورای هماهنگی کارگروه های مطالعاتی پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، جناب آقای دکتر کرامی زاده، مدیر محترم مطالعات پشتیبان، ضمن بیان فرایند طی تنگه در این مطالعات و وضعیت گزارشات واصله، به ارائه توضیحاتی در خصوص گام های آتی مطالعات پشتیبان اهم از زمان بندی فرایند تلفیق، ساختار گزارشات تلفیق، معرفی کمیته تلفیق و ... پرداختند. ایشان همچنین پیرامون برگزاری همایش سه روزه با هدف ارائه یافته های مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا و زمان بندی همایش تکانی را بیان نمودند، در ادامه نیز مدیران کارگروه های پژوهشی حاضر در جلسه در خصوص مطالب بیان تنگه، به بحث و تبادل نظر پرداختند.</p>				

پیوست ۵: همایش ارائه یافته‌های مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا

سازمان برنامه و بودجه کشور
مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

ریاست جمهوری
سازمان برنامه و بودجه کشور

مجازی

Conference

Overview of Background Studies Dedicated to Post-Corona Plan

همایش ارائه یافته‌های مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا

زمان برگزاری:

۱۸، ۱۶ و ۲۰ اسفندماه ۱۳۹۹

همیاران پژوهشی:

آگهی‌گیران: انجمن‌های تخصصی و مراکز علمی و پژوهشی

- آموزش عالی
- آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه ای
- اقتصادی
- امنیتی و دفاعی
- انرژی
- پژوهش و فناوری
- تامین اجتماعی
- حکمرانی و امور عمومی
- سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل
- سلامت
- صنعت، معدن و بازرگانی
- فرهنگ
- کشاورزی و امنیت غذایی
- گردشگری
- محیط زیست
- مدیریت بحران و سازمان های مردم نهاد
- ورزش

شماره تماس دبیرخانه: ۰۲۱-۴۳۳۰۶۴۱۹ و ۲۰

پست الکترونیک: DFRC1398@Gmail.com

آدرس: خیابان استاد نجات‌اللهی - خیابان سیند - پلاک ۱۶

پيام رسان: ۰۹۹۲۱۵۷۵۸۴۳ وبگاه: www.DFRC.ir

لگین نام همایش مجازی

<http://connect.mporg.ir/dfrc>

گزارش تلفیق و جمع بندی مطالعات پستیان تدوین برنامه پسا کرونا

همایش ارزیابی‌های مطالعات پستیان تدوین برنامه پسا کرونا

conferencE
Overview of Background Studies Dedicated to Post-Corona Plan

زمان برگزاری: روز نخست - ۱۶ اسفندماه ۱۳۹۹

سخنران افتتاحیه

دکتر مجتهدزینبخت

معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه کشور

تکست اول

مدیر علمی: دکتر رحمتی

سخنرانان:
دکتر کاتبی راد - دکتر ولی بیگی - دکتر محسنی پور

تکست دوم

مدیر علمی: دکتر میرزابزرگ

سخنرانان:
دکتر مهر محمدی - دکتر جوان - دکتر کتفانی

آدرس: تالار همایش مجازی
<http://connect.mporg.ir/dffc>

همایش ارزیابی‌های مطالعات پستیان تدوین برنامه پسا کرونا

conferencE
Overview of Background Studies Dedicated to Post-Corona Plan

زمان برگزاری: ۱۶، ۱۷، ۱۸ اسفندماه ۱۳۹۹

سخنران ویژه

دکتر فریدونجی

معاون محترم تحقیقات و فناوری
مدیرت بلذت صنایع و آموزش پزشکی

تکست اول

مدیر علمی: آقای دکتر عوض پور

سخنرانان:
دکتر میرزایی - دکتر آخوندزاده - دکتر پوراصغر

تکست دوم

مدیر علمی: آقای مهندس ملکونی خواه

سخنرانان:
دکتر قلی پور - دکتر برتو - دکتر درخشه

آدرس: تالار همایش مجازی
<http://connect.mporg.ir/dffc>

همایش ارزیابی‌های مطالعات پستیان تدوین برنامه پسا کرونا

conferencE
Overview of Background Studies Dedicated to Post-Corona Plan

زمان برگزاری: ۱۶، ۱۸، ۱۹ اسفندماه ۱۳۹۹

سخنران ویژه

دکتر پرویز حاجی

شهرمد محترم شهرتبریز

تکست اول

مدیر علمی: آقای مهندس رحمانی

سخنرانان:
دکتر محمدی - دکتر سیوحی

تکست دوم

مدیر علمی: آقای دکتر جعفری نژاد

سخنرانان:
دکتر سلگی - دکتر قراخانلو - دکتر باصولی

آدرس: تالار همایش مجازی
<http://connect.mporg.ir/dffc>

پیوست ۶: مشارکت‌کنندگان در مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا

شورای هماهنگی	
اسامی	سمت
علیرضا آزموده اردلان	رئیس شورا
غلامرضا گرائی نژاد	دبیر شورا
سعید غلامی نتاج امیری	مدیر کل دفتر کاربست مطالعات پژوهشی مرکز
مدیران و نمایندگان کارگروه‌های مطالعاتی	عضو شورا
نمایندگان امور سازمان برنامه و بودجه کشور	عضو شورا
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی کشور	عضو شورا
کارگروه‌های پژوهشی	
اسامی	عنوان کارگروه
علی نصیری اقدم (مسئول کارگروه)، روزبه بالونژاد	اقتصادی
مهدی میر محمدی (مسئول کارگروه)، امین پرتو	امنیتی و دفاعی
محمد جوان (مسئول کارگروه)، مجتبی شریعتی نیاسر، غلامرضا گرائی نژاد، فروغ فولاد، عاطفه رعیت‌پور	آموزش عالی
محمود مهر محمدی (مسئول کارگروه)، فاطمه زهرا احمدی، الهام توکلی، منصوره مهدوی هزاوه، علی جعفر آبادی	آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه‌ای
یدالله سیوحی (مسئول کارگروه)	انرژی
سید حبیب اله طباطبائیان (مسئول کارگروه)، فاطمه کنعانی، سعیده السادات آهنگری، علیرضا کفایی، سید محمد حسین شجاعی، احد رضایان	پژوهش و فناوری
حجت الله میرزایی (مسئول کارگروه)، علی جعفری شهرستانی	تامین اجتماعی
مهدی میر محمدی (مسئول کارگروه)، مجتبی قلی‌پور	حکمرانی و امور عمومی
شاهین آخوندزاده بستی (مسئول کارگروه)، امیر حسین ونکی، سالار واثقی، محمد محمدی، علی اسدالهی امین، بیتا مسگرپور	سلامت
حمید محمدی (مسئول کارگروه)، حانیه علی بیگی علوی، علی خانی	سکونتگاه، مسکن و حمل و نقل
مرجان فقیه نصیری (مسئول کارگروه)، حسن ولی بیگی، سعیده هوشمند، سحر بشیری، حسن ثاقب، پریسا یعقوبی، الناز میان‌دواجی، زهرا آقاجانی، یاور دستبانی، الهام اسماعیلی پور، الهام پیروز، میثم بشیری، رضا موسایی، محمد صادق کریمی	صنعت، معدن و بازرگانی
محمد سلگی (مسئول کارگروه)، اسماعیل غلامی پور، فاطمه فلاح، اسماعیل شیرعلی	فرهنگ

گزارش تلفیق و جمع بندی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا

کشاورزی و امنیت غذایی	علی کیانی راد (مسئول کارگروه)، فاطمه پاسبان، کوهسار خالدی، رضا حیدری، احسان رجبی
گردشگری	ایرج فیضی (مسئول کارگروه)، مهدی باصولی
محیط زیست	فرزام پور اصغر سنگاچین (مسئول کارگروه)، سجاد بهرامی
مدیریت بحران و سازمان های مردم نهاد	جلال درخشه (مسئول کارگروه)
ورزش	رضا قراخانلو (مسئول کارگروه)، حسین زارعیان، محمد حسین قربانی، مرجان صفاری، کاوه صدقی، مرادی شهپر
دبیر خانه مطالعات	
سمت	اسامی
مدیر مطالعات و مسئول دبیرخانه	غلامرضا گرائی نژاد
عضو دبیرخانه	حانیه علی بیکی علوی
عضو دبیرخانه	علی خانی
نهادها و دستگاه های اجرایی کشور	
<p>آقای جورابچی (وزارت راه و شهر سازی)، آقای شیریان (وزارت راه و شهر سازی)، آقای رازقی (وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی)، آقای سوری (وزارت نیرو)، آقای فضلی (وزارت ورزش و جوانان)، خانم محبی خواه (وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات)، خانم موموندی (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)، آقای میرزایی (وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی)، خانم شجاعی (وزارت نفت)، خانم نوروزی (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران)، خانم صمدیان (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران)، آقای حجت شماری (وزارت آموزش و پرورش)، آقای مهدیان (وزارت آموزش و پرورش).</p>	
امور سازمان برنامه و بودجه کشور	
<p>امور آموزش عالی، تحقیقات و فناوری، امور آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه ای، امور آب، کشاورزی و محیط زیست، امور انرژی، امور صنعت، معدن، بازرگانی و ارتباطات، امور عمومی، قضایی، دفاعی و امنیتی، امور سلامت و رفاه اجتماعی، امور اقتصاد کلان، امور پایش تعهدات دولت و تجهیز منابع، امور فرهنگی، گردشگری و ورزش، امور نظام فنی اجرایی، مشاورین و پیمانکاران، امور راه و ترابری مدیریت عمران شهری و روستایی.</p>	
کارگاه های آموزشی مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا	
سید محمد شفیعی، حمید محمدی، رضا دهنویه، سعید قاسمی زاده تمر، محمدعلی برادران	